ІВАН ФРАНКО

АКАДЕМІЯ НАУК
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ІНСТИТУТ
ЛІТЕРАТУРИ
ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

ІВАН ФРАНКО

ЗІБРАННЯ ТВОРІВ У П'ЯТДЕСЯТИ ТОМАХ

ХУДОЖНІ ТВОРИ
ТОМИ 1—25

ІВАН ФРАНКО

ТОМ 24

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ

ВИДАВНИЦТВО
«НАУКОВА ДУМКА»
КИЇВ — 1979

У1
Ф83

Редакційна колегія:

І. І. Басс
М. Д. Бернштейн
Г. Д. Вервес
А. Т. Гордієнко
О. І. Дей
Б. А. Деркач (заступник голови)
В. Ю. Євдокименко
О. Є. Засенко
Д. В. Затонський
С. Д. Зубков
Є. П. Кирилюк (голова)
П. Й. Колесник
Н. Є. Крутікова
В. Л. Микитась
Ф. П. Погребенник (відповідальний секретар)
Є. С. Шабліовський

Редактор тому

О. Є. Засенко

Упорядкування та коментарі

М. М. Павлюка

Редакція художньої літератури

Ф $\frac{70303\text{-}305}{M221(04)\text{-}79}$ передплатне 4702590100

© Видавництво «Наукова думка», 1979

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ

УКРАДЕНЕ ЩАСТЯ

ДРАМА З СІЛЬСЬКОГО ЖИТТЯ В 5 ДІЯХ

ДІЙОВІ ОСОБИ

Микола Задорожний, чоловік, літ 45, невеликого росту, похилий, рухи повільні.
Анна, його жінка, молодиця, літ 25.
Михайло Гурман, жандарм, високий, здоровий мужчина, літ 30.
Олекса Бабич, селянин, літ 40, сусіда Миколи.
Настя, його жінка, літ 35.
Війт, селянин, літ 50.
Шльома, орендар.
Селяни, селянки, парубки і дівчата, музики і т. і.

Діється коло 1870 року в підгірському селі Незваничах.

ДІЯ ПЕРША

Нутро сільської хати. Ніч. Надворі чути шум вітру, сніг б'є об вікна. В печі горить огонь, при нім горшки. Анна і Настя пораються коло печі. На лаві, на ослоні, на припічку і на печі дівчата і парубки, одні прядуть, другі мотають пряжу на мотовилах; насеред хати при стільці один парубок плете рукавиці, другий на коливороті крутить шнур.

ЯВА ПЕРША

Парубки, дівчата, Анна і Настя.

Парубки і дівчата *(співають)*:

Ой там за горою та за кремінною
Не по правді жиє чоловік з жоною.
Вона йому стелить білу постеленьку,
А він їй готує дротяну нагайку.

Біла постеленька порохом припала,
Дротяна нагайка біле тіло рвала.
Біла постеленька порохом присіла,
Дротяна нагайка кров'ю обкипіла.

Настя *(перериває, махаючи стиркою)*. Та тьфу на вас! Що се ви вигадали такої плаксивої! Мов по покійнику голосять.

1 парубок *(регочеться)*. Ага, а у вас мурашки по шкірі забігали.

Настя. Тю на тебе та на твою голову! Ти гадаєш, що я твого тата жінка, що небіжка ніколи з синців не виходила.

1 парубок. Го-го, мій тато небіжчик усе говорив: «Як чоловік жінки не б'є, то в ній утроба гниє».

2 парубок. О, твій тато добрий цирулик був. Він і хлопам умів кров пускати.

1 парубок. І задармо! То также щось варто!

Настя. Та повинні-сте стидатися хоть тут, у тій хаті таке говорити та співати. Пек, осина! То так якби, не при хаті кажучи, злого духа при малій дитині згадав. Тут ангели божі літають, одна хата в цілім селі, де святий супокій, та згода, та лад, та любов — а ви якесь таке завели, що гидко і в губу брати.

1 дівчина. Та не бійтеся, тітко, ми своєю співанкою святих ангелів із хати не виполошимо.

Настя. А ти відки се знаєш? А може, якраз виполошите? Знаєш, як старі люди кажуть: не викликай вовка з лісу. А то буває таке, що як у злу годину скажеш кому лихе слово, то воно зараз сповниться. Мої небіжка мамуня розповідали, що раз один такий...

1 парубок. Та типоть вам на язик! Ідіть до печі та глядіть, чи швидко ті вареники будуть, бо далі Микола з міста приїде та нас понаганяє додому.

Настя. Ади, який швидкий! Не бійся, вареники будуть. Гляди тілько, щоб ти свою рукавицю доплів. *(Іде до печі.)*

1 дівчина. Ну, кінчім, сестрички, тоту співанку. Вона дуже красна. А така жалісна, аж плакати хочеться.

Анна *(від печі)*. Почекайте-но, як замуж повиходите та на своїх плечах того добра зазнаєте, то вам ще й не так плакати захочеться.

Д і в ч а т а. От тобі й на! А ви се відки знаєте? Хіба ви сього зазнали?

А н н а. Ну, я не про себе говорю. А втім, що зазнала, то досить мені знати та богу.

Д і в ч а т а *(хвилю мовчать, потім починають співати)*:

Ой мужу ж мій, мужу, не бий мене дуже,
В мене тіло біле, болить мене дуже.
Пусти ж мене, мужу, в вишневий садочок,
Най я собі урву рожевий квіточок,
Урву рожу-квітку та й пущу на воду:
Плини, плини, роже-квітко, аж до мого роду.
Плини, плини, квітко, плини по Дунаю,
Як побачиш мою неньку, приплини до краю.

Н а с т я *(тим часом повиймала вареники, відцідила їх, полила їх олієм, посолила і ставить на столі)*. Ну, годі вам співати! Кидайте роботу! Вареники на столі! *(Парубки і дівчата покидають роботу і з веселим гамором сідають за стіл і їдять. Настя з Анною коло печі; вона відсипала собі також вареників і сідає на припічку, обернена до столу плечима.)* Ну, кумо, помагай і ти!

А н н а *(глядить до вікна)*. Господи, яка там шаруга! Коли б тілько наші де з дороги не збилися!

Н а с т я. Не бійся, їм не першина.

А н н а. Не знаю, але мені так чогось лячно, так чогось сумно, як коли б якесь велике нещастя надо мною зависло.

Н а с т я. Та я то, небого, виджу. Цілий день як сама не своя ходиш. Та й уже сама собі міркую, чого би тобі журитися? Живеш, як у бога за дверми...

А н н а. Я?

Н а с т я. Чоловіка маєш доброго, тихого, роботящого, що трохи не молиться до тебе.

А н н а *(зітхає)*. Та що то з того!

Н а с т я *(тихіше)*. Ага, ти про те, що дітей не маєш. Не бійся, бог ласкав, будуть іще.

А н н а *(махає рукою)*. Ей, я не про те!

Н а с т я. А про що ж? Чого тобі ще треба? Що брати́ тебе на посагу скривдили? Тьфу! Наплюй ти на їх посаг! Їм твоя кривда боком вилізе.

А н н а *(кидається мов ужалена)*. Йой, кумо! Та хіба я про посаг? І пощо ви мені згадуєте моїх братів? Адже знаєте, що вони мої найтяжчі вороги.

Н а с т я. Знаю, небого, знаю! Наслухалась я про твоє керваве дівування.

А н н а *(живо)*. Що? Про моє дівування? Що ви про нього знаєте?

Н а с т я *(добродушно)*. Все знаю, небого моя, все знаю. Як тебе брати побивали, за наймичку мали, між людей не пускали і вкінці за наймита замуж випхали, ще й на посагу покривдили. Ой, та чи тілько те!..

А н н а. Як то? Ще й більше щось знаєте?

Н а с т я *(сміється)*. Та ти, кумо, мене не бійся! Кажу тобі, що знаю все, хоч то від нас не близька сторона, аж у другім повіті, а братів твоїх я й на очі не бачила.

А н н а. А відки ж ви все те знаєте?

Н а с т я *(сміється)*. Через сороки-ворони, любонько! Були вже такі люди, що мені доповіли. Навіть би-сь ніколи не вгадала, хто.

А н н а. Певне-сте, десь якусь мою посестру на ярмарку бачили?

Н а с т я. Ой, кумонько! Чи то я так на тих ярмарках часто буваю! Ні, таки до моєї хати сама звістка прийшла, та й то не коли, а вчора.

А н н а. Ну, то я вже ніяк не вгадаю, хто то міг бути.

П а р у б к и і д і в ч а т а *(встають від їди)*. Спасибіг вам, тітко Анно, і вам, тітко Насте, за вечерю!

1 п а р у б о к. Господи тобі слава, що ся душа напхала!

Н а с т я *(б'є його стиркою)*. Іди, іди ти, негосподарська дитино!

Д і в ч а т а. Ну, пора нам додому, а то позамітає дорогу, то не докопаємося вулицею.

2 п а р у б о к. Не бійтеся, мої ластівочки! Нас тут хлопців досить, кождий по дві вас на плечі візьме та й додому занесе.

1 д і в ч и н а. Оввa, які мені силачі. Ще подвйгаєтеся та болячки постручуєте!

Збираються, забирають куделі та пряжу і виходять.

Ну, добраніч вам!

Цілуються з Анною, вона світить їм скіпкою до сіней.

Анна. Добраніч, дівчата, добраніч! Та приходіть і завтра, будьте ласкаві! *(Зачиняє за ними двері.)*

ЯВА ДРУГА

Анна і Настя.

Настя. Та було хіба і мені йти.

Анна *(спрятує зо стола)*. Ой, посидьте ще троха. У вас хата не сама, а як ваш чоловік буде їхати, то й так попри нашу хату, то почуєте. А мені веселіше буде ждати.

Настя *(помагає прятати)*. Та воно то так. А все-таки хата рук потребує. Ну, та вже для тебе се зроблю... *(Зупиняється серед хати перед Анною, з мискою в руках.)* Ну, а ти не цікава, від кого я дізналася про твоє дівування?

Анна. Та що мені! Я не вдатна загадки розгадувати.

Настя *(лукаво)*. А твоє серце нічого тобі не говорить?

Анна. Серце? А вам що таке? Що воно мені має говорити?

Настя. Ага, а на лиці мінишся! Бліднеш, то знов червонієш! Ну, ну, не лякайся! Я знаю все, від нього самого.

Анна. Схаменіться! Що ви говорите? Від якого нього?

Настя. Від Михайла, а від кого ж би?

Анна. Від якого Михайла?

Настя. Ей, кумо, та не прикидайся, що нічого не розумієш. Адже ми обі не діти! Михайла Гурмана знаєш, а?

Анна *(відступає крок взад і хреститься)*. Свят, свят, свят! Ви що се, кумо, говорите? Михайло Гурман — так, я зналася з ним, але його давно на світі нема. Він у Боснії згиб.

Настя. Хто се тобі сказав?

Анна. Я се знаю, брати говорили.

Настя. Еге, то-то й є, що брати!

Анна. Його мати сама лист мені показувала, плакала.

Настя. Ну, то мусив бути лист фальшивий, бо Михайло живісінький.

Анна. Кумо, бійтеся бога, не говоріть сього! Може, вам приснився? Може, дух його вам об'явився?

Н а с т я. Ні, кумо Анно, я тобі кажу: він живісінький. У жандармах служить уже три роки. Десь був у іншій стороні, а тепер його до нас перенесли. Вчора до нас у хату заходив, про тебе розпитувався.

А н н а. Господи, що се таке? Що зо мною діється? Кумо, голубонько! Кажіть, що се вам привиділося, приснилося! Адже ж се... се таке, що здуріти можна! Адже ж я тому Михайлові клялася, присягала, що радше в могилу піду, ніж з ким іншим до шлюбу стану. А тепер!.. Він по мою душу прийшов. Та ні, ні, ви жартуєте, ви тільки так говорите!

Н а с т я. Хрестися, кумо! Чого ти так перелякалась? Тут видима річ, що брати ошукали тебе. Значить, на тобі нема ніякої вини. Він і сам се казав. Він зовсім не винуватив тебе. О, якби ти знала, як він гарно та щиро говорив про тебе!

А н н а. Ні, ні, ні! Не говоріть мені нічого! Не хочу чути про нього, не хочу бачити його. *(Ходить по хаті, ламаючи руки.)* Ой господи! Ой боже мій, та невже сьому правда? Невже і тут мене одурили, ошукали, мов кота в мішку продали?

Н а с т я. Та вспокійся, кумо! Що вже про те говорити, що пропало! Най їм за се бог заплатить.

А н н а *(все ще в нетямі ходить по хаті)*. І за що? Пощо? А, знаю, знаю! Вони Михайла боялися, щоб не відібрав від них моєї батьківщини. О, так, так! А сей покірливий, наймит, ще й рад, що що-небудь дістав. Господи, рятуй мене! Не дай одуріти!

Н а с т я *(бере її за плече)*. Та отямся-бо, кумо! Що ти торочиш? Чи не гріх тобі? Ти тепер замужня жінка, треба про се все забути.

А н н а *(вдивлюється в неї, по хвилі)*. А так, правда ваша! Правда ваша! Забути треба. Хоч би мало серце розірватися, а забути треба. Ой господи! І як воно досі не тріснуло? Кілько я намучилася за ті роки! А тепер гадала, що от-от давні рани перестануть боліти. А тут на́ тобі! Маєш! Той, що досі був для мене померщим, являється наново. Кумонько, матінко моя! Порадь мені, що маю робити? Дай мені якого зілля, щоби тут, отут перестало боліти!

Н а с т я. Де вже мені, небого, до зілля? Не пораджу я тобі нічого, хіба одно: молися богу, чень він відверне від тебе се лихо.

Анна. Молилась, кумо, молилась! Товкла чолом о кам'яні сходи при церкві, слізьми плити вмивала — нічого не помагає.

Настя *(надслухує)*. Га, чуєш? Мабуть, дзвінок теленькає. Певно, наші їдуть.

Анна *(при вікні)*. Теленькає! Ледво чути за свистом вітру, а теленькає. Господи тобі слава, що їдуть! Ходімо зустрічати!

Обидві сквапно одягаються і виходять.

ЯВА ТРЕТЯ

По хвилі входять Анна, Настя і Бабич, увесь у снігу, з батогом у руках.

Бабич. Дай боже вечір добрий!

Анна. Дай боже здоровля! Так, кажете, мій з вами не їхав?

Бабич. Ні, кумо. Я його ще на соляній жупі лишив. Ще докладав своєї купи дров і щось там почав з війтом перемовлятися, та я не дочікував до кінця та й поїхав за іншими.

Анна. Бійтеся бога! Як же ж ви могли його самого лишити в таку страшну негоду?

Бабич. Е, не бійтеся, сам він не буде. Певно, поїхав на Купіння з передільничанами. А наші всі на Радловичі гостинцем їхали. Але він швидко приїде, не бійтеся. Конята у нього добрі.

Анна. Ой, я чогось боюся. Кажуть, у лісі вовки появилися. Ще не дай боже якого нещастя!

Бабич. Та вспокійтеся, кумо! Ще бог ласкав, відверне від нас лиху пригоду. А Микола не дитина. Він за худобу дбає. Ну, стара, ходімо їхати додому, там десь конята перемерзли.

Настя. Ну, добраніч тобі, кумо. Молися, небого, богу, все добре буде!

Бабич. Добраніч!

Анна. Оставайтеся з богом!

Бабич і Настя виходять.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

А н н а *(сама, одягнена в кожусі і хустині, сідає коло вікна і надслухує)*. Не чути! Тільки вітер свище і виє. *(Заламує руки.)* А він жиє, жиє, жиє! Одурили мене, отуманили, загукали, обдерли з усього, з усього! Ні, не хочу про се думати. В мене є чоловік, шлюбний. Я йому присягала і йому додержу віри. *(Надслухує.)* Ах! Ось він їде! Ну, прецінь! Господи тобі слава! *(Виходить.)*

ЯВА П'ЯТА

М и к о л а і А н н а.

За сценою чути брязкіт нашийників. По хвилі входить М и к о л а, весь присипаний снігом, в гуні, надітій поверх кожуха, в баранячій кучмі, в рукавицях і з батогом. Він стає насеред хати, виймає батіг із-за ременя і починає обтріпувати сніг, стукаючи при тім об землю чобітьми. Відтак охаючи починає роздягатися.

М и к о л а. Ось тобі і заробок! Ось тобі жий та будь! Ой господи, і як се я душі не згубив по дорозі, то й сам уже не знаю! Ох, та й утепенився ж я! Та й промерз до самої кості! *(Відсуває вікно і кричить.)* Анно, а коням треба пити дати! Думав напоїти на Купінні, та не мож було!

А н н а *(за сценою)*. Добре, добре! Я вже й воду зладила.

М и к о л а *(засуває вікно, знімає гуню, потім кожух і вішає їх на жердці)*. Ну, заробок, нема що казати! За вісім шісток головою наложи —оплатиться. Цілісінький день роби, двигай, волочися, худобу збавляй, мерзни і мокни, як остатня собака,— і за все те вісім шісток. А прийдеться платити, то й того їм, людоїдам, жаль. І тото би зажерли. Як дають чоловікові той кровавий крейцар, то так і видиш, що їх і за тим колька коле. А бодай вас уже раз людська праця розсадила та розперла, щоби-сте лиш очі повивалювали, нелюди погані! *(Сідає кінець стола і починає стягати чоботи.)* От іще бідонька моя! *(Кричить.)* Жінко, гей, жінко! Анно! Де ти там?

А н н а *(входить)*. Ти мене кликав?

М и к о л а. Таже кликав. Ну що, коні пили?

А н н а. Ще й як. Так, біднята, перемерзли, мов риби тряслися. Бідна худібка! Я їм трохи сировиці до води долила, випили по дві коновці.

М и к о л а. А їсти мають там що?

А н н а. Ну, та вже я не спустилась на тебе, поки ти їм даси. Мають по гарцеві вівса, та й січки я нарізала у заступника на машині, ну, та й сіна поза драбину понапихала. Ба, та чого ти так запізнився?

М и к о л а. Ет, волиш не питати. От ходи та поможи мені чоботи стягнути. Ади, позамерзали як костомахи, та боюсь, щоб ноги не повідморожувати.

А н н а. Пек-запек! Що ти говориш? Ще би нам лиш того бракувало! *(Бере за чобіт, тягне, та, заглянувши Миколі в лице, опускає ногу, відступає на крок узад і хреститься.)* Свят, свят, свят! Миколо! А тобі що такого? Ти весь у крові!

М и к о л а. Я?

А н н а. Бійся бога! А се що таке? Чи бійка де була? Чи, може, ти скалічився де?

М и к о л а. Та ні, ні, не бійся!

А н н а *(кидається до нього і розпинає лейбик)*. Та почекай лишень! Господи, сорочку покровавив! Ну, що се таке з тобою сталося, Миколо?

М и к о л а. Та то наш війтонько гідний та поважний.

А н н а. Що? Бив тебе?

М и к о л а. Та певно, що не гладив. *(Гримає кулаком об стіл.)* Але я йому не подарую! Я на нім своєї кривди пошукаю!

А н н а. Ба, та що таке межи вами зайшло? За що?

М и к о л а. Питай ти мене, а я тебе буду. За нізащо! З доброго дива мене вчепився, бодай його той учепився, що в болоті сидить.

А н н а *(все ще оглядає його)*. Та не клени, Миколо, не гніви бога! Ой господи, та з тебе тут кварта крові зійшла! От іще недоля моя! Давай я обмию. Десь тут іще тепла вода лишилася. *(Іде до печі.)*

М и к о л а *(кричить)*. Ні, не треба! Я його до суду завдам! Я завтра, ось так як є, до самого пана судії піду. Най пани побачать! Не мий!

А н н а *(наливає в миску води і наближається)*. Іди, іди, бідна ти голово! Не роби з себе сміховище людське! Війтові нічого не зробиш, тільки з себе сміх зробиш.

Микола. Як то нічого не зроблю? То цісарське право позволяє отак над людьми збиткуватися? Як він війт і підприємець від довозу дров на жупу, то йому вільно з чоловіка й душу вигнати?

Анна. Ти, певно, знов поліна продавав?

Микола. Ну, та певно, що мусив продати. Бійся бога, чоловік намучився в лісі, намерзся, як собака, крейцарика при душі не має, а треба прецінь чимось душу підкріпити.

Анна. Ей, Миколо, Миколо! Кілько́ разів я тобі говорила: радше притерпи, а не роби сього! А тепер ще до суду хочеш іти! Адже війт тебе за таке до арешту борше запакує, ніж ти його!

Микола *(глядить на неї з острахом)*. Агій, жінко! Та се ти правду кажеш! А мені се і в голову не прийшло. Ну, на, мий!

Анна *(миє його)*. Я би не знати що за се дала, що ти не тілько поліна продав, а ще й сам війтові якесь згірдне слово сказав.

Микола. Я? Та скари ж то мене господи, що ні! Вчепився мене, що латер неповний. Я, як звичайно, останній накладав, а він до мене. Вже там хтось мусив мене прискаржити, що я пару тих дурних полін продав.

Анна. А може, він і сам видів?

Микола. А дідько його знає, може, й видів. Досить, що він до мене. «Я тобі,— каже,— не заплачу, поки латер не буде цілий». А я кажу: «Який був у лісі, такий тут є». А він мені каже: «Брешеш, ти п'ять полін продав». А я йому кажу: «Як продав, то не сам продав. І інші продають». А він до мене пристав: «Хто продає?» Та й хто, та й хто? Що я мав йому казати? По правді, чоловік нічого не бачив, а так на першого-ліпшого говорити стидно. От я возьми та й скажи йому: «Та й ви самі, доки-сте не були підприємцем, то-сте продавали». Не встиг я йому се сказати, а він як не кинеться на мене, як не почне гара́тати мене палицею! Та через голову, та куди попало. То вже я й нестямився, коли, і хто, і як мене відборонив та на сани посадив.

Анна *(хитає головою)*. Я так і думала, що ти щось таке мусив ляпнути. Війт не такий чоловік, аби когось задармо вчепився.

Микола *(гірко)*. О, та певно. У тебе кождий чесний, кождий розумний, коби тілько не твій чоловік.

Анна. Я тобі честі не уймаю, але полін не треба було продавати.

Микола. А мерзнути та о голоді бути треба!

Анна. Було собі з дому взяти пару крейцарів на горівку, коли вже без неї не можеш обійтися. Адже ж ми вже не такі остатні.

Микола. От таке! На заробок їхати і ще гроші з дому брати!

Анна. Ну, коли так, то маєш заробок, якого-сь хотів. *(Застелює стіл і заходиться давати вечерю.)* Ну, але де ж ти так довго барився?

Микола *(гнівно)*. А тобі що до того? Не твоє діло! Коли я тобі такий нелюбий, то не питайся мене ні про що!

Анна *(ставить миски на стіл)*. Ну, коли так будеш зо мною говорити, то певно любіший не будеш.

Мовчанка. Микола тарабанить пальцями по вікні, Анна заставляє вечерю. Микола обертається і починає мовчки їсти. Втім чути стукання до вікна. Анна здригається, Микола випускає ложку з рук.

Анна. Свят, свят, свят! А се що таке?

Микола. Хтось до вікна стукає! В таку пізню годину, в таку негоду — ой, може, яке нещастя!

Голос за вікном. Гей, люди, отворіть, не дайте душі загинути!

Анна. Хтось, певно, з дороги збився. Біжу отворити.

Микола. Анно, стій! Може, яка зла душа?

Анна. Ба, та що? Дати чоловікові загибати? Та й що нам зла душа? Взяти у нас нема що, нікому ми нічого не винні, то чого нам боятися? *(Виходить. Чути калатання засувів.)*

ЯВА ШОСТА

Микола, по хвилі входить жандарм з карабіном, увесь присипаний снігом, за ним Анна.

Жандарм. Дай боже добрий вечір!

Микола. Дай боже здоровля!

Жандарм. Перепрашаю, що в таку пізню пору непрошений до вашої хати набиваюся. Але там така страшна буря, куревільниця, що не дай господи! Я з дороги збився,

думав уже, що або замерзну де в заметі, або вовкам на зуби попадуся.

Анна *(хреститься)*. Господи!

Жандарм *(озирається на неї, витріщує очі, потім перемагає себе)*. А так! Недалеко вже було до того. Там під лісом чути, як вони виють. Кождої хвилі могли, бестії, зо мною привітатися!

Микола. Та роздягніться, пане, сідайте! Адже ж тепер, під ніч, далі не підете.

Жандарм. Та куди вже! Ніг своїх не чую, так промерз та змучився! Ой, господи тобі слава, що з душею з того снігового пекла вихопився! *(Обтріпується зо снігу і починає роздягатися. Микола придивляється йому ближче.)*

Микола. А ви відки, пане шандаре?

Жандарм. Та ходом з міста.

Микола. Ну, так, ходом. Але родом? Даруйте, але мені здається, що я вас десь колись бачив.

Жандарм *(сміється)*. Ну! Чи не ще! Миколо, старий побратиме! Хіба ж ти не пізнав мене? *(Клепле його по плечі.)*

Микола. Михайло Гурман! Так се ти! А ми гадали... Анно, ба, а ти хіба не пізнала Михайла?

Анна *(зовсім забувшися, стоїть кінець столу і, не дивлячись на них, шепче молитву)*. І остави, і ослаби, і відпусти, господи...

Жандарм *(регочеться)*. Анно! Господине! Що се вам на побожність зібралося? Що ж то, не привітаєтеся зо старим знайомим?

Анна *(подає йому руку)*. Як ся маєте, пане шандар?

Жандарм *(хвилю пильно глядів на неї, потім пустив її руку, зціпив зуби і відвернувся, говорить далі тільки до Миколи)*. Ну, нинішньої ночі не забуду, доки життя мого. Знаєте, як я почув крізь вітер ті вовчі голоси, та й то так недалеко — ну, гадаю собі, вже по мені! І так мені нараз мовби хто приском поза плечима посипав. І в тій самій хвилі я побачив збоку світло. Зразу подумав, що то вовк очима блимає, але далі бачу, що стоїть на місці... І вже я нічого більше не думав, не міркував, тільки як не пущуся бігти півперек снігів, через якісь рівчаки, замети та плоти. І бог його знає, відки в мене стільки сили набралося. Гримнув чоловік собою з десять разів, то правда, але богу дякую, що хоть кості цілі!

Микола. Ну, що ж, богу дякувати! Але скажи ти мені, будь ласкав, що се з тобою? Відки ти взявся? Адже ж казали, що ти...

Жандарм *(регочеться)*. Ха, ха, ха! Що я що такого?

Микола. Ну, та що ти погиб, умер...

Жандарм *(сміється ще дужче і підходить до нього. Микола цофається)*. Ха, ха, ха! Та се й правда! Адже ж я небіжчик. Не віриш, Миколо? Я вмерлий! Я з гробу приходжу.

Микола *(переляканий, хреститься)*. Свят, свят, свят!.. *(Слабо всміхається.)* Ну, що ти дурниці говориш, Михайле? То не годиться з такими річами жартувати.

Жандарм *(грізно)*. Ти думаєш, що я жартую? Ану, на, доторкнися мене! *(Простягає руку, Микола відскакує)* А видиш! Та проте дарма! Знаєш, Миколо, пощо я прийшов?

Микола. Ти? До мене?

Жандарм. Еге! По твою душу. *(Регочеться.)* Ха, ха, ха! Ото налякав! Ну, не бійся, бідолахо! Твоя душа не така-то дуже цінна річ, щоб аж мерці з гробу по неї приходили. Не бійся, ади, я живий чоловік, такий, як ти! *(Плеще його по плечі.)* А відки я тут узявся, се я тобі зараз скажу. Вернувши з війська, я продав грунт і хату і вступив до жандармів, ось уже три роки служу. Зразу на границі був, пачкарів ловив, а отсе пару неділь тому перенесли мене в сей повіт.

Микола. І чи не можна було відразу се сказати? А то на́ тобі! Взявся страшити мене небіжчиком. Ей, Михайле, Михайле! Ти, як бачу, все ще такий збиточник, як був колись. *(Хитає головою.)* Ну, сідай та от вечеряй разом з нами.

Жандарм. Отсе справді розумне слово. *(Бере за ложку і сідає коло столу.)* Ба, а ви чому так пізно вечеряєте? Адже, певне, вже північ буде!

Микола. Адже я в такім самім був, як ти. Тільки недавно з дороги приїхав.

Жандарм *(їдячи)*. З якої дороги?

Микола. Та з міста. Латри возив на жупу та й так припізнився. Насилу додому допхався. *(Їсть.)* А ще мені лиха доля казала їхати на Купіння. Думав, що ближче буде, півперек лісу, а тим часом там замело так, що я троха худоби навіки не збавив.

Жандарм *(кладе ложку і глядить на нього здивований)*. Що? Ти сеї ночі на Купіння їхав?

Микола. Таже їхав.

Жандарм. Попри купінську коршму?

Микола. Ну, таже не куди. Ще зупинився, хотів коні напоїти, та якась мара відро урвала. Почав було стукати до жидів, але якось ніхто не виходив, а я подумав собі: «Ей, уже й так додому близько!» Та й не достукавшися нікого, взявся та й поїхав.

Жандарм. А давно се було?

Микола. О, певно, що вже зо три години тому. Хоть то від нас до купінської коршми ледво півмилі, але як я почав їхати, як почав стрягнути та з дороги збиватися, то здавалося, що принаймні півроку їду. А тут чоловік сам-самісінький у лісі.

Жандарм. То ти сам їхав? І не тямиш, їхав ще хто за тобою?

Микола. Де там! Усі наші геть поперед мене виїхали, та й усі їхали на Радловичі, гостинцем.

Жандарм. Ну, а в коршмі світилося?

Микола. Та було світло, але вікна були заслонені та й двері замкнені. Мабуть, жиди вже спали, бо на мій стук ніхто не обізвався.

Жандарм *(воркоче)*. Ну, певно!

Ідять, мовчанка. Анна сидить на припічку, силується їсти, та не може.

Ну, спасибі вам, пане господарю, за вечерю! *(Кладе ложку і встає.)*

Микола. За мало. Видихай здоров! *(Встає також, оба сідають на лаві.)*

Анна мовчки спрятує зо столу.

Жандарм *(придивляється Миколі збоку)*. Ба, що се у тебе, Миколо, таке лице обдряпане? Я щось не тямлю, аби ти був охочий до бійки!

Микола *(змішаний)*. Я? Ха, ха, ха! Та куди мені до бійки? Я чоловік спокійний. А се ті нещасні латри сьогодні так мене доїхали. Тілько що я почав брати з купи поліна, а вся верхня верства гур-гур на мене. Ще щастя, що мене на місці не забило.

Жандарм. Ов, то погана пригода!

Микола. Ой, най бог боронить від такого зарібку!

Жандарм. А багато заробляєш на день?

Микола. Е, тілько того зарібку як кіт наплакав. Вісім шісток на день. А кілько чоловік надвигається, намерзнеться, намучить себе і худобу і нагризеться, то відрікся б і того зарібку.

Жандарм *(знов придивляється його лицю)*. Але тебе, брате, таки порядно ті поліна мусили заїхати. Ціле праве лице мов граблями подряпане.

Микола. Та кажу тобі, що як на мене з правого боку поліна гуркнули, то я думав, що вже мені голову на камуз розбили.

Жандарм *(встає, проходиться по хаті і сідає ліворуч від Миколи, а потім глядить на нього)*. Ов, та бо у тебе і з лівого боку ще гірше каліцтво.

Микола *(змішаний)*. А то я тим боком на землю впав, на ріщє, та й так направився. Ще щастя, що ока на сук не висадив.

Жандарм *(заглядає йому в очі)*. Е, та бо і спереду шрам на чолі, зовсім, як би хто подряпав. Ще й синці попід очима. Ей, Миколо, признайся, се не від полін!

Микола *(ще гірше змішаний)*. Що ти знов! До чого маю признатися? Бігме боже, що я з ніким не бився! Та й пощо би я тебе дурив?

Жандарм *(сміється і клепле його по плечі)*. Ну, ну, Миколо, не бійся! Я нині твій гість, то не потребуєш мені ні до чого признаватися. Але се одно тобі скажу, небоже: ти на крутаря не вродився. Видно відразу, коли хочеш щось збрехати, а воно тобі ані руш не удається!

Микола *(заляканий)*. Але ж скари ж то мене господи!..

Анна. Миколо, та покинь же божитися! Ось подумай радше, де ми пану шандареві постелимо. Пізня година, а ви оба помучені, пора спати.

Микола. Ай, ай, ай, твоя правда, небого! А я, дурень, забалакався та й забув про се! Я зараз, зараз! *(Хапається сюди й туди по хаті, та не може потрапити на лад. Надівае шапку та й кожух.)*

Анна. Ба, ти куди?

Микола. Я зараз! Знаєш, я так думаю: околот соломи принесу, постелимо Михайлові отут на землі. Ти тілько верет яких приладь, подушку, а кожухом накриється.

Ж а н д а р м. О, спасибіг вам. У мене є свій плащ.
А н н а. Та я би була сама за соломою пішла.
М и к о л а. Ну! Куди тобі! Я сам заразісько принесу.
(Бере шапку і виходить.)

ЯВА СЬОМА

Ті самі без Миколи.
А н н а порається коло постелі.
Ж а н д а р м підходить до неї і бере її за плечі.

Ж а н д а р м. Анно!
А н н а *(ледве чутно)*. Чого тобі?
Ж а н д а р м. Що, ти навіть поглянути на мене не хочеш?

Анна обертається до нього лицем, але зараз спускає очі вниз і мовчить. Жандарм довго дивиться на неї.

Нелюди! Поганці! Таки додержали слова, закопали тебе живцем у могилу! Бог би їм сього не простив!
А н н а. Про кого се ти?
Ж а н д а р м. А про кого ж би, як не про твоїх коханих братчиків? Знаєш, як мене взяли до війська, то один із них у коршмі виразно сказав мені: «Ти, Михайле, іди в божий час, але про Анну і не думай. Не буде вона твоя, хоч би ми мали її живцем у могилу закопати». Я тоді розсміявся йому в очі, але бачу, що вони таки поставили на своїм.
А н н а *(несміло)*. Так ти... не гніваєшся на мене? Не проклинаєш мене?
Ж а н д а р м. На тебе, бідна сирото! Хіба ж я не знаю, що ти тут нічого не винна, що у тебе не було власної волі, що тебе загукали, одурили, замучили?

Анна плаче.

Та ні, признаюся тобі, в першій хвилі, дізнавшися, що ти вийшла замуж за отсього тумана, я був лютий на тебе. Я був би вбив тебе, коли б ти була де близько. Я цілими днями бігав мов одурілий по полю і кляв тебе, просив на тебе у бога найтяжчої кари, найстрашнішого лиха.
А н н а *(перелякана)*. Михайле!

Жандарм. Не бійся, бог не дитина, щоби слухати прокльонів одурілого чоловіка.

Анна *(крізь сльози)*. Ой, боюсь, що він таки вислухав тебе!

Жандарм *(радісно)*. Що? Значить, ти не забула мене? Любиш мене ще, Анно?

Анна *(з переляком відпихає його від себе)*. Мовчи, мовчи! Що ти говориш? Не смій до мене так говорити. Я шлюбна жінка, я чоловіка маю.

Жандарм. Е, що такий чоловік! Нині є, а завтра може не бути.

Анна. Як то? Що се значить? Що ти говориш?

Жандарм. Нічого. Так собі. Але якби його не було, то ти...

Анна. Мовчи! Мовчи! Не говори! І про чоловіка мого не смій думати нічого злого!

Жандарм. Ет, говори собі! Се ми вже побачимо. Що я про нього думаю, то моя річ.

Анна *(бере його за рам'я)*. Михайле, що ти думаєш, скажи мені?

Жандарм. Дай мені спокій! Завтра побачиш!

Анна. Завтра? Значить, є щось? Ти щось задумав? Щось страшне? О, так! Бачу се по твоїх очах! Чула се з твого голосу, коли ти розпитував його про ті шрами. О, я знаю тебе, у тебе кам'яне серце! Я не буду просити тебе, щоб ти змилувався над нами, не погубляв нас. Одно тільки тобі скажу, що двоє невинних людей візьмеш на душу!

Жандарм. Я маю в бозі надію, ані одного не візьму. Але те одно тобі скажу, що твій чоловік був би дуже добре зробив, коли би був нині дома сидів і не їздив на заробок.

Анна. Звір ти, звір лютий! Наострився пожерти нас і тепер думаєш, що найшов притоку. Але бог тебе покарає, тяжко покарає!

Жандарм *(сміється)*. Ха, ха, ха! Ось гарно: двоє мерців зійшлося, що за життя любилися і по смерті одно за друге не забули, а зійшовшися, не мають що ліпшого робити, як сваритися. Анно, серце моє! Невже ж я такий ненависний тобі?

Анна. Чого ти хочеш від мене? Чого прийшов у сі сторони?

Ж а н д а р м. Богом тобі клянуся, що я не хотів. Два місяці я вже тут, а знаєш сама, що я досі оминав вашу хату. Аж сьогодня — не знаю, чи бог, чи зла доля завели мене до вас.

А н н а. Годі. Чоловік іде! *(Стелить постіль, жандарм сідає кінець столу і ніби дрімає.)*

ЯВА ВОСЬМА

Ті самі і М и к о л а з околотом соломи.

М и к о л а *(кидає околіт насеред хати)*. Ну, та й шаруга ж там, господи! Завтра, мабуть, нашу хату рівно зі стріхою замете. Адже я ледво докопався з хати до стодоли. *(Роздягається.)* А ти що, Михайле, дрімаєш? А я думав, що ти з давньою знайомою *(моргає на Анну)* схочеш побалакати. Адже ви колись любилися...

Ж а н д а р м. Е, чи одні то дурниці чоловікові по голові стріляли, поки молодий був. А тепер, як чоловіка в війську промуштрували, та по босняцьких горах прогонили, та на шандарській службі підгартували, то куди вже йому давні любощі згадувати. Та й твоя жінка, вибачай за слово, якась мов прикисла троха. Мабуть, міцно її в руках держиш, га?

М и к о л а. Я? Її? Господи, та вона мене... Та я би її... Але що таке говорити! Смішно мені, старому. А от що сумує та тоскує вона коло мене, се правда.

Ж а н д а р м. Ну, се вже ваша обоїх річ. Що мені в те мішатися!

М и к о л а. Так, брате, твоя правда. Муж і жона — одна сотона; чужому нема що туди пальці втиркати.

А н н а *(стелить жандармові на землі)*. Ти, Миколо, двері позамикав?

М и к о л а. Ба, аякже! *(Позіває.)* О, пора в стебло. *(Хреститься і шепотом молиться до образів.)*

Ж а н д а р м. Та хіба й собі роздягатися. *(Роздягається, хреститься і лягає на землі.)* А якби я завтра рано не збудився, то будьте ласкаві збудити мене, скоро встанете.

А н н а. Добре, добре. *(Кладе його карабін на лаву, заглядає до печі і затикає її. Тим часом Микола, скінчивши молитву, розперізується і лягає на постелі.)*

М и к о л а. Ти спиш уже, Михайле?

Жандарм. Та дрімаю. Або що таке?
Микола. Та нічого. Добраніч тобі!
Жандарм. Добраніч!

Анна хреститься, відтак стає за припічок і гасить лампу.

Заслона спадає

ДІЯ ДРУГА

Декорація та сама. День. В печі горить.
Микола парить березове пруття і крутить ужівки.
Анна то порається коло печі, то помагає йому.

ЯВА ПЕРША

Микола і Анна.

Микола. Ну, держи добре, не пускай! *(Крутить.)* Так. Тепер давай сюда. Най його хороба спіткає з його латрами! Плюнув би чоловік на той заробок, а тут ні, їдь знов, щоби того проклятого латра докапарити, щоб він йому стікся.

Анна. Та чень нині легше буде їхати, ніж учора. Бач, випогодилося!

Микола. Ага, випогодилося! А вчора дорогу замело зо шумом, що й сліду не найти. Ні, я таки не поїду сьогодня. І себе збавлю, і худобу, а за що? Нехай він пропадає зі своїми латрами.

Анна. Та то певно, що ліпше не їхати, ніж по снігах з тягарем копатися. Латри не втечуть, а робота й дома найдеться. Ой, якби ти був учора мене послухав та не їхав!

Микола. Або що?

Анна. Та нічого. Але моє серце чує якусь біду. Яка мені нині погань снилася, то нехай бог боронить! Десь ніби я коралі сію по хаті, по оборі, по цілім селі, та такі грубі та червоні...

Микола *(немов сам до себе)*. Коралі — то сльози.

Анна. А далі десь ніби на нашу хату з усіх боків пси гавкають, у двері лізуть, у вікна голови пхають, та такі люті та розжерті...

М и к о л а. Люті пси — то напасть.

А н н а. А далі десь ніби мене до шлюбу вбирають а в саме біле: білі черевики, білу спідницю, білу перемітку.

М и к о л а. Свят, свят, свят! Що тобі, жінко? Най бог відвертає від нас усе лихе! Що ти говориш?

А н н а. Та що таке? Хіба се що значить?

М и к о л а. Та... бодай у лиху годину не згадувати! Господи! Сон, мара! На все божа воля. Не треба ніколи забігати поперед батька в пекло, ось що! *(Крутить далі.)* Гм, і що його робити з тими латрами, і сам не знаю.

А н н а. Може би піти спитати Бабича, чи він їде?

М и к о л а. То правда. Як він їде, то ніяково мені лишатися. Як тільки сани полагоджу, то зараз піду до нього. *(Кидає готові ужівки і сідає на лаві.)* Ой, крижі болять! Господи, проробив чоловік свою силу на чужих людей, а тепер для себе лиш останочки лишилися. Анно!

А н н а *(коло печі)*. Чого тобі?

М и к о л а. Що сей шандар так рано схопився? Я й не бачив, коли вийшов.

А н н а. Казав, що мусить, служба...

М и к о л а. А знаєш, я як його побачив, то зразу одеревів на місці. В таку годину, в тім мундирі — зовсім здавалося, що се мертвець з тамтого світу до нас приходить. А тим часом, бачу, він живий.

А н н а. А хіба ж ти не знав, що він у наших сторонах?

М и к о л а. Я? Та відки я мав знати? Я був певнісінький, що він давно вже зогнив у Босні. Адже ж твій братьо́ присягався передо мною, що його нема на світі, навіть карту з війська показував. Тільки то біда, що я неписьменний, то й не міг прочитати.

А н н а. Значить, і тебе так само одурили, як і мене.

М и к о л а. Не знаю, пощо їм так конечно забаглося випхати тебе на десяте село.

А н н а. А я знаю. Не хотіли мені нічого дати з вітцівщини. Ну, а якби я була пішла за Гурмана, то той би їм був з горла видер. Ти знаєш, який він був чоловік. Боялися його, то й постаралися разом з війтом, що його, одинака в матері, випхано на війну, а потому скористали з часу, щоби мене також випхати в інший бік. Ось і вся мудрість.

М и к о л а. Господи, а я й не догадувався, куди стежка в горох! Чоловік з багачами кумпанії не водив, то й на багацьких штуках не розуміється.

Анна проходить коло нього, він ловить її, прихилює і цілує в чоло.

Бідна ти моя небого! А ти дуже любила сього Михайла?

А н н а *(спалахнувши)*. Ну, що вже про се говорити? Любила чи не любила, тепер нема що й згадувати. От радше йди сани ладь! Обід уже готов. Поки ти там упораєшся, то вже вистигне як слід.

М и к о л а. Твоя правда, Анно! *(Встає і бере ужівки.)* Не час бідному згадками бавитися, треба роботу робити. Наливай лишень, я зараз буду готов! *(Виходить.)*

ЯВА ДРУГА

А н н а і М и к о л а за сценою.

А н н а *(наливає борщ у миску, насипає у другу квасолю і ставить на стіл)*. Чи дуже любила сього Михайла? Здається, що дуже, коли й досі вся тремчу, всю мене морозом проходить, як його згадаю. Здається, що таки дуже. А може, більше боялася його, ніж любила. У, сила у нього! Вола за роги хопить та й на землю кине. Господи, таких, як мій, то йому ніщо двох у одну жменю. Самим поглядом, здається, наскрізь тебе прошибає, мов розпаленим дротом. Ох, та й боюсь я його тепер! Боюсь, як найтяжчого ворога! І певно, що як він на нас завзявся, то зітре нас на порох, знищить, зруйнує. Бо хіба ж мій чоловік зможе з ним боротися?

М и к о л а *(за сценою)*. Анно, гов, Анно!

А н н а. А чого тобі?

М и к о л а. Де ти рептюх поділа? Най коням сіна накладу.

А н н а. Та рептюх осьде в сінях; я давно сіна наклала. Ходи їсти. *(Вигортає огонь з печі.)*

М и к о л а. Зараз, тілько ще лещети поладжу. Десь два лещети випали.

А н н а. Та лиши лещети на потому, не втечуть! Ой господи, чим далі, тим чогось гірше мені робиться. Моторошно, мов перед пожаром. Усе мені здається, що ось-ось якесь нещастя...

ЯВА ТРЕТЯ

Микола і Анна.

Микола *(скрипнув дверми входячи)*. Н-ну!

Анна *(схапується від печі)*. Ох! Се ти?

Микола. А тобі що такого, жінко? На тобі лиця нема!

Анна. Нічого, нічого. Щось мені недобре зробилося. Се, мабуть, від печі... Я трошка загоріла, та голова крутиться. Сідай лишень та їж, я нап'юсь води, то мені легше буде.

Микола *(сідає за стіл, хреститься і бере ложку)*. Та ходи й ти обідати. Мені якось самому страва в рот не лізе.

Анна. Е, що там! Не прибагай собі нічого, їж! А я тим часом піду до Бабича та спитаю його, чи їде він у ліс.

Микола. Га, коли так, то йди. Троха пройдешся, то чень і голова перестане боліти. Іди, йди! *(Їсть.)*

Анна накидає на голову хустку і направляється до дверей. В тій хвилі двері відчиняються. Входять жандарм, війт, Бабич, присяжний і ще один селянин.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Микола, Анна, жандарм, війт, Бабич і один селянин.

Війт *(входячи)*. Слава Ісусу Христу!

Микола. Слава навіки. Просимо до обіду!

Війт. Обідайте з богом святим, най бог благословить!

Микола. Сідайте, пане війте. Що вас сюди до нас приводить?

Війт *(сідає на ослоні плечима до столу, жандарм на лаві, присяжний і селянин стоять і роззираються по хаті)*. Гм, так собі. Маємо до вас маленьку справу.

Микола. До мене? А то що такого?

Війт. Ви вчора сказали пану шандареві, що були вночі в коршмі на Купінні?

Микола. Та був. Не в коршмі, а під коршмою.

Війт. І пізно вночі?

Микола. Та пізно. Вже за мною, бачу, ніхто не їхав.

В і й т. Ви приїхали додому закровавлений?

М и к о л а. Та... та... так.

Ж а н д а р м. Що? Ви й додому закровавлений приїхали? Я сього від вас не чув. Господине, правда се?

А н н а. Та правда. Я сама його обмила.

Ж а н д а р м. О, се важна річ. (*Пише в книжечці.*) А ви ж сказали, що в лісі скалічились, ще як латри брали. Значить, ви й до міста їхали закровавлений і з міста вертали у крові?

В і й т. Він вам так казав? Ну, се неправда. Він у місті був здоровісінький і зовсім чистий. Я преціньйого сам бачив на жупі.

М и к о л а. Скажіть же всю правду, пане війте!

В і й т. Яку всю правду?

М и к о л а. Адже ж се ви самі мене так покровавили.

Ж а н д а р м (*схапується*). Що, що, що?

В і й т. Брешеш, Миколо. То правда, що ми троха з тобою перемовилися за ті поліна, але покровавити тебе я ані гадки не мав.

М и к о л а. Я маю на те свідків. Я навмисне не змивав крові з себе і додому так приїхав, щоби вас до суду завдати.

В і й т. Ха, ха, ха! Мене! До суду!

Ж а н д а р м. Яких маєте свідків?

М и к о л а. Та от кум Бабич і кум Калинич також там були, то можуть посвідчити.

Б а б и ч (*шкробається в голову*). Та бути я був, то нема що казати; але того я не бачив, аби вас кум начальник покровавив. Ударив вас поза вуха, то правда, але щоби вас отак подряпав, то я того не можу посвідчити.

С е л я н и н. І я також не можу.

Ж а н д а р м. Миколо Задорожний, я вас арештую. (*Видобуває з торби залізні ланцюжки з наручниками.*) Давайте сюди руки і не думайте опиратися, бо вам гірше буде.

А н н а. Ой горечко моє!

М и к о л а. Арештуєте? Мене? За що?

Ж а н д а р м. Ви самі, певно, ліпше знаєте за що. Вчорашньої ночі на Купінню в коршмі всіх жидів вирізано.

М и к о л а. Ой господи! То я би мав у тім бути?

Ж а н д а р м. Я не знаю. Дай боже, щоби ні. Але скажіть самі, чи против вас усе не свідчить? Коли ви невин-

ні, то не маєте чого боятися, на суді ваша правда покажеться. Але я мушу своє зробити. Давайте руки!

Микола. Бог видить мою душу. Я невинний. Робіть зі мною, що хочете. *(Подає руки, жандарм заковує його.)*

Жандарм. Так, то розумно. А тепер скажіть мені, де ті чоботи, що ви вчора мали на собі?

Микола. А онде стоять у запічку.

Жандарм. Присяжний, подайте їх сюди!

Присяжний подає, війт і жандарм оглядають їх до вікна.

Є! Ось кров!

Війт. І ось тут є!

Жандарм. То сумно. Відложіть набік!

Микола. То з мене кров, як я їхав.

Жандарм. Се вже будете в суді толкувати, се до нас не належить. Ви мали з собою сокиру? Де вона?

Микола. Он під лавою.

Жандарм. Присяжний, подай її сюди!

Присяжний подає, жандарм і війт оглядають.

Є й тут кров. Ось на топорищу.

Війт. І ось на обусі. І ось на лéзі.

Жандарм. Відложіть набік! А тепер покажіть кожух!

Оглядають кожух.

Є й тут. Відложіть набік. *(Іде до постелі і шукає під подушками в соломі. До Анни.)* Отворіть скриню!

Анна весь той час стояла мов остовпіла, не рушається з місця, тільки глядить на нього.

Жандарм. Чуєте, жінко, отворіть скриню! *(Коли вона не рушається, він виймає їй із-за пояса ключ, відчиняє скриню і разом з війтом починають перешукувати все.)* Ну, тут нема нічого. Пане війте, присяжний і ви, свідки, ідіть з ним і перешукайте все обійстя, шопу, комору, стодолу, всякі скритки! А я тут переслухаю господиню.

Війт. Ну, Миколо, ходи з нами!

Микола. Господи, ти знаєш, за що на мене такий тяжкий хрест посилаєш, нехай буде твоя воля! *(Виходить, за ним війт, присяжний і селянин.)*

ЯВА П'ЯТА

Жандарм і Анна.

Жандарм *(по їх відході хвилю мовчить, стоячи недвижно серед хати напротив Анни, яка стоїть коло вигаслої печі. Відтак він випростовується і підносить голову. Остро.)* Анно!

Анна підводить голову, глядить на нього з невисказаною тривогою і опускає очі.

Жандарм. Сюда ходи!

Анна підходить до нього і зупиняється.

Жандарм. Ближче, ближче! Гляди мені в очі! Просто!

Анна *(силується глядіти, тремтить уся, потому кидається перед ним на коліна)*. Михайле! Михайле! Не муч мене! Не можу глядіти на тебе! Ти такий страшний!

Жандарм. Дурна! Чого тобі боятися? Для злодіїв, розбійників я можу бути страшний, се моя служба. Ти не бійся!

Анна. Але ж він нічого не винен! Михайле! Що ти наговорив на нього? Клянусь тобі, він не винен!

Жандарм. Хто він? А, твій Микола! Ну, а може, й винен?

Анна. Ні, ні, ні! Ніколи! Він такий добрий, він хробака дармо не розтопче, не то щоб чоловіка вбив!

Жандарм. А мене вбив! Мене зробив нещасливим! Ні, не говори мені про нього! Яке мені до нього діло? Я йому не ворог, а трафилися такі сліди, що свідчать против нього, то я його мушу арештувати. Мушу, чуєш? Се моя служба. Коли він не винен, то в суді його правда покажеться.

Анна. Так чого ж ти від мене хочеш? Я прецінь з ним не була, нічого не знаю. Лиш то знаю, що приїхав кровавий і казав, що його війт побив.

Жандарм. Байдуже мені про се. Будеш те в суді говорити. Я про що інше хочу з тобою побалакати. Анно, дивися мені в очі! *(Бере її за плечі і вдивляється їй у очі.)* А ти ще гарна, молода, свіжа! Анно, любиш мене?

Анна *(тремтить)*. Михайле, пусти мене!

Жандарм. Ні, не пущу! Скажи зараз, любиш мене?

Анна *(відвернувшись)*. Ні, ні, не люблю! Ти страшний! Не люблю!

Ж а н д а р м *(грізно)*. Гляди мені в очі, чуєш?

Анна дивиться йому в очі.

Скажи тепер, любиш мене?

А н н а. Михайле! Братчику мій, не муч мене! Коли отак впираєш у мене свої очі, то мені так важко, так страшно! Сама не своя стаю!

Ж а н д а р м. Дурниці! Говори, любиш мене?

А н н а *(ледве чутно)*. Люблю.

Ж а н д а р м. Ще раз скажи! Голосніше!

А н н а. Люблю.

Ж а н д а р м. Пам'ятай же. І будеш моєю? Стій просто, не трясись! Знай, що від мене не втечеш! О, я не такий, щоб тебе пустити з рук! Раз мені щастя всміхнулося по тільких роках, то вже я тепер не випущу його! Зубами в нього ввіп'юся, а не випущу. Говори, будеш моєю?

А н н а. Ради бога, Михайле! Не говори сього! Я шлюбна жінка! Я присягала. Гріх мені таке слухати, гріх подумати про таке!

Ж а н д а р м. А не гріх було дати мені слово, а потому вийти за другого? Не гріх украсти моє щастя?

А н н а. І моє вкрадено, голубе мій! І моє серце розбито, і мене з нелюбом спаровано! З туманом отаким, що з ним ні в кут ні в двері, що з нього люди сміються, що хіба хто не хоче, той з нього не глузує! А ти ще дорізати мене хочеш!

Ж а н д а р м. Дарма, дурне говориш! Коли се правда, що кажеш, то будь моєю! На злість тим, що нас розлучили. Наперекір тим, що вкрали наше щастя. Ми його відокрадімо, наше щастя!

А н н а. Бог нас покарає, бог!

Ж а н д а р м. Не слухай того! Бог нашої муки не потребує. А трафилась нам нагода, то й пожиймо свобідно та покоштуймо щастя.

А н н а. Чи довго воно потриває?

Ж а н д а р м. Щастя ніколи довго не триває. Щастя все — день, година, одна хвилина.

А н н а. А потому?

Ж а н д а р м. Потому? Мені то в голові, що потому буде! Досі бідували та мучились, і потому те саме буде. Овва, велика невидальщина. Хіба тобі страшно?

А н н а *(не зводячи з нього очей, ледве чутно)*. Ні, не страшно.

Ж а н д а р м. Так хочеш бути щасливою?

А н н а *(так само)*. Хочу.

Ж а н д а р м. Так будеш моєю?

А н н а *(так само)*. Буду.

Ж а н д а р м. Пам'ятай же! Держу тебе за слово. А як і тепер мене одуриш, то горе тобі! Я страшно пімщуся на тобі й на нім.

А н н а *(так само)*. Ні, не одурю.

Ж а н д а р м. Ну, продрухайся! Що се ти мов крізь сон говориш? *(Потрясає її за плечі.)* Ось вони надходять. Плач, ламай руки, щоби нічого не догадалися. Проси мене, щоб я його помилував. А як відведуть його до міста, то я до тебе навідаюсь.

Анна з заломаними руками стоїть мовчки коло печі.

ЯВА ШОСТА

Ті самі і М и к о л а скований, в і й т і с е л я н и н.

Ж а н д а р м. Ну, що ж, війте, найшли що підозреного?

В і й т. Нічогісінько, пане шандаре. Тільки на санях двох лещетів нема, а на третім троха кров'ю замазано.

Ж а н д а р м. Ага, се також важне. *(Записує в книжці.)* Ну, а тепер ведіть його. І отсі річі заберіть. Лещет із саней вийняли?

П р и с я ж н и й. Я вийняв, ось він.

Ж а н д а р м. Добре. Візьміть, пантруйте, аби кров не стерлася. А ви, війте, форшпан для нас вистарайте. По снігу тяжко буде арештанта аж у місто пішки гнати. А може, у нього спільники є, то щоб де в лісі не напали та не відбили.

М и к о л а. Господи! Що се зо мною діється? За що на мене така кара тяженька?

В і й т *(шкробається в голову)*. За форшпан, пане шандаре, тяжко буде нині. В кого є тягло, то всі потягли на заробок, то до латрів, то до кльоців. От хіба би його власні, Миколові коні взяти і в його сани запрягти.

Ж а н д а р м. А що ж, і се можна.

В і й т. То тут може хто-небудь з вами присісти: буде кіньми гнати і потому приїде назад.

Жандарм. Дуже добре. Мені ще й так, мабуть, прийдеться сюди вернути, за спільниками шукати.

Війт. То ще й ліпше. Ану, куме Бабичу, ідіть та запрягайте!

Бабич відходить.

Микола *(що досі сидів на ослоні та втирав руками сльози)*. Анно!

Анна *(мов остовпіла)*. Чого тобі, Миколо?

Микола. У тебе чиста душа, невинна... Молись богу, щоб швидко й моя невинність виявилася.

Анна. Чиста душа... А хіба ж твоя менше чиста?

Микола. А господарства пильнуй! Небагато у нас тої мізерії є, то щоб і те не пропало. А на адукатів не траться, щоби мене боронили. Маю в бозі надію, що й без них мене отець милосердний із того нещастя вийме.

Анна. Га, коли так кажеш...

Микола. Так, так, так, не роби того. Здайся на бога. А тілько... *(Тремтить, його лице кривиться до плачу, руки судорожно обіймають її.)* Анно! Аннице моя! Тілько ти... не забудь мене! *(Утирає очі.)*

Анна. Ну що ти, Миколо! Чи слід тобі при чужих людях плакати? Вспокійся! Бог нас не лишить.

Микола. Га, божа воля! Най він з усіма нами робить, що задумав. Ходімо, люди добрі! *(Цілує Анну і виходить, за ним жандарм, війт і ін. Анна по його відході хоче кинутися до дверей і зупиняється, хапає себе за голову, відтак ламає руки.)*

[Анна.] От тобі й ангели божі понад хатою перелетіли!

Заслона спадає

ДІЯ ТРЕТЯ

Місце перед коршмою. З правого боку сільська дорога, з лівого високий пліт, у глибині сцени коршма з широкою отвореною брамою. Під коршмою ослони, коло плота грубі дерев'яні колоди, на яких можна сидіти.

ЯВА ПЕРША

Три дівчини виходять із коршми, по-недільному убрані.

Перша дівчина. Живенько, сестриці, живенько біжіть та скликайте парубків!

Друга дівчина. Або що? Що казав Шльома?

Перша дівчина. Буде музика. Біжіть!

Третя дівчина. Ба, а війт позволив?

Перша дівчина. Та, видно, позволив, коли Шльома каже.

ЯВА ДРУГА

Війт і дівчата.

Війт *(надходить улицею і завертає до корими, зачув їх слова)*. Ага, ви вже про музику! Не позволив війт, не позволив і не позволить ніяким світом.

Третя дівчина. На, маєш! А чи я не казала?

Друга дівчина. Як то, то й на пущіння музики не буде?

Війт. А не буде, не буде.

Перша дівчина. Не слухайте, сестриці! Біжіть живенько! Коли Шльома казав, що буде, то вже певно буде!

Беруться за руки і, сміючись, вибігають.

Війт. Ах ти, сороко траскітлива! То в тебе Шльомине слово старше, ніж моє? Чекай-но ти! *(Грозить на неї костуром, відтак, поправивши на собі кожух, іде до коримі.)*

ЯВА ТРЕТЯ

Настя і ще дві жінки виходять із коршми.

Настя. Та куди ви, кумо?

Перша жінка. Та хіба би додому.

Настя. Е, маєте час. Там у вас, богу дякувати, діти не плачуть. Ось посідаймо тут на колоді. Адіть, як сонечко пригріває, аж любо посидіти. Ще тілько пущіння, а тут уже немовби весна починалася.

Друга жінка. Та й справді сядьмо. Нікуди нам квапитися. Чую, що музика буде, то подивимося, як молодіж гуляє.

Сідають.

Перша жінка. То кажеш, кумо Насте, що з Миколою зле?

Настя. Дух святий з нами, кумочко! Кажуть, що його таки вішати будуть.

Обі жінки. Господи! *(Хрестяться.)*

Перша жінка. І хто би був подумав, що він душогуб! Такий тихий та смирний...

Друга жінка. Ой кумонько, чоловік усе чоловіком, а нечистий, бодай моці не мав, усякого підкусить.

Перша жінка. Ба, та чути, що там великі гроші у Абрамка забрали. Не знати, чи віднайдено їх?

Настя. Де там, ані сліду. Микола мовчить, як заклятий, не хоче видати спільників.

Перша жінка. От дурний! Ніби то йому що поможе, як він буде гнити, а ті уживати.

Друга жінка. Га, то у них уже такий злодійський закон, що один другого не сміє видати, аби і сам ось тут погибав.

Перша жінка. То кам'яні душі. Господи! І десь такі люди родяться, і материне молоко ссуть, і по землі ходять, і пісень співають!

Друга жінка. Ні, кумо, пісень вони не співають. Ніколи не співають. Хіба ти чула коли, щоб Микола співав?

Перша жінка. Та й справді! Відколи його знаю, то пісні я від нього ніколи не чула! Ото диво!

Друга жінка. Ну, а що ж його жінка? От іще бідна! Така молода, така красна і з такого роду славного! Адже про її вітця по всіх селах слава йшла. Перший багач був на весь повіт, і ліпотент громадський. А тепер ось на яке зійшла!

Настя. Ой кумонько! Не знаєте ви, що то за жінка.

Перша жінка. Ну, або що?

Настя *(понижає голос, з притиском)*. Остатня!

Обі жінки *(б'ють себе об поли руками)*. Що ви кажете?

Настя. Що чуєте. Адже ми близькі сусіди. То я ніби не вважаю, але все добре бачу, що у неї робиться.

Обі жінки. Ну, та що, що? Розказуй!

Настя. Та що вам розказувати? Гидко розказувати. Знаєте, з ким собі заходить? З шандарем. З тим самим, що її чоловіка до криміналу завдав.

Жінки. Господи!

Настя. Вона здавна з ним любилася, ще дівкою

бувши. Він з того села, що й вона. А її брати силою видали за Миколу.

Ж і н к и. Ну, се ми знаємо. Але з шандарем!..

Н а с т я. Він у неї два рази щотижня ніч ночує. Смерком приходить, досвіта відходить. Він, бачите, нібито за Миколовими спільниками пошукує. Мойому чоловікові сам так казав, аякже!

Ж і н к и. Господи!

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Анна, жінки і Настя.

Під час тої розмови сцена звільна заповняється парубками і дівчатами. Вони стоять купками, гуторять, сміються. Старші жінки і чоловіки одні проходять улицею, другі заходять у коршму або виходять із неї.

А н н а *(входить одягнена по-недільному, оглядається боязно і наближується до сидячих жінок)*. Слава Ісусу Христу.

П е р ш а ж і н к а *(холодно)*. Слава навіки!

А н н а. А не було тут?.. *(Уриває і озирається.)*

Д р у г а ж і н к а. Ви за своїм чоловіком озираєтеся? Ні, не було його тут.

А н н а *(обертається до неї залякана)*. За чоловіком? Ні, я не за чоловіком.

Н а с т я *(з ущипливим докором)*. А ми тут власне про нього згадували, кумо Анно, чуєте? Кажуть, що він дуже слабий.

А н н а *(мов непритомно)*. Слабий? Я не чула. А що йому таке?

Н а с т я *(так само)*. Та вішати його мають.

А н н а *(стрепенулася, а далі, бачачи, що Настя кпить з неї, відповідає також ущипливо)*. Вішати? Га, се така слабість, що я йому на неї не пораджу. Як завинив, то нехай покутує.

Н а с т я *(відвертається від неї плечима, до першої жінки)*. А знаєте, там один чоловік із Непитова сидів із ним у одній казні, а тепер вийшов. То розповідав мойому чоловікові. «Переказував,— каже,— з вашого села Задорожний: «Просіть там мою жінку, аби мене хоч раз відвідала. Нехай мені який крейцар передасть, чисту сорочку принесе. Та й нехай мені адвоката найме».

Анна відходить на вулицю і щезає.

ЯВА П'ЯТА

Ті самі без Анни. Парубків і дівчат сходиться більше. Гомін.

Перша жінка. Огидниця!

Друга жінка. Погане зілля!

Настя. Без серця вона! І відразу се було видно. Адже як його брали, то аби вам слово сказала, аби одну сльозу проронила, як чесній жінці годиться! Де там!

Перша жінка. Цікава я, за ким вона тут шукала?

Настя. Та за ним, за ним! За своїм шандарем.

Перша жінка. Ба, а він хіба тут є?

Настя. Нині я виділа його в церкві. Видно, що є.

Друга жінка. Та й мені здається, що я його бачила, як ішов до війта.

Настя. Вона, певно, ждала на нього в хаті, а не можучи діждатися, пішла за ним по селі шукати.

Друга жінка. Ну, сього би вже було забагато. Хіба би весь стид загубила.

Настя. А ви думаєте, що не загубила? Ану, побачите! Вона тут іще з ним і танцювати буде.

Жінки. Тьфу! Пек, осіна!

ЯВА ШОСТА

Ті самі, музики, потім війт.

Гомін серед молодежі. Музики йдуть! Музики! Ладьте місце для музик! *(Кілька парубків виносять підвищену лаву з коршомних сіней і ставлять знадвору під стіною.)* Ось так! Тут буде добре!

Музики,— три селяни, один зі скрипкою, другий басом, третій з решетом,— входять, кланяються на всі боки, відтак вилазять на лаву, де їм тим часом поставлені стільці. Вони сідають і потягають смиками по струментах, трібуючи їх. Гомін довкола, сміхи, жарти. Сцена наповнюється.

Війт *(виходить із коршми, грізно)*. А тут що? *(Побачивши музику.)* А ви що тут робите? Хто вам позволив?

Музики *(встають, знімають шапки, скрипник говорить)*. Пане начальнику, нас закликали. Ми люди заробні. Не наше діло питати дозволу. Нас закликали, казали, що можна.

Війт. Хто вас закликав?

Скрипник. Та парубки, а хто ж би. Он Андрух, та Олекса, та Степан.

Товпа втихає. Три парубки виходять наперед і кланяються війтові.

Війт. А вам чого треба?

Перший парубок (*кланяється*). Та ми би просили, пане начальнику, щоби-сьте позволили троха потанцювати. Нині пущіння, то вже остатній раз.

Війт (*строго*). А чий ти?

Парубок. Та Василя Півперечного, Олекса.

Війт. А був ти нині в церкві?

Парубок. Та був, пане начальнику.

Війт. А чув ти, що єгомость наказували?

Парубок. Та чув, пане начальнику.

Війт. А наказували вони вам на музику та на танці до коршми ходити?

Парубок. Та не казали.

Війт. Ну, а ви так слухаєте наказу?

Парубок (*чухається в потилицю і всміхається*). Та хто би там його слухав, пане начальнику! Наші єгомость старенькі, хіба вони знають, чого молодим потрібно? То вже як ви позволите... То від вас залежить, а не від єгомостя.

Інші парубки. Так, так! Ми вже пана начальника просимо позволити нам.

Війт. Не позволяю! Не можна.

ЯВА СЬОМА

Ті самі і Шльома.

Шльома (*вибігає з корими з фляшкою і чаркою*). Як то не можна? Чому не можна? (*До парубків.*) Ні, ні, не бійтеся, пан начальник жартують. Чому би не було можна? (*Наливає чарку.*) Ну, пане начальнику, дай вам боже здоровля!

Війт. Ні, Шльомо, раз тобі сказано, що не можна, то не можна. А випити вип'ю, бо щось мене в трунку млоїть (*п'є*), і заплачу тобі, але танців ані музики мені не сміє бути.

Шльома. Але ж, пане начальнику, ви не маєте права мені заказувати. Се мій заробок. У мене є патент.

Війт. Патент? Який патент?

Шльома. Як то який? Цісарський патент. З печаткою! Ось дивіть! (*Витягає з-за пазухи папір, зложений удесятеро, і подає його війтові.*)

Війт (*незручно розвиваючи папір, обзирає його на різні боки, очевидно, не вміючи читати, а відтак віддає жидові*). Та коли так, коли маєш патент, то інша річ. То вже не моя власть.

Шльома. А видите? Чи я не казав, що музика буде? Ну, хлопці, чого стоїте? Беріться до дівчат! Адіть, як вони нівроку настроїлися танцювати. А ви, музики, ви-п'єте?

Музики. Ба, та нам так і належиться.

Басист. Сам бог приказав.

Шльома (*частує їх*). Ну, пийте ж, пийте, а грайте добре!

Музики. То вже наша річ.

Війт. А пам'ятайте мені, аби все порядно, без образи божої.

Шльома. Чуєте, що пан начальник каже? Без образів божих!

Війт. А скоро сонце зайде, зараз мені перестати і додому розходитися. Я тут присяжного пришлю, аби ніхто не смів...

Шльома. Пощо, пане начальнику? Пощо присяжного трудити! Хіба я сам не знаю, що належиться? Як прийде той час, то вже я сам їм скажу, що треба перестати. Ну, ну, бавтеся! А ви, пане начальнику, ходіть зо мною, я вам маю щось дуже ладне сказати. (*Тягне його до коршми.*)

ЯВА ВОСЬМА

Ті самі без війта і Шльоми.

Юрба розступається, прочищуючи місце посередині. Старші чоловіки і жінки засідають то коло музик, то попід стіною на ослонах, то на колодах. Діти вилазять на пліт. Парубки і дівчата у дві лави стоять довкола. Музика зачинає грати.

Один парубок. Гей, погуляймо нині! Нехай лихо сміється! Ану, музики, коломийки! Та такої вріжте дрібної, аби аж жижки трусилися!

Музики грають коломийки, кілька пар танцює.
По якімсь часі музики уривають, танцюючі стають.

П а р у б о к. А то що? Чого ви стали?

Скрипник показує смиком на вулицю.

Г о м і н. Шандар! Шандар! Той, що Миколу до криміналу завдав!

Усі стихають, на лицях видко неспокій
а навіть острах.

ЯВА ДЕВ'ЯТА

Ті самі, ж а н д а р м і А н н а.

Ж а н д а р м (*тягне Анну за руку*). Але ходи ж бо, ходи! Чого тобі ониматися!

А н н а. Бійся бога, Михайле! Пусти мене! Ади, люди ззираються.

Ж а н д а р м. Ну, то що, що ззираються? Кому цікаво, нехай дивиться. А мене то що обходить? Я з людського диву не буду ні ситий, ні голоден.

А н н а. Але стидно. Лице лупáється. Шепчуть, пальцями показують.

Ж а н д а р м (*грізно дивиться на неї*). Анно, я думав, що ти розумна жінка, а ти все ще дурниці плетеш. Після того, що сталося, ти ще можеш уважати на людські позирки і пошепти! Тьфу, чисто бабська натура!

А н н а. Михайле!..

Ж а н д а р м. Ні, не кажи мені так! Не хочу тебе знати, ані бачити, коли ти така.

А н н а. Михайле!..

Ж а н д а р м. Ну, так ідеш?

А н н а. Господи, що ж я маю робити!..

Ж а н д а р м. І танцювати будеш зо мною?

А н н а (*з жахом*). Тут? При всіх?

Ж а н д а р м. Ти знов своє? Ані слова більше! Будеш чи не будеш?

А н н а (*шепче*). Господи, додай мені сили! (*Подає йому руку. Обоє наближаються до юрби перед коримою.*)

Ж а н д а р м. Слава Ісусу!

С е л я н и і с е л я н к и (*кланяються*). Слава навіки!

Ж а н д а р м. Я чув тут перед хвилею музику, бачив танець...

П а р у б о к. Ну, а хіба що? Не вільно нам?

Д р у г и й п а р у б о к. Нині пущіння.

Т р е т і й п а р у б о к. Нам пан начальник позволив.

Ж а н д а р м. Ну, ну, та я нічого не кажу. Потанцюйте собі. Ну, музики, грайте! Най почую, як ви тут у Незваничах умієте. Може, й мене охота візьме з вами покрутитися. Позволите, хлопці?

П а р у б к и. О, просимо, просимо!

Музика грає. Жандарм, послухавши трохи, бере Анну за руку і відходить з нею до коршми.

ЯВА ДЕСЯТА

Ті самі без жандарма і Анни.

П е р ш а ж і н к а. Та й справді пішла з ним.

Д р у г а ж і н к а. Видно, що їй зразу ніяково було. Троха противилась.

Н а с т я. Ще не привикла, кумо. Але привикне швидко. Він її привчить.

Д р у г а ж і н к а. Та й страшний же! А найстрашніший, як усміхається. Так ті зубищі білі та великі виставить, що, здається чоловікові, ось-ось укусить.

Музика, танці. По хвилі жандарм і Анна виходять із шинку, беруться за руки і пускаються також у танець.

ЯВА ОДИНАДЦЯТА

Ті самі, ж а н д а р м і А н н а танцюють. Помалу танцюючі пари розступаються. На всіх лицях обурення. Жандарм і Анна лишаються самі.

Ж а н д а р м (*побачивши се, зупиняється, грізно*). А се що? (*Обертається кругом.*) Чому не танцюєте?

П а р у б к и (*кланяються, лукаво*). Нам досить.

Ж а н д а р м. Як то? Не хочете більше?

О д и н п а р у б о к. Ні. Помучились.

Ж а н д а р м. Хлопці, се ви задля мене?

П а р у б о к. Може, й так.

Ж а н д а р м. Що́? Ви смієте мені такий стид робити?

П а р у б о к (*сміліше*). А пан сміють нам такий стид робити?

Ж а н д а р м. Який?

П а р у б о к. Танцювати з такою жінкою.

Жандарм. З якою?

Парубок. Самі то ліпше знаєте, з якою. Ми з нею не танцюємо.

Жандарм. Але я з нею танцюю. Ви мені не смієте стиду робити. Я цісарський слуга.

Парубок. Ми всі цісарські. А до танцю ви нас не присилуєте.

Жандарм (*м'якше*). А може, й присилую. (*Кричить.*) Жиде! Гей, Шльомо!

ЯВА ДВАНАДЦЯТА

Ті самі і Шльома, за ним війт.

Шльома (*з ліваром у руці*). Чого вам треба, пане постенфірер?

Жандарм. Відро горівки і півбочівки пива для всеї громади, на мій рахунок, розумієш? А зараз!

Парубок. Ви, пане шандаре, дармо не експенсуйтеся! Ми вашої горівки ані вашого пива пити не будемо і в танець з отсею кобітою не підемо. Ми ані вам, ані їй честі не уймаємо. Що собі маєте, то собі майте, але танцювати з вами не можемо. Вільно пану начальникові заборонити нам дальше бавитися, то ми розійдемося. Гей, хлопці, дівчата, ходімо домів!

Війт (*стає на середині*). Гов, гов! А тут що таке сталося?

Парубок (*кланяється*). Нічого, пане начальнику. Потанцювали та й додому йдемо.

Війт. Ба, та так живо?

Парубок. Адже єгомость остро заказували.

Війт. Ти, блазню один! Мені тото будеш пригадувати? Кади тому, що носа не має, а не мені. Ти думаєш, що я такий дурень і не бачу, що тут діється?

Парубок. Ну, то чого ж пан начальник питаються?

Війт. Мовчи, дурню! Хлопці, стид вам таке робити! Пан шандар нині ваш гість, самі ви його запросили — не бійтеся, я бачив через вікно! Ну, а тепер такий бешкет йому робите? Фе, так негарно.

Парубок. А нам випадає з такою разом танцювати?

Війт. Анна порядна господиня! Чого ви від неї хочете?

П а р у б о к. Чоловіка вішати мають, а вона тут буде танцювати. То так порядна господиня робить?

В і й т. Не слухайте, діти! Се брехня. Її чоловіка ще не судили, ще не знати, чи він що винен, а без суду нікого не вішають. А коли пан шандар не цурається вести її в танець, то ви не маєте права нею цуратися. Ну, ну, не фиркайтеся, а будьте раді, що вам дозволено бавитися. А ви, пане шандаре, не противтеся дітвакам. Самі бачите, вони то не з злого серця. Ну, музики, ну, грайте!

Музики грають; звільна, мляво починаються танці. По якімсь часі жандарм з Анною знов пускаються в танець. Нараз на півтакті музика уриває, пари, крім жандарма і Анни, стають мов вкопані.

ЯВА ТРИНАДЦЯТА

Ті самі, по хвилі М и к о л а.

Музики і часть танцюючих бачать Миколу, ще заким він появився на сцені. Жандарм і Анна обернені до нього плечима.

Ж а н д а р м (*тупає ногою*). До стосот кадуків! А се що знов? Чого ви урвали? Гей, музики! Ви хочете...

Музика мовчки показує смиком.

Ж а н д а р м (*обертається, побачив Миколу*). Га, а се що?

М и к о л а (*в кожусі, оброслий бородою, з вузликом на плечах входить і кланяється народові*). Слава Ісусу Христу!

В с і. Слава навіки!

А н н а (*побачивши його, скрикує*). Господи! Пропала я! Микола!

М и к о л а (*всміхається сумовито*). А що бачу, і моя жінка тут. Ото добре. І ви тут, пане шандаре? Та, бачу, я вам забаву перервав!

Ж а н д а р м. Ну, як ся маєш, Миколо? Що з тобою чувати? Пустили тебе?

М и к о л а. Та, богу дякувати, пустили.

Ж а н д а р м. Дуже мене то тішить. (*Підходить і подає йому руку.*) А знаєш, кому за се маєш подякувати?

М и к о л а. Та відки мені знати? Хіба мені там скажуть? Прийшли, отворили казню, казали забиратися, та й по всьому.

Жандарм. Мені маєш подякувати.

Микола. Тобі? А то як?

Жандарм. Бо я таки віднайшов правдивого убійцю. Та й то не одного, а цілу кумпанію. Не нині, то завтра їх арештую. Коштувало се мене труду, то певно. Був чоловік і в такім, що мало сам головою не наложив, ну, але, знаєш, як я тебе арештував, то так мене щось коло серця почало нудити. Все мені здавалося, що ти не винен і будеш думати, що я тебе доброхіть у біду ввалив. І я не міг спочити, поки не натрафив на слід убійників.

Микола *(кланяється йому)*. Най тобі бог заплатить за все добре, а за зло... *(Глядить з докором на Анну.)* Злого най вам бог не пам'ятає!

Жандарм *(сміється)*. Ну, злого! Так багато злого я нікому не зробив. Мені, може, дехто більше зробив злого, а я нікому не випоминаю.

Микола *(поспішно)*. Я також ні, також ні! Хорони господи! Що там випоминати!

Жандарм. А я от нині твою господиню ледво витягнув силоміць із дому, аби троха провітрилася та між людей показалася.

Микола. Спасибі, спасибі тобі, що хоч ти за неї дбав. Чув я там, у тім пеклі, чув, як ти її дозирав. Спасибі! *(Кланяється.)* Ну, Анно, а ти що так стала, мов осуджена? Чому не вітаєшся зі мною?

Анна. Будемо ще мати час вітатися. Що тут, перед усіми людьми?

Микола. Правда, правда. Се домашнє діло, ніщо його перед людьми показувати. Ну, так ходімо додому. В ласці божій оставайтеся, добрі люди! *(Кланяється і пускається йти. Анна за ним.)*

Жандарм. Миколо, гов! А постій-но!

Микола *(озирається)*. А чого тобі?

Жандарм. Ба, а мене не кличеш до себе? Адже ж нині празничний день, треба його якось обілляти. Го, го, не думай, що се тобі так увійдеться!

Микола *(заклопотаний)*. Що ж, коли твоя ласка... А я, правду кажучи, не думав...

Жандарм. Де ти в своїм житті коли що думав! Усе другі за тебе думали. Так чекай же, не знаєш ти честі, то я тебе погощу. Гей, жиде!

Шльома *(вибігає з порожніми склянками)*. Чого вам потрібно?

Ж а н д а р м. Фляшку горівки, вишняку, що там ще маєш доброго, спакуй у кошик, а зараз! Плачу готовими.

Ш л ь о м а. Ни, ни, чи я від пана постенфірера домагаюся? А куди тото відіслати?

Ж а н д а р м. До Миколи. А живо!

Ш л ь о м а. Добре, добре! (*Відходить до корими.*)

Ж а н д а р м (*махає шапкою*). Ну, люди, бувайте здорові! (*Відходить.*)

Н а с т я (*воркоче за ним*). На зламаіу голову!

Музика. Парубки і дівчата знов лагодяться до танцю.

З а с л о н а с п а д а є

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Хата Миколи.

ЯВА ПЕРША

А н н а сама.

А н н а (*під вікном мотає пряжу на мотовило і числить нитки*). Одинадцять, дванадцять, тринадцять, чотирнадцять, п'ятнадцять. (*Зупиняється.*) Семий день уже його нема. Чень нині прийде. І боюсь його, і жити без нього не можу. (*Мотає далі.*) Шістнадцять, сімнадцять, вісімнадцять, дев'ятнадцять, двадцять. (*Зупиняється, зажмурює очі і задумується.*) Який страшний! Який грізний! А що за сила! Здається, якби хотів, то так би і роздавив мене і того... мойого... халяпу. Поглядом однім прошиб би. І чим страшніший, чим остріше до мене говорить, тим, здається, я більше люблю його. Вся тремчу, а так і здається, що тону в нім, роблюсь частиною його. І нема у мене тоді своєї волі, ані своєї думки, ані сили, ані застанови, нічого. Все мені тоді байдуже, все готова віддати йому, кинути в болото, коли він того схоче! Ах! (*Мотає далі.*) Двадцять і одна, і дві, і три, і чотири. (*Зав'язує пасмо.*) Та й чи ж не віддала я йому все, все, що може віддати жінка любому чоловікові? Навіть душу свою, честь жіночу, свою добру славу. Присягу для нього зламала. Сама себе на людський посміх віддала. Ну, і

що ж! Мені байдуже! Він для мене все: і світ, і люди, і честь, і присяга. (*Мотає.*) Одна, дві, три, чотири, п'ять, шість...

ЯВА ДРУГА

Жандарм і Анна.

Жандарм *(входить)*. Добрий день, Анно! Ти сама?

Анна (*випускає з рук мотовило і веретено*). Ах! То ти? Де ж се ти так довго? Чому не приходив тілький час?

Жандарм. Де чоловік?

Анна. Аж у стодолі молотить.

Жандарм. Ну, що ж він?

Анна. Як то що?

Жандарм. Не дорікає тобі, не б'є, не сварить?

Анна. Він? Ані словечка. Навіть не питався, чому я не приходила до нього до арешту. Крутиться по хаті, нишпорить по господарстві по-давньому.

Жандарм. Ну, а ти не почала з ним розмову?

Анна. Про що ж я буду з ним говорити? Обрид він мені. Лучче б був гнив собі в криміналі.

Жандарм. Ну, а як гадаєш, знає він про те, що зайшло між нами?

Анна. А хто його знає? Мені навіть натяком одним не дав сього пізнати.

Жандарм. Ну, але, може, сусіди наговорили йому?

Анна. Може бути. Та що се мене обходить? Я тепер спокійна, нічого не боюся, ні про що не думаю, нічого не знаю, тілько тебе одного. (*Приближається до нього, боязно.*) Михайле, можна тебе обняти?

Жандарм обіймає її.

Анна. І поцілувати?

Цілуються.

Знаєш, давніше я, здається, була б умерла зі стиду, якби була подумала навіть, що яко шлюбна жінка можу так цілувати другого. А тепер! (*Цілує його без пам'яті.*) Любий мій! Тепер у мене ані крихіточки ніякого неспокою, ніякого сорому нема!

Микола відчиняє двері, але, побачивши, що Михайло з Анною цілуються, цофається назад і запирає злегка двері.

Жандарм *(шепотом)*. Він був.

Анна. Нехай собі! Не боюсь я його.

Жандарм. Ну, я також не страшків син. Але тепер я не хочу з ним балакати. Я так тільки на хвильку забіг. Мушу ще піти до війта віддати йому письмо, а відтак прийду до вас на кілька годин. Прощавай! *(Забирає карабін і відходить.)*

Анна. А приходи! Ждатиму з підвечірком! *(Береться знов мотати.)* Так, він бачив нас. Ну, і що ж з того? Коли досі очі не повилазили, то мусив бачити. Не тепер, то в четвер був би побачив. Я ховатися від нього не думаю. Нехай робить зі мною, що хоче! *(Рахує потихо нитки, зав'язує пасмо.)*

ЯВА ТРЕТЯ

Микола і Анна.

Микола *(входить з ціпом у руці)*. Ти сама, Анно?

Анна. Сама.

Микола. А той... шандар... пішов уже?

Анна. Пішов до війта, але за годинку, казав, що прийде. Або що, ти хотів з ним що побесідувати?

Микола. Я?.. Ну, ні... Хіба так... пару слів... Але ні! Що мені з ним бесідувати?.. От, бачиш, свірка в ціпі урвалася, то я прийшов зв'язати. Не маєш де мотузка?

Анна. Не маю. От на́ тобі прядива та виплети собі.

Микола. Та хіба вже так зробити. *(Бере прядиво, вбиває в стіл шило, робить з прядива космики, наслинює їх і починає плести. Анна мотає далі, шепотом числячи нитки. Микола по хвилі.)* Анно!

Анна. Чого тобі?

Микола. Так сей шандар, сей Михайло Гурман...

Анна. Ну, чого тобі від нього треба?

Микола. Я знаю, ти ще дівкою любила його... і тепер любиш.

Анна *(перестає мотати і глядить на нього)*. Ну, і що ж з того?

Микола *(понуривши голову)*. Та нічого. Хіба я тобі що-небудь кажу? *(Хвилю мовчить, а відтак починає плакати і клонить голову до стола.)*

Анна. Так чого ж плачеш? Чого рвеш моє серце?

Микола. Бо... бо... моє рветься. (*Встає і наближається швидко до неї.*) Анно! Невже ж ти мене так... так ані крихітки не любиш?

Анна. Ні.

Микола. І ніколи не любила?

Анна. Ні.

Микола. І не можеш присилувати себе, щоб хоч жити зі мною по-давньому?

Анна. Ні. (*Звішує голову.*) Пропало вже.

Микола (*відвертається*). Га, видко, божа воля така. Господи, пощо ти вивів мене з криміналу? Чому не дав мені там зігнити? Я думав, що нема гіршої муки над неволю. А як прийшли пани і сказали мені: «Миколо, ти вільний, бачимо твою невинність» — господи, то мені троха серце не трісло з великої утіхи. Я крил у бога просив, щоб додому якнайскорше залетіти, а тут застав таке... таке, що й язик не повертається сказати! Таке, що неволя в криміналі против того видається мені раєм! (*Ридає.*) І за яку се провину мене господь так тяжко карає? Чим я його образив, чим прогнівав?

Анна. Цить, Миколо, не плач! І на мене вини не звертай. Ти ж знаєш добре, що й моєї вини тут мало. Силою віддали мене за тебе. Доки сила моя була, я була тобі вірною, хоч іншого любила. Але тепер не стало моєї сили.

Микола. Так що ж нам робити? Як жити?

Анна. Роби, що знаєш, що тобі сумління каже. Вбий мене, чи прожени мене, чи лиши мене при собі,— мені все одно.

Микола. Слухай, Анно! Я тебе розумію. Я люблю тебе. Мені жаль тебе, як власної душі. Я не хочу бути твоїм катом, бо знаю, що ти й без мене багато витерпіла. Тілько одно тебе прошу: вважай на людей! Не на мене — нехай уже я так і буду нічим для тебе,— але на людей. Щоб люди з нас не сміялися!

Анна. Хіба ж я їм забороню сміятися? Нехай сміються, коли їм смішно.

Микола. А все ж таки... Не показуйся прилюдно... з ним. Не топчи в болото моєї бідної голови. А ні, то вбий мене, щоб я не дивився на те!

Анна. Се не від мене залежить, Миколо. Я тепер одного пана знаю — його, так, як досі знала тебе. Що він

мені скаже, те й зроблю, а більше ні на що не оглядаюся. Ганьба, то ганьба; смерть, то смерть. З ним мені нічого не страшно. А ти роби, що знаєш.

М и к о л а (*хапається руками за голову*). Господи, господи, вона зовсім одуріла! Говорить, мов у гарячці. Се він, проклятий, дав їй якісь чари, якесь дання, він її з розуму звів, щоб насміятися наді мною! (*Ходить по хаті з виразом важкого болю. Анна мотає далі.*)

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Ті самі і ж а н д а р м.

Ж а н д а р м (*входить*). Слава богу! Здоров був, Миколо!

М и к о л а (*понуро*). Здоров був, Михайле!

Ж а н д а р м (*сміючись, б'є його долонею по плечі*). А прецінь хоч раз ти заговорив до мене, як до старого знайомого.

М и к о л а. Ліпше б нам було не знатися ніколи.

Ж а н д а р м. Чому? Тьфу, Миколо, як ти насовився! Немовби я тобі батька зарізав.

М и к о л а. Ти мені ще гірше зробив.

Ж а н д а р м. Ет, іди, не плети дурниці! От ліпше сідай тут! (*Садить його силоміць кінець столу, кладе карабін і шапку на другім кінці стола, а відтак виймає з торби фляшку горілки.*) Ади, з сею ворожкою ми порадимось, як у світі жити. Анно, ану-но найди там який перстоок!

Анна встає і ставить на стіл чарку, хліб і сир.

М и к о л а. Спасибі тобі, я не п'ю.

Ж а н д а р м. Як то не п'єш? Що се ти видумуєш, Миколо? Нині тиждень пив, а тепер не п'єш! Ну, се ти пусте видумав! (*Наливає.*) На твоє здоровля, Миколо! (*П'є.*) А!.. Бачиш, я сам п'ю. (*Наливає.*) На, випий! І не журися! Вдар лихом об землю! Нехай Мошкова кобила журиться, що велику голову має.

М и к о л а (*бере чарку*). Га, виджу, з тобою нема іншої ради. Здох би-сь, Михайле! (*П'є.*)

Ж а н д а р м (*сміється*). Ха, ха, ха! Здох би-сь! Гарно ти мені здоровля зичиш! Ха, ха, ха! Сміхованець з тебе, Миколо, бігме, сміхованець! (*Плеще його по плечах.*)

Микола. Що ж, Михайле, що кому належиться!

Жандарм. Так ти думаєш, що мені належалось би здохнути?

Микола. Думаю, що се було б ліпше і для мене, і для тебе, і для отсеї. (*Показує на Анну.*)

Жандарм. І для отсеї! А, ми й забули про господиню! (*Наливає.*) Ну, Анно, випий за здоровля свого чоловіка!

Анна. За твоє здоровля, Михайле! (*П'є.*)

Жандарм. Ха, ха, ха! Бачиш, Миколо, твоя жінка мені троха інакше бажає, ніж ти! Ну, випиймо ж тепер за її здоровля! (*П'ють.*)

Микола. Та й міцний же твій вишняк, Михайле. Від двох чарок вже й у голову б'є.

Жандарм. Не слухай того, синку мій! Се тілько твоя голова слаба, ось що! Міцної голови він і по десяти чарках не хапається.

Микола (*опирає голову на лікоть*). Слаба голова, кажеш. Правду кажеш! І без твого вишняку вона мені ходором ходила, а тепер ще гірше. Знаєш, Михайле, що я тобі скажу, так, по приязні, по старій знайомості?

Жандарм. Ну, що?

Микола. Може би ти перестав у мене бувати?

Жандарм. А то чому, Миколо? Надоїли тобі мої відвідини?

Микола. Надоїли, не надоїли, а так. Мені здається, що воно б було ліпше, якби ти не показувався.

Жандарм. Не можу, братчику, їй-богу, не можу. Служба моя така, що все попри вашу хату моя дорога йде. А при тім, серденько моє, ще одна річ припутана.

Микола. Яка?

Жандарм. Хоч то ніби урядова тайна, але що вже робити, скажу тобі. Але насамперед випиймо! Най усе зле минає! (*Наливає, п'ють.*) Так ось яка річ, небоже. Тебе нібито пустили з криміналу...

Микола (*схапується*). Нібито?.. Як то нібито?

Жандарм. Ну, ну, ти бо зараз усе так береш на правду, мовби ти справді почувався до вини! Е, Миколо! Адже ж ти сам почуваєш себе невинним, правда? (*З притиском.*) Власне сумління каже тобі, що ти невинний? Правда? (*Глядить йому просто в очі.*)

Микола (*змішаний, крикливо*). Богом небесним свідчуся, що правда!

Жандарм (*насмішливо*). Ну, ну, Миколо! Так не говори! Особливо перед шандарем з такими словами не вихапуйся. Бо між нами, шандарями, брате, така думка, що як на кого підозріння паде, а він починає бога на свідка кликати, то значить, що у нього сумління не зовсім чисте. Щось там у нього негарно.

Микола (*перелякaний*). Так... значить... ти думаєш, що я...?

Жандарм (*сміється і клепле його по плечах*). Ха, ха, ха! Дитина ти, Миколо, ось що я думаю! Леда чим тебе застрашити можна. Не бійся! Не такий чорт страшний, як його малюють. Те, що тобі тепер видається таким страшним, також не таке. До всього чоловік привикне!

Микола. Ти се про що закидаєш? Якось не зовсім я розумію тебе.

Жандарм. Порозумієш, братчику, порозумієш, як на те час прийде. А тепер знаєш, що я би тобі радив?

Микола. Ну, що?

Жандарм. Будь спокійний. Не роби ніякого галасу. Жий собі тихо, смирно, як бог приказав, і ні про що не дбай, що довкола тебе твориться.

Микола. Ні про що не дбати? А думаєш, що се можна?

Жандарм. А чому би не можна? Певно, що можна. Повір мені, друже! Я багато світу сходив, багато дечого видів і знаю. Так ось що я тобі скажу: тисячі людей живуть от так, як ти, і не питають навіть, як воно склалося, відки пішло, хто тому винен? Де би чоловікові голови стало, щоби се все розібрати? Сталося, склалося — що порадиш? Треба брати життя, яке є, треба жити, як можна.

Микола. І з розбитим серцем?

Жандарм. Дурниця серце. У кого воно ціле?

Микола. І на людськім посміховищу?

Жандарм. Наплюй ти на людей! Чого тобі від них потрібно? А як ти з них будеш сміятися, то вони з тебе не будуть. Ще самі до тебе прийдуть.

Микола (*в задумі*). Що ж, мудра рада. Тільки, мабуть, заміцна на мою слабу голову. (*Хапає себе руками за голову і починає ридати.*) Ой, заміцна, заміцна! Не видержить моя голова!

Жандарм. Не бійся, видержить. Я тобі поможу. Я кождому голову скручу, хто би посмів з тебе сміятися.

М и к о л а. Багато буде скручених голів.

Ж а н д а р м. Не бійся, се вже моє діло! А тепер, друже мій, Миколо, знаєш що?

М и к о л а. А що таке?

Ж а н д а р м. Я бачу, що ти дуже ослаб. Сон тебе клонить. Піди собі на тік та засни.

М и к о л а. А ти?

Ж а н д а р м. Про мене не турбуйся. Я також троха відпочину, а потім піду додому.

М и к о л а. То, може би, Михайле, ти сам пішов на тік і там заснув?

Ж а н д а р м. Ну, ну, не роби комедії! На тобі кожух (*бере з жердки кожух і кладе йому на плечі*), подушку і верету. (*Стягає з постелі подушку і верету і також кладе на його.*) Іди! (*Випихає його за двері. Мовчанка. За сценою чути важке зітхання і повільні кроки Миколи*).

ЯВА П'ЯТА

Ж а н д а р м і А н н а.

Ж а н д а р м (*обнімає Анну*). Ну, тепер ми самі.

А н н а. Цить! Я боюсь, щоб він там собі якого лиха не заподіяв.

Ж а н д а р м. Не бійся! Він тепер занадто ослаб, розкис! Зариється в солому і засне.

А н н а (*припадає до нього*). Михайле, Михайле! Що буде з нами? До чого воно дійде? Чим воно скінчиться?

Ж а н д а р м. Дурна! Ось вона чим турбується! Ніби-то хтось у світі знає, чим що скінчиться і до чого дійде? Жий та дихай, доки жиєш! Зле тобі? А коли не зле, то дякуй богу. Як буде зле, тоді час буде думати про те зле! Чим скінчиться! Нічим не скінчиться. Будемо жити, доки можна. Будемо любитися, доки можна. Будемо людям в пику сміятися, доки можна, доки вони нас під ноги не візьмуть. А потому? Потому один кінець: всі помремо і чорту в зуби підемо. Ось чим воно скінчиться, коли хочеш знати. (*Обіймає її.*)

З а с л о н а с п а д а є

ДІЯ П'ЯТА

Хата Миколи. День. Стіл відсунений, за столом і на ослоні селяни і жінки, між ними Бабич і Настя. Микола, підпитий, з келишком у руці, серед хати. На столі велика пляшка горілки і хліб та сіль.

ЯВА ПЕРША

Микола, Бабич, Настя, селяни, жінки

Селяни *(п'яними голосами співають журавля)*:

Ой там у лісі, ой там у лісі плужочок,
Плужочок-чок-чок-чок (2), плужочок.
Ой виорав він (2) ланочок,
Ланочок-чок-чок-чок (2), ланочок.
Ой насіяв він (2) конопель,
Конопель-пель-пель-пель (2), конопель.
Та впронадився (2) журавель,
Журавель-вель-вель-вель (2), журавель.
Ой я, я тому (2) журавлю,
Журавлю-влю-влю-влю (2), журавлю
Та бучком ноги (2) поломлю,
Поломлю-млю-млю-млю (2), поломлю.

Селяни і селянки при остатніх куплетах похитуються, торкають одні одних плечима та кивають головами, позираючи на Миколу, що стоїть зі звішеною головою і держить чарку в тремтячій руці. Коли спів скінчився:

Микола. Ну, куме, дай боже здоровля! *(П'є.)*

Бабич. Дай боже всього доброго!

Микола. Ні, сього не кажіть! Чого доброго? Я доброго нічого у бога не прошу. Досить уже того доброго зазнав, буде з мене! *(Наливає і передає чарку Бабичеві.)* Ну, прошу!

Бабич. Дякуємо красно. Ні, кумцю, не гнівіть бога! Що бог дасть, то не напасть. Не раз чоловік гадає, що не знати яка на нього біда впала, аж за день, за другий озирається, а воно вже йому на добро вийшло. Ваше здоровля, сусідо! *(Обертається до іншого селянина і п'є.)*

Перший селянин. Дай господи й вам!

Микола. Ну, вже ви мені сього не кажіть. Уже я то

на своїй шкірі витрібував, яке воно добро виходить. Ні, кумове чесні, вірте мені чи не вірте, а мені здається, що пан біг часом собі сміх із нас робить!

Селяни. Бійтеся бога, куме, що ви говорите! Таже то образа божа!

Микола *(махає рукою)*. Одно мене ще в світі держить — отся живиця! *(Бере чарку, наливає і п'є.)*

Настя *(під вікном до другої жінки, киваючи головою)*. Я то знала, що до того воно дійде. Бійтеся бога, тота жінка ані стиду не має, ані серця.

Перша жінка. Ой та певно. Мій старий казав, що буде в раді о тім говорити, аби її при всій громаді різками висічи, най не дає злого прикладу.

Настя. Певно, що варто би. Адже й нині в церкві. Бійтеся бога! Таж такого ще світ не бачив. З чужим парубком аж до самої церкви прийшла, а потому як сама стала, то щоби вам до образів, до вівтаря святого лицем обернулася! Де там! До нього обернулася, до нього, окаянна, молитви шепче. Жінки довкола неї повідступалися, таке вам колесо зробили, мов від зараженої тиснуться, а вона нічого, мов і не бачить. Так усю хвалу божу й вистояла. Та не всю, бо скоро «Достойно» проспівали, мій шандар із церкви, моргнув на неї, та й вона за ним вийшла.

Перша жінка. Та куди ж вони потяглися?

Настя. Мабуть, до коршми. Там собі обоє в ванькирі запиваються. *(Шепче.)*

Бабич. Куме Миколо, так ви кажете, що жінка вас голодом морить?

Микола. Хто? Я? Коли я се казав? Де?

Бабич. Ну, я так чув.

Перший селянин. І я чув. Геть по селу чутка ходить.

Микола *(в п'янім запалі)*. Бреше тота чутка! Всі брешуть, хто її далі розносить. Кому яке діло до мене і до моєї жінки?

Настя. Ну, та певно, що нам діла нема. Але є хтось такий, що має до неї діло.

Микола. Кого то обходить, що ми їмо, що варимо, чи ситі, чи голодні?

Бабич. Та ви, куме, не гнівайтеся, що я вас спитав. Я пречінь не зі злої волі. Бо тут, бачите, деякі хотіли на раді громадській...

Микола. Що, що, що? Зась раді громадській до моєї жінки. Не має рада права!

Бабич. Ну, як ви собі не кривдуєте — то певно. Тільки що, бачите, люди собі дуже марикують, кажуть, що вона дуже поганий приклад дає, вибачте, на публіку людську з тим Гурманом волочиться.

Микола *(хапає себе за голову)*. Ой, ой, ой! Люди! Не ріжте мене без ножа! Не мучте мене! Не бабрайтесь у моїм серці! Най вам моя жінка не стоїть у очах! От пийте, коли-сьте чесні та добрі, що-сьте до мене прийшли, частуйтеся і говоріть дещо веселішого. А то тьфу! Чоловікові й без вас тяжко, а ви ще додаєте.

Настя. Ой кумочку, та чи то ми не знаємо, що вам тяжко? *(П'є.)*

Микола. Ой тяжко, кумонько, тяжко! *(Наливає і п'є.)*

Настя. Та кажуть, що вона до вас по цілих днях не говорить?

Микола. Та що будемо говорити? Вона мовчить, і я мовчу. Отак цілий день мов тумани ходимо. А вона все тільки в вікно зазирає, чи він не йде. А до мене хоч би словечко сказала.

Настя. Ой бідний ти, кумочку, бідний! *(Наливає і п'є.)*

Микола. Ой бідний, кумочко, бідний, як той мак начетверо! *(Наливає і п'є.)* Як той горох при дорозі. *(Плаче.)*

Настя. Та хіба я не знаю, що ти не раз з голоду млієш, а вона що зварить, то тому поганинові держить. Куме, таже я твоя близька сусіда. Все знаю, все бачу, хоч би не раз і не хотіла бачити. Не раз аж серце мені крається! Бігме, кумочку, крається. *(Плаче і обіймає його.)*

Бабич. Ну, ну, жінко, може, нам пора додому?

Селяни. Та пора би йти.

Микола. Люди добрі, сусіди чесні! Посидьте ще троха! Не кваптеся, не розходіться! Я рад, що людський голос у тих стінах чую. Поговоріть, почастуйтеся. Ну, прошу! Ов, чарка стоїть! Що се такого? Фляшка порожня? Я зараз другу принесу. У мене барилка есть, схована в половнику. Що має грішний чоловік робити? Коли вже таке на мою голову впало, то що діяти! Не береться мене ніяка робота, відійшла охота до життя, до господарства.

Тьфу, нащо воно мені! Взяв я продав конята, гроші сховав та й пропиваю потроха. Най ідуть! Не стане тих, знов щось продам.

Бабич. Ой куме, куме, зле ти робиш! Занадто собі до голови взяв таку дурницю та із-за такої негідниці добро своє керваве марнуєш!

Микола. А нащо ж воно мені? Хіба мені життя буде? Не буде, куме! Все пропало! Вже мені господарем не бути, так нехай же іде все! І поле продам, і хату продам, нехай іде.

Бабич. Говори, говори. Продам, кажеш. А потому що буде?

Микола. Коли потому? Як потому? У мене, куме, вже тепер потому. Вже тепер по всьому. Дальше вже нічого не буде. Нічогісінько. Так цур йому всьому! (*Виходить з фляшкою.*)

Перша жінка. Зовсім знівечили чоловіка! Зовсім з пантелику збили!

Друга жінка. Не много того розуму в бідолахи було, та й той виплив.

Настя. Я би не знати що дала, що вона його якимось зіллям упоїла.

Бабич. А найгірше шкода господарства. Гарував чоловік, весь вік робив, аж йому очі з голови лізли, мучився, терпів — ой господи, кілько натерпівся! Нарешті дохрапався кусника хліба, жити б, та бога хвалити, та діточок надіятися, а тут на тобі! Мов пожар наскакує, мов грім з ясного неба.

Перша жінка. Говоріть, куме, говоріть! Кажете: дітей надіятись. Тото й уся біда в тім, що в них дітей нема. Якби у неї були діти, то вона б на таке не пустилася. Скажу я слово й за неї.

Перший селянин. А я тому не вірю. Вже як котра жінка така вдасться, то ти її й ланцем до дому не прикуєш. І дітей покине.

Перша жінка. Не слухай того, куме, бігме, не слухай! Діти — велика річ. Діти — половина матері. Одна половина може би й рада піти, позволити собі, а друга не пускає, кричить: «А ми, мамо! А що з нас буде?» І не пустять тамтої половини.

Микола (*входить з фляшкою і ставить її на столі*). Ось вона! Ось наша радість! Ось одинока потіха. (*Піднімає фляшку, телепає і знов ставить.*) Повна, вистане нам!

Ану, кумове чесні, сусіди мої приємні — дай нам боже здоровля! *(Наливає, п'є і пускає чарку кружляти.)*

Бабич. Куме Миколо, гей, куме!

Микола. Га!

Бабич. А я би тобі, куме, щось сказав, та боюся, щоб ти на мене не огнівався.

Микола *(сідає коло нього, обнімає його за шию, плачучи)*. Кажи, кумочку, кажи! Ти в мене найближчий сусіда, ти мій порадник. Говори!

Бабич. Ти, куме,— не в гнів тобі кажучи,— занадто м'який, занадто податливий.

Микола *(хитає головою і тяжко зітхає)*. Ой так, так, занадто м'який, занадто податливий.

Бабич. А вони бачать, що ти такий, та й тобі кілля на голові тешуть.

Микола *(хапає себе за голову)*. Ой тешуть, тешуть! Аж у мізку лупає! *(Плаче.)*

Бабич. Цить, куме, фе! Не плач! Не будь дитиною!

Микола. Не бути дитиною? А то як?

Бабич. Ти б узявся до своєї жінки троха остріше. Похрупостів би на неї, погрозив би, а то й ударив раз, другий. Знаєш, жінка так, як коняка, любить батіг, а без нього зовсім ледащіє.

Микола. Ой ледащіє, ледащіє.

Бабич. Ну, і до сього Гурмана ти постався. Що то він завоював тебе, чи що? Покажи йому, що ти в хаті господар. Закажи йому бувати у себе.

Микола. Ой просив я його, та де тобі, ще й сміється.

Бабич. Просив! Бійся бога, куме, хто ж такої річі просить? Та то певно, що він просьби не послухає. А ти остро до нього!

Микола. Ой кумочку, боюсь я його! Страшний він такий, як кат.

Бабич. Фе, куме! Ти ж чень не дитина. Чого тобі боятися? Адже він тобі нічого не може зробити!

Микола *(випростовується)*. Та то правда! Чого мені його боятися?

Бабич. Ти йому погрози, що підеш до суду на скаргу, що він тобі жити з жінкою не дає.

Микола. Та то правда! Адже і над ним є старший! На скаргу!

Бабич. Що в цілім селі соблазнь робить, сором на цілу громаду.

М и к о л а. Га, таже за се тяжка кара!

Б а б и ч. А ти думав як? Зараз його відси перенесуть! А ти вже собі потому з жінкою даси якось раду. Коби лиш його відси мара взяла.

М и к о л а. О, певно, що з нею я собі пораджу. Адже ж ви, сусідоньки, знаєте, яка вона була добра, щира та вірна, заким його зла доля на мій дім навернула! До рани можна було її приложити, не то що! *(Плаче.)*

Н а с т я. Ти, куме, його до хати не пусти, ось що! Двері йому перед носом замкни. Ціпом по голові заїдь. Так би я на твоїм місці зробила!

М и к о л а. Так, так, так! Ціпом по голові! Мундур на шкамаття! Нехай мене скаржить! Я вже буду знав, як боронитися!

Б а б и ч. Нас, куме, на свідків клич. Ми посвідчимо, як вони з тобою обходилися!

С е л я н и. Так, так! Усі посвідчимо! Його зовсім зі служби проженуть, а тобі нічого не буде!

М и к о л а *(схапується)*. Добре! Все зроблю, візьму на відвагу. Або що, хіба я не чоловік, не господар? Ану, випиймо, сусіди! Біг заплатить вам за раду. Побачимо, хто тут буде старший. *(П'є і частує їх за чергою.)*

ЯВА ДРУГА

Ті самі. Входять ж а н д а р м і А н н а.

Ж а н д а р м *(трохи підпитий)*. Го, го, го! А тут що? Празник якийсь, комашня чи поминки?

М и к о л а. Та поминки, поминки справляю.

Ж а н д а р м. А по кім?

М и к о л а. По собі самім. По своїй честі, по своїм супокою, по своїм житті.

Ж а н д а р м *(Іде до столу — люди розступаються перед ним, він сідає. Анна також сідає на припічку)*. Ага, ти, бачу, вже троха теє... язиком путаєш!

М и к о л а. Як то путаю? Я не путаю, я правду говорю! То ти, Михайле, моє життя попутав, так що й кінця не найду.

Ж а н д а р м. От, Миколо, не молов би-сь дурниць, та й ще при чужих людях, а радше частуй гостя.

М и к о л а. Ой участував ти мене! Не такого ти частунку від мене варт!

Ж а н д а р м *(схапується і підступає до нього)*. Що ти говориш, що? Якого частунку?

М и к о л а *(плює йому в лице)*. Ось якого, коли хочеш знати.

Ж а н д а р м *(б'є його кулаком у голову)*. Ось тобі за це!

Микола падає на землю. Люди кидаються до Миколи, Анна до Михайла.

А н н а. Михайле, вспокійся, що ти робиш?

Ж а н д а р м. Я спокійний і нічого більше не роблю, але плювати на себе не дам! Не бійся, се йому не пошкодить. Троха свічки в очах стали, але се байка. Протверезиться швидко. А я й так хотів із ним розумне слово поговорити.

М и к о л а *(з трудом підноситься, його садять на лаві)*. Так ти ось як мені платиш за мою доброту?

Ж а н д а р м. Не за доброту, Миколо! За доброту тільки бог заплатить. А я за дурноту. За те, що ти плюєш на цісарський мундур.

М и к о л а. Я не на цісарський мундур плюю, але на того огидника, що ганьбить образ божий. Ти його знаєш? Михайла Гурмана!

С е л я н и. Так, так!

Ж а н д а р м *(гне в собі злість)*. Знаєте ви що, панове свідки, я тут хочу з Миколою розумне слово говорити. Вас тут не потрібно. Може б, ви пішли собі до дідька?

М и к о л а. Ні, сусіди! Сидіть, не відходьте! Я вас прошу. Я вас тут запросив, він не має права вас виганяти.

Ж а н д а р м *(зіскакує і хапає за карабін)*. А я вам кажу, п'яниці погані, геть відси! Хто зараз не вступиться, той ось тут кольбою в груди дістане. Марш!

Селяни і селянки сквапно виходять. Декотрі хрестяться і плюють.

ЯВА ТРЕТЯ

М и к о л а, ж а н д а р м і А н н а.

М и к о л а *(прискакує до нього)*. Яким ти правом смієш моїх гостей з моєї хати виганяти, га? До тебе прийшли? Твою горівку пили?

Ж а н д а р м *(відтручує його набік)*. Мовчи, дурню! Слухай, що я тобі буду казати. Сідай ось тут!

Микола неохітно сідає.

Слухай, Миколо, що ти собі гадаєш?

М и к о л а. Як то що?

Ж а н д а р м. Чого ти сам собі шкоду робиш? Роботу покинув, господарство занедбав, коні продав та все тільки з п'яницями водишся та своє добро розкидаєш? Чи то ладно так, га?

М и к о л а. Ладніше, ніж чужу жінку на гріх наводити.

Ж а н д а р м. Миколо, Миколо, не повинен би ти й згадувати про те.

М и к о л а. Он як! Не повинен і згадувати про те, від чого серце рветься і голова тріскає? Спасибі за ласку. А скажи ти мені, Михайле, про що я маю згадувати? Для кого маю дбати? На кого робити?

Ж а н д а р м. Хоч би на себе самого.

М и к о л а. Не бійся, на себе самого я дбаю! Продаю, роздаю, розкидаю, пропиваю те, що мені непотрібне, а беру лиш те, що мені потрібне. А потрібне мені тепер лиш одно — ось що! *(Телепає фляшкою.)*

Ж а н д а р м. Фе, Миколо, стидайся!

М и к о л а. Я маю стидатися! Ха, ха, ха! А ти стидаєшся? А отся негідниця стидається, що по селу раз у раз з тобою волочиться? Ви маєте стид?

Ж а н д а р м. Зась тобі до нас.

М и к о л а *(зривається)*. Кому зась? Мені? А ти хто тут? Яке ти право маєш мені заськати?

Ж а н д а р м *(силою саджає його назад)*. Ну, ну, не решетися! Я тобі скажу, яке я маю право. Слухай, Миколо! Ти знаєш, хто я був колись, ще там, у нашім селі?

М и к о л а. А хто? Урвитель, забіяка.

Ж а н д а р м. Брешеш, друже мій. Я був чесний парубок, може, троха загарячий, запалкий. Але кривди я не любив, неправди не міг знести — і то було моє нещастя.

М и к о л а. Було дещо й більше.

Ж а н д а р м. Правду кажеш. І я тобі зараз скажу, що ще причинилося до мого нещастя. Я полюбив отсю бідолаху, Анну, сироту, поштуркувану та кривджену нелюдами-братами. Ся любов була моїм одиноким, найдорожчим

скарбом, вона могла би була з мене зробити доброго, порядного чоловіка. А ти, Миколо, ти до спілки з тими нелюдами вкрав мені те одиноке щастя.

М и к о л а *(зривається)*. Я? Вкрав тобі... *(Хапає себе за голову.)* Господи, що се зо мною? Чи весь світ догори ногами перевертається? Я, втоптаний у болото, обдертий з честі, супокою і поваги, зруйнований, зарізаний без ножа — я, по-твойому, виходжу ще й злодієм?

Ж а н д а р м. Не хапайся за голову, Миколо! Адже твоє сумління само тобі каже, що моя правда.

М и к о л а. Ні, брешеш. Я її не силував! Вона ще вдячна мені була...

Ж а н д а р м. Адже бачиш її вдячність.

М и к о л а. Вороже, се ти її звів, одурив, причарував!

Ж а н д а р м. Ти мав три роки часу причарувати її до себе. Чому сього не вчинив?

М и к о л а. Бо я не чарівник — ось чому!

Ж а н д а р м. Бо ти віхоть, а не чоловік — ось чому!

М и к о л а. Хто віхоть? Я віхоть?

Ж а н д а р м. Авжеж не я.

М и к о л а. Отже я зараз покажу тобі, що я не віхоть. Марш мені з хати! *(Хапає його за плечі.)*

Ж а н д а р м *(відтручує його)*. Іди спати, Миколо! Ти троха п'яний.

М и к о л а. П'яний чи не п'яний, не твоя річ. Але ти мені геть із хати забирайся!

Ж а н д а р м. От же не вступлюся. Тут і заночую, коли мені схочеться.

М и к о л а *(лагідно)*. Вступися, Михайле! Не доводи мене до лютості.

Ж а н д а р м *(лагідно)*. І не доходи до лютості, небоже, се нездорово. А я справді у тебе заночую. А завтра оба разом поїдемо до міста.

М и к о л а. Оба разом? Пощо?

Ж а н д а р м *(виймає папір і показує)*. Ади, знаєш отсей папір?

М и к о л а. Чорти б його знали, а не я!

Ж а н д а р м. То зле, Миколо! Не вадило б тобі його знати. Тут і про тебе дещо написано.

М и к о л а. А що там про мене написано?

Ж а н д а р м. Наказ із суду, аби тебе приставити. Я ще нині маю його доручити війтові. Там знов на тебе в суді щось наговорили.

М и к о л а. Га, Юдо! Так ти знов з того боку підо мною риєш? Зовсім мене доконати хочеш? От же не діждеш! *(Вириває йому з рук папір і рве на кусні.)* На, маєш, маєш, маєш!

Ж а н д а р м. Дурню, і що ти зробив? Чи ти знаєш, що тобі буде за се?

М и к о л а. Не мені, а тобі.

Ж а н д а р м. Ні, тобі! На, маєш раз! *(Б'є його в лице.)* Се на завдаток! На, маєш два! *(Замахується.)*

М и к о л а *(хапає карабін)*. На тобі також раз! *(Кидається на Михайла.)*

А н н а *(кидається між них)*. Миколо, набік!

М и к о л а *(відтручує її)*. Ти сама набік!

Ж а н д а р м. Пусти його, Анно! Я його і так не боюся. *(Хапає за карабін, хоче вирвати Миколі.)* Пусти, дурню! З тим не жартуй!

М и к о л а. Ось тобі мій жарт! *(Пускає карабін, хапає сокиру і втоплює в груди жандармові. Той падає.)*

А н н а. Господи! Що з тобою, Михайле? *(Кидається до нього.)*

Ж а н д а р м *(вхопився рукою за груди, з котрих бухає кров)*. А се так! Нічого! Нічого мені не треба.

А н н а. Кров! Кров! Ти ранений, Михайле, забитий. Голубчику! Де рана?

Ж а н д а р м. Нічого, Анно, нічого! Се лиш жарт був. Троха поболить та й перестане. Годі, Миколо! Чого став та й трусишся? Дай руку!

М и к о л а *(кидає сокиру)*. Та... та... невже воно нічого?

Ж а н д а р м *(слабше)*. Дай руку! *(Простягає йому закровавлену руку, Микола дає свою.)* Спасибі тобі! Ти зробив мені прислугу, і я не гніваюсь на тебе! Я хотів і сам собі таке зробити, та якось рука не піднялася.

А н н а. Михайле, серце моє, скажи, що тобі? Де в тебе рана?

Ж а н д а р м. Кажу тобі, що мені зовсім добре. Навіть і ліків не треба! А ось і свідки! Ну, слава богу! Слава богу!

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Ті самі, в і й т, Б а б и ч, Н а с т я, с е л я н и.

В і й т. Гей! А тут що такого? Хто тут галасує?

Н а с т я. Ой лишенько! Шандар забитий.

В і й т. Невже неживий? Миколо, Анно! Що се таке? Говоріть, чого стоїте як остовпілі?

Ж а н д а р м *(слабо)*. Пане війте! Дайте їм спокій! Вони не винні! Я... я сам...

В і й т. А тобі що таке сталося? Пощо на себе руки наложив?

Ж а н д а р м. Так було треба. То моя річ... Анно! Миколо... бувайте здорові... і простіть. *(Умирає.)*

А н н а *(кидається до трупа)*. Михайле, Михайлику! На кого ти мене покидаєш? Що я без тебе на світі зачну?

М и к о л а. Анно, вспокійся, хіба ти не маєш для кого жити?

З а с л о н а с п а д а є

УЧИТЕЛЬ

КОМЕДІЯ В ТРЬОХ ДІЯХ

ОСОБИ

Омелян Ткач, учитель, літ 35, високий, худий, покашлює, з чорною бородою і окулярами.

Юлія, його сестра, паночка, літ 20.

Іван Хоростіль, учитель, здоровий, сильний парубок, літ 28.

Микита Сойка, війт, бойко, літ 50, з короткими стриженими вусами, довгим волоссям, що спадає на плечі, в гуні повище колін, з шкіряною торбою через плечі і невідступною люлькою в зубах, котру курить і все спльовує.

Вольф Зільберглянц, високий, статний жид, літ 40, орендар, предприємець і лихвар.

Ілько Товкач
Семко Загонистий } бойки, господарі.

Марина Пасічна, вдова, господиня.

Возний.

Жандарм.

Мужики, жінки, парубки, діти.

Діється в глухім гірськім селі в наших часах.

Між другою і третьою дією минають три роки.

ДІЯ ПЕРША

Подвір'я перед школою. В глибині сцени школа під гонтами, з ганком. Насеред сцени стовп з дзвінком угорі. Направо огородець, засаджений яриною. Бокові куліси показують вид на гори, зарослі лісами, і на кавалок села над берегом річки.

ЯВА ПЕРША

Ю л і я, голова легко окрита хусточкою, в домовім чистенькім убранні порається в городці, коплючи картоплю, а опісля рвучи квасолю, О м е л я н стоїть під стовпом і довго дзвонить у дзвінок.

О м е л я н *(перестає дзвонити і кашляє)*. У, та й утомився! Добре то кажуть: худа парафія, де ксьондз пробощ дзвонить. Таке й моє.

Ю л і я *(з городця)*. Але як ти, Мілечку, міг так спуститися на сього війта? Я тобі зараз казала, що він тільки на словах такий щедрий. Бачиш, навіть нікого не прислав, щоби школу замести та дров нарубати.

О м е л я н. Ну, та що ж я мав зробити? Адже ж за ковнір його не візьму та не присилую, щоби прислав.

Ю л і я. Але ж бо тобі належиться прислуга.

О м е л я н. Та що з того? Належиться, то певно, та їм, бачиш, не пильно діється.

Ю л і я. Але ж то так не можна плазом пускати. Ти до староства удайся. Адже ж вони нас так узимі голодом заморять і заморозять.

О м е л я н. Та ти, Юлечко, не гарячися. Якось-то буде.

Ю л і я. Я тебе, Мільку, не розумію. І де в тебе той спокій, ота холодність береться! Осьмий раз отсе тебе перенесли, як клубком з місця на місце кидають, а ти все нічого. Все своє «якось-то буде» та й «якось-то буде»!

О м е л я н. Що ж робити, сестричко. Вже коли чоловік на таке пішов, то треба терпіти. А якби я почав собі все до серця брати, то давно б одурів.

Ю л і я. А я не можу! Як бачу кривду та неправду, то, здається, зі шкіри б вискочила. Все нутро в мені перевертається.

О м е л я н *(сміється)*. Ну, то треба тобі відси чим скорше втікати, небого! Вже я бачу, що тут нам такий горіх на зуби дали, що треба добрих вилиць, щоб його розкусити. Ади, кілько дзвоню та й дзвоню, і щоби тобі одна дитина до школи прийшла. Треба ще раз стрібувати. *(Дзвонить.)*

Ю л і я. Та покинь! І що тобі за неволя? Не йдуть діти, то як собі хочуть. Маєш виказ і всіх подай на кару — от тобі й усе.

О м е л я н. Ні, Юлечко, се не буде добре. Подавай на кару! Хіба се вчительське діло? Хіба я на те вчився і на те сюди прийшов? Я прийшов сюди вчити, просвічати людей, а не за здекуційника бути.

Ю л і я. Омельку, Омельку! Невже ти й досі, по осьмих переносинах, не вилічився зі свого ідеалізму? Просвічати людей! Се дуже добре, але як вони самі того не хочуть? І війт тобі виразно казав зараз по нашім приїзді, що: «Ви нас, пане, до школи не гніть».

О м е л я н. Е, п'яний був! Плів щось таке, що й купи не держалося.

Ю л і я. А проте його правда. Адже ж сам бачиш, за ті три дні, що ми тутка, крім війта, ані одна жива душа до нас не заглянула. Якби не отсей городець і не те, що твій попередник у нім насадив та нам лишив, то нам би прийшлось з голоду гинути.

О м е л я н. Е, та чень то якось зміниться. Все так зле не буде. Адже мій попередник п'ятнадцять літ ось тут прожив, поки не вмер. І маєток по собі лишив.

Ю л і я. Не бійся, ти, певно, нічого по собі не лишиш! *(Бере кошик з картоплею і квасолею в одну, а мотику в другу руку і через перелаз виходить із городця.)*

ЯВА ДРУГА

Ті самі і в і й т, у гуні повище колін, з борсуковою торбою через плечі, з люлькою в зубах, котру раз у раз пихкає. Говорить ліниво, звільна, мов неохітно, з довгими паузами.

В і й т. Слава Сусу Христу!
О м е л я н. Слава навіки!

Війт підходить ближче, оглядає будинок шкільний, стукає чоботом о сходи ганку і сідає на них.

Ю л і я. Пане начальнику! Ви нам обіцяли когось до прислуги, а отсе вже третій день і нікого нема. Бійтеся бога, як се може бути? Таже треба і дров урубати, і замести, і порядок у школі зробити.

В і й т *(шкробається в голову)*. Та я — казав. Ось Ількові Товкачеві казав.

Ю л і я. Ну, і що ж? Чому не прийшов?

В і й т. Видко ся не хоче.

Ю л і я. Ба, але ж ми без прислуги не можемо бути. Се нам належиться.

В і й т. Та належиться.

Ю л і я. Ну, то як же буде?

В і й т. Або я знаю.

Ю л і я. Ну, та хтось мусить знати. Як ви накажете, то так мусить бути.

В і й т. Та я його не всилую.

Ю л і я. То, може, хто інший схоче.

В і й т. А може, й схоче. Зачекаємо, аж зголоситься.

Ю л і я *(нетерпливо)*. Е, вам чекання, але ми тим часом можемо з голоду і з холоду згинути.

В і й т. Е, чень так зараз не згинете.

Ю л і я *(з плачем)*. Господи! Та се якась колода, не чоловік. Аж тут нам певно прийдеться пропасти! *(Хапає кошик і мотику і втікає до школи.)*

ЯВА ТРЕТЯ

О м е л я н, в і й т.

В і й т *(довго, рівнодушно глядить на Омеляна, що все ще з виразом утоми стоїть під стовпом, держачи шнур від дзвінка в руках)*. То ваша жона?

О м е л я н. Ні, сестра.

В і й т. Гарячка! *(По хвилі.)* А ви з жидів?

О м е л я н. Я? Та з яких жидів? Я такий русин, як і ви, хлопський син.

В і й т. А ви бороду носите, як жид.

О м е л я н. Ну, що ви! Хіба тілько жиди бороди носять?

В і й т. В нашім селі тілько жиди. Як зголите бороду, тогді вам повірю, що ви русин.

О м е л я н. А то що знов? Що вам до моєї бороди? Ви би подивилися по селі! Дзвоню вже півгодини, і ані одна дитина до школи не йде. Адже ж нині я маю розпочати школу.

В і й т. Ви, паночку, не мучтеся. Хоч до вечора дзвоніть, а дитина вам жадна не прийде.

О м е л я н. А то чому?

В і й т. Бо так, що не прийде. Ми до жида своїх дітей на науку посилати не будемо.

О м е л я н. Пане начальнику! Та що вам за жид до голови прилип? Ну, та коли вже так, то най буде по-вашому. Зголю тоту нещасну бороду.

В і й т. І добре зробите. І Товкач казав: «Я, богу дякувати, господар. До жида услуговувати не піду». Зголите бороду, то він прийде.

О м е л я н. Ну, а діти?

В і й т. Нащо вам дітей?

О м е л я н. Та до науки.

В і й т. А нащо їм наука?

О м е л я н. Нащо наука? То я ще маю вам се вияснняти? А нащо школу в селі маєте?

В і й т. Староство казало. Ми аж бунтувалися — ба, не ми, а наші тати. Аж восько до нас приходило. Через тоту прокляту школу село на біду зійшло. Обдерли!

О м е л я н. Але ж не школа вас обдерла. Школа для вашого добра заведена. Щоб ви межи людьми люди були.

В і й т. А хіба й без неї ми пси?

О м е л я н. Пси не пси, а темні. Хто не хоче, то вас ошукає, отуманить, одурить.

В і й т. Оввa! Ось ви такі вчені та просвічені, а гинете з голоду в селі і мусите чекати нашої ласки, темних бойків! Ну, трібуйте і одуріть нас! Га?

О м е л я н. Пане війте, я не розумію, до чого має вести наша розмова. Ви знаєте, що я не з власної охоти сюди прийшов, а надала мене рада шкільна. Ви знаєте, що мій обов'язок учити, а ваш обов'язок зробити так, щоби діти ходили до школи.

В і й т. Е, пане навчителю! Тоті всі обов'язки — то там у вас у письмах та в паперах. А ми люди прості. Хочете з нами жити, то жийте так, як бог приказав, як небіжчик навчитель жив.

О м е л я н. Ну, а як же він жив?

В і й т. Та як жив? Робив собі в полі та в городі, воли та свині годував, писарством занимався, а дітей наших до книжки не конопадив.

О м е л я н. Не конопадив!

В і й т. А ні! Котрі схотіли, то часом у неділю сходилися до школи. То він їм образки якісь показував, співанок їх учив співати.

О м е л я н. Та й тілько всеї науки було?

В і й т. Та тілько.

О м е л я н. Ну, а пан інспектор хіба ніколи до вас не заїздив?

В і й т. Та за тих 15 літ був, може, зо п'ять раз. Ой, ой, біди кілько було! Треба було аж із сусіднього села школярів позичати.

О м е л я н. Що, що, що ви мовите? Школярів позичати?

В і й т. Таже не як, а так! Позичали ми по 10 хлопців, домішали троха своїх, таких, що хоць літери розпізнати вміли, та й так якось від пана шпектора обганялися.

О м е л я н. Господи! До нинішнього дня я був би не повірив, щоби таке в нашім краю могло діятися. Ну, і що ж, ви гадаєте, що й далі так має бути?

В і й т. Гадаю, що так.

О м е л я н. Що я буду собі господарювати, за вчительство гроші брати, а на показ для інспектора хлопців із другого села позичати?

В і й т. А чому ж би-сте не мали так робити? Що вам за неволя наші діти мучити і від господарської роботи відривати?

О м е л я н. Але ж, війте, я мушу! Чи ви не розумієте, що значить обов'язок? Я задармо хліба їсти не хочу. А хочете мати такого вчителя, щоби по-вашому робив, то зараз подавайте до ради шкільної, щоб вам іншого дали.

В і й т. Е, стрібуємо ще з вами.

О м е л я н. І не зачинайте! Кажу вам крайнє слово: як мені нині — ну, завтра — діти до школи не прийдуть, то всіх на кару подаю.

В і й т. Та куди подасте?

О м е л я н. До староства.

В і й т. А як?

О м е л я н. Як то як? На письмі.

В і й т. А ваше письмо має ноги або крила, щоби до староства дійшло?

О м е л я н. Що се ви? Як то?

В і й т. А так. Відси до староства п'ять миль возовою дорогою, а три милі верхами. А як я знаю, що ви хочете нам шкодити, то жадного вашого письма до пошти не передам.

О м е л я н. Як то? Ви би сміли урядові письма...

В і й т. А чи я знаю, котре урядове, а котре ні? Жадного з села не пущу. Хіба би-сте хотіли самі пішки нести, бо фіри не дістанете. А пішки йти відси і назад, то треба трьох річей: добрих ніг, добрих грудей і три дні часу.

А як підете, то ми вас заскаржимо, що ви школи не пильнуєте, а до міста без потреби волочитеся.

Омелян, котрий під час розмови з війтом увесь час неспокійно кидався з місця на місце, нараз підбігає до стовпа і починає щосили дзвонити.

А вам що, пане навчителю? Чого дзвоните?

О м е л я н *(задиханий)*. Пане війте!.. Або йдіть відси... або заріжте мене зараз!.. Не можу слухати... Господи! Що се зо мною? За які гріхи ти мене вкинув у сесю западню? Як пророка Данила в львину яму! Та я одурію тут! Я зовсім... зовсім страчуся!..

В і й т *(встає, підходить до Омеляна і плеще його рукою по плечах)*. Слухайте, пане навчителю! Ви так дуже не мечіться! А теє... знаєте що? Ліпше з нами по добру! Задретеся зо мною, з другим, з третім — і нічого не виграєте, бігме, нічого. А так... послухайте моєї ради! Бороду оту жидівську зголіть! Не подоба вам з нею. Дітей нам не невольте! Нас карами ніякими не лоточте, то найліпше буде.

О м е л я н *(розлючений)*. А я вам покажу, що по-моєму буде! Не смієте мене неволити! Я не ваш слуга! Я мушу робити те, пощо мене тут прислали. З голоду згину, а на своїм поставлю!

В і й т *(виймає люльку, плює)*. Га, трібуйте! *(Звільна відходить.)*

ЯВА ЧЕТВЕРТА

О м е л я н, Ю л і я.

О м е л я н *(якийсь час ходить по подвір'ї, взявшися обома руками за голову, відтак іде на ганок і стукає до дверей)*. Юльцю, гей, Юльцю!

Ю л і я *(виходить з сокирою в руках)*. А чого тобі треба?

О м е л я н *(здивований)*. А ти що?

Ю л і я. Та треба дров урубати. Хотіла розпалювати, та не найшла ані полінця дрібного. А пару грубших колод є.

О м е л я н *(бере від неї сокиру)*. Та дай мені! Се не твоє діло дрова рубати.

Ю л і я *(не дає)*. Е, що ти знаєш! Лиши!

Омелян таки бере сокиру.

Ну, про мене. Я тобі принесу зараз одну колодку, та полупай, коли вже так наперся! *(Відходить і вертає з колодкою, котру Омелько зараз зачинає рубати.)* Але ти мене чогось кликав, Мільку. Чого тобі треба?

О м е л я н *(перестає рубати)*. Ага! Маєш ще муку?

Ю л і я. Та маю.

О м е л я н. Спечи мені хліб. Мушу йти до міста.

Ю л і я. До міста? Йти?

О м е л я н. Так. Знаєш, чим мене війт потішив? Скоро я йому сказав, що хочу подати до староства виказ дітей, котрі не ходять до школи, він мені відповів, що жадного мого письма не подасть на пошту. «Хіба,— каже,— самі собі занесете».

Ю л і я. Але я тебе не пущу, Мільку! Се далека дорога. Горами. Ще тебе пересядуть і вб'ють де в лісах.

О м е л я н. Не бійся! На таких, що пересідають, у мене є револьвер. А я сього стерпіти не можу. В клітку, як воробець, заперти себе не дам! *(Зачинає знов рубати.)*

ЯВА П'ЯТА

Ті самі, Т о в к а ч і З а г о н и с т и й.

Т о в к а ч. Слава Сусу Христу!

Ю л і я. Слава навіки!

Мужики наближаються, познімавши капелюхи, зукоса глядять на Омеляна, відтак підходять до Юлії, що стоїть у ганку.

Т о в к а ч. Чи то пан навчитель?

Ю л і я. Так.

Т о в к а ч. А ви його жінка?

Ю л і я. Ні, сестра.

Т о в к а ч *(глядить на неї довше)*. Сестра. Гм! Сестра.

Ю л і я. А чого вам треба?

Т о в к а ч. Та так. Ми до пана навчителя.

Ю л і я. Мільку, тут люди до тебе.

О м е л я н *(котрий досі рубав, перестає і обертається)*. Ви до мене?

Т о в к а ч. Рубайте! Рубайте! Ми зачекаємо.

Оба сідають на ганку. Омелян рубає.

Ю л і я. Ви тутешні господарі?

Товкач. А так.

Юлія. І не встид вам отак сидіти і дивитися, як ваш учитель сам дрова рубає?

Товкач. Що ж, робота не встид.

Юлія. Дуже красно! Громада зобов'язалася дати вчителеві прислугу; а отсе вже три дні, як ми сюди приїхали, і ніхто до нас ані не загляне! Ми могли би й погинути тут.

Товкач. Гм! А може, то ваша річ була насамперед до нас заглянути?

Юлія. Так? Щоби-сте потім казали, що ходимо до вас жебрати! Знаємо ми вже таке!

Товкач. Ну, а якби хто й так сказав, то би вам коруна з голови не злетіла. Може би й рацію мав. Адже не ми на ваш хліб прийшли, а ви на наш.

Юлія. Господи! Дай мені святу терпливість з тими людьми, а то я готова одуріти! *(Вбігає до хати, лускаючи дверми.)*

ЯВА ШОСТА

Ті самі без Юлії. Омелян рубає.

Товкач. Гаряча панна!

Загонистий. Та що! Молоде. Оговтається ще. Ну, та, може би, зачати з тим професором говорити?

Товкач *(встає і кличе з ганку)*. Пане навчителю! Та буде того рубання! Ходіть сюда, щось вам маємо сказати!

Омелян *(затинає сокиру в колодку і підходить до них)*. Дай боже час добрий! Ну що там, господарі?

Товкач і Загонистий *(кланяються)*. Та дай господи!

Товкач. Та ми тут до пана навчителя з антéресом.

Омелян. Ого! А то з яким?

Товкач. Ну, говоріть, куме Семку! То ваша справа.

Загонистий *(жестикулюючи, розлізло)*. Та тож, видите, така справа. Я держав Вовкових дві парі волів. Такрік літом медвідь у полонині пару вбив. Друга пара о спасі в Лютовиських пішла за п'ять-двадцять. То на такі гроші мені Вовк на грунт сів. Тепер я хочу знов дві парі в нього взяти. А він жадає поруки. Я даю ось кума Товкача, а він каже: «То мало». Каже: «Ідіть до нового

навчителя. Як він за вас поручить, то добре». Такий-то наш антерес.

О м е л я н *(витріщив на нього очі)*. Ану, стрільте мені в лоб, чи хоч що-небудь розумію! Що ви, чоловіче, говорите?

З а г о н и с т и й. Таже по-руськи та й по-людськи до пана говорю, не як!

О м е л я н. Вовк, медвідь, дві парі волів, порука, і я тут якогось біса приплетений! Нічогісінько не розберу.

З а г о н и с т и й. Та що тут розбирати? Кажу вам ще раз. Вовкових пара волів угибла, то я йому за се п'ять-двадцять у довзі. Хочу взяти знов дві парі, бо без худоби чоловік, як без очей. Ну, а Вовк каже конче, щоби й ви за мене поручили.

О м е л я н. Я? За вовка?

З а г о н и с т и й. Та не за Вовка, а за мене. Вовк каже.

О м е л я н. Вовк каже? То я вовкові маю за воли ручити?

З а г о н и с т и й. Та не за воли, а за мене.

О м е л я н. Я за вас? А ви хто такий?

З а г о н и с т и й. Та газда тутешній, Семко Загонистий зовуть.

О м е л я н. Так що ж ви з вовками за інтереси маєте? Ловите вовків, чи що?

З а г о н и с т и й. Та яких вовків, преч би ся казало?

О м е л я н. Ну, адже ось воли для вовка берете.

З а г о н и с т и й. Та не для вовка, а від Вовка, нашого рендаря.

Т о в к а ч. То в нас, пане навчителю, жид такий є. Вовк називається.

О м е л я н. Агій на вас! А відки ж я се маю знати? Говорите: вовк, воли, медвідь, а я стою, як туман. Так чого ж той Вовк хоче?

З а г о н и с т и й. Та хоче, щоби ви поручили за мене.

О м е л я н. Я за вас? Але ж я вас не знаю! Перший раз вас бачу. То як я можу знати, хто ви і який ви?

Т о в к а ч. Ні, пане навчителю! На кума Семка можете спуститися. Я за них ручу.

О м е л я н. Ви ручите? А ви хто такий? Я вас також не знаю.

Т о в к а ч. Та я Ілько Товкач, ваш близький сусід.

О м е л я н. Ви Товкач? Може, той самий, що мав мені порядок робити в школі?

Товкач *(радісно)*. А той, той!

Омелян. І маєте ви сумління? Війт вам каже, а ви ані ду-ду!

Товкач *(сміється)*. Е, пане навчителю! Що то говорити? Війт мені каже! Або то я війтів слуга? Як схочу, то буду робити, а ні, то війт мене не всилує. У нас по-сусідськи. Які ви будете для нас, такі ми для вас. Зробите ви нам вигоду, то ми вам і дві зробимо.

Омелян. Але я не хочу вашої вигоди. Дайте мені то, що мені належиться. А не схочете, то я буду шукати інших способів. Ну, скажіть по правді, чому ви досі не приходили?

Товкач *(шкробається в ґолову)*. Та чому не приходив? Так випало, що не приходив. Не було коли.

Омелян. Ні, неправду говорите. Я вас часто видав, як ви сиділи на подвір'ї або над рікою. Ну, признайтеся: війт вам не казав?

Товкач *(живо)*. Війт? Ні! Ховай боже!

Омелян. Ну, то хтось другий?

Товкач *(шкробається в голову)*. А не скажете нікому? Ну, то вам скажу. Вовк не казав. *(Конфідентно.)* Бо треба вам знати, пане навчителю, що Вовк у нас у селі найстарша особа. Чи то війт, чи паламар, чи хто-будь, усі його слухають. О, бо то сила! Він що хоче, то зробить. Кажуть, що він три хованці має.

Омелян. І він отсе післав вас до мене?

Загонистий. Ая, так.

Омелян. Щоб я за вас поруку йому дав?

Загонистий. За мене, пане навчителю.

Омелян. Гм! То диво! Що се може значити?

Товкач. Не знаємо.

Омелян. Адже ж я ані вас не знаю, ані його. У мене маєтку нема, то що ж моя порука варта? І інтересу вашого зовсім не розумію. То що ж се все за комедія?

Товкач. Або я знаю? Знаю тільки, що нам виразно сказав: «Ідіть до нового навчителя! Як він з вами разом дасть свою поруку, то я вам бички дам».

Омелян. Не розумію, хоч мене застрельте.

Загонистий. Так що ж, не хочете мене поряту-вати? Адже ж без худоби мені загибіль!

Омелян. Чоловіче добрий! Мені борше між вами загибіль буде. Як же я вас порятую?

Товкач. Пане навчителю! То не по-сусідськи! Не відмовляйте нам тої просьби. Вовк — мудра голова. Вже як йому вашої поруки треба, то видно, що треба. А як нам сього відмовите, то не буде вам життя в селі.

Омелян. Люди! Ну, нате, з'їжте мене живцем, але не жадайте від мене чогось такого, чого я зовсім не розумію. Хто знає, може, то якесь циганство? Вовк, воли, медвідь, порука... Тьфу! Знаєте що? Підіть ви до Вовка і кажіть йому, най сам прийде до мене. Може, я з ним якось ліпше розмовлюся.

Загонистий. Е, знов ходи! Знов лазь! Ще хто знає, чи Вовк схоче до вас прийти?

Омелян. Ну, то я інакше нічого для вас не можу зробити. Насліпо в ваші інтереси вдазити не думаю.

Товкач. Та ні, куме! Їх правда. Ходімо до Вовка. Не бійтеся, він прийде! В ласці божій, пане навчителю!

Відходять.

ЯВА СЬОМА

Омелян знов береться рубати, Юлія в вікні.

Юлія. Пішли вже ті люди?

Омелян. Пішли.

Юлія. Та чого хотіли?

Омелян. А дідько їх знає чого! Слухав їх, слухав і нічого не розумів. Вовк, воли, медвідь, п'ять-двадцять, порука — агій на вас! Одно тілько я зрозумів, що тут у селі є жид Вольф — усьому селу голова, і що той Вольф скаже, то всі й роблять. Знаєш, один із тих людей — то той Товкач, що мав нам услугувати.

Юлія. І спокійнісінько дивився, як ти дрова рубаєш.

Омелян. Предобродушно признався мені, що се той самий Вовк, чи Вольф, не казав йому йти до нас. А тепер той Вовк підослав їх, щоб я йому ручив за якісь воли, чи бики, чи за медведя, чи за що — сам не знаю.

Юлія. Ну, то пропадемо ми тут. Уже як жид на нас розставляє свої сіті, то пропадемо. Краще втікаймо завчасу!

Омелян. Ну, втікаймо! Хто знає, чи є чого втікати? Може, сей Вовк не такий страшний. Я післав тих людей до нього, щоб йому переказали, що я хочу з ним самим розмовитися.

Ю л і я. Он, мабуть, він і йде! Аякже, завертає до нас. Чи вийти й мені до розмови?

О м е л я н. Ні, Юлечко. Дай спокій! Могла би-сь попсувати.

Ю л і я. Як гадаєш. Ну, то подай мені тих патиків, що ти нарубав. Буду розпалювати. Вже далі полудне, а ми й не снідали.

Омелян подає їй у вікно оберемок полін,
вона щезає в хаті.

ЯВА ВОСЬМА

О м е л я н, В о л ь ф.

Вольф зупиняється насеред подвір'я.

О м е л я н *(підходить до нього і глядить питаючими очима)*. З ким маю?..

В о л ь ф *(поважно)*. Маєте честь говорити з Вольфом Зільберглянцом, тутешнім орендарем і предприємцем. Я не є простий жид. Я з ружне панство інтерес проваджу, і всюди мені честь дають.

О м е л я н. Я вам, пане Вольф, честі не уймаю. Може, позволите ближче, ось тут на ганок, у холод. Прошу, сідайте!

Вольф входить на ганок і сідає на лавці.

Я чув, що ви тут у селі маєте великий вплив.

В о л ь ф. Ну, що ж. Люди мене знають — вірять мені. Я їм вигоду роблю, то й вони мене слухають.

О м е л я н. Даруйте, пане Вольф, що я казав вас просити до себе. Ви тут прислали до мене людей. Щось вони мені плели таке — за воли, за медведі, за поруку, що я ані дрібки не зрозумів. Може, будете ласкаві вияснити, о що ходить?

В о л ь ф. Видно, що ви ще не знаєте наших інтересів. Ну, добре. То так було. Той чоловік, Семко Загонистий,— так собі, п'яничка! — держав мої дві пари биків.

О м е л я н. Як то держав?

В о л ь ф. Та так держав. Я купив малі, річнякп, а він узяв на вигодовок. Мав вигодувати, по трьох роках ми мали їх продати і зиском поділитися.

О м е л я н. Ага! Ну, що ж далі?

В о л ь ф. Ну, торік пара пропала. Каже: медвідь побив. Може, й побив, то мене не обходить.

О м е л я н. Вас не обходить?

В о л ь ф. Ні. Угода така, що що пропаде, то його.

О м е л я н. То ніби: ваш тільки зиск, а страта тільки його.

В о л ь ф. Так, так, так! Ну, слухайте ж! Другу пару ми продали за п'ять-двадцять.

О м е л я н. За 25 ринських пару волів?

В о л ь ф. Ну, так! За 125.

О м е л я н. Ага, за 125! Так же й говоріть.

В о л ь ф. Ну, то й тамта пара була би стілько ж варта. То я собі 62 срібла з тої пари стягнув, а 62 заінтабулював на його грунті.

О м е л я н. А багато в нього грунту?

В о л ь ф. Та де там багато. Всього з десять моргів буде, та й то по горах. Корчі, ялівці. Ну, а тепер він приходить до мене, щоб я знов йому дві пари бичків дав.

О м е л я н. Знов на такий самий вигодовок?

В о л ь ф. Так, так.

О м е л я н. Тепер розумію! А ви не хочете йому повірити.

В о л ь ф. Таки ні.

О м е л я н. Не маєте певності.

В о л ь ф. Не маю.

О м е л я н. Жадаєте поруки.

В о л ь ф. Жадаю.

О м е л я н. Ну, пане Вольф! Тепер я міг би без дальшої розмови взяти вас за отсей ваш атласовий ковнір і викинути за ворота, але на перший раз сього не зроблю, а тілько кажу вам словами: геть мені відси! І не смійте мені тут показуватися!

В о л ь ф *(зривається)*. Що, що, що? Ти до мене смієш так говорити?

О м е л я н. Такому тикай, як єсть сам, а не мені, розумієш? Марш мені звідси!

В о л ь ф. Коли мені не хочеться! Оввa, що мені за пан! Кікімун! [1]

О м е л я н *(хапає за сокиру)*. Жиде, не доводи мене до стеклості! Вступися, бо нежиття твоє і моє!

Вольф тремтить і звільна, взадгузь, цофається, паде зі сходів і опісля бігцем утікає зі сцени.

В о л ь ф *(за сценою)*. Чекай, чекай! Ти розбійник! Ти опришок! Я тебе навчу!

---

[1] Дивися-но *(євр.)*.— *Ред.*

ЯВА ДЕВ'ЯТА

О м е л я н з сокирою, зі школи вибігає Ю л і я, з противного боку входить Х о р о с т і л ь, з клунком на плечах, у полотнянім плащі і брилі, через плечі перевішена пушка ботанічна.

Ю л і я. Омельку. Що се ти? Де жид? *(Побачивши Хоростіля, радісно.)* Ах! Чи бачиш, що за гість до нас!

О м е л я н. Господи! Та се Іван! *(Біжить против нього, обнімаються і цілуються, відтак Хоростіль входить на ганок і горячо цілує руку Юлії.)*

Х о р о с т і л ь. Здорові були! Та поздоровляю на новій посаді!

О м е л я н і Ю л і я. Спасибі! Спасибі!

Х о р о с т і л ь. Я, як бачите, ще по своїй природничій екскурсії волочуся. Тілько припадком у одного знайомого довідався, що вас із Лепехова взяли і сюди перенесли. І так зрадів, довідавшися!

Ю л і я *(віддувши губки)*. Було чого радіти! Видно, що дуже вам наше сусідство в Лепехові навкучило.

Х о р о с т і л ь. Ай, панно Юліє! Які ви недобрі! Зараз он куди підхапуєте. Я зрадів того, що мені через отсе село дорога лежала до моєї Кременівки. Але, коли погадав, що ми вже з вами не сусіди, що від Кременівки до вас цілих десять миль, то аж заплакав, бігме, заплакав.

О м е л я н. Міг би-сь, брате, ще й над нашою долею заплакати. Знаєш, я думаю, що нам тут прийдеться пропасти. Зовсім дике село і дикі люди.

Х о р о с т і л ь. Чув я дещо про них та й загалом, шляючися щовакацій по горах, знаю троха сей нарід. І дуже вас жалую. Не такого тут треба чоловіка, як ти, Омельку, от що я тобі скажу.

Ю л і я. А я гадала, що ми з вами вже й не побачимось. Так нас раптовно перенесли, не було навіть коли розвідатися, де ви обертаєтесь. Я тілько пару слів написала і в переїзді через ваше село лишила у тої баби, що школи пильнує.

Х о р о с т і л ь. Які ви добрі! Значить, ви тямили про мене! Ну, та се ви, хіба не знаючи мене, могли думати, що ніколи не побачимось.

Ю л і я. Ай, господи! Та що се я! Гість з дороги прийшов, брат ще досі без снідання — знаєте, у нас таке, що нема кому й дров раз урубати! Сам пан учитель мусив

рубати. Але я зараз! *(Біжить у двері, зараз вертає.)* Ага, а може, схочете тут на ганку снідання пити?

Омелян. Що ж, се можна.

Юлія. Ну, то ходи винеси столик! Сідайте, пане Іване! *(Омелян і Юлія виносять столик і пару крісел, Юлія накриває столик скатертю, приносить філіжанки і наливає каву.)* Прошу! Тільки за булки вибачайте! Не напекли.

Хоростіль. Певно, цигани лопату вкрали?

Юлія. То-то є, що вкрали! Та прошу брати хліба! І масла! Се ще наше лепехівське.

Хоростіль. Ну, а ви, пані? Та сідайте і ви з нами!

Юлія *(наливає й собі)*. А ви думали, що як? Не бійтеся, я також парою не жию. *(Сідає коло брата, проти Хоростіля, всі п'ють каву, хвиля мовчанки.)*

Хоростіль. Ну, а тепер розкажи мені, братчику, що се у тебе за історія була з жидом? Власне входжу на твоє подвір'я, а проти мене жид, мов із пращі, ледво хлипає зо страху. А ти за ним із сокирою!

Юлія. З сокирою! Омелько з сокирою! Господи, се, мабуть, кінець світу буде.

Омелян. Не можете собі представити, що тут за відносини. Я б і в сні такого не прибаг. Адже подумай собі...

ЯВА ДЕСЯТА

Ті самі, війт, Товкач, Загонистий.

Війт *(звільна, але рішуче наближається і стає перед самим ганком у грізній позі)*. Пане навчителю, а то що такого?

Омелян. Яке що?

Війт. Як ви сміли образити нашого орендаря і радного громадського?

Омелян. То той Вовк у вас радний у громаді?

Війт *(кінчить)*. І презуса місцевої ради шкільної?

Омелян. То він мій начальник? Бігме, я не знав! Я гадав, що він простий собі вовк.

Війт. Але я вас питаю, пане заволоко, як ви смієте ображати такого чоловіка? Чи вас на то сюди прислали?

Омелян *(встає звільна, силується бути спокійним)*. Пане начальнику! Тут, на тім обійсті, я господар і ображати себе не позволю. А коли ваш пан вовк чує себе ображеним, то най мене подає до суду і най скаже, за що я його образив? А ви до того не маєте права мішатися.

В і й т. Я не маю права? Зараз побачимо, чи маю право! А будьте ласкаві, скажіть мені, що се тут за гість у вас?

О м е л я н. То моя річ, а не ваша. Не бійтеся, я знаю приписи мельдункові. Як буде час, то вам його замельдую, а поки ні, то не маєте права мене самі питати.

В і й т *(здержує свою лютість)*. Чи так? Ну, зараз ми то будемо бачити. *(Відводить Товкача набік і шепче йому щось до уха.)*

З а г о н и с т и й *(входить на ганок)*. То так, пане! Такі ви добрі! Так мене хочете порятувати?

О м е л я н. Але ж, чоловіче божий! Жид вас хоче зі шкіри обдерти, оциганити, а я маю ще своєю порукою мішатися в тоту погану справу? Адже ж тут видима річ, що жид хоче мене в лапку зловити, щобі мене мати в руках.

З а г о н и с т и й. Але я через вас пропаду без худоби! То вам се нічого, га? Небіжчик пан навчитіль ручив за нас, а ви не хочете!

Тим часом війт і Товкач входять також на ганок. Юлія, неспокійна, встає від столика і стає при дверях. Хоростіль сидить спокійно, роблячи цигаро.

В і й т *(стає перед Хоростелем)*. Ви, пане, хто такий?

Х о р о с т і л ь *(спокійно)*. Називаюся Іван Хоростіль.

В і й т. Хоростіль! Хоростіль! Хоростіль може встати, коли з начальником говоріть.

Х о р о с т і л ь. Хоростіль встає тільо перед такими, що того гідні.

В і й т *(флегматично)*. Куме Ільку! А підійміть-но того пана, щоби знав морес!

Товкач наближається до Хоростеля.

Х о р о с т і л ь *(відтручує його)*. Геть від мене!

В і й т. Так? А будьте ласкаві сказати нам, хто ви такий?

Х о р о с т і л ь. Коли мені не хочеться.

В і й т. Так? То власті громадській так відповідаєте?

Х о р о с т і л ь. Не власті, а напасникам, що мене без дання рації чіпаються.

О м е л я н. Пане начальнику, знайте, що я вам сього плазом не пущу! Не маєте права мого гостя в моїм домі напастувати.

В і й т. Вже я буду бачити, чи маю право, чи ні. Але вам насамперед покажу, чи ви маєте право приймати у себе бунтівника, сициліста та шпига московського.

Ю л і я. Ой господи! От тобі й на!

Х о р о с т і л ь. Не бійтеся, пані! Будьте спокійні і смійтеся з сеї дурної бесіди.

В і й т *(кричить)*. Я вам покажу, чия тут дурна бесіда! Покажи мені пас! Маєш пас?

Хоростіль показує йому фігу.

В і й т. Так ти без паса? А! Добре! Люди, в'яжіть його!

О м е л я н *(заслонює його)*. Пане начальнику! Чи ви вдуріли? Що се ви робите?

З а г о н и с т и й *(відпихає його)*. Набік! Ми з вами тепер не так поговоримо!

Х о р о с т і л ь *(сидить і курить)*. Омельку, вспокійся! Хочете паса, пане начальнику? Я вам зараз покажу. *(Схапується живо і заступає вихід ганку.)* Омельку, стань у дверях! *(Видобуває з ботанічної пушки величезного вужа.)* Ось вам мій пас!

В і й т *(цофається переляканий, люди тож)*. Ой господи! Чарівник!

Т о в к а ч. Гадина! Матінко, яка страшенна!

З а г о н и с т и й. Пек, пек! осина їй! *(Ховається за Товкача.)*

Х о р о с т і л ь *(наближається з вужем до війта)*. Хочете? Хочете? Придивіться!

Війт цофається аж до дверей, у котрих стоять Омелян і Юлія.

Знаєте тепер, хто я є?

В і й т. Ой паночку! Змилуйтеся! Дамо вам спокій, не губіть нас!

Х о р о с т і л ь. Дасте мені спокій! Хіба я вас боюся? Ви мене питайте, чи я вам дам спокій? Хочете, я тільки раз свисну, то будете таких пасів мати повну хату, комору і обору.

В і й т. Ой господи! Панчику любий! Що хочете, дамо вам, тільки нам того не робіть!

Х о р о с т і л ь. Ні, я вас мушу навчити розуму, як з людьми обходитися! Вас і отих ваших чесних сусідів.

Т о в к а ч і З а г о н и с т и й. Ой, ой, ой!

Всі три вискакують з ганку вбік і тікають.

ЯВА ОДИНАДЦЯТА

Омелян, Юлія, Хоростіль.

Хоростіль *(сміється)*. Ха, ха, ха! А то драпцює! Пане начальнику, гов!

Омелян. Іване, бійся бога! Що ти наробив?

Хоростіль. Нічогісінько! Ані гадки не май!

Омелян. Але ж він зараз скличе всю громаду, і тебе тут палками вб'ють як чарівника.

Хоростіль. Не бійся! І не покажуться.

Ом'елян. Може би, самі не посміли, але жид їх підбунтує.

Хоростіль. Та не лякайся ти за мене. Адже ж я не дурний на них чекати. Я й так спішуся, то й зараз собі піду. Дороги по тих горах я знаю добре, ніхто мене не догонить. А якби до тебе чіпалися, то навіть не признавайся, що мене знаєш. Скажи, що перший раз мене бачив.

Юлія. То ви хотіли б уже йти від нас?

Хоростіль. Га, що робити! І рад би лишитися, та годі. Обов'язок.

Омелян. Слухай, Іване! Адже тобі дорога через Турку.

Хоростіль. Так.

Омелян. То, може, можна через тебе передати деякі письма на пошту?

Хоростіль. І овшім.

Омелян. Адже знаєш? Як я сказав війтові, що подам на кару тих, чиї діти до школи не ходять, то він мені спокійнісінько відповів: «А я жадного вашого письма на пошту не передам».

Хоростіль. Вали на нього скаргу! Родичів подавай на кару! Не даруй ані крихітки! Покажи їм свою енергію. Ставляться вони до тебе, постався й ти до них! Як вони зм'якнуть, тоді й ти можеш.

Юлія. Добре вам так говорити! Ви здоровий, сильний, а брат що проти вас? Хрущ.

Омелян. Так слухай же, брате! Зажди ще тут хвильку. Я зараз усе приладжу. Спис дітей у мене вже готовий. А решту я за мінуточку...

Хоростіль. Добре, добре.

Омелян відходить у школу.

ЯВА ДВАНАДЦЯТА

Юлія, Хоростіль.

Юлія. Ну, та й відважний ви чоловік! Знаєте, як вас оті бойки обступили, я гадала, що так і кинуться на вас, задушать...

Хоростіль. Ну, се не така легка річ мене задушити.

Юлія. Не можете собі представити, як я боялася за вас і за брата. Знаєте, я вже так надумала: як скоро вони схочуть котрому з вас що злого зробити — хоплю за сокиру і валю першого-ліпшого по голові.

Хоростіль. Ну, та й рішучі ж ви, панно Юліє!

Юлія. А мій бідний брат хорий, безсильний, згризений... Знаєте, він часами кров'ю плює, тілько таїться з тим від мене.

Хоростіль. Не для нього учительський хліб! Не для нього се місце!

Юлія. Знаєте, я не раз боюся, щоби з ним щось злого не зробилося. Адже ж отсе осьмий раз його переносять. І якби за які-небудь непорядки або провини! Та де там! Учитель він прекрасний, усюди похвальні свідоцтва мав, люди були з нього вдоволені. Так що ж, усе винаходять у нього щось «політичне»! В однім місці війтові шахрайства відкрив, у другім з сільськими лихварями задерся, в третім читальню заложив, у четвертім касу позичкову до порядку допровадив — отсе й були його гріхи. І все найшлися темні духи, що за такі річі його вигризли з села.

Хоростіль. Думаю, що й тут він не подовжить. Самі бачите, що тут темні духи сидять, як у бога за дверми. Тут їх цілі стада, цілі легіони. Ой, не Омелька тут потрібно!

Юлія. От такому сильному, та енергічному, та дотепному, як ви...

Хоростіль. Ах, і не говоріть мені! І мені се вчительство давно вже вухами лллється! Та, правду кажучи, я давно б його покинув — адже у мене по батькові є свій грунт і хата, господарство таке, що можна жити. А притім, знаєте, я з третього року прав пішов на вчительство. Тоді мені параграфи вухами лллялися, думалось, що відлихну після них в чистій атмосфері педагогії та праці, пожиточної для загалу. А нині встидно й признатися,

а іноді попросту тужу за параграфами, за університетом. Та дві річі держали мене досі.

Ю л і я. А то які?

Х о р о с т і л ь. Одна — людська біда. Став чоловік тим учителем і зараз, як та верба, мусив пустити коріння. Сей приходить за порадою, і другий, і десятий. Тому напиши, сьому розповідж, з тамтим піди до пана, з іншим до війта, а то й до староства, і до уряду податкового, і до лікаря. І як раз чоловік у все те втягнеться, то потому й вилізти годі.

Ю л і я. Се справді таке діло, що затягає чоловіка в себе, немов вир у ріці. Я не вам пара — що я можу і що я знаю! — а живеш отак у селі і познайомишся з жінками та дівчатами, то ні відси ні відти тільки набереться різного діла, що аж голова тріщить. Тут шити вчиш, там варити вчиш, тут у слабості допоможеш, там хоч словом потішиш або з власної мізерії чим-небудь порятуєш... І бідуєш отак рік або два в селі, мов на терні, а виїжджаючи плачеш, мовби рідню прощала.

Х о р о с т і л ь. Ну, а друга причина, що мене досі держала при вчительстві, тепер уже, мабуть, не буде держати.

Ю л і я. Ов, а се що за причина?

Х о р о с т і л ь. Ваше сусідство. Як учитель, я міг бувати у вас, говорити з вами...

Ю л і я. Се могли б і не бувши вчителем.

Х о р о с т і л ь. Я знаю, що ви і ваш брат не мали б нічого против того, але інші! Але власті!

Ю л і я. А я й не знала, що вам наше сусідство таку пакість чинило, приковувало вас до вчительської тачки.

Х о р о с т і л ь. Не говоріть сього, панно Юліє! Але коли я довідався, що вас перенесено... Ех, та що буду про се говорити? Хіба ви не знаєте, як я вас люблю?

Ю л і я. Пане Хоростіль! Я вас просила не говорити більше об тім! Я вам казала, що і я вас... що після брата ви для мене найсимпатичніший чоловік...

Х о р о с т і л ь. І чому ж би вам в такім разі не вислухати мене? Чому б не бути вам моєю? Я покинув би вчительство, пішов би на університет... Я скінчив би ті права, став би адвокатом, а потім осів би у себе на селі, на грунті і провадив би хлопські справи, воював би з хлопською кривдою.

Ю л і я. Се дуже гарні думки, і я не знаю, чому б вам їх і без мене не виконати.

Х о р о с т і л ь. Бачите, бракує мені когось, хто б мене піддержав, додав мені духу. Чоловік троха лінивий. Вас мені бракує, панно Юліє. Як прийду додому, як погляну в свої чотири пусті кути, то так мені відразу, мовби хто крила обскуб. Так і пропадають усі мої наміри.

Ю л і я. Дуже мені вас жаль, пане Хоростіль, але вірте мені... невже ж ви думаєте, що я могла б чим-небудь допомогти вам?

Х о р о с т і л ь. Ах, пані! Сам ваш вид, сам ваш голос додає мені енергії, смілості і відваги. Отак собі подумати, щоб така розумна, енергічна, щира людина була моєю товаришкою в житті — господи! Та в мені аж дух захапує на саму думку про таке щастя.

Ю л і я. Ей, пане! Поетизуєте занадто. Творите собі в фантазії чудові образи, любите ті образи, впиваєтеся ними, а потому, коли маєте при собі живу людину з її хибами, приходить розчарування, приходить розлад між ідеалом і дійсністю — і готове нещастя. Вірте мені! Я дуже добре знаю сама себе і свої хиби. Що я? Проста, малообразована дівчина. І чим я зможу бути для вас?.. Ах, пане, якби ви знали... *(Плаче.)*

Х о р о с т і л ь *(бере її за руку)*. Що ви, панно Юліє? Що вам?

Ю л і я *(не віднімаючи руки)*. Якби ви знали, яким жалем наповняють мене ваші гарячі слова! Як рвуть мою душу, показуючи, як мало я придатна на те, щоб бути вам такою дружиною, якої вам хочеться, якої вам треба і якої ви справді стоїте.

Х о р о с т і л ь. Ну, пані! Се вже, їй-богу, з вашого боку пересадна скромність. Не бійтеся, я не такий ідеаліст, за якого ви мене вважаєте.

Ю л і я. А коли ви не такий ідеаліст, то як же се ви не можете на хвилину ввійти в моє положення? Адже ж бачите самі, у мене брат бідний, безпомічний, слабовитий... без моєї помочі йому зовсім пропадати. Правда, гріх би-м мала, кажучи, що він хоче мене спиняти при собі. Противно. Та все ж таки подумайте, він одинока людина, близька мені на світі. Для нього мені й праця не страшна, і нужда, і горе, і турботи. Виходячи замуж, прийдеться покинути його. Боюсь подумати, що з ним тоді буде. Ну, а коли й замужем щастя не знайду, коли

сумління щохвиля буде мені шептати, що я поступила легкомисно — ні, сама думка про таке життя могла б мене вбити!

Хоростіль. А я думав усе-таки, що пані за той рік нашого сусідування потроха пізнали мене... що про легкомисне рішення з вашого боку не може бути й мови.

Юлія. Що ж, пізнала! Та самі бачите, що мала рацію, не можучи досі рішитися. Хіба ж ви самі перед хвилею не призналися, що вам брак ініціативи, що ви троха лініві! Правда, ви скажете тепер, що вам бракує підтримки, але потому можете сказати: жінка мені заважає... Як не одно, то друге.

Хоростіль. Але ж ви остро судите, пані!

Юлія. Та скажіть, чи не маю рації?

Хоростіль *(понуривши голову)*. Так, значить, нема для мене ніякої надії?

Юлія *(зриває цвіт квасолі і б'є його по голові)*. От тобі й лицар! Зараз голову понурив і починає трагічним тоном! *(Передразнюючи гробовий тон.)* Нема для вас надії! Ідіть у монастир! *(Весело.)* Слухайте, пане Хоростіль, що я вам скажу! Здобудьтеся на енергію. Кидайте вчительство, їдьте до Львова, кінчіть університет, а потім...

Хоростіль *(випростуваний)*. Потім...

Юлія. Ну, що потім? Потім робіть адвокатські чи які там екзамени, реалізуйте свої ідеали...

Хоростіль. А ви?

Юлія. Я? Що ж я? Я на університет з вами не піду.

Хоростіль. Але будете ждати на мене?

Юлія. Здається, не втікаю нікуди.

Хоростіль. Але можна до вас потім зголоситися?

Юлія. До нас зголошуйтеся щовакацій, ми гостям усе будемо раді.

Хоростіль. Ех, панно, не хочете мене розуміти...

Юлія. Ех, пане, занадто далеко ви своїм розумом забігаєте. Буде з вас і того, що досі сказала. Он брат іде.

ЯВА ТРИНАДЦЯТА

Ті самі і Омелян.

Омелян *(з запечатаною ковертою в руці)*. Отсе, друже мій, даси на пошту. То виказ дітей. А зі скаргою на війта, знаєш, я роздумав. Бог з ним! Не буду задира-

тися. Хто знає, чи така скарга мені самому б і більше не пошкодила.

Хоростіль. Га, як собі міркуєш. А знаєш, я там у Турці знайомий де з ким із урядників. Можна їм про твою біду розповісти?

Омелян. О, се інше діло! Розповіж! Коли такий один урядник, хоч би дрібний, нашому війтові до чола натуркає, то се зовсім інакше має значення, як моя скарга.

Хоростіль *(сховавши письмо)*. Ну, а тепер, друже мій, бувай здоров!

Омелян *(цілується з ним)*. Дуже жаль, що не можеш у нас довше лишитися... А не забудь за письмо!

Хоростіль *(стискає руку Юлії)*. І ви, панно, будьте здорові! Чого вам більше бажати? Щоб ваша рішучість і енергія не покидали вас ніколи!

Юлія. А напишіть нам, як вам живеться. Нам тут, у тій пустині, кожде слово з-поза тих гір буде за малину.

Омелян. А куди ж думаєш іти?

Хоростіль. Отсюди твоїм огородом, та через потік, та стежкою просто уверх. То ніхто в селі й не побачить, куди я пішов. Ну, здорово оставайтеся! *(Бере плащ і пушку на себе, бриль на голову і, кланяючись, виходить. Юлія, сперта на ганок, глядить довго за ним.)*

Заслона спадає

ДІЯ ДРУГА

Шкільна зала. Лавки, таблиця, стіл, крісло, на столі глобус, на стінах мапи і малюнки звірів та риб. У куті, в глибині сцени, піч. Три вікна і двері поодчиняні.

ЯВА ПЕРША

Пасічна, потім Юлія.

Пасічна замітає школу плачучи і час від часу втирає сльози.

Юлія *(з шиттям входить)*. Ой господи! Що тут пороху! Яка тут задуха! А ви, жіночко, чого плачете?

Пасічна *(неохітно)*. Та так, своєї біди плачу.

Юлія. Що ж вам за біда?

Пасічна. Ет! Що то поможе говорити!

Ю л і я. А хіба що зашкодить? Ану, скажіть!

П а с і ч н а *(втираючи сльози)*. Та бачите! Вигнали мене нині нібито на шельварок, та й казали сюди йти.

Ю л і я. А вам хіба не належалося йти на шельварок?

П а с і ч н а. Та чому би ні? Належалося. Адже ж, богу дякувати, газдівство хоч невеличке, а є.

Ю л і я. Ну, то, може, тратите собі пильну роботу?

П а с і ч н а. Та ні! Яка там у нас тепер пильна робота? Вівсик у горах ще не достиг, то нема що жати.

Ю л і я. Ну, то, може, діти дрібні маєте та мусили їх самих лишити?

П а с і ч н а. Е, ні! Діти у мене вже, богу дякувати, підхопилися. Найстарша дочка вже замужем, а наймолодший хлопець воли пасе.

Ю л і я. Ну, то яка ж вам біда, що так гірко плачете?

П а с і ч н а. Та не знаю, панечко, як вам і сказати. Встидно мені дуже.

Ю л і я. Та чого вам встидно?

П а с і ч н а. Ну, тадже я газдиня, зроду-звіку в такім не була.

Ю л і я. В якім такім? Хати не замітали?

П а с і ч н а. Е, я не про тее.

Ю л і я. Води не носили?

П а с і ч н а. Ні, панечко! Роботи мені не встидно. А ось того встидно, що тепер усе село на сміх мене підійме.

Ю л і я. На сміх? А то за що?

П а с і ч н а. Скажуть: жидівська помивачка.

Ю л і я. Жидівська?

П а с і ч н а. Адже ж ви—не против вас кажучи—жиди?

Ю л і я. Що се ви? Хто вам се сказав?

П а с і ч н а. Ну, та віїт сказав. І Вовк потвердив.

Ю л і я. Та смійтеся з того, жінко! Ми з братом такі ж русини і християни, як і ви.

П а с і ч н а. То се ваш брат, пан навчитіль ніби? А то казали, що ви з ним на віру жиєте.

Ю л і я. Господи! І чого ті люди на нас завзялися? Ще далі розголосять, що ми вам холеру або яку іншу хоробу до села принесли. А ви, бідні, аж розплакалися!

П а с і ч н а. Ну, та як же не плакати? Вигнали мене ніби на шельварок, а потому кажуть: «Ну, Маринo, досі

ти була порядна газдиня, а віднині будеш у нас за жидівську помивачку. Маємо в школі нового навчителя — жида бородатого, що жиє на віру з якоюсь панею, а тебе громада визначила, щоби ти їм услуговувала». Як я се вчула, то мало не зомліла, а далі як не кинуся війтові в ноги, як не зачну голосити, та плакати, та благати, щоби не робив з мене публіки... Та де там, навіть слухати не хотів. Мусиш іти та й мусиш! І скажіте ж самі, як я не мала плакати?

Ю л і я *(зворушена, схапується з крісла)*. Ні! Сього так не можна пустити! Не досить, що нас на всі боки кривдять, ще оббріхують! *(Кличе в вікно.)* Мільку, гей, Мільку! А ходи лишень сюди!

ЯВА ДРУГА

Ті самі і О м е л я н.

О м е л я н *(кладе паличку і капелюх на столі)*. Добрий день, сестричко! Але то я чудесно пройшовся! Яке тут повітря! Яка вода! Чудо та й годі. Я ледво оперся покусі, щоб не скупатися.

Ю л і я. А які тут люди! Навіть думкою не прибагнеш.

О м е л я н. Ну що? Знов якась нова пакість?

Ю л і я. Таже ось жінка прийшла рано до услуги. Води принесла, попрятала, почистила дещо та й пішла ось тут школу замести. Входжу сюди, а вона плаче.

П а с і ч н а *(втираючи очі)*. Таже так, паночку. В гіркий череп-єм дурна плакала.

О м е л я н. Та чого?

Ю л і я. Війт і жид наговорили їй, що ти жид і що ми обоє на віру жиємо. Ну, чи чував хто таке?

О м е л я н. Та війт мені вже вчора говорив, що я жид. От темнота!

Ю л і я. Ні, Омельку! То не темнота, то підлота! Ти того не повинен дарувати. А головно, тут жидівська справка.

П а с і ч н а. Ой певно, панечко, що жидівська. Жид у нас цілим селом трясе. Адже мого небіжчика хто ввігнав до гробу, як не він? Адже газда був на все село, мав свого досить, ще й другому міг дати, не то щоби позичати мусив. Ні, підліз вражий жид: візьміть та й візьміть гроші в позику, п'ятсот срібла, чи що! Купуйте воли,

випасайте — і ваш зиск буде, і мій. Не хотів небіжчик, не хотів, далі підкусила сотона. Купив щось п'ять пар бичків, погнав у полонину на пашу. Не минуло й місяця, прибігає пастух з полонини: ого, нема наших бичків! Якісь венгерці всі п'ять пар украли. Ой бідонько ж наша! Зібрався мій газда, пішов на Венгри, ходив щось дві неділі, ще своїх три п'ятки стратив та й вернув з порожніми руками. Прийшла осінь, жид натискає: верніть мені гроші! Мусили ми півгрунту продати на ті гроші. Як мій старий йому з кровавими сльозами ті гроші віддав, як вернув додому, як став гризтися, та банувати, та головою о стіну бити, то ще таки восени розболівся, а по різдві й богу душу віддав. А в селі люди й досі голосно говорять, що ті венгерські злодії з Вовком у спілці.

О м е л я н. Господи! Що тут діється! І невже нема ніякого способу, щоб тим безправностям конець зробити?

Ю л і я. Ти, Омельку, мусиш до них узятися! Адже ж се остатня річ! І за що вони на мене нечесть кидають? Коли ти своє даруєш, то я свого не дарую. Пішки піду у Турку, а завдам їх до суду.

П а с і ч н а. Га! А ми мусимо все терпіти. І ніхто за нами на світочку божім не уйметься. Ну, та розбалакалась я! Пора мені додому. Якби вам ще чого треба, то кликніть через пліт, я ось тут, друга хата від вас, Марина Пасічна.

Ю л і я. Добре, добре. Ну, а не встидно вам уже?

П а с і ч н а. Ой господи! Та чого встидатися? Коли ви хрещеної віри, та ще до того свої люди, руські, то я й овшім. Послужу вам, чому ж би ні. Ну, бувайте здоровенькі!

Ю л і я. Дай вам боже здоровля. А так надвечір, як не будете мати що ліпшого робити, то навідайтеся до нас. Побесідуємо.

П а с і ч н а. Та добре, добре! В ласці божій! *(Кланяється і відходить.)*

ЯВА ТРЕТЯ

Ю л і я, О м е л я н.

Ю л і я. Ні, Омельку! Ти не повинен їм сього плазом пустити!

О м е л я н *(ходить по школі)*. Добре, добре.

Ю л і я. Як тебе ображують і кривдять, от, про мене, можеш їм дарувати, коли тобі се любо. Але моєї зневаги ти не смієш їм дарувати! Чуєш, не смієш!

О м е л я н. Добре, добре!

Ю л і я (*хапає його за плечі і зупиняє, говорить гнівно, а кінчить плачем*). Дерево ти, а не чоловік! Добре, добре! А я певна, що ти про щось інше думаєш! Навіть не слухаєш, що я говорю!

О м е л я н. Правда твоя! Я думав власне про тебе.

Ю л і я (*плачучи*). Якби ти про мене думав, то інакше дбав би о мою честь (*хлипає*), о мою добру славу!

О м е л я н. Слухай, Юлечко! Я чимраз сильніше переконуюся, що тобі тут годі жити.

Ю л і я. Я ж се від першої хвилі казала.

О м е л я н. Що ти не привикла ані до тих сторін, ані до тих людей.

Ю л і я. І ніколи не привикну. І не дай господи привикати!

О м е л я н. Що побут твій тутка є тілько мукою для тебе...

Ю л і я. І пекла не треба!

О м е л я н. І для мене.

Ю л і я. І для тебе? Так? Значить, тобі обридла моя присутність?

О м е л я н. От жіноча логіка! Ні, сестричко, я зовсім сього не хотів сказати. Адже ж сама знаєш, що я без тебе не дав би собі ради. Але тут я о тебе мушу більше турбуватися, більше гризтися, ніж о себе. Без тебе я був би свобідніший з сими людьми.

Ю л і я. О, певно! Дав би собі кілля на голові тесати!

О м е л я н. Не знаю вже, що я би зробив, але то знаю, що твій побут ось тут тяжить, як камінь, на моїм сумлінні. І за яку кару тобі тут мучитись? Свій вік молодий закопувати у тих горах?

Ю л і я (*бере його обома руками за плечі і глядить йому в очі*). Слухай, Омельку, що се ти говориш?

О м е л я н. Правду говорю. Адже ж ти молода, здорова, тобі життя всміхається... Можеш вийти замуж...

Ю л і я (*прудко*). Мовчи, мовчи! І не говори мені про се!

О м е л я н. Ні, Юлечко! Мушу говорити! Гріх би мені був, якби я із егоїзму, для власної вигоди, та став на перешкоді твоєму щастю. Адже я знаю, що Хоростіль тебе любить і що ти його любиш і тільки задля мене не хочеш іти за нього замуж.

Ю л і я. Омельку! Коли мене хоч крихточку любиш, не згадуй мені про се ніколи! Чуєш? А то я тебе покину. І за Хоростеля замуж не піду. В монастир піду.

О м е л я н. Ні, сестричко! Се ти зовсім не мудро робиш. А я тобі раджу і навіть прошу тебе: не зважаї на мене! Іди за поривом свого серця!

Ю л і я. Але моє серце власне каже менї бути при тобі.

О м е л я н. Ні, Юлечко, не дури сама себе! Серця не одуриш. Воно тягне тебе там, де йому мило, а тут тебе держить тільки пересадне почуття обов'язку. І коли не послухаєш голосу серця — вір мені, сестричко, що й мені не поможеш, і своє життя занапастиш.

Ю л і я. А я тобі кажу крайнє слово: не смій мені про се говорити, бо я й слухати тебе не хочу, і за Хоростеля, ані за нікого іншого не піду, і тебе не покину, і тут буду, і не дам тебе кривдити, і мусить по-мойому бути та й годі! (*Цілує його.*)

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Ті самі, в і й т і В о л ь ф.

В і й т. Слава Сусу Христу! А красно, красно! Зараз видно, як брат із сестрою люблятьсяся.

О м е л я н. А вам яке діло до того?

В і й т. Та ніяке. Нам і овшім. Але, може, пан шпектір буде мав о тім якесь слово сказати. Вже ми йому напишемо.

О м е л я н. І що ви йому напишете? Не бійтеся, пан інспектор знає, що се моя сестра. Я ні перед ким з сим не криюся і нічого не маю встидатися. Але ви скажіть мені, пане війте, відки ви смієте розпускати про мене і про мою сестру якісь небилиці?

В і й т. Які небилиці?

О м е л я н. Що я жид, що ми на віру жиємо...

В і й т. Були вже такі, що нам доповіли.

О м е л я н. Затямте ж собі, хто вам тото доповів, бо я вас ще нині до суду подам.

В і й т. Подавайте, я не боюся.

О м е л я н. Дуже добре. Я також не боюся. А пан суддія в Турці також знає добре і мене, і мою сестру.

В і й т. Може, там дехто і мене знає. А втім, так наглo ви того до суду не подасте. А подасте тоді, коли мені схочеться.

О м е л я н. Пане війте, пам'ятайте, що ось тут при свідках говорите! З такими річами не жартуйте.

В о л ь ф. Я навіть не чув, що вони говорили. *(Торгає війта — тихо.)* Дайте спокій!

В і й т. А ми прийшли до пана навчителя з анте́ресом.

О м е л я н. З яким?

В і й т. А от перший анте́рес: як називався той ваш знайомий, що тут учора був?

О м е л я н. Знайомий? Хіба я казав, що він мій знайомий? Я його вчора перший раз бачив.

В і й т. А от же ж ви казали, що то ваш гість.

О м е л я н. Ну, так. Іде подорожній, проситься до мене відпочити, то я його і вважаю за гостя.

В і й т. Так? То ви навіть не знаєте, як він називався?

О м е л я н. Я його не питав. А він вам на ваше питання сам сказав своє ім'я.

В і й т. Коли-бо я забув.

О м е л я н. Я також.

В і й т. То шкода. Ну, але чень ми то якось дійдемо. А другий наш анте́рес із тими дітваками. Ми нині скликали громаду. Ніхто ані руш не хоче посилати дітей до школи.

О м е л я н. То значить, що ви оба їм відрадили. Робіть, як знаєте. Я вже вчора через того подорожнього подав виказ до староства до Турки.

В і й т. Так! А бодай же вас!.. Ба, та що ж нам тепер робити?

О м е л я н. Моя рада така: пришліть наразі хоч кількадцятеро, щоб я міг школу розпочати.

В і й т. А ми би інакше сказали. Таже ми знаємо, як то в світі йде. Ви також хочете жити. То ми вам від одної дитини по п'ять шісток та по чвертці збіжжя дамо, а ви її зо спису вимажіть.

О м е л я н. Що? Ви на такі способи беретеся? Пане війте, шаную вас яко власть громадську, а то б я вас зараз за такі слова за двері викинув.

В і й т *(кланяється)*. Та ви, пане навчителю, не гнівайтеся. В нас така була встанова за небіжчика. То ми гадаємо, що й ви того будете держатися.

О м е л я н. І в думці собі того не покладайте. Хіба мене отут на місці вб'єте або з села виженете, а ні, то школа мусить бути і діти мусять ходити, так, як приписано. Чужих звичаїв ані установ я ані знати не хочу.

В і й т. Га, коли так, то добре. Най вам буде й так. Хочете з нами задиратися, то ми вам також заграємо. Вже ми вам тут пришлемо дітваків.

О м е л я н. Се найліпше зробите.

В і й т. Ходімо, пане Вовк!

В о л ь ф. Пане навчителю! Я ще словечко хотів вам сказати. Будьте ласкаві, покажіть мені свої зуби.

О м е л я н. Що? Що? Що?

В о л ь ф. Нічого, нічого! Я тільки хотів побачити, чи моцні маєте зуби, чи потрафите мене згризти?

О м е л я н. Вас?

В о л ь ф. А так. Я громадський чоловік! Хто з громадою задирається, той зо мною має діло. Я за громаду постою, а хто хоче громаді докучити, той мусить насамперед мене згризти. Але в вас, пане навчителю, слабі зуби, о, слабі зуби! Поламаються! *(Відходить.)*

В і й т. Бувайте здорові! А не трудіться дзвонити. Я зараз сам задзвоню.

Виходить — по хвилі за сценою чути голос шкільного дзвінка.

ЯВА П'ЯТА

Ю л і я, О м е л я н.

О м е л я н *(радісно)*. А що, Юлечко? Бачиш? Мої дикі бойки починають потроха укоськуватися.

Ю л і я. Зовсім того не бачу.

О м е л я н. Як то ні? Адже ж обіцяв дітей прислати до школи.

Ю л і я. Боюся, що вони якусь нову пакість видумали. Недаром оба з жидом прийшли.

О м е л я н. Ну, жид — предсідатель місцевої ради шкільної.

Ю л і я. А ти хіба не бачив, як війт лукаво всміхався, говорячи, що пришле дітваків?

О м е л я н. Не бачив. Та байдуже мені його усміхи. Нехай тілько дітей присилає.

Ю л і я. Добре, добре! Рада й я побачити тих дітей. Ах, здається, ось і вони!

За сценою чути гуркіт кроків, голосні розмови та сміхи. Вкінці до школи входить кількаиадцять парубків з дрючками, луб'яними звитками, мазницями та дошками під пахами.

ЯВА ШОСТА

Ю л і я, О м е л я н, п а р у б к и.

П а р у б к и (*гуртом*). Слава Сусу.

О м е л я н. Слава навіки.

1 п а р у б о к (*стає перед ним*). Ми тут до школи прийшли.

О м е л я н. А так, тут школа.

2 п а р у б о к (*показує дрючок*). Ось мій оловець.

3 п а р у б о к (*показує луб*). Ось мій папір.

4 п а р у б о к (*показує дошку*). Ось моя книжка.

О м е л я н (*стає перед ними*). А се що знов таке? Напад? Розбій? Чи жарт собі з мене робите?

П а р у б к и. Нас тати до школи прислали.

О м е л я н. Ідіть і скажіть своїм татам, най собі з таких жарти строять, як вони самі, а не з мене.

1 п а р у б о к. Скажіть їм се самі, а ми до школи прийшли. Вчіть нас!

Сідають у лавках.

О м е л я н. Геть відси! Виносіться!..

П а р у б к и. Овва! То ви такий учитель?

О м е л я н. Юлечко, іди геть відси. І я піду і замкну школу. Я їм покажу, як зо мною жартувати.

П а р у б к и (*заступають йому дорогу*). Ні, ми вас не пустимо. Мусите нас учити! Хіба ми не дітваки?

О м е л я н. Геть від мене!

Парубки шарпаються з ним, один хопив за полу сурдута і роздер. Омелян, розлючений, виймає револьвер.

Геть! Бо першому з вас в лоб стрілю!

П а р у б к и. Ой братчики! Пістолет! *(Тікають хто дверима, хто вікнами.)*

ЯВА СЬОМА

О м е л я н, Ю л і я.

Ю л і я. От тобі й школа! От тобі школярі! Ну, чи бачив хто таку публіку? Адже се попросту розбій.

О м е л я н. Се жидівська справка, бачу те добре! Але на таких річах він може карк скрутити. Я їм сього не подарую!

ЯВА ВОСЬМА

Ті самі, ж а н д а р м входить.

Ж а н д а р м. Добрий день панству!

О м е л я н. Доброго здоровля пану!

Ж а н д а р м. Чи пан учитель?

О м е л я н. Так. Маю честь представитися. Новий учитель тутешній Омелян Ткач. А се моя сестра.

Ж а н д а р м. Омелян Ткач... Ткач... Ткач... *(Придивляється йому.)* З одним Ткачем я колись ходив до школи в Дрогобичі, у василіян...

О м е л я н *(придивляється жандармові)*. А! Паславський! Стефане! Невже се ти?

Цілуються.

Ну, не надіявся тут, у тій пустині, найти колишнього приятеля! Та скажи, де ти, що з тобою?

Ж а н д а р м. Та бачиш, при жандармах служу. Та ось недавно мене тут до Борині за постенфірера надали. А що ж у тебе чувати?

О м е л я н. Та бачиш, учителюю. Гірке моє вчителювання. Знаєш, як то латинська приповідка каже: Quem di odere paedagogum fecere [1]. Чи можеш подумати: отсе вже осьмі мої переносини сюда! А тут сама патока!

---

[1] Кого боги зненавиділи, педагогом зробили *(лат.)*.— *Ред.*

Жандарм. Та скажи мені, що се тут у тебе? Іду дорогою і бачу, якісь парубки вікнами вискакують зі школи, з дрючками! Я аж перелякався, думав, що розбій який...

Омелян. Таже й справді недалеко від того було! *(Показує роздертий сурдут.)* Ади, братику! Адже ж кинулися на мене. Тільки як побачили револьвер, то тоді повтікали.

Жандарм. Але чого ж вони хотіли?

Омелян. Представ собі, тутешні люди ані руш не хочуть дітей до школи посилати. Школа вже щось двадцять літ у селі, а вони її гірше бояться, як лихого. Чудеса мені розповідають про давнього вчителя, що для інспектора напоказ із сусідніх сіл хлопців позичав.

Жандарм. Чув і я дещо троха про сі практики.

Омелян. Ну, знаєш. Я чоловік простий, на таких штуках не розуміюся. Зачав жадати, щоби сповнювали свій обов'язок, а вони ані руш. Та ще люди, може би, й не упиралися, але я підозріваю, що їх тут хтось бунтує.

Жандарм. Думаєш? А хто ж би такий?

Омелян. Тут жид є, вони його Вовком називають...

Жандарм. Ага, ага! Як то він називається? *(Заглядає до книжечки.)* Зільберглянц! О, се звісна фігура на всі гори! Я тут власне з ним нині маю невеличке діло. Так ти думаєш?..

Омелян. Я думаю, що все се його справки. Йому добре з тим, що нарід темний. Представ собі, визискує тих бідних бойків в найбезстидніший спосіб і ще видає себе за їх добродія.

Жандарм. Се ти, певно, про ту худобу говориш, що на вигодовок дає?

Омелян. Я тільки вчора дізнався про сю штуку. Вухам своїм вірити не хотів. І ще яке диво. Присилає до мене чоловіка, котрий хоче у нього взяти дві пари биків на вигодовок, і каже, щоб я йому за того чоловіка ручив. Очевидно, лапку на мене заставляє, втягає мене у свої лихварські справки, щоб опісля мати мене в руках.

Жандарм. Ну, і ти пристав?

Омелян. Пристав? Та я його мало за ковнір не викинув. І за те він на мене лютий. Зараз по селі вість пішла, що я жид, що з сестрою на віру жию, чорт зна які дурниці! А нині оба з війтом сюди приходили і хотіли

мене підкупити, щоб я вичеркував зо спису дітей, обов'язаних до школи. Я й на те не пристав, і ось вони мені наслали до школи парубків, та й ще вдодатку, мабуть, підпоєних.

Ю л і я. Знаєте, пане, ми тут тільки четвертий день, але стільки гризоти зазнали, що й на рік би вистарчило. А після сього, що тепер сталося, то я вже не знаю, що діяти. Адже вони нас уб'ють, підпалять...

Ж а н д а р м. Не бійтеся, пані! Чень то так зле не буде. Коби ми тільки дізналися, котрі то парубки були.

О м е л я н. Не знаю ані одного з них — перший раз їх бачив.

Ж а н д а р м. Я ще також недавно тут, мало кого знаю. Ну, але чень ми то якось помаленьку дійдемо. Вже ви будьте спокійні.

За сценою чути гомін мужиків і стук кроків на ганку.

Ого! Йдуть сюди! Отсе добре! Зараз усе виясниться. Тихо! *(Бере шапку і карабін і ховається в лавку.)*

ЯВА ДЕВ'ЯТА

Ті самі, в і й т, В о л ь ф, Т о в к а ч,
З а г о н и с т и й і ще кілька м у ж и к і в
з палицями входять до школи.

М у ж и к и. Що? Стріляти до наших дітей? А то по-якому?

В о л ь ф. Ні, того не можна дарувати! Адже він у саму голову мірив.

В і й т. Пане навчителю! То ви так свій обов'язок сповняєте? Так дітей учите?

О м е л я н. Пане начальнику! При людях вам кажу, в кепські жарти собі зо мною заходите!

В і й т. То я з вами жартую? Чекай! Щоб ти бачив, що я не жартую! Гей, люди, зв'яжіть його і заведіть до арешту громадського! Завтра його як розбійника відставимо під вартою до Турки.

Люди зближаються до Омеляна.

Ж а н д а р м *(встає)*. Зараз! Помалу!
В с і *(в переляку)*. Ой господи! Шандар!

Задні кидаються тікати.

Жандарм *(грізно)*. Стійте всі! Ані з місця! Хто там у сінях? Ага, Федько Зазуля! *(Записує.)* А ви як зовете-ся?!

Мужик. Та, пане шандар! Я нічого... Я пречінь...

Жандарм. Як зоветеся?

Мужик. Та Грицько Зазуля.

Жандарм *(пише, до третього)*. А ви?

Мужик. Та я Микола Гуркало.

Жандарм. Чекайте! Я вам загуркаю! *(Пише.)* А ви Товкач, вас знаю! Ви Загонистий — також знайомі.

Загонистий. Та я пана шандаря у Турку возив.

Жандарм. Добре, добре, але то вам нічого не поможе. *(Пише.)* А ви також тут, пане війте? Та й ще яко комендант тому нападові?

Війт. Та, пане шандар, то не є жаден напад. То ось пан навчитель... Ну, хто таке прибаг — пістолетом дітиськам грозить.

Жандарм. То ви будете мені також ті байки розповідати? О, пане війте, кепсько буде з нами! Ви гадаєте, що я не бачив, які то дітиська були? А хто пустив обмову про пана вчителя і його сестру?

Війт. Та яку обмову? Я про ніяку обмову не знаю.

Юлія. Так? То таку коротку пам'ять маєте? О, але я вам не подарую.

Жандарм. Най пані будуть спокійні. Вже я се візьму в свої руки. Війте, аби-сьте знали, що я ще нині подаю на вас рапорт до пана старости.

Війт *(шкробається в голову)*. Га, що ж робити? Як лепорт, то лепорт. Але я тут нічого не винен.

Жандарм. Так? А хто ж винен?

Війт. Сам пан навчитель винні. Від самого першого дня з громадою задираються, не по-сусідськи собі поступають. Нині громада зібралася — ну, що урадили, то й зробилося.

Юлія. Чуєш, Мільку, чуєш? Не досить, що тебе кривдять, що тобі грозять, що тобі пакості роблять, ще й на тебе всю вину звалюють!

Омелян. Ну, скажіть, як се я з громадою задираюся? Що дітей кажу до школи посилати?

Війт. А ви сусідам ось не хотіли прислуги зробити, поруки дати.

Омелян. То се моя провина, що я не пішов у лапку, поставлену мені отсим паном Вовком?

В о л ь ф. Яку лапку? Що за лапку? Чого пан від мене хочуть?

Ж а н д а р м. А, і ви тут, пане Вольф? Вольф... як то вам? *(Заглядає у книжечку.)* Ага, Зільберглянц! Так собі у куточку скромненько стали, що я вас і не запримітив. Ну, що чувати?

В о л ь ф. Гаразд, богу дякувати.

Ж а н д а р м. Гаразд? Ну, дійсно! А що ви тут поробляєте?

В о л ь ф. Я? У школі? Ни, яко презус місцевої ради шкільної...

Ж а н д а р м. Ага, правда! Ви у нас просвітитель! Го, го, пан Вольф! Велика риба! Ну, пане Вольф, подайте мені руку!

В о л ь ф *(подає руку)*. A güt Jur! [1]

Жандарм одною рукою стискає його руку, а другою виймає з торби кайдани і закладає йому на руку.

В о л ь ф. *(Шарпає руку)*. Ай вай! Що пан роблять?

Ж а н д а р м. Нічого, нічого! Я так тільки. А покажіть-но ще другу руку!

В о л ь ф. Як то? Що то? Я нічого не винен. За що мені пан такий встид роблять? Я на пана скаргу подам!

Ж а н д а р м *(строго)*. Руку сюда! *(Заковує його.)* Вмієте читати? Погляньте на сей папір! *(Показує папір.)* Знаєте, що се?

В о л ь ф. Ай вай мір! Болить! Болить! Дуже мене пан стиснули! Нічого я не знаю! Нічого не розумію! Ай вай!

Ж а н д а р м. Ну, ну, тихо будьте! Ша! Я ще з вами маю слово поговорити.

В о л ь ф. Ай вай мір! Я не чую жадного слова! Болить!

Ж а н д а р м *(виймає нотатку)*. Чуєте чи ні, що маєте бути тихо? Слухайте і відповідайте на мої питання! Знаєте ви Онишка Козуба?

В о л ь ф. Ай вай мір! Онишка? Козуба? Якого Козуба? Що то за Козуб такий?

Ж а н д а р м *(строго)*. Відповідайте на моє питання! Знаєте Онишка Козуба чи ні?

В о л ь ф. Ні, ні, ні! Ніякого Козуба я не знаю. Ані Онишка, ані Прокопа, ані Олекси.

---

[1] На добрий рік! *(євр.)* — *Ред.*

Жандарм *(заглядає в папір)*. А Йоська Шпіцкопфа?

Вольф. Йоська? Шпіцкопфа? Гм... Ні, не знаю.

Жандарм. А Мендля Дуфта?

Вольф. Що то значиться? Пощо мене пан питають про якихось людей, котрих я не знаю?

Жандарм. Не знаєте? Ані Микити Туманюка, ані Гершка Люкса?

Вольф. Пан з ними бачилися? Пан їх питали?

Жандарм. Вийте! Пішліть по присяжного і по свідків. Мусимо зараз зробити докладну ревізію у пана Вольфа.

Вольф. Ай вай мір! Ревізію! Ревізію! Ай вай!

Війт. Та присяжний ось тут близько, по дорозі, а за свідків ось сусіди можуть бути.

Вольф. Пощо ревізія? За що ревізія?

Жандарм. Оті всі люди, що я вас про них питав, творили шайку злодіїв. Тепер нам удалося їх усіх прилапати, а вони всі згідно кажуть, що ви їх голова, що вони вам служили і все крадене добро у вас складали.

Вольф. Ай вай мір! Пане шандар, то неправда! То брехня! Af mane Munes [1], брехня!

Жандарм. То дуже легко може бути. Але в такім разі пощо вам боятися ревізії?

Вольф. Ни, але пощо вам мучитися? Щоби-м так добрий рік мав, що нічого не знайдете!

Жандарм. І то може бути. Дуже може бути, що ті злодюги на вас невинно набрехали, так само, як ви на пана учителя і його сестру. Але мій обов'язок — зробити у вас ревізію.

Вольф. Ну що ж, я не буду противитися, але клянуся вам, що нічого не винен!

Жандарм. То зараз покажеться. Ходімо!

Вольф. Пане шандар! Я не можу йти! Ай вай, як болить! Адіть, аж руки попухли! Ви не маєте права так мене мучити!

Жандарм. Та що вам за мука? Що троха бранзолети затісні?

Вольф. Ні, я не піду! Хоч мене вбийте, а не піду, поки хоч троха не попустите!

---

[1] Клянуся всім святим *(євр.)*.— *Ред.*

Жандарм. Фе, пане Вольф! Встидайтеся! Із-за такої дрібниці такий вереск підняти! Ну, нехай уже буде по-вашому! *(Звільнює трохи наручники.)* Ну, досить? Легше вам? Підете тепер?

Вольф *(плаксиво)*. Ай вай? Що маю робити, коли бог на мене таке чудо зіслав. Ох, десь тут був мій капелюх! *(Крутиться по школі. Коли жандарм на хвилю відвернувся, він зриває один наручник із руки і вискакує крізь вікно.)*

Війт. Го, го! Наш Вовк тільки хвостом махнув!

Жандарм. Утік! *(Біжить до вікна з карабіном.)* Ага, скочив за вугло! Гей, люди! За ним! На коні, а за ним! Не дайте йому в ліс ускочити!

Люди. Е, до лісу далеко! Ми його духом догонимо!

Вибігають.

Жандарм *(до Омеляна)*. Ну, се гарно! Знаєте, вже половина слідства так як би зроблена.

Омелян. Як то?

Жандарм. Се мій спосіб. Я попустив йому навмисно. Адже ж невинний чоловік не буде отак вікном скакати. А коло пана Вовка, видко, дуже не ладно, коли аж на таке зважився. Втекти він не втече, а отсей його скок — то вже половина признання.

Омелян. А видите, пане війте, що то за чоловік той ваш порадник, той презус ради шкільної. І не встид вам, не ганьба такому чоловікові коритися?

Війт. Ба, пане навчителю, коли його всі боялися!

Жандарм. Боялися? А то чого?

Війт. А хто знає чого? Казали, що в нього очі недобрі. На що погляне в недобру годину, те мусить звестися нінащо: худібка вгине, хата згорить, збіжжя град виб'є. А другі ще інакше говорили.

За сценою крик: «Га, га! Спіймали! Ведуть! Га, га! Сюди, сюди!»

Жандарм. Ну, спіймали нашого арештанта! Ходімо на ревізію! Прощавайте, пані! Здорові будьте, пане учителю!

Омелян. Бувайте здорові! Та спасибі вам за все добре!

Жандарм. Нема за що! Се наш обов'язок, наша служба! Ану, пане війте! До роботи!

Оба з війтом виходять. Омелян обнімає Юлію.

Заслона спадає

ДІЯ ТРЕТЯ

Декорація та сама, що в першій дії. Рано.

ЯВА ПЕРША

Товкач і Загонистий носять лавки зі школи і уставляють на подвір'ї.
Омелян дає порядок.

Омелян. Ось тут! Ось тут! Присуньте ближче! Се вже остатня?

Товкач. Та вже.

Омелян. От бачите! Робота невелика, а все-таки для екзамену ліпше буде.

Загонистий. Ну, та певно. Там і для дітей задуха, а ще як старші посходяться.

Омелян. Ще тілько таблицю винесіть.

Товкач. Я зараз. *(Іде в школу і по хвилі несе таблицю.)* Тілько де ми її поставимо?

Омелян. А ось на стовпі кілок, а там на верха я прибив двома гвіздками ремінець. Тут її повісимо.

Товкач. А й справді, тут добре буде! *(Вішає таблицю.)* А ви, куме, біжіть по столик!

Омелян. Коли б тілько нам дощ нашого екзамену не попсував. Щось Магура ніби хмуриться.

Загонистий. Е, ні! Буде гарно. Адіть, пара вгору йде. Підбереться. *(Іде в школу.)*

Омелян. А як гадаєте, багато господарів прийде на екзамен?

Товкач *(радісно)*. Е, пане навчителю! Я гадаю, що ціле село прийде! Всі, з ким тілько здиблешся, ні про що більше не говорять, як тілько про екзамен.

Омелян. Як так? Чому?

Товкач. Ну, бійтеся бога! Адже ж у нас уже звиш 20 літ школа. Зразу нас били та мучили, щоб ми школу

закладали. Добре. Ми заложили. Тоді нас обдерли до сорочки на будову. Добре, ми збудували. Тоді показалося раптом, що для нашої школи нема вчителя, і вона три роки стояла пусто. А врешті надали вчителя, той жив у нас 15 літ і нічого не вчив. Сам жидові вислуговувався, на людей скарги писав, а прийшлося що до чого, як бувало пан шпектор на візитацію приїде, то з сусіднього села хлопців позичав. А такого екзамену, як ви отсе нині робите, ми ще зроду не видали.

О м е л я н. Ну, та екзамен нічого такого великого не є. Не то головне, що на екзамені, а то, що за ввесь рік діти вчаться.

Тим часом Загонистий вийшов зі столиком і ставить його близ стовпа на подвір'ї, прислухаючися розмові.

З а г о н и с т и й. Ні, пане навчителю! Ви вже нічого не кажіть. Три роки ви в нашім селі вчите, і ми, хоч темні та неписьменні, а, не бійтеся, також дещо розуміємо і добре видимо, що ви робите і як ви робите. Ми добре бачимо, кілько наші діти за ті два роки скористали.

О м е л я н. Я дуже рад, що ви се бачите. То прецінь мій обов'язок, щоби діти зі школи туманами не виходили.

Т о в к а ч. Е, ба! Обов'язок! А чому ж не кождий професор розуміє той обов'язок так, як ви?

О м е л я н. Не моя річ судити других, любі мої. Я так розумію, і досить мені.

Т о в к а ч. Знаєте, пане навчителю, що нам ще й досі встидно, коли собі пригадаємо, як ми вас приймили. Господи, як нас було засліпило!

О м е л я н. Ну, що вже про те згадувати! Дав бог, минулося.

З а г о н и с т и й. Ой, не було би то так швидко минулося, якби нам Вовка не були з села взяли.

О м е л я н. І не знаєте, де він?

Т о в к а ч. Та кажуть, що в криміналі сидить.

З а г о н и с т и й. А другі кажуть, що щось троха сидів, а потому викрутився.

Т о в к а ч. Е, говоріть, куме! Викрутився! Та якби викрутився, то би вернув у село.

З а г о н и с т и й. Та його жінка щось таке бомкала. «Мій Вольцьо,— каже,— не в криміналі. Най бог боронить! Він у Бориславі, якийсь там інтерес має».

О м е л я н. Ну, коли так, то, певно, незадовго будемо мати тоту радість, що його знов у себе побачимо.

Т о в к а ч. Е, чень бог дасть, що йому там десь і без нас голову скрутить.

О м е л я н. Але розкажіть мені докладно, як се сталося, що ви до інспектора ходили?

З а г о н и с т и й. Та попросту. Оногди були ми в Турці — я, кум ось та й війт. Війт пішов до староства. Вертає та й каже: «Чуєте, сусіди, пан шпектор із Дрогобича приїхав, є тут». А мені немов щось блисло в голові. «Ей,— кажу,— кумове! Ходімо до нього!» — «Чого?» — питають. «Як то,— кажу,— чого? Адже три роки, як нам надали нового вчителя, а ще у нас ані разу не були. Отсе в четвер у нас екзамен,— запросімо й пана шпектора, най приїде подивитися та послухати».

Т о в к а ч. А ми, недовго радивши, взяли та й пішли.

О м е л я н. І що ж? Як вас приймив?

Т о в к а ч. Та що, ховай боже! Ладно. Говорив так полюдськи, делікатно!

О м е л я н. О, він дуже делікатний!

З а г о н и с т и й. Розпитував про вас, як живете, як з громадою поводитесь, як учите?

Т о в к а ч. Чи ми контенті вами? Розуміється, ми один навперед другого вас вихвалювали.

З а г о н и с т и й. Видно було по нім, що йому се дуже подобалося. Все потакував, аж нам слова піддавав.

Т о в к а ч. Дуже чемний та людяний пан! «Конечно,— каже,— приїду до вас на екзамен. Аби там не знати що, то приїду».

О м е л я н. Га, дай боже. Про мене, може приїжджати і кождого дня.

ЯВА ДРУГА

Ті самі і Ю л і я *виходить із школи, з платком на голові і з засуканими рукавами, з ножем у руці. Чула остатні слова.*

Ю л і я. А про мене, не може! Та я би зовсім пропала, якби так частіше прийшлося для нього гостину ладити.

Т о в к а ч. А ви, панночко, не дуже мучтеся! Хоч то ніби великий пан — пан шпектор!— ну, але він чень бідному навчителеві у селі в горах не подивується.

Ю л і я *(через перелаз входить до городця, рве ярину,*

ріже зрізованець і говорить). Не подивується? Може, й не подивується, але мені самій неприємно. *(Побачивши Пасічну, що здалека надходить.)* А ось моя сусіда! Ось моя помічниця! Ну, господи тобі слава, що ви приходите, Пасічна, а то я зовсім не можу собі ради дати!

ЯВА ТРЕТЯ

Ті самі і Пасічна несе щось у фартусі.

Пасічна. Слава Сусу Христу!

Товкач. Слава навіки!

Пасічна *(до Юлії)*. Ей, панночко! Та що ж би то було, щоби я не прийшла вас у такім ділі порятувати. Та ви даруйте, що я трошка припізнилася. Знаєте, як то при господарстві. То одно, то друге. Ба худоба, ба слуга, ба се, ба те...

Юлія. Та спасибі вам, що хоч тепер приходите!

Пасічна. Я вам тут дечого принесла, може, придасться.

Юлія. О, спасибі вам! Та ходімо до хати! Там у мене в кухні горить. Ходіть!

Обі відходять до хати.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Омелян, Товкач, Загонистий;
обидва мужики сидять в лавках, курячи люльки.

Товкач. Господи! І чому-то чоловік ще раз не може бути молодий, щоб міг отак у лавку засісти та за книжку взятися?

Загонистий. Бігме, я, хоч старий, як чую, коли мої малі читають та розповідають, що їх у школі вчили, то й мене самого охота зносить на старість за книжку засісти.

Товкач. Якби так можна, то гадаєте, що й я б сього не зробив?

Омелян. А чому ж би не можна? Ось чекайте, тепер мої перші школярі вже виходять з класів, то ми по вакаціях заведемо з ними недільну школу. То там будуть могли й старші приходити і вчитися.

Загонистий. Ей, чи направду?

Омелян. Авжеж, що не на жарт·

З а г о н и с т и й. А бог би вам, паночку, здоровля дав! Та я не знаю, ми вас озолотимо за вашу роботу, за ваше добре серце.

Т о в к а ч. То-то й є, куме! Добре серце — то грунт. Інший робить, і видно, що силується добре робити, та що: як йому тота робота з душі, з серця не плине, то все воно якось так виходить, як не ївши танцювати.

ЯВА П'ЯТА

Ті самі, в і й т і к у п а п а р у б к і в і д і т е й втягають з криком і гамором до половини на сцену віз із купою смеречини.

В і й т. Ну, гов! Та куди тут далі? Дайте спокій! Най віз тут стоїть, бо не буде куди рушитися! *(Обертається до Омеляна.)* Слава Сусу!

О м е л я н. Слава навіки! А се що, пане начальнику?

В і й т *(з люлькою в зубах)*. Говоріть: що? Наперлася хлопчівня: позвольте та й позвольте, пане начальнику, на громадській толоці смерічок нарубати та на нинішній агзамент школу обмаїти! Ну, та я смерічок не бороню. *(До парубків.)* Ну, хлопці! Маєте маїти, то звивайтеся швидко!

П а р у б к и. Ми зараз, пане начальнику! Тілько чи пан навчитель позволять?

О м е л я н. Та що вже з вами маю робити? Маїть!

Парубки, діти і старші носять з воза смерічки і втикають їх у землю попід школу, обтикають ганок, вікна і т. д.

1 п а р у б о к *(в заклопотанні підступає до Омеляна)*. Пане навчителю!

О м е л я н. А що тобі, Максиме?

1 п а р у б о к. У нас от, у парубоцтва, є до вас іще одна просьба.

О м е л я н. А то яка?

1 п а р у б о к. Та... Ми маємо маленький довжок.

О м е л я н. Довжок? У кого?

1 п а р у б о к. Ба, та у вас.

О м е л я н. У мене? Не тямлю, щоб я що у вас зичив.

1 п а р у б о к. А борони боже! То не такий довжок. Ми у вас... І не то щоб позичили. А знаєте, тогді, коли ми

вам у школі таку субернацію зробили... Ви були такі добрі, що-сте за нами просили. А ми... тямите, ми тогді, шарпаючися з вами, сурдут вам роздерли.

О м е л я н. Нічого сього не тямлю.

1 п а р у б о к. Та... може, ви й не тямите, але ваш сурдут тямить. *(Бере за полу.)* Адіть, ось іще видно, де був роздертий, латка є.

О м е л я н *(зворушений)*. Ну... ну, то чого ж вам ще треба!

1 п а р у б о к. Та знаєте... тота латка у нас як гріх на сумлінні. То ви... не прогнівайтеся, пане навчителю... Бігме, що ми не хочемо вас образити! То ми зложилися і... і... і... *(Біжить до воза і приносить звиток.)* Ось вам нове убрання!

О м е л я н. Господи боже! Хлопці! Що се ви зо мною робите! Де ж се видано?

1 п а р у б о к. Пане навчителю! Не робіть нам того! Прийміть від нас той дарунок. Ми вас полюбили, як рідного тата..

П а р у б к и і д і т и *(обступають)*. Так, так!

В і й т. Пане навчителю! І я до них прилучаюся. Най то буде наша відплата за ті прикрості, яких ви у нас зазнали.

О м е л я н *(обнімає їх)*. Браття мої! Діти! І най же мені тепер хто скаже, що наш нарід невдячний! Що не варто для нього працювати і навіть життя своє для його добра віддати!

ЯВА ШОСТА

Ті самі і В о л ь ф, входить звільна, озираючись.

В о л ь ф. Ни! Добрий день!

В с і. А! Наш Вовк!

В і й т. Дай боже здоровля! О, давно не видані гості! А ви відки, пане Вовк? Де так довго гостювали?

В о л ь ф. Так собі! Всюди був. Гешефти були.

В і й т. А давно до нас загостили?

В о л ь ф. Та от власне тепер приїхав. А бачачи з гостинця, що тут вас така купа, я зацікавився та й прийшов. Та дай боже щастя з празником!

О м е л я н. Та дай господи!

В о л ь ф. А, пан навчитель! Ни, wie gehts? [1]

О м е л я н. Так собі. Гірше бувало.

В о л ь ф *(оглядається)*. Та що тут, жените когось чи віддаєте замуж?

В і й т. Та де там! Нині, пане Вовк, агзамент у нас. Пан навчитель так нам красно дітей учать, що диво. Незадовго вся громада тут на агзамент зійдеться, то ми загадали робити його надворі, а не в хаті.

В о л ь ф. А то вільно?

О м е л я н. А хіба заказано?

В о л ь ф. Я не знаю, але я про таке ніколи не чував.

О м е л я н. Е, ви, може, й про таке не чували, щоби хлопи взагалі читати, писати знали. Та що діяти, пане Вовк, треба і до сього привикати.

В о л ь ф. Ни, що ж, якось привикнемо! А у мене до вас маленьке діло є, пане навчителю.

О м е л я н. У вас до мене?

В о л ь ф. Не бійтеся! То не жадна порука! Я вчора у Турці бачився з паном інспектором. Говорив з ним про всякі речі. Він і о вас згадав і просив мене передати вам отсей білет. *(Добуває з портфеля і дає білет у коверті.)*

О м е л я н. Ну, дивних листоносів вибирає собі пан інспектор.

В о л ь ф. Поштаря не було, а він казав, що діло пильне.

О м е л я н *(розпечатує і читає)*. От тобі й на! Юльцю! Юльцю! А ходи-но сюда!

ЯВА СЬОМА

Ті самі і Ю л і я виходить з дому.

Ю л і я. Чи ти мене кликав?

О м е л я н. А так! Ади, білет від пана інспектора.

Ю л і я. Білет? А що він пише?

О м е л я н. Дуже перепрошає, що не може нині приїхати до нас на екзамен, бо перешкоджений.

В і й т і с е л я н и. Оввa! То шкода!

Ю л і я. Ба, а для кого ж я з обідом лагоджуся? І тільки заходу!

О м е л я н. Ну, сестричко, дарма! Якось ми тому обідові дамо раду. А заходи так само як сос — задармо.

---

[1] Як ведеться? *(євр.)* — *Ред.*

Ю л і я. Добре тобі жартувати, але я ніг і рук собі не чую.

О м е л я н. Ну, Юлечко, я тобі тому не винен. Хіба схочеш пану інспекторові процес о відшкодування видати. Та й то не виграєш, бо він у тебе обіду не замовляв.

Ю л і я *(нетерпеливо)*. Ну, пішов уже торочити! А мені ніколи й слухати!

ЯВА ВОСЬМА

Ті самі без Юлії.

О м е л я н. Ну що ж, люди добрі. Коли пан інспектор на нас не ласкав, то може б ми могли зачинати екзамен?

В і й т. Та що ж, діти всі тут. А ми раді послухати.

В о л ь ф. А мені позволите?

О м е л я н. Що ж, кождому вільно, то чому ж би й вам не було вільно? Слухайте. Ну, діти, сідайте в лавки!

Хлопці і дівчата сідають у лавки і розкладають книжки, скриптури і т. і.

ЯВА ДЕВ'ЯТА

Ті самі, Х о р о с т і л ь у блузі і полотняним плащі, з пушкою через плечі.

Х о р о с т і л ь. Слава Ісусу Христу, люди добрі!

В с і. Слава навіки!

О м е л я н. А, Хоростіль! Здоров був, Іване!

Цілуються.

В і й т *(до Товкача)*. Куме! То той самий, тямите? що тоді так нас був перепудив.

Т о в к а ч. Ой, ой! Чарівник! Той, що з гадиною...

Х о р о с т і л ь. А, панове господарі! Ми вже колись бачилися! *(Стискає їм руки, Товкач з острахом.)* Я гадаю, що ви не гніваєтеся на мене за тодішній жарт?

Т о в к а ч. Ой панцю! Я від вашого жарту тоді мало не розхорувався.

Х о р о с т і л ь. Ба, людонькове! А ви зо мною також не дуже-то чемно хотіли жартувати. Ну, але най то з тим часом іде! Чи як ви кажете?

В і й т. Та ми на пана не гнівні. Нам потому пан навчитель розповіли за вас. Ну, що вже то й згадувати!

Хоростіль. Отсе й найліпше. Ну, але що се у вас, празник якийсь нині?

Війт. Та таки так, що празник. Агзамент, панцю. То в нас рідка річ.

Хоростіль. А, коли так, то дуже добре! І я послухаю.

Війт. Просимо, просимо!

Хоростіль. Ну, а як же тобі, Омельку, ведеться? Давно ми бачилися! Як твоє здоровля?

Омелян *(кашляє)*. Та так, посередині. Працюю, то й не маю часу думати про здоровля. А тутешнє повітря, братику — то половина здоровля.

Війт. О, у нас повітря славне!..

Хоростіль. А що ж сестра? Здорова?

Омелян. Спасибі, здорова!

Хоростіль. А що? Все ще не може привикнути до сих гір?

Омелян. Ні, богу дякувати, привикає потроха!

Хоростіль *(розчарований)*. Та-а-ак? А, та ось і вона! *(Іде напроти Юлії.)*

ЯВА ДЕСЯТА

Ті самі і Юлія.

Хоростіль. Добрий день вам, пані! Здорові були!

Юлія. А, пан Хоростіль! *(Подає руку.)* От рідкий гість!

Хоростіль. Коби тілько впору!

Юлія. А то чому? Сама пора. Бачите, у нас сьогодні екзамен. А ви знов зі своїм природництвом. Певно, знов якусь вужаку в пущі маєте?

Хоростіль. А най бог боронить! Пару ростинок, кільканадцять родів хрущів...

Юлія. Ну, я надіюсь, що сим разом ви побудете у нас пару день. Та про се нема що й говорити. Ми вас не пустимо.

Хоростіль. Що ж, коли так, то буду вашим невольником. А хрущі збирати пустите?

Юлія. І самі з Омельком з вами разом підемо. У нас є дуже гарні. Там за закрутом смереки рубають, то я колись на стятих смереках дуже гарні хрущі бачила. Такі великі, з довгими рогами.

Хоростіль. От цікаво. Зараз першу екскурсію туди зробимо.

Омелян. А знаєш, братику, яка нам неприємна пригода лучилася? Обіцявся був до нас на екзамен пан інспектор, і власне перед хвилею дістаємо від нього білет, що не може він прибути.

Хоростіль. А, так! Там у Турці нині якийсь бенкет — на честь старости, чи що. То вже й йому не випадало виїздити. Але знаєш, я вчора бачився з ним у Турці. Балакали. І про тебе розмова була.

Омелян. Про мене? А то яка?

Хоростіль. Я аж уха свої забув. Пан інспектор так тебе хвалив, так хвалив! «То,— каже,— найліпша у нас учительська сила в цілім окрузі».

Юлія. Ну, то, певно, знов якийсь клопіт буде.

Хоростіль. Що? А то для чого?

Юлія. Чую вже, що та похвала для Омелька не добром пахне.

Омелян. Але ж, Юлечко! Як же можна так говорити? Повинні-смо тішитися.

Юлія. Ну, то тішся, коли маєш охоту.

Хоростіль. Я там не великий знавець тайників людської душі, але не можу сказати, щоб у розмові пана інспектора було щось нещирого. Ще якби я був учителем, його підвладним — ну. А то я відразу представився йому як укінчений юрист і доктор прав, то пан інспектор відразу став сердечний...

Юлія. Е, коли ви така велика риба, то позвольте й нам зложити вам гратуляції.

Юлія і Омелян стискають його руку.

Хоростіль. Ну, що там! Ми старі знайомі, то можемо обійтися без таких церемоній. Ну, Омельку! Твої школярі чекають, зачинайте екзамен!

Омелян. А й справді, маєш рацію. *(Стає перед лавками.)* Ну, діти. Нині в нас празничний день. Мої перші школярі виходять зі школи. От тут, при їх татах і мамах, можу сказати, що не жаль мені тої роботи, того часу, щосьмо разом провели в школі. Правда, скупенька моя наука. Самі початки. З того ще чоловік мудрим не буде. Але я старався подати вам спосіб, як собі далі радити, як далі вчитися. Бо вчитися, діти мої любі, треба і далі, раз у раз, весь вік. А тепер, щоби з богом почати заспівайте ту пісню, що вивчилися для екзамену!

Д і т и (*встають, за ними й старші — хор*).

Боже великий, єдиний,
Ласку свою нам пошли,
Щоб ми добра і науки
Все набиратись могли.

Дай нам все добре любити,
З злом не брататися нам,
Розум дай ясний і волю,
Силу робучим рукам.

Боже великий, єдиний,
Молимо щиро тебе,
Дай, щоб росло і міцніло
Сім'я науки слабе!

Діти сідають.

Т о в к а ч. Ото, куме, пісня! Аж мені сльози в очах стали.

З а г о н и с т и й. І в церкві би можна заспівати.

О м е л я н (*до першого хлопця*). Ну, Андрію, зачнемо від рахунків. Скажи мені, як тобі тато дасть 25 горіхів, а мама до того додасть іще п'ять, то кілька будеш мати разом?

1 х л о п е ц ь. Півкопи.

О м е л я н. То значить кілько?

1 х л о п е ц ь. Та тридцять.

О м е л я н. А як тебе брат попросить, щоби-сь йому дав 12, кілько тобі лишиться?

1 х л о п е ц ь. 18.

О м е л я н. А як до тебе приїдуть Михайло, і Сень, і Олекса і скажуть: поділи нас тими горіхами всіх по рівній часті?

1 х л о п е ц ь. Ба, а то як? Щоби мені нічого не лишилося?

О м е л я н. Ну, ні. І собі лиши.

1 х л о п е ц ь (*подумавши*). То я їм дам по 7, а собі лишу 9.

У с і (*сміються*). Чи бач, як мудро поділив! Не треба й Саламона.

О м е л я н. Ну, а якби вони хотіли по 8?

1 хлопець. Е, то моя кривда буде, бо мені лиш 6 лишиться.

Омелян. Добре. Ну, а тепер прочитай нам дещо. *(Розвертає буквар, стор. 74.)* Отсе!

1 хлопець. «Що є на землі, в землі і під землею? Живемо на землі. На землі видимо села і міста, потоки, ріки і стави, поля, сіножаті і ліси, рівнини, долини і гори. Всюди на землі живуть люди, звірята і ростини. В землі є вода, сіль, нафта, залізо, глина, пісок і каміння».

Омелян. Ну, досить. Сідай! *(До другого хлопця.)* А тепер ти, Олексо, скажи мені, що таке читав Андрій?

2 хлопець. Та про землю, що є на ній і в ній.

Омелян. Візьми книжку. Розповідай мені докладно про те, що там написано.

2 хлопець. «Живемо на землі». Не все, що живе, живе на землі. Риби живуть у воді, птахи в повітрі. «На землі видимо села і міста». Я ще міста ніякого не видів, але селів видів кілька: Довге, Красне, Висіцьке.

Омелян. А що ж то таке село?

2 хлопець. То так багато хат, стодолів, стаєнь, оборогів, при хатах садки, річка, посеред них іде дорога, буває й церков, школа, коршма — і то називається село.

Омелян. Ну, а що ж то є місто?

2 хлопець. Та й там є хати, але, кажуть, такі великі, муровані, гонтами побивані. Мої татуньо робили в лісі гонти і возили до міста продавати.

Омелян. А ти видів, як вони робили?

2 хлопець. А чому ж би ні? Я й помагав їм клинці бити та пилою колодки різати.

Омелян. Ну, а що ж там далі у книжці?

2 хлопець. ... «потоки, ріки і стави». Потоків у нас у горах багато. То така маленька вода, біжить по камінні і з яру збігає до ріки. А ріку маємо одну, Стрий. А ставу я ще не видів. У нас у горах нема ставів.

Омелян. Чи тілько тота одна ріка є на землі?

2 хлопець. Е, та де там! Багато є!

Омелян. Ну, а ти про які чував?

2 хлопець. Та тут недалеко за горою Сян іде, а там коло Лімни Дністер. Він геть там на долах збігається зо Стриєм. А є ще, кажуть, велика ріка Дунай.

Омелян. Ну, а що ж то таке стави?

2 хлопець. Та то так роблять: як є потічок або річка

не дуже велика, а пливе широкою долиною, і не високі має береги, то возьмуть і півперек долини поставлять таку гать із дерева, глини, каміння, і зіпруть тоту воду, і вона залле дно долини, і так стоїть, тілько верхом витікає.

О м е л я н. А нащо ж то таке роблять?

2 х л о п е ц ь. Ну, та вода млин жене, а в ставі рибу держать.

О м е л я н. Добре. Можеш сідати.

Хлопець сідає.

А тепер...

ЯВА ОДИНАДЦЯТА

Ті самі і в о з н и й.

В о з н и й *(входить)*. Слава богу!

В с і. Слава навіки!

В о з н и й. Чи тут пан професор Омелян Ткач?

О м е л я н. Тут! Що там таке?

В о з н и й. Прошу, тут до пана професора письмо є, розпорядження з ради шкільної! Ось тут, прошу поквитувати.

Омелян підписується у книзі.

Так, Дякую. Не хочу переривати пану професорові заняття. Дай боже здоровля! *(Виходить, кланяючись.)*

ЯВА ДВАНАДЦЯТА

Ті самі, без возного, Ю л і я і Х о р о с т і л ь збігають з ганку і наближуються до О м е л я н а. Той поквапно отвирає письмо, читає, хитається на ногах і сідає на лавці.

Ю л і я. Омельку! А тобі що? Що се таке?

Х о р о с т і л ь. Господи! Він поблід як стіна! *(Бере за руку.)* Рука зимна! Омеляне! Що се?

Омелян, важко дихаючи, добуває хустку і тулить до уст, а другою рукою хапається за груди — по хвилі кашляє і опускає руку з хусткою. Юлія заглянула на хустку і скрикнула.

Ю л і я. Ой господи! Кров! Омельку! Ти слабий! Що тобі?

О м е л я н *(глухим голосом)*. Нічого, нічого! Вже легше! Вже пройшло! *(Встає і знов сідає.)*

Х о р о с т і л ь. Ви б, панно Юліє, принесли йому води *(шепче)* і оцту трошка долийте!

Юлія відходить.

О м е л я н. Нічого, нічого! Се так було, хвиля така. Ну, діти, будемо далі...

Х о р о с т і л ь. О ні, брате! Сього не можна. У тебе кров з горла показалася, тепер тобі треба супокою, відпочинку. Я не позволю, щоб ти себе без часу губив.

О м е л я н. Але ж мені нічогісінько не є...

В і й т. Ні, пане навчителю! Коли вам таке трафилося,— най то господь усе лихе відвертає на гори та на дебрі! — то ми вже вам дякуємо. Та й так ми бачили, як наші діти красно відповідали. Буде нам на тепер.

О м е л я н. Але ж ні, ні! Будемо кінчити! *(Встає — знов хитається і сідає.)*

Ю л і я *(входить)*. На, братчику! Випий води, освіжишся троха!

Омелян п'є.

Господи! І що се таке? Пане Іване, а погляньте-но, що се він за письмо дістав!

О м е л я н *(держить письмо в руці)*. Ні, брате, чекай! *(Піднімається з лавки, опертий на Хоростеля і Юлію.)* Пане начальнику, панове громада і ви, діти! Слухайте, яка мене ласка спіткала нині, під час вашого першого екзамену!

В с і. Та що таке? Що?

О м е л я н. Ласка! Велика і незаслужена! Ось на, читай!

Х о р о с т і л ь *(читає голосно)*. «З огляду на ваші заслуги коло розвою школи народної, на ваш талант педагогічний і на ваше уміння кермувати школою, поручається вам заснування і дальше ведення школи в Волосатім, з підвищеною пенсією і всякими добродійствами».

Ю л і я. Ах, значить, аванс!

О м е л я н. І дев'яте перенесення.

Х о р о с т і л ь. Та й ще до Волосатого. Ти знаєш, що се таке Волосате?

О м е л я н. Чував про нього, чував. Як кажуть по-латині, ultima Thule [1].

---

[1] Край світу, крайня межа *(лат.)*.— *Ред.*

Ю л і я. Що таке, що?

Х о р о с т і л ь. Крайнє село під самою угорською границею, в недоступних горах, без тракту, без комунікації. Що відносини там, коли можна, ще дикіші від тих, які ви тут застали, про се нема що й говорити. Більше як десять літ уже власті заходилися, щоб там заснувати школу — годі та й годі. Врешті вислано військову екзекуцію, і якось з тяжкою бідою школу збудовано. Та що з того? Вже п'ять літ, як у ній шинок міститься, бо ніякий учитель не хотів там подаватися.

Ю л і я. І се тебе, слабого, туди переносять! І ще й пишуть, мов на сміх, що се роблять, признаючи твої заслуги! Господи, що ж се значиться? Що про те думати? Адже ж ти не витримаєш самої дороги у ту пустиню! Ні, я на се не позволю. Я зараз до ради шкільної пишу. Адже се убійство, не аванс!

Т о в к а ч. Ми вас не пустимо! Ми всі підемо до пана шпектора за вами просити.

В і й т. Так, так! Ми від громади за вами просьбу подамо!

О м е л я н. Братчики мої! Робіть, що знаєте, але я не думаю, щоб мені се щось помогло. Добре чую, що лиха доля висить наді мною.

Ю л і я. Ні, брате! Не трать надії. Я тебе не покину.

Х о р о с т і л ь. А я хіба такий уже далекий тобі, щоб ти й на мою поміч не міг числити?

Ю л і я. Люди добрі! Прошу вас! Він тепер троха недужий... Будьте ласкаві, розійдіться. Йому треба спокою.

Люди мовчки і сумно розходяться.

В о л ь ф *(підходить до Омеляна)*. Ну, пане навчителю! Що вам є? Може, вам доктора треба?

О м е л я н. Від вас мені нічого не треба.

В о л ь ф. Як то нічого не треба? Ви мною не гордуйте! Не бійтеся, я не такий жид! Я злого не пам'ятаю!

О м е л я н. Чоловіче! Не муч мене! Нічого від тебе не хочу, дай мені спокій!

В о л ь ф *(киває головою)*. Все однакий! Все впертий русин! А чи я вам не казав зараз на початку, що у вас заслабі зуби, щоби мене згризти? Га? А можна було без того всього обійтись і жити собі спокійно. Ви самі не хотіли, на себе самого й нарікайте! A güt Jur! *(Доторкається рукою ярмулки і гордо відходить.)*

ЯВА ТРИНАДЦЯТА

Омелян, Юлія, Хоростіль.

Омелян. Чи бач! Гадина! Вкусила, ще й насмівається! Ще й благородного самарянина хоче вдавати!

Юлія. Ходи, Мілечку! Ми тебе підведемо. Ходи до школи та положися!

Омелян. Ні, сестрице! Мені вже ліпше! Ади, я вже можу йти. *(Іде, спертий на Юлію і Хоростеля, і сідає на ганку.)* Ось тут посиджу. Тут ліпше. Та ти, Юлечко, не бійся, се ще нічого такого страшного нема.

Юлія *(глядить на нього)*. От тобі життя! От тобі аванс! От тобі працюй, посвячайся, дослугуйся! О, я се передвиджувала, серце моє говорило мені, що панська ласка не добром для нас пахне. *(Плаче.)* Братику мій, братику! І що ж нам тепер робити? Адже я з самої турботи за твоє здоровля й сама занедужаю.

Омелян. Але ж, Юлечко! Що ти говориш!

Хоростіль. Панно Юліє! Гамуйтеся! І як вам не встидно своїм плачем, своїми словами ще додавати болю братові? Адже ж бачите, що ваші сльози його ще гірше мучать!

Юлія *(втирає сльози)*. Коли мені жаль. Страшенний жаль. До всього світу і до нашої долі. Адже ж обоє з братом працюємо чесно, ненастанно, сповняємо все, що нам велить обов'язок, всю душу вкладаємо в свою працю,— а за се ось яка нам надгорода! І весь вік отак: немов на хвилечку всміхнеться доля, немов виходить так, що наша щира праця зачинає приносити плоди,— аж тут на́ тобі! Мов іронія якась, мов насміх злої долі! Якась незрима рука одним замахом усе нищить, усе перевертає і валить, що ми збудували, і спихає нас знов удолину, заставляє знов зачинати наново.

Хоростіль. Ну, пані, се ви троха пересаджуєте. Адже ж тепер брат ваш одержав похвалу за свою працю, одержав місце з ліпшою пенсією...

Омелян. Ой брате! Бачу я добре, що значить сей аванс. Promoveatur ut amoveatur [1]. Якимось темним силам не сподобалося те, що я тут роблю, і постаралися, щоб мене усунути. Я чую добре: тут би я, проламавши перший лід, здобувши собі довір'я людей, міг би був

---

[1] Підвищують, щоб усунути *(лат.)*.— *Ред.*

зробити чимало доброго. А там... зачинати наново... боротися... ні, чую добре, що мені не стане сили.

Хоростіль. В такім разі одна тільки для тебе рада є: покинь учительство.

Омелян. Покинь учительство! Легко тобі сказати. Та хіба ж я можу се вчинити? Адже я і без хвороби згину, коли покину свою працю. Знаєш, Іване, дало мені се учительство стільки клопотів і гризоти, підкопало моє здоровля, пожерло мій молодий вік,— а проте я чую добре, що зжився з ним, зрісся з ним усіми своїми думками і без нього мусив би згинути, як риба без води.

Хоростіль. А я думаю, що і у тебе се пересада, нерви. Певна річ, тобі хочеться працювати, ти втягнувся в ту шлею і не можеш подумати життя без неї. Але мені здається, що можна придумати й іншу пожиточну працю.

Омелян. Яку? До якої праці я спосібний?

Хоростіль. Ну, тепер я би по совісті не радив тобі до жадної братися, поки не поздоровшаєш. Тепер тобі треба спокою, вигоди і свіжого повітря.

Омелян. Ну, вакації... за той час чень поправлюсь.

Хоростіль. Дай боже! Та тільки те лихо, що як тебе перенесли до Волосатого, то швидко скажуть відси забиратися. А в Волосате тобі тепер ніяким світом їхати не можна.

Юлія. Та я йому й подумати про се не дам!

Омелян. Ба, а куди ж нам подітися? Наша власна вілла *(з жалібним усміхом)* ще не готова.

Хоростіль. Я вас забираю до себе. Пару день пробудемо ще тут разом, а потім — і не говоріть нічого — поїдемо на моє господарство.

Омелян. Спасибі тобі, брате, за добре серце! Але я не знаю, як воно буде? Ти знаєш...

Хоростіль. Нічого я не знаю і знати не хочу. Се діло рішене. Їдете до мене і живете доти, доки ти зовсім не виздоровієш.

Омелян. Е, то, може, буде довга гостина.

Хоростіль. Се вже твоя річ. Виздоровлюй якнайшвидше — от тобі моє крайнє слово. А впрочім, pardon! Тут ще одна інстанція мусить сказати своє слово.

Юлія. А то хто?

Хоростіль. Видно, що пані почуваєтеся самі до того, що за вами черга.

Ю л і я. Не розумію, що я тут можу сказати, окрім подякувати вам сердечно за вашу добру волю.

Х о р о с т і л ь. А забули, пані, своє слово, що-сте мені дали ось тут, на тім ганку, перед трьома роками?

Ю л і я. Яке слово?

Х о р о с т і л ь. Як бачу, забудько з вас, панно Юліє! Мушу вам пригадати. Ви сказали: «Їдьте до Львова, кінчіть університет, робіть екзамени».

Ю л і я. Ну, так, се я сказала, і тішить мене, що ви мене послухали. Здається, й ви самі того не жалуєте.

Х о р о с т і л ь. Так, пані, не жалую. А знаєте чому? Тому, що все те я робив для вас, робив в тій солодкій надії, що, осягнувши свою ціль, здобувши собі незалежне становище або хоч можність дійти до нього, я буду міг сміло стати перед вами і сказати вам: панно Юліє, я вас люблю, щиро, горячо, надо все на світі! Я знаю, що й ви для мене не зовсім рівнодушні. Будьте моєю!

Ю л і я. Що ж, пане Хоростіль! Се все дуже гарно, та здається, що ви запізно приходите.

Х о р о с т і л ь. Як то запізно? Ви полюбили другого? Не любите мене?

Ю л і я. Ні, я не про те... Але бачите самі, брат тяжко недужий. Як же ж мені, що йому так багато завдячую, думати тепер про своє щастя, покидати його, слабого та безпомічного.

Х о р о с т і л ь. Але я думаю, що власне з огляду на слабість брата, на потребу для нього вигоди, спокою і довшого урльопу ви повинні прийняти моє предложення. А впрочім — боже мій! Се ж залежати буде тільки від вашого брата, щоб він покинув в такім разі учительство і лишився при нас, допомагав нам у спільній роботі, допомагав боротися з людською кривдою.

Ю л і я. Брат на се не пристане.

Х о р о с т і л ь. Брат? Омельку, невже ти мав би стати на перепоні сповненню моїх найсвятіших надій?

О м е л я н *(подає йому руку)*. Братику мій! Всім серцем бажаю тобі щастя. Нехай Юлія сама тобі скаже, чи я їй давно не говорив, щоб не загрібала зо мною свого віку молодого, щоби йшла за поривом свого серця. Адже ж я давно бачив, що ви любите одно одного.

Х о р о с т і л ь. Але ж вона й тепер не хоче тебе покинути, і я того не жадаю. Значить — підеш до нас жити? Покинеш учительство?

О м е л я н. Слухай, Іване! Пощо нам забігати в будуще? Будьмо вдоволені тим, що дає теперішня хвиля. Подайте собі руки!

Юлія подає руку Хоростелеві,
котрий горячо цілує її.

От так! Вірте мені, з душі, з серця благословлю сю хвилю. Вона сповнює мої гарячі, давні бажання. А коли ви такі добрі і хочете приняти до себе такого інваліда, як я... *(Втирає сльози.)*

Ю л і я і Х о р о с т і л ь *(кидаються в його обійми)*. Братику! Як же ж ти можеш так говорити! Ти для нас будеш батьком, порадником!

О м е л я н. Ну, ну, досить того! Значить, усе в порядку. Юлечко, пора до обіду. Я голодний.

Х о р о с т і л ь. Е, панно Юліє! Омелько голодний! Має апетит! Значить, з його здоровлям не так іще крухо. Ну, та ми швидко лікаря спровадимо! А тепер ходіть, я вам поможу стіл накривати!

Обоє відходять досередини.

ЯВА ЧОТИРНАДЦЯТА

О м е л я н *(сам)*. Любі мої! Щирі душі! Золоті серця! Благословлю тебе, нинішня хвиле! Благословлю тебе, моє нещастя, моя недуго, ти, що гадюкою підповзаєш до серця, ворушишся у груді, підточуєш — чую се добре — звільна, та ненастанно підточуєш корінь мого життя! Благословлю вас, бо ви допомогли мені звести докупи отих двоє людей, дорожчих для мене над усе на світі. Що мені власне життя! Рік муки більше чи менше! Нема чим так дуже дорожити. Аби тілько ви були щасливі... А я... я таки піду до Волосатого!

З а с л о н а с п а д а є

ВІЙТ ЗАЛАМЕЙСЬКИЙ

ДРАМА В П'ЯТИ ДІЯХ
І СІМОХ ВІДСЛОНАХ
ПЕДРО КАЛЬДЕРОНА ДЕ ЛЯ БАРКА

Для руської сцени переробив
Іван Франко

ОСОБИ

Філіпп II, король іспанський.
Дон Лопе де Фігероа, генерал.
Дон Альваро де Атайде, капітан.
Педро Креспо, багатий мужик.
Івась, Ізабелла } його діти.
Інес, його сестрінниця.
Дон Мендо, бідний сільський шляхтич.
Нуньйо, його слуга.
Підофіцер.
Ребольледо, вояк.
Чіспа, маркітантка.
Громадський писар.
Свита королівська.
Вояки.
Мужики.

Діється в іспанськім селі Заламеї, в провінції Естремадурі.

ДІЯ ПЕРША

Майдан в селі Заламеї. Садки, вид на поля, в перспективі костьол з вежею. В глибині мурована і дахівками крита хата багатого мужика Педра Креспо.

ЯВА ПЕРША

Ще заким піднесеться заслона, чути тарабан. В хвилі піднесення заслони видно машеруючу компанію вояків

з розвитою хоругвою напереді. Передні в о я к и проходять півперек сцени і щезають. З самого заду йдуть Р е б о л л е д о і Ч і с п а. Коли вони опиняються на середині сцени, чути з-поза сцени, з передніх рядів, команду.

П і д о ф і ц е р *(за сценою)*. Стій!

Ряди стають.

Спочиньте тут, я поспішу порозумітися з паном капітаном, який нам дальший розказ буде!

Р е б о л л е д о *(відпинає свій торністер, знімає з плечей мушкет і кидає все те на землю)*. А щоб чорт побрав таке життя! Та се мука, се пекло, се людоїдство, а не служба! Всі кісточки болять. У горлі мов огнем палить. Здається, і після пекельної смоли не було би гірше! *(Кидається на землю.)* Ах, щоб уже бог дав раз отак лягти та й не встати більше.

Ч і с п а. Ну, Реболледо! Та чи не встидно тобі таке говорити? Ади, я жінка і, може, в ліпших достатках зросла, ніж ти, а нічого не кажу.

Р е б о л л е д о. Що ти себе до мене рівняєш? Ти поміркуй, хто ти, а хто я? Чи бач: я служу королеві, а ти служиш мені! Я присягав королеві, а ти присягала мені.

Ч і с п а. Обоє служимо, обоє присягали,— то й яка ж тут різниця?

Р е б о л л е д о. От сліпа, що не бачить! Адже ж подумай, який пан король, а який пан я? Чого може вимагати слуга короля, а чого слуга Реболледа? Га? Ясно тобі тепер?

Ч і с п а. Ну, чого ж ти можеш від короля вимагати? Щоб тебе післав на війну, де би тобі турки шаблею голову знесли. Ото велика лагомина! То вже я волію те, чого можу вимагати від тебе.

Р е б о л л е д о. Бачиш, Чіспо, ще говориш, як баба! І певно, я присягав королеві поперед усього на те, що буду за нього битися, його боронити, на його честь танцювати в кровавому танці. Се, Чіспо, не така погана річ, як тобі здається. Вб'ють, ну, то не біда, раз мати родила. Але на війні не всіх убивають. А пощаститься тобі, відзначишся, зломиш ворожі ряди, вб'єш ворожого генерала, перший вилізеш на шанці, то надійся надгороди, вищої ранги, всього, чого душа бажає. Війна мені не страшна, війна для мене празник. А отся собача

служба, отсе пусте машерування за телячою шкурою, отся волоцюга в спеку та в сльоту, в дні і в ночі, без пуття, без цілі,— се мене лютить і мучить. Здається, плюнув би на всю службу. Радше б у коршмі за послугача найнявся.

Чіспа. О, до коршми тебе таки тягне!

Реболледо. Ну, та й не диво. Хто так, як я, носить ціле пекло в горлі, той неабиякої річки потребує, щоб його залляти. *(Підносить бляшанку до уст і відкидає її.)* Пуста, щоб у неї грім луснув!

ЯВА ДРУГА

Ті самі, два вояки входять.

1 вояк. Ну, що се такого? Що за порядок? Привели нас до села, хати довкола, собаки гавкають, корови ричать, дівчата крізь вікна визирають, а нам сказали: стій! ані з місця!

2 вояк. Поставили нас насеред майдану, мов гурт волів, виведених на продаж! Чи хто чував про таке?

Реболледо. Адже ж казали, що тут нам кватирунок буде.

Чіспа. Ще вчора кватирмахів до Заламеї вислали.

1 вояк. Е, хіба не знаєте, як то буває? Хлопи ж хитрі, підплатять кватирмахів, а ні, то й самому капітанові всунуть куку в руку — ну, то й що йому шкодить закомендерувати: марш далі! Розказ такий вийшов! Розказ чи вийшов, чи не вийшов, а капітан взяв, що взяв, а ти, бідний вояче, хоч здихай з утоми та голоду, а йди, йди далі!

Реболледо. Е, ні, товаришу! Може, воно де-небудь так і діється, але наш капітан дон Альваро де Атайде не такий чоловік. Він за своїми вояками стоїть!

2 вояк. І я так думаю і вже наперед тішуся кватирунком у Заламеї. Сільце невеличке, а таке гарне, що тільки глядиш і любуєшся. Народ тут, видно, багатий. Адіть, які лани пшениці! Які виноградники! Що оливкових садів, а за селом над річкою цілі ліси рожків! Е, тут можемо віддихнути!

1 вояк. Коби тільки дали хоч пару день побути.

ЯВА ТРЕТЯ

Ті самі, капітан, підофіцер, вояки.

Підофіцер. Ну, хлопці! Кричіть гурра і зложіться мені на конву вина! Несу вам добру вість.

Вояки. А що таке? Що таке?

Підофіцер. Стаємо тут на кватирі і стоїмо доти, доки пан генерал дон Лопе з рештою відділу не прибуде до Заламеї. Коли се буде,— не звісно. Значить, нам спочинок, та й ще й який. У Заламеї мужики багаті, і хліба і вина досить, хати просторі, дівчата гарні.

Вояки. Гурра! Най жиють гарні дівчата!

Ребболледо. А я кричу: гурра, най жиють просторі хати і м'які подушки!

Капітан. Фе, Ребболледо! І то має бути лицар, що отаке говорить?

Ребболледо. Пане капітане, прошу дарувати. Коли треба лицаря, то я лицар. Кажіть мені стріляти, рубати, на кулі йти, шанці штурмувати, тоді побачите, чи Ребболледо повстидається. Але в часі спокою я не пес, під лавою або край шляху спати та гнилими сухарями жити не люблю. Даруйте, але не можу! Натура не приймає.

Капітан. Славно, Ребболледо! Хвалю тебе за одвертість!

Підофіцер. А тепер, хлопці, ставайте в ряди і машеруйте прямо, аж там, де край шляху між двома оливними деревами криниця з колесом. Там живе війт, там вам пороздають карти кватирункові і кождого на кватиру справлять.

Вояки. Гурра! Отсе то славно. Далі наперед! Бий в тарабан, товаришу! *(Стають в ряди, за сценою голос тарабана, вояки відходять.)*

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Капітан, підофіцер.

Капітан. А не знаєш, куди мене закватировано?

Підофіцер. Не тільки знаю, пане капітане, але вашу кватирункову при собі маю. *(Виймає карту.)* Ось вона, а ось тут і ваша кватира. *(Показує дім.)*

Капітан. Тут? А хто ж тут живе?

Підофіцер *(глядить у карту)*. Пе... Педро Крес... Кре... Креспо. Кажуть, що се найбагатший мужик не тільки в цілій Заламеї, але й у цілій околиці.

Капітан. Видно по будинках, по садах і по всьому, що хлоп неабиякий.

Підофіцер. Але горда штука має бути! Кажуть, що й медведя не треба, такий упертий та вередливий. Не приведи господи з ним зачепитися.

Капітан. Е, хлопська фума. Вже ми знаємо, як її прогонювати.

Підофіцер. Ні, пане капітане. Сей хлоп не такий. Всі хвалили, що чесний, і добрий, і щирий, але шалено гордий на свою честь і в тім пункті й князеві не уступить. І кривди найменшої не стерпить.

Капітан. Нехай собі! Що се мене обходить?

Підофіцер. Може, вас щось інше буде обходити. У нього, кажуть, дочка є — красавиця така, що чудо.

Капітан. Хлоп'янка — і красавиця. Не мій смак. Красавиця, що босо ходить коло корів та гусей, що жне, пряде, варить, обгоріла, обсмалена, з руками, як лопати, з косами, раз на тиждень чесаними — фі! Що се в мене за красавиця! Я на таких і не дивлюся. У мене, братику, інші вимоги. Я з благородного гнізда і тільки благородну даму можу любити. Маленькі ніжки, маленькі ручки, шовки, пахощі, строї, а головно, розумні, дотепні речі, тужливі погляди, горда постава — ось в чім краса! Ось в чім ідеал! Дама! Тільки дама може заполонити моє серце, заняти мої думки, запалити моє чуття. А хлопська красавиця, сільська німфа від гусей — ні, спасибі! Забавляйся ти сам з нею, коли твоя охота. Я на неї й дивитися не хочу.

Підофіцер. Я простий чоловік, пане капітане. Я не перебираю. У мене дама не дама, дівка не дівка, молодиця не молодиця... У мене по Христовому наказу: люблю кожду, як себе самого. Звісно, доки не навкучить. А за дозвіл в сьому випадку покірно дякую пану капітанові і не залишу ним покористуватися.

Капітан *(озирається)*. Гов, а се що?

Підофіцер *(глядить також)*. Якийсь високий панич, а худий-худий, як скіпа, злізає з такого ж худого коня. Ще й пахолок за ним. Видкося, якийсь околичний шляхтич.

Капітан. Чистісінький Дон-Кіхот, про якого писав небіжчик Михайло Сервантес. Іде сюди!

Підофіцер. Що се може значити?

Капітан. Сховаймося ось тут за корчем, побачимо, що воно і чого хоче.

Ховаються за бокову кулісу.

ЯВА П'ЯТА

Дон Мендо і Нуньйо.

Дон Мендо. Мій верховець, Нуньйо, а чи добре ти прип'яв його?

Нуньйо. Тамарінда груба, як оборожина.

Дон Мендо. Щоб тільки він не розбрикався та не вирвав її з коренем!

Нуньйо. Ні, пане! Він зараз ляг, мов захлипана собака. Не міг на ногах стояти.

Дон Мендо. І наказував я тому поганцеві, конюхові, щоби якнайчастіше виводив його на свіже повітря!

Нуньйо. Пане, йому б вівса треба, не свіжого повітря!

Дон Мендо. Не розумієш, що говориш, Нуньйо. Свіже повітря і чистота, отсе половина коня.

Нуньйо. То власне на тій половині ви й їздите. Свіже повітря — і справді він виглядає, як повітря. І чистота також — чистий, як дріт.

Дон Мендо. А псів ти випустив, Нуньйо?

Нуньйо. Розуміється. Адже вили з голоду, аж дошки гризли. А скоро на волі, зараз побігли по хлопських хатах бушувати.

Дон Мендо. Досить розговорів. Подай мені рукавиці і зубочистку. Пройдемося поперед вікнами отсього хлопа.

Нуньйо. Що ж ви, пане, будете з зубів виколювати, коли, крім пряженого бобу, нічого не їли?

Дон Мендо. Не твоє діло, блазню! А нехай хто інший посміє мені сказати, що я сьогодні не їв бажантів і не закусував марципанами, то йому отсею шпадою душу з тіла виколю.

Нуньйо. Ліпше б ви нею яку бездушну істоту закололи, то було б нам обом щось пообідати.

Дон Мендо *(з помпою теребить зуби)*. Слухай, Нуньйо! Чи то правда, що тут військо в селі постоєм стало?

Нуньйо. Так, пане, ціла компанія.

Дон Мендо. Бідні хлопи! То їх об'їдять!

Нуньйо. А я, пане, думаю, що шляхтичі бідніші.

Дон Мендо. Чому?

Нуньйо. Їх ніхто не об'їсть, бо вони й самі не мають що їсти. Знаєте, пане, я так собі часом міркую, для чого то король не каже ставити вояків на кватиру до шляхти?

Дон Мендо. Для чого?

Нуньйо. Бо боїться, щоб ті постояльці з голоду не погибли.

Дон Мендо. Міркуєш по-хлопськи, Нуньйо. Не маєш виображення о тім, що значать шляхетські дипломи, привілеї і печаті. О, благословлю тебе, духу мого батька, що полишив мені той дорогоцінний диплом! Чи ти розумієш, Нуньйо? Старинний пергамен, не простий, а рожевий, а на нім по лазуровому тлі золоті букви.

Нуньйо. А я б волів, щоб ваш небіжчик татуньо був вам лишив троха більше грошенят.

Дон Мендо. І пощо мені грошенята?

Нуньйо. Не терпіли б голоду.

Дон Мендо. Хіба я терплю голод? Помиляєшся, Нуньйо! То тілько хлоп, як не має що їсти, терпить голод. Правдивий шляхтич ніколи не чує таких низьких долегливостів. Він жиє тисячолітньою традицією, заслугою своїх предків, блиском свого роду, славою свого імені, чистотою своєї честі.

Нуньйо. Самі худі страви. Даруйте, пане, але мій жолудок ними не хоче контетуватися.

Дон Мендо. Зараз видно плебея. Ну, але скажи мені, Нуньйо, що се значиться, що моєї Ізабелли не видко?

Нуньйо. Може, її дома нема?

Дон Мендо. Дома нема? Ні, Нуньйо. Се не може бути. Серце моє чує, що вона тут, близько, за отсею стіною, а моє серце ніколи не помиляється.

Нуньйо. Слухайте, пане! Зовсім я вас не розумію. Здається, ви любите отсю Ізабеллу, принаймі все маєте любов на язиці. Так чому ж би вам не взяти та не оженитися з нею?

Дон Мендо *(обурений)*. Оженитися! З хлоп'янкою! Як можеш хоч подумати щось подібного, Нуньйо?

Нуньйо. Ну, що ж би тут було дивного? Адже ж

любите її, щодня приїжджаєте зі свого фільварку аж у село, парадуєте поперед її вікна, завертаєте очі, зітхаєте, говорите їй компліменти — значить, вона варта того.

Дон Мендо. Ах, Нуньйо! Чи варта? Вона царицею варта бути!

Нуньйо. Так чому ж вам не піти до старого Креспо і не попросити о її руку?

Дон Мендо. Бо він хлоп, простий хлоп! Бо вона хлоп'янка! Батько податок платить!

Нуньйо. Хіба се встид? Платить, видно, що має з чого.

Дон Мендо. Мій батько не платив податків, мій дід не платив податків, мій прадід не платив, жаден з моїх предків ані по мужеській, ані по жіночій лінії не платив податків. То й мій тесть не сміє платити податків. Се була б нестерта пляма на нашім яснім гербі.

Нуньйо. А я волів би герб з маленькою плямкою, а при тім мішок дукатів у скрині. А старий Креспо грошовитий і за дочкою певно нічого б не пожалував.

Дон Мендо. Мовчи, мовчи о тім! Не годиться мені навіть слухати такого.

Нуньйо. Ну, а коли не хочете з нею женитися, так чого ж потребуєте від неї?

Дон Мендо. Ех, Нуньйо! Не розумієш ти людської натури. Серце моє летить до неї, спішить до неї, б'ється до неї, рветься до неї. Шляхетський гонор не позволяє мені подати їй свою руку. Але чи ж не можна любитися без шлюбної обручки? Чи ж серце мусить в'язатися стулою? Ні, серце хоче бути свобідним, любити, доки любиться, пити розкіш із сеї солодкої квітки, поки п'ється!

Нуньйо. А потому?..

Дон Мендо. Ну, що ж потому? Потому може собі Ізабелла іти... ну, хоч би в монастир.

Нуньйо. Ну, пане, дякуйте богу, що Креспо не чує отсих ваших слів, а то б він не пожалував труду і привів би ваше серце і ваш шляхетський гонор до спільного знаменника.

Дон Мендо. Мовчи, Нуньйо! Гляди там! Бачиш?

Нуньйо. Бачу, пане! Вікно відчиняється! Ваша богиня зараз покажеться. Он її чорноока кузиночка голову показала.

Дон Мендо *(наближається до вікна)*. Ах! Із півночі пополудні сходиш ти, моє ясне сонце, в рожевім блиску, в діамантовій, променистій короні! Нуньйо, гляди!

ЯВА ШОСТА

Ті самі, Інес, а опісля Ізабелла в вікні.

Інес. Ей, ей, сестричко! Ходи лишень до вікна! Зараз вояки будуть машерувати. Відси їх усіх побачимо.

Ізабелла *(виглянувши через вікно)*. Ах, знов той ненависний панич! І чого він раз у раз волочиться перед нашими вікнами?

Інес. І що ж тобі се шкодить? Влюбився в тебе, сестричко, та й співає тобі мадригали.

Ізабелла. Нехай собі йде в очерет зі своїми мадригалами!

Інес. Ну, Ізабельцю! Ти-бо вже й гніваєшся!

Ізабелла. Та як же й не гніватися на таку влазливість? Адже він сміх з мене робить.

Інес. А чи не ліпше б було, якби ти з нього посміялася?

Дон Мендо *(підходить)*. Клянуся на свій герб шляхетський — се закляття найсвятіше над усе на світі! — що досі була ніч! Аж тепер, коли ваше личко являється, як зоря рум'яна, починає світати.

Ізабелла. Се вам, пане, в голові світає. Кілько разів я вже вас просила, щоб ви покинули оті свої любовні дурощі або вибрали собі для них якусь панянку зі свого стану?

Дон Мендо. Божеська красавице! Гнів робить вас іще принаднішою. Очиці блищать, усточка кидають громи, ручки тремтять! Ах, говоріть, говоріть далі в такім тоні! Нехай моє серце кривавиться, коли б тільки мої очі могли впиватися вашою красою!

Ізабелла. До вас, бачу, зовсім не так би треба говорити. Інес, запри йому вікно перед носом! *(Відходить.)*

Інес. Ей, пане! І чого б вам вдаватися в такі діла, де ні зиску, ні слави для вас не буде? Бувайте здорові! *(Замикає вікно і відходить.)*

ЯВА СЬОМА

Дон Мендо, Нуньйо.

Дон Мендо. Щезли обі! А я стою тут, мов причарований. Серце, як пташка, б'ється. Ах, Нуньйо! Якби ти знав!..

Нуньйо. Ах, пане! Якби ви були такі голодні, як я, то вам би не тільки серце стискалося, але й жолудок.

Дон Мендо. Ходім додому! До завтра, моє ясне сонечко! До завтра!

ЯВА ВОСЬМА

Ті самі і Педро Креспо, виходить з дому.

Креспо. А, сього вже занадто! Коли тільки покажуся на вулицю, все мушу наткнутися на отсього шанталавого панича!

Нуньйо *(шептом)*. Ой, пане! Адіть, Педро Креспо йде!

Дон Мендо *(поважно)*. Відійдімо на онтой бік. Се хлоп запеклий, не люблю з ним зустрічатися.

ЯВА ДЕВ'ЯТА

Дон Мендо і Нуньйо переходять на другий бік сцени, та напротив них показується Івась.

Івась. До біса! Коли тільки рушуся з хати, все мушу наскочити на отсю заморену пику!

Нуньйо *(півголосом)*. Ой, пане! А тут синок надходить!

Дон Мендо *(поважно)*. Не бійся, Нуньйо! Але вернімо. Волю вже здибатися з батьком, ніж з сином.

Вертають.

Креспо *(удаючи, що не бачить дона Мендо)*. Ах, Івась!

Івась *(так само)*. О, і ви тут, таточку?

Дон Мендо *(до Нуньйо)*. Все се комедія! Вони добре нас бачать! *(Проходить коло Креспо.)* Добрий вечір, вам, Креспо!

Креспо. Добрий вечір!

Мендо і Нуньйо відходять.

ЯВА ДЕСЯТА

Креспо, Івась.

Креспо. Невитримана година з тою голотою! Доки терплю, то терплю, але як колись терпцю не стане!..

Івась. Боюсь, що я скоріше перегоню його через гречку. Ви відки йдете, таточку?

Креспо. Просто з току. Надвечір вийшов я на поле. Що за чудо! Що за краса! Доки оком окинеш, копи, копи, копи, мов купи щирого золота. А поміж ними воли і мули тягають колісниці, звозять дар божий на тік. А на току радість, співи, музика. Хлопці молотять кіньми, другі перетрясають, треті зерно в купи згортають. Надвечір вітрець легенький схопився,— почали віяти. Кажу тобі, хлопче,— розкіш! Коли б ще кілька днів погоди, то всі сусіки будуть повні. Ну, а ти де був?

Івась. Завидую вам, татку, тої щирої радості, якою наповняє вас вид збіжжя, зерна, жнива. Боюсь, що вилаєте мене, коли вам скажу, що я робив. Та що коли мене не туди тягне. Там, за селом, на толоці хлопці зібралися в пилку грати. Я, розуміється, вів перед і програв дві партії.

Креспо. Се нічого, коли тільки заплатив програне.

Івась. То-то й біда, що не заплатив. Усі гроші вийшли, і я хотів вас просити...

Креспо. Гов! Поки скажеш, о що ти хотів просити, на тобі дві добрі науки. Не обіцяй ніколи, чого не можеш додержати, і не програвай ані цента понад те, що маєш у кишені. Бо не додержиш слова, не доплатиш програного,— готова неслава.

Івась. Спасибі вам, таточко! Дуже мудрі ради, і я приймаю їх усім серцем. А в відплату дам вам також одну подібну: ніколи не збувайте добрими радами того, хто потребує грошей!

Креспо *(сміється)*. Ха-ха-ха! Дуже добра рада, справді, дуже добра!

ЯВА ОДИНАДЦЯТА

Ті самі і підофіцер з пакунком.

Підофіцер. Чи тут живе Педро Креспо?

Креспо. А що маєте йому сказати?

Підофіцер. Оце пакунок вашого кватиранта, пана капітана дона Альвароса де Атайде, коменданта тої компанії, що нині стала постоєм у Заламеї.

Креспо. Добре. Більше не потребуєте нічого казати. Для короля і його офіцерів весь мій дім, усе моє добро завсігди на услуги. Покладіть пакунок ось тут у сінях. Я зараз скажу для пана капітана прилагодити світлицю. Скажіть йому, що може прийти, коли його воля.

Підофіцер. Він зараз тут буде. *(Складає в сінях пакунок і відходить.)*

ЯВА ДВАНАДЦЯТА

Креспо, Івась.

Івась. Дивуюсь вам, таточку, як се вам не остогидне зносити всі отсі постої та кватирунки?

Креспо. Ну, а що ж маю робити?

Івась. Купили б шляхетський диплом і були б вільні і ви, і ваші потомки.

Креспо. Ні, синку! Не говори мені про купований диплом! Адже ж усі люди знають, що я хоч чесного і заможного роду, та все-таки мужик. І що ж мені з купленого диплома? Чи я за гроші куплю собі й шляхетних предків, і родову славу? Чи я з дипломом буду ліпший, чесніший, ніж тепер? Дурниця! За диплом заплати п'ять-шість тисяч реалів,— ну, про гроші б я не дбав, але се ж гроші, а не честь. Се так, як лисому перука: сховає лисину, але не згубить.

Івась. А все-таки сховає і голову охоронить від сонця, і себе від насміхів.

Креспо. Не вір тому, сину! Не вір купованим гонорам. І пощо їх мені? Живу собі на своїм добрі, своєю працею, і хто мені що зробить? Мої предки були мужики, і мої сини нехай будуть мужиками! Але гов! Я забалакався, а тут треба порядок у домі зробити. Прилично мені Ізабеллу.

Івась. Та ось вона й сама надходить.

ЯВА ТРИНАДЦЯТА

Ті самі, Ізабелла і Інес.

Креспо. Слухай, доню! Наш найясніший король — дай йому бог здоров'я на многі літа! — їде до Лісбони.

щоб там коронуватися також португальською короною. Йому товаришить велике військо. З усіх боків постягано полки, щоб узяли участь в тім торжестві. Навіть старий полк фландрійський мусив удатися туди, під комендою нашого славного героя дона Лопе де Фігероа, справедливо названого Марсом іспанським. І в нашім домі сьогодні стали постоєм вояки. Я думаю, що найліпше буде для тебе не показуватися їм на очі. І для того, донечко, перейди на весь той час на поверх, до мого покою.

І з а б е л л а. Добре, таточку! Я сама хотіла вас о те просити. А тут приходилось би мені вислухувати тисячі всяких дурниць. Ми з Інесою запремося в вашім покої і, певно, нас навіть сонце не побачить.

К р е с п о. Най тебе бог хоронить, дитино моя! *(Цілує її.)* А ти, Івасю, лишись тут, щоби привітати гостей. Я ще піду на хвилечку, треба купити дечого, щоб їх як слід почастувати. *(Відходить.)*

І н е с. Ходімо, сестричко! А все-таки мені здається, що коли дівчина сама ссбе не хоче берегти, то ніякі замки її не вбережуть.

Дівчата відходять.

ЯВА ЧОТИРНАДЦЯТА

І в а с ь, к а п і т а н і п і д о ф і ц е р.

П і д о ф і ц е р. Ось і ваша кватира, пане капітане!

К а п і т а н. А мої речі вже принесені?

П і д о ф і ц е р. Я зложив їх ось там у сінях. Піду погляну, чи вже готовий для вас покій. *(Півголосом.)* А головно кину оком на дівчат. *(Входить до дому.)*

І в а с ь. Вітайте, пане капітане! Щасливий наш дім, що може гостити такого славного лицаря!

К а п і т а н. Дуже вам вдячний!

І в а с ь. Перепрашаємо, коли не все у нас буде так, як би вам для вашої вигоди потрібно. Будьте певні, таточко рад би, щоб отся хата була для вас палатою. Тепер його нема дома, пішов ще накупити дечого на вечерю для вас. Але покій уже, певно, готовий. Ось я зараз погляну. *(Входить до дому, в дверях оминаючи підофіцера.)*

ЯВА П'ЯТНАДЦЯТА

Капітан, підофіцер.

Капітан. Ну, що ж чувати?

Підофіцер. Покій для вас приладили чудесний.

Капітан. Та я не про покій! Що чувати з дівчатами? Які вони?

Підофіцер. Бий мене ясний мушкет, коли я хоч одну бачив. І шниряв, і нюшкував по всіх кутах — ані духу.

Капітан. Певно, десь хлопиця їх заховав.

Підофіцер. Якраз і вгадали. Аж у кухні служниця сказала мені, що старий казав дівчатам запертися в горішнім покої і не показувати лиця, доки ми тут є.

Капітан. Чи бач, який хитрий! Е ні, небоже, так воно не йде! З нами так не поступають! Ми на таке не пишемось!

Підофіцер. Ов, пане капітане! Адже ви ще недавно казали, що вам до тих хлоп'янок байдужісінько!

Капітан. І певно, якби вони ось тут були, я б і не глянув на жадну. Але коли старий запирає їх, то се інше діло! Тепер моя цікавість подразнена.

Підофіцер. Тільки як же нам до них дістатися?

Капітан. Мені, властиво, байдуже про них, тільки на збитки старому хочу їх бачити. А спосіб! Хіба о спосіб трудно? От послухай!

Підофіцер. Ну, який ваш спосіб?

Капітан. Прикинься, що ти... Та ні! Ось іде Реболледо. Він до таких штук дотепніший.

ЯВА ШІСТНАДЦЯТА

Ті самі, Реболледо і Чіспа.

Реболледо *(до Чіспи)*. Ну, що ж! Удасться чи ні, а стрібувати можна.

Чіспа. Тільки ти розумно до нього, чемненько!

Реболледо. От якби ти позичила мені свого делікатного розуму!

Чіспа. Власним мізком руш!

Реболледо. Та вже сяк чи так, а стрібую. А ти зажди тут! *(Підходить до капітана.)* Пане капітане! Я хотів вас просити...

Капітан. А, Реболледо! Найліпший вояк у нашій компанії! Ну, ну, кажи, чого тобі треба?

Реболледо. Та мені б, пане капітане, нічого не треба, якби не біда моя. Погана в мене натура: ніколи грошей не маю. Не знаю, чи так мені пороблено, чи заворожено, досить, що гроші, мов закляті, перепливають через мої руки, мов вода крізь решето, а держатись ані руш не хотять.

Капітан. Що ж я тобі на се пораджу, друже Реболледо?

Реболледо. Нехай пан капітан тільки вислухають ласкаво, о що річ ходить. Бачачи таке своє лихо, я подумав собі: адже ж можна пити воду не тільки з горшка, але і з біжучого потоку. Нехай гроші перебігають через мої руки,— все-таки так борше щось і мені капне, ніж коли їх зовсім на очі не бачитиму. Одним словом, я задумав устроїти у себе для цілої компанії ігорний домик. На се треба дозволу пана хорунжого, а пан хорунжий вислав мене до пана капітана.

Капітан. Гм! Не знаю, Реболледо... Се таке діло...

Реболледо. Пане капітане! Знаєте мене! Я чоловік чесний.

Капітан. Ну, нехай буде по-твойому!

Чіспа *(на боці)*. Здається, говорять досить приязно! Ех, швидко буду пані директорова ігорного дому!

Реболледо *(хоче йти)*. Велике спасибі вам, пане капітане!

Капітан. Гов, гов! Постій іще хвилинку, маю тобі щось сказати. *(Підходить до нього і бере його за плече.)* Слухай, Реболледо. Я тут задумав одну штуку і жадаю твоєї помочі.

Реболледо. Готов служити пану капітанові.

Капітан. Знаєш, я рад би дістатися в тім домі до он того покою на поверсі, щоб бачити, хто там передо мною ховається.

Реболледо. Так чому ж не йдете просто?

Капітан. Заперлися. Ну, а ламатися в двері силою — не йде. Так я ось як задумав. Удавай, що заходиш зо мною в сварку. Я за шаблю, кидаюсь на тебе. Ти в перестраху, з криком впадаєш в дім, догори сходами. Я за тобою з шаблею. Ти вивалюєш двері до покою, ніби ховаєшся, а я за тобою.

Ребболледо. Розумію, пане капітане!

Чіспа *(на боці)*. О, щось капітан з моїм Реболледом запанібрат! Ще, мабуть, нині буду панею директоровою!

Ребболледо *(удаючи гнів, кричить)*. Га, то така тут правда! Злодіям, трусам, непотребам дають задатки, а прийде чесний, бравий вояк, то нема грошей!

Чіспа. Ой, ой! А се що таке? Вже мій Реболледо починає дуріти?

Капітан *(кричить)*. То ти так зо мною говориш?

Ребболледо. А що ж маю мовчати, коли моя правда!

Капітан. Мовчи мені! Ані слова, ще й подякуй мені за ласку, що в диби не йдеш!

Ребболледо. В диби? Хто тут заслужив на диби?

Капітан. Мовчи! Ані слова!

Ребболледо. Мовчу вже, але тілько для того, що ви мій капітан. А то я б вам показав...

Капітан *(підступає)*. Що? Що? Ти б мені показав? Ну, скажи ж, що б ти мені показав?

Чіспа *(кидається між них)*. Ах, пане капітане! Не слухайте його! Він зовсім одурілий!

Ребболледо. Я б вам показав, як з чесними людьми говорять.

Капітан. Га, ти, поганче! Так ось я тобі покажу, як говорять з такими драбами, як ти! *(Добуває шаблі.)*

Ребболледо. Тілько шануючи ваш капітанський ковнір, я втікаю перед отсим вашим помелом! *(Біжить до дому.)*

Капітан. Помелом! Ні, хоч ти і в мишачу діру сховайся, а я тобі сим помелом вимету отсю погану душу з тіла. *(Хоче бігти за ним, підофіцер задержує його.)*

Підофіцер. Але ж пане капітане!

Чіспа. Паночку! Вибачте безумному! Хіба він тямить?..

Капітан *(в лютості)*. Пустіть мене! Я сього не можу дарувати! *(Вириває́ться і впадає до дому. Підофіцер за ним.)*

Чіспа *(сумно)*. Ого! Вже, мабуть, по моїм директорстві.

ЯВА СІМНАДЦЯТА

Чіспа, з одного боку, Івась з шаблею,
з другого, Креспо з ножем.

Креспо. Гов! А тут що за крик та галас?

Івась. Гей, жінко, що тут таке скоїлось?

Чіспа. Ой, батечки! Пан капітан чогось посперечався з одним вояком. І бог його знає, за що їм зайшло. Досить, що пан капітан впав у таку лютість, що кинувся на вояка з голою шаблею. А вояк ось туди втік, у сіни та горі сходами. Ой, батечки! Біжіть, рятуйте! А то він його певно вб'є.

Креспо. Ось тобі на! Починається вже моя лиха година.

Чіспа. Біжіть, рятуйте, щоб не було запізно!

Івась. А що, таточку! Нінащо нам не придалося замикати сестру з Інесою в вашім покої!

Біжать в дім, за ними Чіспа, ламаючи руки.

Заслона спадає

ДІЯ ДРУГА

ПЕРША ВІДСЛОНА

Світлиця в домі Педра Креспо.

ЯВА ПЕРША

Ізабелла і Інес сидять, заняті ручними роботами, і співають.
(Мелодія: Лисенко, IV, «Плине качур по Дунаю»)

Соловію ти маленький!
В тебе голос ба й тоненький!
Скажи мені щиру правду,
Де я свого любка найду?
Тоді буду щебетати,
Як стане гай процвітати;
Як стане гай краще тебе,
Прийде милий сам до тебе.

За дверима чути стук, хтось гримає до дверей, ті подаються.

ЯВА ДРУГА

Ті самі і Реболледо *(впадає в виламані двері)*. Ах, даруйте, мої красавиці! На милість бога, сховайте мене!

Ізабелла. Що се таке? Що вам?

Інес. Чи жене хто за вами?

Реболледо *(кидається по покою, шукаючи, де б сховатися)*. Швидко, швидко! Змилуйтеся! А то смерть моя! Ой!

ЯВА ТРЕТЯ

Ті самі і капітан з голою шаблею.

Капітан. Га, ти тут, поганче! Думав, що сховаєшся передо мною? Ні! Моя шабля...

Ізабелла *(заступає Реболледа)*. Стійте, пане! Прошу вас, стійте! Не знаю, що там зайшло між вами і тим вояком. Та хоч би яка тяжка була його вина, коли вже він вбіг сюди і попросив мого захисту, то я надіюсь, що ви пошануєте мою просьбу.

Капітан. Щастя має. Ніяка інша твердиня, ніяка схованка не була б його урятувала від моєї помсти. Та коли ви, пані, за ним вставляєтесь, коли ваші чудові уста і очі за ним просять... *(Ховає шаблю.)*

Ізабелла. Не своїй просьбі ані тим менше красоті приписую оту вашу ласкавість, а вашому благородному серцю.

Капітан *(не зводячи з неї очей)*. Ах, пані! Якби ви знали!.. Якби ви знали, що ви, просячи мене о ласку над отсим вояком, самі в тій хвилі на смерть зранили моє серце!

Ізабелла. Не гарно, пане, в такий спосіб жартувати з бідної дівчини, котора своєю просьбою зовсім не хотіла вас образити.

Капітан *(мов не чуючи її слів)*. Та ні! Що там — краса! Розум, доброта, благородність, все в вас зілляло-ся в чудову гармонію. Пані, я багато світу сходив, але о такій красоті, о такій досконалості в жіночому образі ані сном не снив.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Ті самі, Кречпо і Івась з шаблею,
за ним Чіспа.

Кречпо. А, пан капітан! Як же се? Ми вже були в перестраху, щоб ви тут у гніві не вбили отсього вояка, біжимо щодуху, а ви тим часом...

Ізабелла. Ой, господи! Що воно буде?

Кречпо. А ви тим часом залюбки точите баляси перед дівчатами.

Капітан. То трудно. Правило шляхетської чемності сильніше від наших особистих поривів. Коли отся дама за ним уймилася, то я мусив запанувати над своїм гнівом.

Кречпо. Е, пане капітане! Ізабелла — моя дочка, проста хлоп'янка, а не жадна дама!

Івась *(на боці)*. Їй же богу, все се була чиста комедія! Йому хотілося дістатися до сього покою, і на те він змовився з онтим гільтаєм. Та ні! Я йому покажу, що я не такий дурень, щоб мене такими штуками ошукати! *(До капітана.)* Пане капітане! Я надіюсь, що ви могли від першого разу переконатися, що мій таточко щиро старався вам у всьому служити і догодити. Чи то благородно в відплату за те робити йому таку нечесть?

Кречпо *(строго)*. Хлопче! Що се ти плетеш? Про яку нечесть говориш? Коли вояк йому супротивився...

Івась. Вояк і не думав супротивлятись. Розмовляли дружнісінько!

Кречпо. Мовчи! Пане капітане, моя дочка дякує вам покірно, що ви помилували сього бідолаху, а я дякую вам, що ви вшанували її просьбу.

Капітан. Тілько ся одна просьба й спинила мене! *(До Івася.)* А ти, хлопче, на будуще ліпше роздумай, що говориш!

Івась. Я дуже добре роздумав те, що сказав.

Кречпо. Що? Ти ще не мовчиш?

Капітан. Тілько ваша присутність стримує мене, а то б я сього молокососа навчив розуму.

Кречпо. Пане капітане! Прошу не забувати, що се мій син! Мені вільно картати і карати його, але не вам.

Івась. А я тілько від свого тата знесу докори і кари, але від когось іншого ніколи.

Капітан. Оввa! А що ж би ти зробив?

Івась. Життям важу, а своєї честі нарушити не дам.

Капітан. І яка там у хлопа честь?

Івась. Така, як і у вас! Панцю, якби не хлоп, то би пани з голоду погибли.

Капітан. Що? Ти до мене так? Ні, сього я не подарую!

Добуває шаблі. Івась також.

Кресно. Гов! Стійте! Я вам розказую.

Капітан і Івась ударяють один на одного.

Ребо лледо. До сто чортів! Тут не жарти! Чіспо, ходімо геть, бо тут б'ють!

Чіспа *(кричить у сінях)*. Гей! Рятуйте! Мордують! Рятуйте! Патролі!

Ребо лледо *(вбігає до покою)*. Ой, господи! Дон Лопе надходить!

ЯВА П'ЯТА

Ті самі і дон Лопе в пишнім генеральськім уніформі, з булавою, і вояки.

Дон Лопе. А се що таке? Що тут за крик? Пане капітане! Чи такий у вас порядок? Тільки що я вступив у село, вже чую гвалт і — що бачу? Бійку.

Капітан *(набік)*. Ну, чи біси надали мені в сій хвилі отсього генерала!

Кресно *(набік)*. Ну, та й Івась мені! Зараз усю правду й висунув, мов на лопаті вивіз.

Дон Лопе *(лютий)*. Ну, що ж се? Скажете раз, що тут сталося? Чого стоїте, мов води в рот набравши? Зараз говоріть, а то, їй же богу мойому, всіх вас, хто тут є, кажу, мов грушки, повикидати з вікна на вулицю! Чи ви думаєте, що я так за біг заплать біг догори сходами на поверх, та ще отсею болючою ногою, щоб її сто чортів ухопило! Зараз говоріть, що тут сталося?

Кресно. Пане, тут нічого не сталося.

Дон Лопе *(до капітана)*. Пане капітане! Зараз скажіть мені всю правду!

Капітан. Га, що ж! У сьому домі я дістав кватиру. Ще й не був у ній, коли один вояк...

Дон Лопе. Ну, далі, далі!

Капітан. Один вояк так мене розлютив, що я добув на нього шаблі. Він утеки, я за ним. Він до сього дому, я за ним. Він на сходи, до отсього покою — я за ним. Тут я застав отсих дівчат. А їх батько, чи брат, чи хто він там є, бачить в тім якусь зневагу, якусь нечесть.

Дон Лопе. Ну, то я вам в саму пору прийшов. Я вам зараз зроблю справу. Де є той вояк, що вас так розлютив?

Реболледо *(на боці)*. Ой лишечко? Невже все на моїй шкурі й окошиться?

Ізабелла *(показує Реболледо)*. Ось сей вояк.

Дон Лопе *(воякам)*. Візьміть його, зав'яжіть назад руки, прив'яжіть до рук довгий шнур, а до нього тяжкий камінь і так його два рази витягніть аж на верх драбини.

Реболледо. Па... пане генерале! Як же се? Два рази... на... на...

Дон Лопе. На верх драбини!

Реболледо. Що ж то? Чи я вбив кого? Мене на верх драбини?

Чіспа. Ой, лелечко! Скалічать мені хлопа на вік вічистий.

Капітан *(тихо)*. Реболледо! Бійся бога, мовчи! Я вже так зроблю, що тобі нічого не буде!

Реболледо. Що? Я маю мовчати? Щоб мене за вас, мов єретика, по драбині тягали? *(До дона Лопе)*. Пане генерале, прошу покірно! Сам пан капітан казав мені зробити той гармидер, щоб міг за мною дістатися до сього покою.

Креспо *(до дона Лопе)*. Ну, що ж, чиє тепер наверха? Бачите, як воно буде?

Дон Лопе. Пане капітане, се ви дуже немудро зробили. Довбуш, зараз вибубни по селі, щоб усі вояки збиралися на вигін за селом. Нехай там розіпнуть шатра і там ночують. А хто би посмів відтам віддалитися і по селі швендятись, той буде остро караний. А ви, пане капітане, щоб не розпочинали сварки, ідіть геть відси і шукайте собі іншої кватири. Я сам тут кватирою стану, поки тут будемо стояти.

Капітан. Сповняю вашу волю, мій генерале. *(Відходить з вояками, за ними й Чіспа.)*

ЯВА ШОСТА

Дон Лопе, Креспо, Івась, Ізабелла і Інес.

Креспо. І ви, діти, також ідіть.

Івась, Ізабелла і Інес відходять.

Пане, прийміть мою щиру подяку! Ваше мудре розпорядження вибавило мене з великого клопоту.

Дон Лопе. А то з якого?

Креспо. Коли б той пан капітан був хоч крихітку нарушив мою честь, я мусив би був його забити.

Дон Лопе. До сто громів! А не знаєте ви, що він капітан?

Креспо. До сто громів! А нехай собі буде й генерал, а скоро він настає на мою честь, то я його вб'ю, як собаку.

Дон Лопе. А хто мені найпліхшому воякові хоч один волосок на голові нарушить, того я до сто сот чортів зараз кажу повісити!

Креспо. А хто мені хоч одну пилиночку моєї честі нарушить, того я до стосот чортів зараз сам повішу.

Дон Лопе. Що, хіба ви не знаєте, що ви простий хлоп, а хлоп мусить терпіти всі постої, і невигоди, і збитки вояцькі.

Креспо. Мій маєток на ваші услуги, робіть з ним що хочете. Але честі моєї нарушувати ніхто не сміє. Для короля мій маєток, моє життя — се обов'язок. Але до моєї честі сам король не має права. Честь — то власність душі, а душа — власність бога.

Дон Лопе. Грім і пекло! Здається, сей мужик правду каже.

Креспо. Грім і пекло! Я все правду кажу і для вас брехати не стану.

Дон Лопе. Чоловіче, я змучений. Отся нога — чорти мені надали її в чорну годину!— болить як скажена і потребує спочинку.

Креспо. Пане, то йдіть спочивати. Мені чорти надали в чорну годину ліжко й перину. Лягайте і спіть як скажені.

Дон Лопе. Що? Чорти вам надали ліжко?

Креспо. Авжеж. Се для вашої ноги, котру вам чорти надали.

Дон Лопе. Побачимо, може, їй і полегшає. А втім, полегшає чи ні, а мені спати хочеться до сто громів!

Креспо. То йдіть спати до сто громів!

Дон Лопе *(набік)*. У! Сей мужик запека! Лається не згірше мене.

Креспо *(набік)*. Е! Дон Лопе завзятий! Тяжко буде нам з ним погодитися.

Оба виходять.

Заслона спадає

ДРУГА ВІДСЛОНА

Садок перед домом Креспо.

ЯВА СЬОМА

Дон Мендо і Нуньйо.

Дон Мендо. І хто ж тобі розповідав про сю пригоду?

Нуньйо. Кажу ж вам, що служниця Джінеса.

Дон Мендо. Так кажеш, що капітан влюбився в Ізабеллі?

Нуньйо. Не приведи, господи, як! Ні їсти, ні спати! Ні думки, ні помислу. Все тільки, мов та нетля довкола свічки, шниряє довкола сього дому.

Дон Мендо. О моє серце! Окажись сильним! Не трісни з заздрості.

Нуньйо. Має час тріснути. Чекайте лишень! Пан капітан уже лібру паперу списав, усе листи любовні пише, все через свого повіреного, отого драба-вояка, до неї посилає.

Дон Мендо. А що ж вона?

Нуньйо. Те саме, що й вам,— ані слова. Але пст! Глядіть, хто там крадеться стежинкою? Се ж він і є! Капітан! З тим своїм повірником!

Дон Мендо. Нуньйо! Держи мене, Нуньйо! А то я не видержу!

Нуньйо. Впадете?

Дон Мендо. Ні, я вб'ю його, як собаку! Розірву його!

Нуньйо. Пане, сховайтеся ліпше, а то він раз махне рукою — і нас обох нема!

Дон Мендо. Сховатися! Се ти добре сказав! Сховаймося ось тут у корчі. Але не зо страху, Нуньйо, ні! А тільки щоб послухати, що вони говоритимуть.

Оба ховаються.

ЯВА ВОСЬМА

Капітан і Реболледо.

Капітан *(до себе)*. Ні, се не любов! Вона хлоп'янка, то як же ж я можу її любити? А проте серце моє трі-

паєсь, як пташка, в крові огонь горить, в голові шумить, світ у очах міниться. Дурію, мечуся, сам себе не тямлю!

Реболледо. Воліли ви, паночку, не бачити тої нещасної дівчини, ніж тепер отак терпіти!

Капітан. Ну, і що ж сказала тобі служниця?

Реболледо. Та хіба ви ще не зрозуміли? *(Шепче йому до уха.)*

Дон Мендо *(за корчем)*. Ні, не видержу! Уб'ю його! Нуньйо!

Нуньйо. Тихо, пане, не решетіться, а то він учує!

Дон Мендо. Слухай, Нуньйо, бігай ти до мене додому і вишукай мені всю лицарську зброю.

Нуньйо. Що вам, пане? Яка там у вас лицарська зброя. Тільки всеї, що отся шпада при боці теліпається. Та й то не виймайте її з піхви, щоб ніхто не побачив, що половина її відломана.

Дон Мендо. Ні, Нуньйо, там у спіжарні є мій меч предківський.

Нуньйо. Той, що на нім хомути висять? Та до чого се здале?

Дон Мендо. Я мушу отсього поганця провчити! Бігай!

Нуньйо. Ну, а ви тут самі лишитесь? У корчах? У потемку? І не страшно вам?

Дон Мендо *(озирається)*. Бр! Страшно? Ну, ні! Правдивий шляхтич страху не знає. Але самому лишатися... Ні, Нуньйо, ходімо ліпше оба!

Нуньйо. І я думаю, що так ліпше буде. Тільки тихенько, щоб ті душогуби не почули!

Оба повзком перебігають через сцену і виходять.

ЯВА ДЕВ'ЯТА

Капітан і Реболледо виходять на перед сцени.

Капітан. Чи ж міг хто подумати? Хлоп'янка, а така гарна, така образована, така благородна. І така горда! На всі мої просьби, на всі заклятя, на всі благання — ані словечка!

Реболледо. Ну, захотіли ви! В один день вас побачила, а зараз другого дня щоб уже й вислухала вашого благання.

Капітан. Ах, Реболледо! Адже ж одного дня сонце сходить і заходить, одного дня чоловік родиться і одного дня вмирає! Одного дня досить було, щоб я побачив її і стався навіки нещасливим. Чому ж би одного дня мало бути для неї замало, щоб мене зробити щасливим?

Реболледо. І як се воно так раптом, в одній хвилі з вами зробилося?

Капітан. І сам не знаю. Іскра, грім — щось таке відразу блисло в моїй душі на її вид. Блисло, заясніло, прошибло мене наскрізь і полишило той невтишимий біль, оту люту жагу, що мене з ума зводить, у могилу вганяє. Ні, Реболледо! Я зовсім пропаду, коли її ще нині не побачу.

Реболледо. Що ж його робити, коли вона не хоче?

Капітан. Я зовсім безглуздий. Ніяка думка не клеїться. Реболледо, друже мій. Я робив тобі, о що ти мене просив. Правда? Клянусь тобі, я ще не те для тебе зроблю, озолочу тебе, тільки радь мені тепер! Роби що знаєш, щоби хоч крихту вменшити мою люту муку!

Реболледо. А що, пане, якби так маленьку серенаду? Музика, пісні під її вікном? Вона б почула, вийшла б до вікна, і ви могли б побачити її.

Капітан. Але тут дон Лопе жиє. Збудимо його.

Реболледо. О те не бійтеся. Він і так за своєю болючою ногою ніколи не спить. А, впрочім, почує, побачить нас,— то вже ми якось викрутимось. А вас і бачити не потребує. Ви собі стійте збоку і на готове дивіться.

Капітан. Не знаю, як воно буде. Боюсь, щоб знов яка халепа з того не вийшла.

Реболледо. Нічогісінько, пане, не бійтеся! Я все на себе беру. Тут у нас у компанії один вояк має голос чудовий. А у моєї Чіспи кастаньєти є, ну, а до пісень, знаєте, таких любовних, масних, то понад неї, мабуть, на всім світі майстра нема.

Капітан. Варто би се все ліпше обдумати, та чи ж мені тепер до того, коли я мов у тумані ходжу. Роби як знаєш!

Реболледо. Ну, так ходімо ж поки що відси, щоб нас хто не побачив. Я все злагоджу як слід, а як добре смеркнеться, зірки на небі запалають, а в вікні свічечка замигоче, тоді... Побачите, пане капітане, що все добре буде!

Відходять.

ЯВА ДЕСЯТА

В глибині сцени відчиняються двері Креспового дому. Виходять дон Лопе, а за ним Креспо.

Креспо *(крізь двері кричить до сіней)*. Тут у городі холодніше! Сюди винесіть стіл і перекуску для дона Лопе! *(До генерала.)* Я думаю, пане генерале, що тут ліпше вам буде вечеряти.

Дон Лопе *(озирається)*. Чудесне місце! А! Що за розкіш!

Креспо. Се улюблене місце моєї дочки. Прошу, сядьте ось тут на лавочку. Що ж, пане, у нас попросту. Що бог дає, те й приймаємо з подякою. От дав нам погоду, вечір запахущий, свіже повітря, пташок співучих на деревах,— чого ж нам більше треба?

Дон Лопе *(сідає)*. Так! У кого є здоров'я, тому нічого більше не треба. Але я! Куди мені розкошуватися красою природи! Сядьте і ви, Креспо!

Креспо. Спасибі, я можу й постояти.

Дон Лопе. Сядьте лишень!

Креспо. Га, коли така ваша воля. *(Сідає.)*

Дон Лопе. Знаєте, про що я думав? Ви вчора мусили бути дуже розлючені, бо гнів вам зовсім забив памороки.

Креспо. Мені, пане, не так легко памороки забити.

Дон Лопе. А все-таки вчора... я навіть не просив вас, а ви сіли самі перші, ще й праворуч від мене.

Креспо. Власне для того, що ви не просили. Сьогодні, коли просите, я не хотів сісти. Я вмію бути чемним, але тільки тоді, коли другі зо мною чемні.

Дон Лопе. Вчора ви лаялись, кляли та ганьбили, а нині, як бачу, ви зовсім скромно і делікатно поводитесь.

Креспо. Пане генерале, я вже такий звичай маю: як хто зо мною говорить, так йому відповідаю. Ви вчора, говорячи зо мною, сипали чортами і громами,— ну, то й я мусив вам так само відповідати. Така вже моя натура. Я чоловік товариський. Молиться хтось — і я буду з ним; свариться хтось — і я можу з ним. Чи язиком, чи п'ястуком — я всюди можу держати компанію. І не досить того. Як виджу, що хтось терпить,— і сам чую біль. От і нині. Подумайте, я всю ніч не спав, згадавши про те, що вас нога болить. А ще такий клопіт: я не знав, котра нога вас болить,— і в мене розболілися обі. Прошу вас, ска-

жіть мені, котра нога вам долягає, щоб і мене тільки та одна боліла.

Д о н Л о п е. Жартуйте здорові! Тридцять літ пробув чоловік у тій Фландрії. Вічна служба. Вічні невигоди, походи. Літом під спекою, зимою в снігах і льодах, ані одного дня супочивку. Давно вже я й забув, що то значить одну годину бути без болю!

К р е с п о. Дай вам, боже, терпливості, щоб усе те витримати.

Д о н Л о п е. Терпливості? Ах, і нащо мені її?

К р е с п о. Не хочете, то най вам бог не дає.

Д о н Л о п е. Не хочу терпливості. Нехай радше сто тисяч чортів ухопить і мене з нею.

К р е с п о. Дай боже! Та, мабуть, вони сього не зроблять.

Д о н Л о п е (*хапається за ногу*). Ой-ой-ой! Як же скажено болить. Ой, господи, пошли мені смерть!

К р е с п о. Пошли вам, господи, полегшу, пане генерале! Жаль мені вас дуже, і радо б я віддав свою здорову ногу, щоб вашу уздоровити.

ЯВА ОДИНАДЦЯТА

Ті самі, І в а с ь і слуги вносять стіл, накривають його і ставлять дві ліхтарні.

І в а с ь. Ось і стіл заставляємо.

Д о н Л о п е. Чи не прийдуть мої вояки до услуги?

К р е с п о. Пане генерале, коли ваша ласка — я приказав, щоб ваші вояки тут у моїм домі зовсім не услугували ані сюди не заходили. У мене, богу дякувати, слуг досить, і кождий ваш наказ буде сповнений духом.

Д о н Л о п е. Ну, коли так, то зробіть мені сю одну ласку, покличте свою дочку, нехай ось тут вечеряє з нами.

К р е с п о. Зараз тут буде на ваші услуги. Іди, Івасю, і поклич Ізабеллу.

Івась відходить до дому.

К р е с п о. Пане, хоч би ви були такі здорові, як я вам сього бажаю, то я б ані думки не мав, щоб з вашого боку боятися чогось злого. І прошу вас, пане, не думай-

те, що я міг би о вас щось подібного припустити. Коли б усі вояки були такі чемні та благородні, як ви, то, вірте мені, я не тільки б не запирав своєї дочки, але, противно, сам би казав їй услугувати вам.

Дон Лопе *(набік)*. Що за розумний чоловік отсей Креспо! Хитрий мужик, а при тім яка чесна та права душа!

ЯВА ДВАНАДЦЯТА

Ті самі, Ізабелла, Інес і Івась.

Ізабелла. Ви мене кликали, таточку?

Креспо. Так, доню. Дон Лопе казав тебе покликати, щоб тобі зробити честь своїм товариством.

Ізабелла. Радо буду служити вам, пане генерале.

Дон Лопе. Ні вже. Мені б радше випадало вам услугувати. *(До себе.)* Що за краса! А яка скромна та чемна! Прошу, сідайте, повечеряємо разом.

Ізабелла. Ні, пане генерале: нам, молодим, слід услугувати вам при вечері.

Дон Лопе. Ні, сідайте ось тут напротив мене!

Креспо. Ну, годі, дівчата. Вчиніть, що вам велить дон Лопе.

Ізабелла. Послушенство — наш обов'язок і наша заслуга.

Дівчата сідають.
За сценою чути бряжчання гітари.

Креспо. Мабуть, вояки проходжуються по вулиці та забавляються музикою.

Дон Лопе. А так, так! Вояцьке ремесло — тяжка річ, друже Креспо, а якби ще не та крихітка свободи на кватирах, то ніхто б при війську й не витримав.

Івась. А проте мені видається, що се чудесне життя.

Дон Лопе. Виджу по вас, молодий парубче, що вид військових мундирів, голос тарабана порушує вас, мов на пружинах підносить. Молодість, огонь! Ех! І я колись такий був. Так що, може, захочете пристати до нас?

Івась. Ох, пане генерале! Та се була б моя найбільша розкіш! А ще якби пан генерал зволили взяти мене під свою опіку.

Вояк *(за сценою, кричить)*. Сюда! Сюда! Ось тут для співу ліпше місце.

Реболлледо *(за сценою)*. Стрібуймо ось тут під вікном. Ану, хлопці, пісеньку для прекрасної Ізабелли. А щоб її зо сну збудити, шпурніть легенько камінцями до вікна!

Кидають камінці до вікна.

Креспо *(набік)*. Е, се музика не без цілі. Ну, ну. куди то воно піде? Підождімо.

Співає за сценою.

Я собі гадав,
Що зоря зійшла,
А то ж гарна Ізабелла
По воду вийшла.

Дон Лопе *(набік)*. Ну, музика — се ще нічого. Але камінцями шпурляти, сього вже занадто. А ще перед моєю кватирою отакий гармидер робити! Та ні! Задля Креспо і отсих дівчат буду тихо. *(Голосно.)* От збиточники!

Креспо. Звичайно, молодість-буйність. *(Набік.)* Ех, коли б мені не дон Лопе, я б їм всипав бобу!

Івась *(набік)*. Там у світлиці, де живе дон Лопе, бачив я невеличку шабельку. Як би то незамітно збігати та дістати її до рук! *(Хоче йти.)*

Креспо. Куди ти, хлопче?

Івась. Та так... піду... поможу подавати вечерю.

Креспо. Сиди тут! На те є слуги.

Голоси *(за сценою, кричать)*. Ізабелла! Ізабелла! Встань! Покажись у вікні!

Ізабелла *(набік)*. Господи! Який сором! І що ж я завинила, що вони отак мене викликають?

Дон Лопе *(гнівно)*. Ні, сього вже не можна витримати! До сто швадронів чортів! Чи чував хто таке! *(Зривається, та зачепивши о стіл, перевертає його.)*

Креспо. І кажу: до сто фургонів бісів! Тьфу на таке! *(Схапується і перевертає крісло.)*

Дон Лопе *(поміркувавшися)*. Та ні бо! Нога мене страшенно заболіла, і я схопився з місця, не можучи витримати болю.

Креспо. І я також з тої самої причини схопився.

Дон Лопе. А пощо ж ви крісло перевернули?

Креспо. Ну, як ви перевернули стіл, то я не мав що іншого наборзі перевернути.

Дон Лопе *(набік)*. Як би мені тільки позбутися їх! *(Голосно.)* Ну, годі вже, годі! Я сьогодні не хочу вечеряти. Ідіть спати!

Креспо. Ваша воля.

Дон Лопе *(до Ізабелли)*. Добра ніч, моя красавице!

Ізабелла. Спокійної вам ночі!

Дон Лопе *(набік)*. У мене шабля в покої. А двері з дому найду й напомацки.

Креспо *(набік)*. Піду ніби до стодоли спати. А стара шаблисько і в мене є.

Дон Лопе. Ну, так добраніч вам!

Креспо. Добраніч! *(Набік.)* А діти обоє запру в хаті.

Дон Лопе *(набік)*. Хвилечку пережду, поки всі уляжуться.

Івась хоче крадьком відійти.

Креспо. Гей, хлопче! А ти куди крадешся?

Івась. Я, таточку?

Креспо. Зараз мені додому! І спати всі, розумієте?

Всі відходять у хату. Сцена хвилю пуста. Темно. По хвилі входять капітан, підофіцер, Реболледо, Чіспа і вояки. Реболледо і Чіспа з гітарами.

ЯВА ТРИНАДЦЯТА

Капітан, підофіцер, Реболледо, Чіспа, вояки.

Реболледо. Ні, ось тут буде найліпше! Ану, ставайте кождий на своє місце.

Чіспа. Заспіваємо?

Реболледо. Ну та певно.

Чіспа. Отсе славно. Вже як я і до вікна не приваблю, то бий мене сила божа.

Капітан. Але дівка з кременю! Навіть вікна не отворить.

Підофіцер. Голову даю, що вони там у домі добре чують.

Реболледо. Пст! Пст! Хтось надходить! Пождіть хвильку, най погляну, хто се такий?

Чіспа. Якісь військові. Може, патроль.

Стають за корчами.

ЯВА ЧОТИРНАДЦЯТА

Ті самі, дон Мендо і Нуньйо.
Дон Мендо узброєний, з мечем і щитом.

Дон Мендо. Бачиш що-небудь, Нуньйо?

Нуньйо. Хоч око вийміть — нічого. Але чути все можу.

Дон Мендо. І я чув усе, що тут діялося. Ні, я сього не витерплю.

Нуньйо. А я витерплю.

Дон Мендо. Як думаєш, Ізабелла відчинить вікно?

Нуньйо. Певно, що відчинить.

Дон Мендо. Драбе! Не смій так думати! Вона не відчинить.

Нуньйо. Ну, то не відчинить.

Дон Мендо. Заздрість! Кровавi фурії рвуть моє серце. Здається, одним замахом мого меча я б усіх отих пройдисвітів посік на капусту. Та що мені з того? Зажду ще, щоб переконатися, чи се за її згодою діється, чи без її волі.

Нуньйо. Так знаєте що, пане? Сховаймося ось тут під пліт, посідаймо собі та й ждім.

Дон Мендо. Добре. Се найліпше. Тут нас ніхто не надибає.

Ховаються під живопліт.

Реболледо *(нипаючи докола)*. Щось тут мурмоче. Щось шелестить. Щось шепче. Де та висока мара! Щезла десь? Ну, і добре. Певно, якийсь небіжчик. Таких ми не боїмося. Може, за життя був забіяка, то тепер за кару мусить отуди по корчах волочитися. Упокой, господи, душі усопших рабів твоїх! А ми до діла! Чіспо, де ти! Ану, співай!

Чіспа. Ну, тихо! Слухайте! *(Співає, акомпануючи на гітарі — мелодія гейнівського «Азра»):*

Був собі раз пан Сампайо,
Андалузець, ніби свічка,
Забіяка, яких мало,
Рудобровий, рудовусий.
Раз здибає він Чіллону
В білу днину...

Реболледо *(перериває їй)*. Та що ти баламутиш? У яку білу днину, коли в темну нічку.

Чіспа. Ну, нехай тобі буде і в темну нічку! *(Співає.)*

Раз здибає він Чіллону
В темну нічку у шиночку.
А при ній сидить пан Гарло
І платить їй мід і пиво.
Як побачив се Сампайо,
З піхви вихопив шаблюку,
Як заїде паиу Гарло
Раз ісправа, раз ізліва
Плазом, плазом по тебеньках!

ЯВА П'ЯТНАДЦЯТА

Ті самі. Під час співу закрадаються дон Лопе і Креспо, оба з шаблями і щитами з різних боків і кидаються на вояків.

Креспо *(б'є плазом)*. Мабуть, ось так! Ось так!

Дон Лопе *(б'є)*. Чи не ось так? Ану, покуштуй, як то смакувало.

Вояки, переполошені, втікають, наскакують на дона Мендо і Нунья, збивають їх з ніг і перебігають по них. Дон Мендо і Нуньйо піднімаються і, дістявши пару ударів, утікають також. Дон Лопе і Креспо, не пізнавши один одного, вертають знов на сцену.

Дон Лопе. А то драби! Побігли всі. Ага, ще один ось тут лишився. Се, певно, голова всьому ділу.

Креспо. Еге, он іще один — видно, також з вояцького покоління!

Дон Лопе. Чекай лишень, пташку! Я ще й тебе назначу!

Креспо. Я не я буду, коли йому не вліплю таку пам'ятку, що буде мав що нести!

Підходять один до одного.

Дон Лопе. Ну, а ти чому не тікаєш?

Креспо. Жду, щоб ти перший побіг, а я за тобою.

Дон Лопе. Так? Так ось тобі!

Б'ються шаблями.

А щоб тебе біс! Сей добре смалить!

Креспо. А бий тебе коцюба! Сей махає як скажений!

ЯВА ШІСТНАДЦЯТА

Ті самі, І в а с ь з шаблею, с л у г и з ліхтарями.

І в а с ь. Коли б мені тільки тата знайти! Тату, де ви? Спішу вам на поміч!

К р е с п о. Ось я, Івасю!

Д о н Л о п е. Що? Се ви, Креспо?

К р е с п о. Авжеж, що я! А се ви, дон Лопе?

Д о н Л о п е. Як бачите. Але що ж се за збитки? Адже ж ви казали, що йдете спати?

К р е с п о. Ви те саме казали і навіть вечеряти не хотіли. Значиться, зробив зовсім те саме, що й ви.

Д о н Л о п е. Але я не міг знести тої ганьби, що мені тут заподіяли оті драбуги.

К р е с п о. Я так само. Тим більше, що я тут господар і вся ганьба на мене спадає.

ЯВА СІМНАДЦЯТА

Ті самі, за сценою в о я к и.

В о я к и *(крик)*. Що? Прокляте хлопство сміє на нас кидатися? Ану, камраття! Ходімо! Всіх їх посічімо на капусту! Онде світло, там вони є!

К а п і т а н *(за сценою)*. Забігайте з боків! Щоб ніхто відси живий не вирвався!

К а п і т а н і в о я к и з голими шаблями впадають на сцену.

Д о н Л о п е. Га! А се що таке? Хіба не знаєте, що я тут? Стійте всі! Що се за галас?

К а п і т а н. Пане генерале. Се вояки з моєї компанії. Вони смирно і супокійно проходжувалися по селу, граючи і співаючи. А тим часом якісь мужики зачепили їх. Так от я...

Д о н Л о п е. Пане капітане! Мовчіть! Кожде ваше слово є зневага вашої військової честі. Ви думаєте, що я не знаю, що тут діялося? Та досить того. Бачу, що не стоїте того, щоб з вами обходитися, як з людьми. Так ось вам мій розказ. Уже близько північ. А скоро розвидниться, маєте з своєю компанією геть іти з Заламеї. А тепер марш до шатрів. А хто б мені смів противитися, того я до сто сот мільйонів чортів не так провчу.

Капітан. Слухаю покірно пана генерала. *(На боці.)* А нехай і голову страчу, але ти, гарна дівчино, мусиш бути моя!

Капітан і вояки відходять.

Дон Лопе *(до Креспа)*. А тепер ходімо і ми спати. Можете бути спокійні, тепер ніхто не посміє вас тривожити.

Креспо. Я й так спокійнісінький. *(Набік.)* Дон Лопе лютий-лютий, але щира, чесна душа, а з такими я завсігди погоджуюся.

Всі відходять у дім.

Заслона спадає

ДІЯ ТРЕТЯ

День. Декорація та сама, що в першій дії.

ЯВА ПЕРША

Дон Мендо і Нуньйо штильгукають з пов'язаними головами.

Дон Мендо. Бідний Нуньйо! Де, кажеш, тебе скалічили?

Нуньйо. В саме тім'я. А вас, пане?

Дон Мендо. Мені цілу праву щоку пересік. Болить страшенно.

Нуньйо. А щоб їм сто чортів!

Дон Мендо. Як жию, ще такого страху, такої тривоги я не знав.

Нуньйо. Мені і в материній утробі нічого такого не снилося.

Дон Мендо. Ну, але чи бачив хто таке? Не питає, хто, що, за що, але шасть, прасть та й рубає.

Нуньйо. І не де, а в голову!

За сценою чути тарабан.

Дон Мендо. А се що таке?

Нуньйо. Здається, компанія геть виходить із села.

Дон Мендо. О, нехай господь її проводить! З нею разом і капітана чорт візьме, а тоді не буде мені причини до заздрості.

Нуньйо. Та невже вам, пане, ще не відійшла охота до любовних пригод? Тьфу! Плюньте ви на сю історію і ходіть додому! Адіть, он знов якісь вояки лізуть. Ходіть, щоб оп'ять якої халепи не було.

Дон Мендо. Ходімо, Нуньйо. Але моя любов через се зовсім не вменшилася.

Відходять.

ЯВА ДРУГА

Капітан і підпоручник.

Капітан. Ну, товаришу! Розказ виданий. Зараз же мусимо з усею компанією геть із Заламеї. Так знай же, що я видумав. Вийдемо за гору, оту, що покрита лісом. Там розіпнемо шатра і підождемо до вечора. А вечір...

Підпоручник. Тихо, пане капітане. Он якісь люди.

Капітан. Пішли. Та що вони мені? Вечір я мушу знов вернути в отсе село.

Підпоручник. А то чого?

Капітан. Не можу, братику! Не можу відірвати серця і думок від сеї дівчини. Причарувала вона мене, всю душу мою пригвоздила до себе.

Підпоручник. Ей, пане! Покинули б ви про неї думати! І що вам з неї прийде?

Капітан. Ні, не говори мені нічого! Тепер уже не до розмови, не до міркування. Тепер тільки підмоги твоєї хочу. Діло таке, що одна служниця за гроші і дарунки обіцяла мені ніччю відчинити двері. Най буде що буде, а я мушу бачити Ізабеллу, мушу з нею розмовитися.

Підпоручник. Небезпечне діло, пане. А в усякім разі без товариства кількох витрібуваних вояків я би вам не радив на таке пускатися. Знаєте, що з тими хлопами нелегка справа.

Капітан. Ото ж то власне! Будь ласкав і вибери мені, котрих сам знаєш, бо я зовсім голову трачу.

Підпоручник. Добре, пане. Тілько ще одно.

Аджс ж у тім домі генерал кватирує. Ану, як він вас іще раз подибле? Та се було б ще гірше лихо.

К а п і т а н. Ні, не бійся! Сього не буде! Власне сьогодні рано я довідався від нього самого, що король приказав йому зараз же їхати до Гвадемоии, щоб його зустрічати. Король уже їде, значить, дон Лопе також мусить спішитися.

П і д п о р у ч н и к. Га, коли так, то добре.

К а п і т а н. Гляди ж! Тут о моє життя ходить!

ЯВА ТРЕТЯ

Ті самі, Р е б о л л е д о і Ч і с п а.

Р е б о л л е д о. Пане капітане! Що мені дасте за добру новину?

К а п і т а н. Яку, Реболледо?

Р е б о л л е д о. Все вам добре складається. Одного ворога менше маєте.

К а п і т а н. Якого?

Р е б о л л е д о. Братчик вашої богині, знаєте, той парубіка, почув таку охоту до вояцького мундира і так умів подобатися нашому генералові, що той бере його з собою.

К а п і т а н. Отсе славно. Тепер коли б тільки ота служниця додержала слова!

Р е б о л л е д о. Про се, пане, не бійтеся! За неї я ручу.

К а п і т а н. Гляди ж! Ну, але тепер нам іти, щоб генерал кого з нас тут не побачив. Компанія вже, мабуть, геть за селом. І сонечко вже знижається. О, коли б швидко вечір! Верну сюди, а тоді... Ні, радше світ увесь завалиться, а я не відступлю від свого! Ізабелла мусить бути моя! (*Відходить з підпоручником.*)

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Р е б о л л е д о і Ч і с п а.

Р е б о л л е д о. Ну, зовсім з глузду зсунувся наш капітан.

Ч і с п а. А то чому?

Р е б о л л е д о. Та як же? З трьома, чотирма людьми самому пхатися отсим хлопам у зуби!

Ч і с п а. І ти йдеш?

Р е б о л л е д о. Звісно! Я ж тут головна особа, провідник.

Ч і с п а. А зо мною що буде?

Ребболледо. Що? Може, й ти б мала охоту піти з нами?

Чіспа. Звісно, яко провідник провідника.

Ребболледо. Але в твоїм строї якось ніяково.

Чіспа. То перебери мя за вояка. Меиі все одно. Думаєш, що відваги у мене нема і за двох вояків?

Ребболледо. Хіба я не знаю! Чудесно! Ходи лишень, я зараз тобі винайду мундир!

Відходять.

ЯВА П'ЯТА

З Креспового дому виходять дон Лопе, Креспо і Івась в вііськовім мундирі.

Дон Лопе. Ну, друже Креспо, прийміть моє велике спасибі за все добре, чого я тут у вас зазнав. А вже найбільше дякую вам за те, що ви даєте мені свого сина.

Креспо. Нехай вам служить гаразд, пане генерале!

Дон Лопе. Він буде мені другом, не слугою. Не можу вам сказати, як сильно він припав меиі до серця своєю відвагою, одвертістю і любов'ю до воєнного діла.

Івась. Отут при батькові запевняю вас, паие генерале, що буду для вас у всьому послушний, буду вас за батька рідного мати.

Креспо. А вже, пане генерале, зробіть ласку, пробачте йому, коли часом покажеться непроворним або в чому незвичайним. Наше сільське життя — невелика академія. Плуг, ціп, сокира, лопата — се була його наука, то й нівідки йому було набратися високої політики.

Дон Лопе. Не бійтеся, се помалу само прийде, коби лиш охота. Ну, та пора меиі в дорогу. Вже сонечко хилиться вниз, жара потухає, найліпший час рушати.

Івась. Зараз біжу погляиу, чи ваші носилки готові. *(Відходить.)*

ЯВА ШОСТА

Дон Лопе, Креспо, Ізабелла і Інес.

Ізабелла. Чи то так годиться виїжджати, не попрощавшися з тими, що вас так щиро поважають?

Дон Лопе. О, я певно не був би від'їхав, не попрощавшися з вами, моє гарне дитя. *(Цілує її руку.)* Та по-

звольте сказати вам ще одно. Отсей хрестик, висаджений діамантами,— убогий се дар, коли прирівняти його до вашої краси і доброти, але нехай він буде вам пам'яткою від мене, нехай свідчить про ту щиру симпатію, яку маю для вас. *(Подає їй хрестик.)*

І з а б е л л а. Пане, ви ображаєте мене, хотячи таким коштовним подарунком заплатити за нашу вбогу гостину.

Д о н Л о п е. Ні, дитя моє. Се не заплата, а знак мого батьківського чуття для вас.

І з а б е л л а *(бере хрестик)*. Таку пам'ятку радо приймаю. І вірте, пане генерале, що дорога вона мені буде і люба не задля тих камінців, а задля тих благородних рук; з котрих походить. Поручаю свого брата вашій прихильності і опіці.

Д о н Л о п е. Про нього не журіться. При мні він не пропаде.

ЯВА СЬОМА

Ті самі, І в а с ь.

І в а с ь. Пане генерале, ваші носилки готові.

Д о н Л о п е. Ну, так з богом оставайтеся!

К р е с п о. Щасти вам боже в дорозі!

Д о н Л о п е. Прощавайте, мій добрий Креспо!

К р е с п о. Прощавайте, мій славний генерале!

Д о н Л о п е. Ну, хто б його був подумав, коли ми перший раз спіткалися, що за пару день розстанемось такими приятелями!

К р е с п о. Се, пане, кождий міг би був подумати, хто би знав ваше щире, лицарське, золоте серце.

Дон Лопе відходить.

ЯВА ВОСЬМА

Ті самі, без д о н а Л о п е.

К р е с п о. Сину мій Івасю! Поки там дон Лопе злагодиться в дорогу, слухай ще, отут при сестрі і Інесі, що тобі скажу. Спасибі богу, виріс ти у нас здоровий, гарний. Роду ти чесного і статочного, хоч хлопського, і про се не забувай ніколи. Як потомок чесного роду, що жив своєю працею і других нею годував, ти ніколи не унижуй себе,

МАЛОРУССКАЯ ТРУППА

А. К. Саксаганскаго и Н. К. Садовскаго.

Театръ наслѣдн. „БЕРГОНЬЕ"

Въ Четвергъ 5-го Февраля 1904 г.

Представлено будетъ въ 1-й разъ НОВАЯ нигдѣ не игранная, только на дняхъ полученная изъ цензуры, пьеса

УКРАДЕНЕ ЩАСТЯ

драма у 5-ты дiяхъ, вiдомого Галицкаго писателя Д-ра Ивана Франка

[illegible]

Въ Пятницу 6-го Февраля два спектакля: УТРОМЪ по общедоступн. цѣнамъ пред. будетъ Вiй фантастическая феерiя [illegible] М. Л. Кропивницкаго. ВЕЧЕРОМЪ по обыкнов. цѣнамъ въ послѣднiй разъ новая пьеса Гайдая драма изъ часiвъ „Руины" [illegible] Карпенко Караго

Въ Субботу 7 Февраля два спектакля: Утромъ по общедоступнымъ цѣнамъ Цыганка Аза драма съ пѣнiемъ и танцами у 5 дiяхъ, Старицкаго. Вечеромъ по обыкнов. цѣн. Сто Тысячъ ком. у 4 д. Карпенко-Караго 2) Кумъ мирошникъ, або сатана въ бочцi [illegible] въ 1-й дiи, Дмитренко

Въ Воскресенье 8-го Февраля два спектакля: Утромъ по общедоступн. цѣнамъ Паливода XVIII столѣтiя [illegible] комедiя у 4 дiяхъ. Карпенко-Караго Вечеромъ послѣднiй прощальный спектакль Суета комедiя у 4 дiяхъ, И. К. Карпенко-Караго

Изданiе книжекъ-программъ Типо-Литографiи „Прогрессъ" въ Кiевѣ

Афіша першої вистави драми «Украдене щастя» в Києві (1904)

Літературно-наукова бібліотека ч. 24.
Видавець та редактор Володимир Гнатюк

УКРАДЕНЕ ЩАСТЄ

драма з сільського життя в 5. діях

Івана Франка.

Друге видання

У Львові 1901.

З друкарні наукового товариства ім. Шевченка
під зарядом К. Беднарського

Титульна сторінка другого видання драми «Украдене щастя» (1901)

не гнись, і не хились, і не встидайся. Як хлопський син, ти не силуйся вискочити в пани, не несися занадто, щоб тим ще більше себе не принизив. Будь чемним для всякого, скорим до помочі і порятунку чи то долонею, чи кишенею. Всі скарби Індії не варті того, що людська любов і прихильність. Особливо жінок шануй і ніколи не говори о них нічого злого, а коли найде покуса, нагадай собі свою матір і сестру. До шаблі за леда дурницею не хапайся, але доброї, чесної справи борони до останньої краплі крові. Грошей даю тобі досить. Дон Лопе буде твоїм опікуном, а моє благословенство буде тебе супроводжати на кождім кроці. *(Цілує його.)*

І в а с ь. Таточку! Кожде ваше слово як дорогий скарб западає в мою душу на все життя. Подайте мені руку. *(Цілує її.)* А тепер з тобою, сестричко, попрощаємось! Ну, до побачення. *(Обнімає її.)*

І з а б е л л а. Івасику мій! Братику милий! Здається, якби могла, назавсігди задержала б тебе при собі! *(Цілує його.)*

І в а с ь. Годі, сестричко! *(Подає руку Інесі.)* Бувайте здорові, Інесо! Дай бог нам у добрі побачитись!

І н е с. Я й тепер за слізьми не бачу вас! Прощавайте!

К р е с п о. Ну, діти! Розжалобили ви моє старе серце! В дорогу, Івасю! Дон Лопе вже геть за селом! Здається, якби можна, то я її сам не пустив би тебе в остатній хвилі.

І в а с ь. Бувайте здорові всі враз! *(Відходить.)*

ЯВА ДЕВ'ЯТА

На сцені стемнюється.
К р е с п о, І з а б е л л а, І н е с.

І з а б е л л а. Ох, таточку! Здається, що ти занадто остро поступив з Івасем.

К р е с п о. Ні, доню. Тепер, коли його не бачу, трохи відлягло мені від серця. Чим же занадто остро? Що віддав його до війська? Адже подумай, що було б з нього тут. До хліборобства охоти не має. Вийшов би з нього нероба, марнотратник та завалидорога. Ліпше нехай служить королеві.

І з а б е л л а. Правда твоя! Та все-таки жалко, що отак під ніч він мусив іти з рідного дому.

Креспо. Тепер, в серпні, дитино моя, вечором іти в дорогу найбільша приємність. Ну, а годі знов було держати його, коли дон Лопе вирушив.

Ізабелла. Га, нехай бог провадить! А що, таточку, може, підемо до хати?

Інес. Та чого так швидко. Вояків у селі нема, а тут так чудесно, холодком тягне. Посидьмо ще троха! Ось і сусіди незадовго повиходять на свіже повітря.

Креспо. Добре, діти! І я не маю охоти ще йти до хати. Гляджу отак на сей білий гостинець, що гадюкою в'ється під гору посеред лісу, і все мені здається, що ось-ось побачу мого любого Івася. *(Зітхає.)* Ох, діти, діти! Тяжко з вами, а без вас і серце крається. Інесо, принеси мені на чім сісти!

Інес. А ось лавочка! Всі можемо сісти.

Сідають.

Ізабелла. Ага, таточку! Я й забула вам сказати. Сьогодні присилали за вами ціху з громади. На збори кликали.

Креспо. Знаю, знаю. Сьогодні у нас вибори старшини громадської.

Ізабелла. Ви були на тоці, то вас посланець не застав.

Креспо. Він і на тік прийшов за мною.

Ізабелла. Ну, що ж? Може, підете у громаду?

Креспо. Ні, дитино. Я казав перепросити громаду, що не можу бути. А втім, знаєш? Там у селі є одна партія, що хоче мене вибрати війтом. Так, значить, ніяково мені йти на той вибір, щоб не подумали, що я добиваюся тої почесті.

На сцені стемнюється щораз більше.
Кресно і дівчата хвилю мовчать, потім говорять потихо.

ЯВА ДЕСЯТА

Ті самі на лавці на переді сцени. В глибині сцени, під стіною дому, показуються капітан, підпоручник, Ребольледо, Чіспа в вояцькім мундирі і ще два-три вояки. Говорять притишеним голосом.

Капітан. Пст! Тихо, тихо! Ну, Ребольледо, іди ж і скажи тій служниці, що я жду ось тут.

Р е б о л л е д о. Іду зараз! Але гов! Се що там за люди сидять?

П і д п о р у ч н и к. Здається... Е, та се сам господар, а обік нього, ота в місячнім світлі, се ж його дочка Ізабелла.

К а п і т а н. Так, се вона! Хоч би й не місячне світло, то моє серце сказало б мені, що се вона! Ах, моє щастя вивело її мені назустріч! Тепер тільки сміло. Один відважний вчинок і — і ціль моя осягнена.

П і д о ф і ц е р. Що хочете робити?

К а п і т а н. Їх троє безоружних, а нас купа. Кинемося на них, і маємо її в руках.

П і д о ф і ц е р. А хочете, пане, послухати доброї ради?

К а п і т а н. Ні.

П і д о ф і ц е р. Ну, коли ні, то робіть що знаєте. Ми тут прийшли вам помагати. Значить, розказуйте.

К а п і т а н. Поскидайте плащі!

Всі скидають плащі.

Р е б о л л е д о. Чіспо! Твоє діло — нести плащі.

Ч і с п а. Давайте сюда! *(Бере плащі на плечі і стає збоку.)*

К а п і т а н. Ми стаємо ось тут коло брами, а коли вони наближаться, я закомендерую. Коли б нам прийшлось розбігтися в різні боки, то збірний пункт отам на горі.

Зачаюються при брамі.

К р е с п о *(до дівчат)*. Ну, діти! Досить того свіжого повітря. Ходімо вечеряти.

Всі троє встають і наближаються до брами.

К а п і т а н. Ану, товариші! Тепер пора! *(Кидається на Ізабеллу і хапає її в свої обійми.)*

І з а б е л л а. Ой, господи! Що се таке?

К а п і т а н. Го-го! Голубочко! Ти думала, що зо мною так легко розстатися! Се я, капітан! Далі за мною! *(Несе її геть.)*

І з а б е л л а *(за сценою)*. Рятуйте! Таточку! Рятуйте!

К р е с п о. Га, поганці! *(Кидається за нею, вояки відтручують його.)*

І з а б е л л а. Таточку! На поміч!

І н е с. Господи! Рятуйте її! *(Втікає у браму.)*

К р е с п о. Підлі розбійники! Бачите, що я безоружний, то й знущаєтесь!

Р е б о л л е д о. Іди геть, старий! А то досить мені раз махнути, та й по тобі!

К р е с п о. Махай! Бий! Що мені по житті, коли моя честь зневажена, потоптана, убита! Господи! Коли б мені тільки меча! Без меча гнатися за ними — дарма робота. А побіжу до хати за мечем, то вони втечуть!

І н е с *(скрізь двері подає йому меч)*. Вуйку, ось ваш меч! *(Відходить в дім.)*

К р е с п о. О, спасибі тобі, дитино, за сю поміч! Тепер я не загину без честі! *(Кидається на вояків.)* Де ви, розбійники? Де моя дитина? Віддайте її мені! За неї я кров свою проллю, але й вашої наточу.

П і д о ф і ц е р. Дарма ваша бесіда! Нас багато, а ви самі.

К р е с п о. Зараз і у нас тут більше буде. Та поки що я й сам не повстидаюся. *(Кидається на нього з мечем. Тим часом Ребольледо підставив йому під ноги лавку. Кресно падає.)* О, прокляття!

Р е б о л л е д о. От і лежиш, старий дурню. Раз махну, та й по тобі! *(Замахується шаблею.)*

П і д о ф і ц е р. Е, ні, дай спокій! Сього було б забагато. І честь його потоптати, ще й життя відібрати. Се не по-божому.

Р е б о л л е д о. Але старий хрін крику наробить, піде погоня за нами.

П і д о ф і ц е р. Так знаєте, що зробім? Заткайте йому рот, щоб не кричав, а потім візьмім на плечі і занесімо за село, отам у лісок і де-небудь у гущавині прив'яжім до дерева. Простоїться до завтра — ніщо йому не пошкодить.

І з а б е л л а *(за сценою здалека)*. Таточку! Таточку!

К р е с п о. Дитино моя! Гвалт, люди! Гвалт!

Р е б о л л е д о. Не будеш ти тихо? *(Затикає йому рот хусткою, вояки беруть його на плечі і несуть.)*

І з а б е л л а *(за сценою)*. Рятуйте! Рятуйте!

К р е с п о *(за сценою)*. Гвалт! Гвалт!

ЯВА ОДИНАДЦЯТА

І в а с ь *(входить напомацки)*. Що за крик? Що за гвалт? *(Слухає.)* Тут кричить хтось «рятуйте!», а тут «гвалт!» Тут жіночий голос, а тут мужеський. Мороз по

мні проходить! Кінь мій за селом спотикнувся так, що я злетів з нього стрімголов. Зриваюся, до коня, а кінь втеки назад у село. Я за ним, а тут замість коня чую якісь крики. Що його робити? До хати йти? Ні, не слід покидати людей без рятунку. І куди бігти? Таточко казав жінок найбільше шанувати. Так і буть. Побіжу за жіночим криком! *(Виймає шаблю і вибігає геть.)*

Заслона спадає

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Поляна серед лісу. Місячна ніч,
в часі останніх сцен світає.

ЯВА ПЕРША

Капітан, Ізабелла.

Капітан *(силою держить Ізабеллу за руку)*. Квіточко моя! Горличко моя! Сонечко моє ясне! Невже й тепер ще ти не поглянеш на мене ласкавіше? Не промовиш до мене щирого слова?

Ізабелла *(пручається)*. Нелюде! Вбий мене! Отсе тобі моє останнє слово! Адже ж ти вже вбив мою душу, занапастив мою честь, то вбий же й тіло!

Капітан. Покинь такі чорні думки, моя царівно! Поглянь на мене! Хіба я не молодий, не вродливий? Хіба не варт твоєї любові?

Ізабелла. Будь ти проклятий, нікчемний зраднику! Навіть для моєї ненависті зі своїм огидним поступком ти занизький!

Капітан. Невже ж любов, гаряча, безумна, безпам'ятна, що попхнула мене до сього, не варта в твоїх очах пробачення.

Ізабелла. Пусти мене, коли вбити не хочеш! Пусти, най сама собі смерть заподію!

Капітан. О ні! Так легко я не пущу тебе. Волею чи неволею ти мусиш іти зо мною. Я зламаю твій упір, здобуду твою любов.

Ізабелла. Мою погорду вже маєш. Хіба се злий початок? Пусти!

ЯВА ДРУГА

Ті самі, І в а с ь.

І в а с ь. Га, здається, тут чути той крик! Гей, хто тут, озивайтеся!

І з а б е л л а. Господи! Хтось підходить! *(Кричить.)* Рятунку! Рятунку!

І в а с ь *(прибігає)*. Що бачу? Моя сестра!

І з а б е л л а. Івась! Братику мій! Рятуй мене! Отсей, отсей поганець ухопив мене з дому!

І в а с ь *(добуває шаблі)*. Розбійнику! Злодіяко! Боронись, бо смерть твоя!

Кидається на капітана. Той пускає Ізабеллу і хапається за шаблю. Вони б'ються на шаблях, Ізабелла тим часом утікає в гущавину.

К а п і т а н *(боронячись)*. Хлопе! Чи ти знаєш, хто я? Як ти смієш на мене руку піднімати?

І в а с ь. Ось я посміюсь! *(Ранить його, капітан падає.)*

К а п і т а н. Ой, ой, ой! На поміч! На поміч, мої вояки!

І в а с ь. Е, ні вже! Тепер ти в моїх руках, поганче.

ЯВА ТРЕТЯ

Ті самі, п і д п о р у ч н и к, Р е б о л л е д о, Ч і с п а і в о я к и впадають.

П і д п о р у ч н и к. Пане капітане! Га, що се? Тут бійка! Де ви, пане, капітане?

К а п і т а н *(на землі)*. Ось тут! Отсей мужик ранив мене, а тепер хоче доконати.

П і д о ф і ц е р. Бийте його, хлопці!

Вояки кидаються на Івася, котрий, боронячись, уступає взад, в кінці щезає в гущавині.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Ті самі без Івася.

П і д п о р у ч н и к *(кличе за сцену)*. Агов, хлопці! Покиньте того навіженого! Поперед усього рятуймо пана капітана!

Вояки сходяться довкола нього.

Паночку, де ви ранені?

К а п і т а н. І сам не знаю. Мабуть, у голову мене вдарив і оглушив, а опісля пхнув у бік. Кров тече. Ох! Не можу рушитись!

П і д о ф і ц е р. І що його тепер роботи? В лісі темно, помочі ніякої тут дати не можна, а так лишати пана капітана не можна.

К а п і т а н. Візьміть плащ — де плащі?

Ч і с п а. Ось тут у мене.

К а п і т а н. Візьміть мій плащ, простріть і положіть мене, а відтак чотири вас і несіть. А то я сам не можу.

П і д о ф і ц е р. Але куди нести? Ви знаєте дорогу з сього лісу?

Р е б о л л е д о. Та несім куди-будь! Коли б нам тілько до хати, щоб перев'язати рану. А ось тут стежка є, туди ми вели того старого дурня Креспо, нею найшвидше до хати трафимо.

К а п і т а н. Слухай, Реболледо! Неси мене, неси мене... *(Омлівае.)*

Р е б о л л е д о *(мацає його)*. Пане капітане! Що се вам? Господи! Чи він умер? Не рушаєсь! Не дише! Живо, хлопці, несім його на вільне поле, до села! Чень ще ряту-нок можливий.

Беруть капітана на плащ і несуть.

ЯВА П'ЯТА

І з а б е л л а *(виходить із-за дерев)*. Пішли! Понесли його! Боже справедливий, як швидко рука твоя досягає переступника. Але я? Що ж мені тепер, нещасній, робити? Верну додому,— адже ж таточко не пережиє сеї ганьби, сеї нечесті, котрі йому через мене заподіяно. А тут у лісі страчусь або піду світ за очі, то злі язики готові сказати, що я добровільно пішла з тим розбійником, що я в змові з ним була. Господи, освіти мене! Додай мені сили, щоб я терпливо перенесла отсе страшенне горе!

Г о л о с з а с ц е н о ю *(приглушений, ледве чутний)*. Убийте мене! Убийте, а не лишайте на страшну муку!

І з а б е л л а. Господи, а се що? Мов із-під землі якийсь страшенний стогін іде. *(Кричить.)* Хто там?

Г о л о с з а с ц е н о ю. Будь моїм добродієм, убий мене! Богом святим заклинаю тебе!

І з а б е л л а. Якийсь нещасний! І йому смерті хочеться. І йому життя обридло. Страшно, а хочеться йти в ту сторону, побачити, хто се?

Г о л о с з а с ц е н о ю. Змилуйся! Адже ж знаєш, що життя для мене гірша мука, ніж смерть!

І з а б е л л а. Двоє нас таких! Може, нам легше буде терпіти однакове горе. *(Іде в гущавину в напрямі, відки чути голос. На сцені якийсь час пусто. В гущавині темно, на сцені звільна розвиднюється.)*

ЯВА ШОСТА

І з а б е л л а, за нею К р е с п о з руками, зв'язаними на плечах.

І з а б е л л а *(озирнувшись)*. Господи! Се мій таточко!

К р е с п о *(вийшов з пітьми)*. Мати пречиста! Се ж моя дочка! Дитино моя, що з тобою?

І з а б е л л а *(заливаючись слізьми, кидається йому на груди)*. Таточку! Таточку!

К р е с п о. Розв'яжи мені руки!

І з а б е л л а. Ні. Вперед вислухайте мене. А то ви вб'єте мене, вчувши, що зо мною сталося.

К р е с п о. Не бійся, доню! Знаю, що ти нічого не винна. А в такім разі нічого не могло статися з тобою такого...

І з а б е л л а. Ох, мати божа! Я й сама не можу збагнути всеї безодні мого нещастя! І чую, що смерть була б для мене найліпшим виходом, одиноким рятунком, і боюсь її. Та ні! Робіть зо мною що знаєте! *(Розв'язує його.)*

К р е с п о *(цілує її)*. Не бійся, доню! Розкажи мені все, все, що знаєш. Я ж твій батько і найліпше буду міг осудити, що тут далі діяти.

І з а б е л л а. Все, що знаю! Бідна моя голова! Що я знаю? Знаю те, що той огидний зрадник, той капітан, мов вовк овечку, спіймав мене з ваших обіймів і поніс у пітьму. Знаю, що я кричала, пручалася, рвалася від нього, поки зовсім не зомліла. Коли я прокинулася, він уже був зо мною отут у лісі. Я лежала на землі, ледве жива, розбита, знівечена. Господи! І пощо я прокинулася? Пощо в моїй голові прокинулася свідомість мого нещастя, моєї ганьби? Він держав мене в своїх обіймах, говорив мені

огидні слова, що, мов розпалені кліщі, шарпали моє серце. Я знов почала кричати, а на його погані любощі відповідала прокляттями. Прийшовши трохи до себе, я схопилась і рвонулася, щоб утікати, та він оп'ять спіймав мене. Я зрозуміла, що він хоче силою провадити мене з собою, до своїх вояків, і принялась знов кричати. Нараз я почула голос у лісі — се був Івась. Не знаю, який дух святий зіслав його мені на поміч. Досить, він кинувся на капітана з шаблею. Капітан мусив пустити мене, щоб боронитися — і я втекла від нього та сховалася отут у гущавину. Тривога гнала мене геть, бігти бог зна куди, в світ за очі, щоб утекти від того страшенного почуття, що рвало мою душу. Та любов до брата тримала мене на місці. Ану ж йому не пощастить у тім лютім бою? Хто знає, може, я зможу йому чим-небудь допомогти? Отак міркуючи, я притаїлася в корчах. Не довго тяглася їх боротьба. Бог допоміг Івасеві. Він ударив капітана так, що той з криком повалився на землю. Та в тій хвилі прибігли капітанові помічники і кинулись на Івася. Він, бідний, трібував боронитися, та їх було багато і він мусив утікати. Тоді вони розіп'яли плащ, взяли раненого капітана між себе і понесли.

К р е с п о. Куди його понесли?

І з а б е л л а. Казали, що до найближчої хати.

К р е с п о. Значить, до нашого села?

І з а б е л л а. Отсією доріжкою, що веде в долину.

К р е с п о. Господи! Покажи свою справедливість і дай його мені в руки!

ЯВА СЬОМА

Ті самі, І в а с ь.

І в а с ь. Таточку! Ви тут? Господи, тобі слава!

К р е с п о. Що з тобою, сину? Відкіля йдеш?

І в а с ь. Боже! Сестра тут! *(Кидається до неї, ридаючи.)* Сестричко моя! Нещасна моя! *(Цілує її руки.)* Ні, ні мовчи! Не кажи мені нічого! Все знаю, а чого не знаю, того й чути не хочу! О господи! Невже ти не помстишся на тих поганцях за нашу тяжку кривду?

К р е с п о. Цить, сину! Не взивай бога надармо. Він дав нам розум, і силу, і почуття справедливості в душі. Наше діло робити, що можна, щоб правда не була потоптана в болото. Скажи мені, відки ти взявся і що робиш?

І в а с ь. Вчора вечором я виїхав від вас, щоб здогнати генерала. Недалеко за селом уже ніч мене заскочила. Жену коня, той нараз, мов прочуваючи нещастя, спотикнувся. Я злетів з нього — кінь утік назад додому. Я за ним. Прибігаю близько нашого дому, коли чую якісь жалісні крики. Слухаю, голоси все слабші і слабші, очевидно, віддаляються від села і то в різні боки. Не много думаючи, я побіг за жіночим голосом. Якийсь час я ще чув його, він провадив мене до лісу. Та тут нараз усе затихло. Цілу ніч я мов заклятий блукав по лісі, спотикався о пні, падав у яруги, дряпався вгору. Аж отсе над сим раном знов почув жіночий голос на отсій поляні. Прибігаю і бачу капітана, котрий держить Ізабеллу в своїх обіймах. Я відразу зрозумів усе, і моє серце запалало такою лютістю, що я кинувся на нього мов скажений. Він, почувши мій крик, покинув Ізабеллу і хопив за шаблю. Не тямлю вже, як ми билися. Тямлю тілько, що, побачивши його кров, я закричав з радості, мов лютий звір. Він упав, я кинувся, щоб колоти, січи, гризти його зубами. Та в тій хвилі надбігли його товариші. Я мусив боронитися, мусив утікати перед силою.

К р е с п о *(в задумі)*. Добре, сину. А що ж далі?

І в а с ь. Я не тямив, куди біжу, і опинився на краю лісу. Там мене побачили наші слуги і розповіли мені про нічний напад на наш дім, про вхоплення вас і Ізабелли. Всі вони страшенно переполошені. Всю ніч шукали за вами. Та й не самі вони, а багато других людей шукає за вами.

К р е с п о. Як же сталося, що ти вернувся сюди?

І в а с ь. Дізнавшися від слуг, що ані вас, ані Ізабелли нема ще дома, я зараз побіг шукати сестри в те місце, де її бачив. А вас і не надіявся тут найти.

ЯВА ВОСЬМА

Ті самі, г р о м а д с ь к и й п и с а р
і к і л ь к а с е л я н.

П и с а р. А, Педро Креспо! Господи, тобі слава, що ви живі, здорові! А ми вже думали, що з вами, борони господи, сталася якась погана пригода!

К р е с п о. Спасибі вам, панове сусіди, за ваше добре серце!

П и с а р. Ми тут за вами вже від самого досвіта шукаємо, щоб вам сказати аж три новини

К р е с п о. Які новини?

П и с а р. Адже ви мабуть ще не знаєте, що вас учора на зборі громадським вибрано війтом?

К р е с п о. Мене?

П и с а р. Так, пане Креспо. Одноголосно вас вибрали.

К р е с п о. Боже! Воля твоя!

П и с а р. А друга новина також іще вчора наскочила. Король має приїхати до нас. Через наше село їхатиме і як не нині то завтра буде в Заламеї.

К р е с п о. Га, так спішімся! Треба порядок робити. Треба гідно привітати нашого славного монарха.

П и с а р. То-то й є. Задля того ми й розбіглися так усі шукати за вами, бо знаємо, що у нас до такої справи ніхто не є так спосібний, як ви.

К р е с п о. Ну, а третя новина?

П и с а р. Ах, третя новина вже нам по дорозі здибалася. Погана новина. Сеї ночі в отсім лісі хтось королівського капітана напав і зранив. Вояки понесли його на плащі до села, облитого кров'ю.

К р е с п о. Господи! Що ви мовите?

П и с а р. Ви справедливо перелякалися, пане Креспо. Се дуже непріємна новина. Коли б, не дай боже, показалося, що се хтось із нашого села зробив, то готові нас навіки зруйнувати контрибуціями.

К р е с п о. І де, кажете, понесли його?

П и с а р. У село. Спішилися, щоб дійти до першої хати, щоб спинити кров і перев'язати рану.

К р е с п о. О, се важна новина! За сю новину велике вам спасибі! Ходім! Поспішаймо. Тут найшвидше треба моєї руки і моєї поради! Івасю, веди Ізабеллу додому, а опісля прийдеш до громадської канцелярії! *(Набік.)* Господи! Подай мені сили, і твердості, і мудрості, щоб я своє розбите судно прокермував щасливо через отсі розбурхані та зрадливі хвилі.

Всі відходять.

З а с л о н а с п а д а є

ДІЯ П'ЯТА

ПЕРША ВІДСЛОНА

ЯВА ПЕРША

Нутро сільської хати.

Капітан з пов'язаною головою і рукою і підофіцер.

Капітан. І як се ви могли допустити до того, щоб нести мене сюди в село?

Підофіцер. Не було іншої ради, пане капітане. В лісі не виднося, кров з вас тече, ви зомліли... Ми були в перестраху і квапились, щоб вас живого до хати донести.

Капітан. А тим часом показується, що, крім тої проклятої контузії в голову, моя рана зовсім не важна.

Підофіцер. Богу дякувати! Та хто се міг знати у потемках?

Капітан. Але тепер не гаймо часу! Ходімо відси, поки ота мужичня дізнається, що ми тут є.

Підофіцер. Та ми готові йти хоч зараз. Тільки мужичня вже, мабуть, знає про нас, бо деякі здибали нас по дорозі. Бачачи вас зомлілого і закровавленого, всі були такі перелякані, мовби на власну смерть дивилися.

Капітан. Ге, знають вони, чим то пахне, коли в селі хто військового зранить. Та чорт з ними! Коли б тілько дали нам спокійно вийти, нехай їм їх село й западеться без мене.

ЯВА ДРУГА

Ті самі і Реболледо вбігає.

Реболледо. Пане капітане, біда!

Капітан. А що там таке?

Реболледо. Хіба не бачите? Мужики йдуть.

Капітан. Які мужики?

Реболледо. Купа їх. З ціпами, вильми, косами, мов на війну вибралися.

Капітан. Може, на роботу в поле йдуть?

Р е б о л л е д о. Е, ні! Адіть, обступили нашу хату. Се вони по наші душі!

К а п і т а н. Ну, що ти, Реболледо? Опам'ятайся!

Р е б о л л е д о *(глядить у вікно)*. Стоять, як мур. Про втеку не маємо що й думати. А, розступаються! Начальство надходить. Ось війт з булавою, писар і радні. Ідуть сюда.

К а п і т а н. Ну, се ще ласка божа. Коли начальство є тут, то воно не дасть нас мужикам на поталу. Але яке діло сільському начальству до нас?

П і д о ф і ц е р. Певно, той Креспо нас оскаржив.

К а п і т а н. Ну, то може собі скаржити, але до військової власті. Їх сільська, хлопська власть мені байдуже.

ЯВА ТРЕТЯ

Ті самі, К р е с п о, п и с а р і с е л я н и.

К р е с п о *(з булавою в руці, кричить за сцену)*. Станьте по п'ять вас з косами і ціпами при кождім вікні і при кождих дверях! Жадного вояка без мого розказу не випускайте, а хто б шарпався втікати, того бийте на смерть!

К а п і т а н. Гей, а се що? Як ви сміете з таким криком та шумом сюди врнватися? *(Пізнає Креспа.)* Господи! А се що таке?

К р е с п о. А чому ж би ні? Чи зверхність мусить клінно просити, поки ви їй позволите?

К а п і т а н. Так се ви зверхність тутешня? Ну, що ж, будьте собі зверхність. До тутешньої зверхності, сказати вам правду, мені нема ніякого діла.

К р е с п о. Сьому не перечу. Але зверхності до вас є діло. Пане капітане, я не прийшов тут з вами перечитись, але маю до вас одну велику просьбу.

К а п і т а н. Скажіть, яку?

К р е с п о. Коли ваша ласка — в чотири очі.

К а п і т а н *(до воякiв)*. Вийдіть до сіней!

К р е с п о. І ви, сусіди, вийдіть з ними. А пильнуйте їх добре!

П и с а р. Не бійтеся, пане начальнику!

Воякн і селяни виходять.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Креспо, капітан.

Креспо. Даруйте, пане, що, одержавши з рук громади власть урядову, я мусив ужити її, щоб змусити вас, щоб ви мене вислухали. Але тепер я хочу поговорити з вами не як начальник, не як представник королівської власті, але як чоловік з чоловіком, як батько з сином. (*Кладе булаву на столі.*) Прошу, пане капітане, сядьте і вислухайте уважно моїх слів.

Капітан (*сідає*). Цікавий я дуже, чого вам від мене треба.

Креспо. Пане дон Альваро. Думаю, що можу говорити з вами одверто, по щирості. Не буду виливати перед вами мого чуття, такого гіркого і болючого, що, здається, ось-ось розірве мої груди. Не хочу розжалоблювати ані вас, ані себе. Буду говорити холодно, спокійно, як о купецькім ділі. Пане, я чоловік чесний і чесного роду. Ні одна пилинка людської кривди ані неслави не прилипла до нас ніколи. Що громада мене поважає, маєте доказ в тім, що вчора вибрано мене війтом. Я багатий, пане. Не буду хвалитися, коли скажу, що широко кругом не знайдете не то мужика, але й шляхтича, котрий би маєтком міг зо мною зрівнятися. Дочка моя вихована чесно і морально. Одна вона в мене, і вірте мені, що я не занедбав нічого для її виховання. І грамоти, і домашньої роботи, і звичаїв знає настільки, що в ніякім окруженні, в ніякім домі не повстидається, ніякому чоловікові сорому не зробить. Чи вона гарна,— се ви, пане, борше можете сказати, се говорить ваше любовне безумство, що вас попхнуло на той крок, пане, котрий нас ось тут зводить. Бог мені свідком, що ані я, ані моя дочка, ані ніхто з нас не давав вам приводу до сього діла, не манив вас, не давав вам ніякої надії. Впрочім, се ви й самі можете посвідчити.

Капітан. Ну, так. І що ж далі?

Креспо. Га, сталося нещастя. Сталося таке, що вже відстатися не може. Що ж маємо чинити? Скарай мене боже, коли я хочу вам робити якісь закиди та докори. Я можу зрозуміти вас, адже й сам був молодий, і в самім не раз кипіла кров. Та мені здається, пане, що коли раз таке діло сталося, то на сьому зупинитися не можна. Одно діло другі діла родить. Хто раз хибив, той може ще хибу направити. Я не перечу, пане, що ваша похибка ве-

лика, дуже велика. Я не скрию перед вами й того, що хоч і як я хотів би скрити її перед світом, се вже тепер неможливе. Але я не хочу вашого гріха вважати непростимим, і коли б се тільки від мене залежало, я, богом клянусь, зарився б у нору, як дикий звір, і гриз би землю, і в жмені здавив би власне серце, щоб усе своє горе погребти в нім навіки, щоб не мусити з вами про се говорити. Але ні, все се неможливе і ви самі, роздумавши моє положення, мусите признати, що я не можу інакше поступити.

К а п і т а н. Ну, можете чи не можете, се мене мало обходить. Тілько я все ще не розумію, чого ви від мене хочете?

К р е с п о. Хочу... хочу порадитися з вами, пане, що маю зробити, як запомогти своєму горю.

К а п і т а н. Порадитись? Зо мною?

К р е с п о. Так, пане! Ви ж мудрий чоловік, бувалий у світі, благородний. Коли не серце, то розум повинні сказати вам, що нам у такім припадку робити. Бо я... я, пане, простий чоловік, простий мужик. Мій бідний розум не бачить іншої дороги, іншого виходу, тілько один, котрий міг би мені допомогти, а вам не пошкодити. А се є: віддати вам зараз усе своє добро, не лишаючи собі ані синові ані одної крихіточки, ані одного феника. Візьміть, пане, разом з моєю дочкою все, що я і мої батьки та діди надбали. А коли вам сього мало буде, візьміть і мене, й мого сина і, випаливши нам п'ятна на чолах, поженіть нас на торг і продайте в турецьку неволю, щоб збільшити придане. Радо піду на жебри чи в неволю, коли тілько знатиму, що честь мойого роду не заплямлена, що добра слава моєї дитини чиста і ясна перед усім світом. О пане, не відвертайте лиця свого від мене! Адже вам ані вашій честі се не принесе ущербу, коли ваші діти будуть моїми внуками. О, згляньтеся на мене! (*Клякає перед ним.*) Глядіть, на колінах молю вас, слізьми рошу ваші ноги! Сивий мій волос у порох перед вами хилю! Віддайте мені і моїй дитині ту честь і добру славу, котру ви в хвилі гарячки і нерозваги нам видерли!

К а п і т а н. Годі, старий! Досить того благання. І взагалі я сам собі дивуюся, що міг так довго слухати вашої балаканини. Хіба ви не знаєте, що за те саме, що син ваш кинувся на мене з шаблею, а ви ось тут грозите мені ціпами та косами, оба ви зі своїм сином заслужили собі на смерть? Але я хочу показатися милосердним і дарую

ьам життя — не задля ваших сліз і просьб, але задля гарної Ізабелли. Ідіть і дайте мені спокій зі своєю честю і подібними дурницями!

К р е с п о. Невже ж мої кроваві сльози не можуть зворушити вашого серця?

К а п і т а н. Е, дитячі, бабські і старечі сльози, то все одна байка.

К р е с п о. А на моє безмірне горе нема у вас ані словечка потіхи?

К а п і т а н. Якої ж вам ще потіхи треба? Дарую вам життя. Хіба сього вам не досить?

К р е с п о. Ще раз припадаю до ваших ніг! Що мені життя? Візьміть моє життя, візьміть усе, але верніть мені мою честь!

К а п і т а н (*відтручує його ногою*). А, сього вже забагато. Геть, старий дурню!

К р е с п о. Пане, вважайте, що я війт заламейський.

К а п і т а н. Е, се мені байдуже. Ніякий війт заламейський не має до мене права. Я підлягаю тільки військовому судові, більш нікому.

К р е с п о. Пане капітане, востаннє благаю вас! Змилуйтеся над моїм горем!

К а п і т а н. А я востаннє кажу вам, забирайтеся геть і дайте мені спокій!

К р е с п о. І нічого більше не скажете мені?!

К а п і т а н. Ані одного словечка.

К р е с п о (*встає*). Ну, так присягаюсь на бога, що я тепер інакше з вами заговорю! (*Бере булаву зі стола.*) Гей, панове радні! Варта!

ЯВА П'ЯТА

Ті самі, п и с а р, с е л я н и узброєні.

П и с а р. Що прикажете, пане начальнику?

К а п і т а н. Гей, і чого тут вся отся голота преться? Марш відси!

К р е с п о. Відведіть пана капітана до в'язниці!

К а п і т а н. Що? Ви сміли б?.. Та хіба ви не знаєте, що я капітан, начальник компанії... що я в королівській службі?

К р е с п о. Я також. А в сьому селі я так само капітан, і се вам кажу виразно, що тілько арештантом вийдете з сеї хати, а ні, то вас винесуть трупом.

Капітан. Ого! Я ще, богу дякувати, свобідний і живий.

Креспо. А я також, богу дякувати, не зв'язаний і не небіжчик. Не думайте супротивлятися, а то ще гірше вам буде.

Капітан (*набік*). Щоб тебе чорти! Повна хата хлопства, про супротивлення справді й думати не можна! (*Голосно.*) Пам'ятайте, я до самого монарха удамся зі скаргою на ваше злочинство.

Креспо. Добре, пане. Тільки я й про ваше не буду мовчати. Ось нині або завтра король тут буде — станемо оба перед ним. А тепер віддайте шаблю.

Капітан. Що? Ви сміли б мою шаблю?..

Креспо. У нас арештанти з шаблями не ходять. (*Відпинає йому шаблю.*)

Капітан. Люди! Знайте, що я королівський капітан і що ви повинні мати для мене респект.

Креспо. Я власне хотів їм те саме сказати. Нуте, панове вартові! Візьміть пана капітана з респектом поміж себе і заведіть його до громадського арешту. Там з респектом наложіть йому кайдани на руки і залізні пута на ноги. З респектом не допускайте до нього нікогісінько з його компанії. Так само і всіх його товаришів поарештуйте і посадіть до в'язниці, але кождого осібно. Як се буде готово, тоді скличемо суд громадський і з усяким респектом зробимо з ними протоколи. А коли покажуться винними, то ми пана капітана і всіх його товаришів з усяким приналежним респектом повісимо. Так мені, боже, допоможи!

Капітан. Го-го! Що то значить, як хлоп у свої руки власть дістане!

Варта випроваджує його.

ЯВА ШОСТА

Креспо, селяни, Ребольледо і Чіспа.

Селянин. Пане начальнику! Нещастя!

Креспо. Що таке?

Селянин. Та один вояк, той, що був з капітаном, вирвався нам і втік. Тільки отсих двох іще маємо.

Креспо. Еге-ге! Се наш славний співак! Го-го! Як посторонок шию стисне, то тоді буде співати.

Ребо л ледо. Хіба ж се такий гріх співати, щоб за те аж посторонок шию тис?

Кресно. Гріх? А сохрани господи! Се власне дуже гарна річ. А у мене там у радниці є такий струмейтик, що й безголосого співать навчить.

Ребо л ледо. Се ви про що, пане начальнику?

Кресно. Знаєте, такий невеличкий шрубстачок, у который пальці вкладають. О, як потиснемо, щоб кісточки затріщали, то так будете співати, що аж буде година світати.

Ребо л ледо. Але о що ж вам ходить?

Кресно. Скажіть добровільно все, що сталося тої ночі, то не підете на тортури.

Ребо л ледо. Е, про се, мабуть, ваша дочка більше знає, ніж я.

Кресно. Ну, добре, при шрубстаку більше скажете. *(До Чіспи.)* А ви?

Чіспа. Я до шрубстака не піду.

Кресно. Чому?

Чіспа. Право не позволяє.

Кресно. Яке право?

Чіспа. Вже ви про те не турбуйтеся. Коли я вам кажу, що не позволяє, то так воно мусить бути.

Кресно. Але яке право?

Чіспа. Той параграф, що каже: жінок при надії на тортури брати не вільно.

Кресно. Ха, ха, ха! Хіба ви жінка?

Чіспа. Авжеж. Маркітантка.

Кресно. Ну, се ми побачимо. А проте правду мусите сказати.

Чіспа. Ой, пане! Я співачка зроду і виспіваю вам усе, що знаю, а коли хочете, то й ще більше.

Кресно. Ну, пам'ятайте ж! Тілько в такім разі мине вас тортура! До арешту з ними!

Варта випроводжує їх.

ЯВА СЬОМА

Кресно, Івась, Ізабелла, селяни.

Івась. Ось ми, таточку! Ти казав нам прийти.

Кресно. Добре, сину. Знай же тепер, що ти провинився тяжко, пориваючися з шаблею на пана капітана і завдаючи йому рану.

І в а с ь. Але ж я боронив нашої честі.

К р е с п о. Се мене не обходить, то річ суду. Гей, варта! Візьміть його і також запровадьте до арешту і закуйте в кайдани!

І в а с ь. Що? Мене до арешту? В кайдани? Але ж, таточку, я зовсім не розумію вас!

К р е с п о. Мовчи! Я тепер віїт, і суддя, і начальник, а не отець, і мушу робити так, як мені закон показує. *(Потихо.)* Будь спокійний, сину! Се одинокий спосіб урятувати тебе від смерті. Вартові, візьміть його і пильнуйте добре по дорозі.

Івася випроваджують.

І з а б е л л а. Таточку, що се все значиться? Невже ти хочеш його ставити перед судом за те...

К р е с п о. Що завинив, мусить відпокутувати. А ти, доню, зараз іди з паном писарем до радниці і напиши урядово скаргу на капітана.

І з а б е л л а. Я?

К р е с п о. Пан писар напише. Ти мусиш протокольрно сказати йому всю правду.

І з а б е л л а. Радше вмерти! Таточку! Ти ж обіцяв мені покрити мою ганьбу, моє нещастя...

К р е с п о. Не можна, доню! Тепер роби, як я тобі кажу!

І з а б е л л а. Га, нехай буде воля божа і твоя! Ходімо, пане писарю! Видно, бог за чиїсь гріхи хоче, щоб я випила сю гірку чашу до самого дна.

Ізабелла і писар відходять.

ЯВА ВОСЬМА

К р е с п о сам, потім д о н Л о п е.

К р е с п о *(сам)*. Бідна дитина! І що я їй пораджу? Не зрушили мої просьби того поганця, то, може, зрушить його погроза. А ні...

Д о н Л о п е *(за сценою)*. Так де є Педро Креспо? Тут, кажете, в тій хаті?

К р е с п о. Га, що? Хто там так голосно за мною допитується?

Д о н Л о п е *(входить)*. А, Педро Креспо! Ви тут? Дуже добре. Подумайте, що за погана справа! Неждано-

негадано я мусив на лоб, на шию вертати до вашого села. Мушу знов загостити у вас.

Кресно. Спасибі вам, пане генерале, за честь, яку нам чините. Мій дім усе для вас отвертий.

Дон Лопе. Але що то? Ваш син так і не показався при мні.

Кресно. Зараз дізнаєтеся про причину. Але прошу вас, що се за погана справа привела вас назад до Заламеї?

Дон Лопе. Ах, до сто тисяч чортів! Нечувана справа. Подумайте собі, на дорозі доганяє мене підофіцер тої компанії, що тут кватирувала, і доносить мені... Ні, мене аж у горлі душить лютість, коли про се подумаю!

Кресно. Що ж він вам доніс?

Дон Лопе. Що якийсь тут війтина смів арештувати мого капітана. Ах, чорти б тебе мордували! А я весь ранок такий був веселий, чувся таким здоровим і моя проклята нога мов і зовсім перестала боліти! Та скоро я почув сю вість, зараз погнав сюди. Тьфу! Та се нечуване діло! Зараз того препоганого хлопа кажу на смерть засікти різками.

Кресно. Гм, пане! А мені здається, що ви даремно так поспішали, бо війтина той, може, й не дасться сікти різками.

Дон Лопе. Е, буду я його питати, чи дасться, чи не дасться. Кажу простерти і бити, доки в нім дух теліпається.

Кресно. А я думаю, що так воно не буде і що ви ще інакше надумаєтесь. А знаєте ви, пане генерале, за що вашого капітана ув'язнено?

Дон Лопе. Не знаю. Та се мені байдуже. Коли він що провинив, то я його покараю, а війта все-таки засічу.

Кресно. А знаєте ви, пане генерале, що війт має право в'язнити і судити всякого злочинця, котрий зробить проступок на обширі його села?

Дон Лопе. До біса з таким правом! Не признаю я такого права, щоб простий хлоп...

Кресно. Звісно, що простий. Але я думаю, що як буде ще впертий і завізьметься, то таки по праву може взяти і повісити вашого капітана.

Дон Лопе. О, не діжде він сього. Та ну бо, скажіть мені, де його шукати?

Креспо. Не треба й ходити далеко за ним.
Дон Лопе. А хто ж він такий?
Креспо. Я сам.
Дон Лопе. Он що! Ну, я так і думав.
Креспо. І мали рацію так думати.
Дон Лопе. Ну, Креспо, не жартуйте!
Креспо. Ні, пане генерале, мені зовсім не до жартів.
Дон Лопе. Арештанта мусите мені віддати, а вже за його провину я його покараю.
Креспо. Ні, пане! Власне за сю провину я казав узяти його в кайдани.
Дон Лопе. Але ж він вояк і належить під мій суд.
Креспо. Але він украв мені мою добру славу, вбив мою надію.
Дон Лопе. Але ви не маєте права відбирати його з рук воєнного суду.
Креспо. Але я благав його на колінах, плакав перед ним, а він тілько копнув мене, як собаку.
Дон Лопе. Ви нарушаєте судівництво військове.
Креспо. Він нарушив мою честь, до котрої також не мав права.
Дон Лопе. Але я даю вам слово, що будете зовсім вдоволені моїм вироком.
Креспо. Спасибі вам, пане, але я не маю звичаю просити других о те, що сам можу зробити.
Дон Лопе. До сто громів! Що з вами балакати! Я мушу його мати, хоч би тут усі чорти дуба стали.
Креспо. Добре, будете його мати, але не швидше, аж ми з ним процес скінчимо.
Дон Лопе. Процес? Який процес?
Креспо. Ну, так, пару аркушів паперу візьмемо, полінію̈ємо і спишемо протоколи.
Дон Лопе. Чорт бери ваші протоколи. Зараз отворіть мені в'язницю.
Креспо. Вона й не замкнена. Тілько там стоять люди і мають наказ стріляти на всякого, хто без мого дозволу наблизиться.
Дон Лопе. Ну, з такого наказу я сміюся. На те у мене є також рада! *(Кличе у вікно.)* Гей, вояки! Нехай один з вас бере коня і їде по військо, котре тут постоєм стоя̈ло. Нехай усі зараз вертаються. Понабивати самопали і гармати, позапалювати льонти і йти поспішним маршем у бойовім порядку!

К р е с п о. Пане генерале! Я думаю, що дармо ви трудите своїх людей. Се діла не змінить, а тільки...

Д о н Л о п е. Що тільки?

К р е с п о. Хіба...

Д о н Л о п е. Ну, що у біса? Давитесь словами?

К р е с п о. Тільки хіба прискорить те, що має статися.

Д о н Л о п е. Власне, власне! Я казав їм, щоб прискорили свій прихід.

З а с л о н а с п а д а є

ДРУГА ВІДСЛОНА

Майдан перед радницею.

При вході і під вікнами узброєні мужики стоять на варті.

ЯВА ДЕВ'ЯТА

К р е с п о, п и с а р. С е л я н и виходять з радниці.

К р е с п о. Суд скінчений. Вирок запав по закону і оголошений оскарженому. Має ще годину намислу, щоб рішився, чи сюди, чи туди. Позвольте, панове, що тим часом піду на хвилю додому, привести свої діла в порядок. Ви, пане писарю, лишіться тут. В разі небезпеки знаєте, що маєте робити.

П и с а р. Знаю, пане начальнику.

К р е с п о. А ви, панове рада, найдалі за годину будьте тут оп'ять. Все мусить статися по формі, по закону. Закон — наша сила, наша оборона. З нього нам не вільно ані на волосок схибнути. Ну, до звидання. *(Кресно і радні відходять, писар стає при дверях.)*

ЯВА ДЕСЯТА

За сценою чути гуркіт тарабана. По хвилі виступають д о н Л о п е і в о я к и в повних збруях.

Д о н Л о п е. Ось, хлопці, тая в'язниця! Тут сидить ваш капітан! Ставайте в ряди! Лагодьтеся до штурму! А я ще поговорю з тими мужиками, може, удасться нам ласкою діло закінчити.

Вояки. А як ні, то смерть хлопам! *(Шикуються до бою.)*

Дон Лопе *(остро підходить до вартових)*. Люди!

Писар. Пане генерале, даруйте, але ми маємо наказ стріляти до всякого, хто тут наблизиться.

Дон Лопе. Що? До мене стріляти? Зараз мені віддайте мого капітана!

Писар. Пане генерале, не можемо сього зробити, він по закону засуджений.

Дон Лопе. Блазню один! Як ти смієш так зо мною говорити! Зараз віддайте мені капітана, а то я вас усіх кажу вистріляти і ціле село з димом пущу.

Писар. Робіть що хочете, а арештанта видати вам я не можу!

Дон Лопе *(до вояків)*. Хлопці! Розділіться на дві роти! Одна нехай іде палити село, а друга най пряжить шаблями отсих мужиків. Далі! Наперед!

Вояки. Смерть мужикам! Гурра! *(Біжать до штурму.)*

ЯВА ОДИНАДЦЯТА

Ті самі і Креспо з юрбою узброєних мужиків.

Креспо. Смерть? Оввa, не велике горе смерть! Пане писарю! До діла!

Писар входить до радниці і замикає двері.

Дон Лопе. Го-го! Їх уже більше прибуло! Ану, хлопці, разом на них! Ламайте двері! Дріться в вікна, розмечіть до основ отсю нужденну буду!

Вояки кидаються на мужиків, бійка,
галас і крики.

ЯВА ДВАНАДЦЯТА

Ті самі і король зі свитою входить.

Король. А се що таке? Чи то те привітання, котрим мала стрітити мене Заламея?

Дон Лопе. Ваше величество! Зухвалість хлопська, якої світ не бачив. Їй-богу, коли б ваше величество не були прийшли до села, то за хвилю все село було б горіло, як одна свічка.

Король. Що ж тут сталося?

Дон Лопе. Війт тутешній арештував мого капітана і ніяк не хоче мені його віддати.

Король. Де є той війт?

Креспо. Я.

Король. Яким правом ви се зробили?

Креспо *(подає йому акти)*. Ось тут виложені правні основи мого вчинку. Рабунок дівчини, насильне згвалтування в лісі, відмова пошлюблення її, о що батько з слізьми просив його.

Дон Лопе. Сей батько разом сам і суддя.

Креспо. Що ж се має до речі? Чи в такім разі є інше право? Чи коли б до мене чужий чоловік прийшов з таким ділом, я розсудив би його інакше? Чим же ж я винен, що я для своєї дочки зробив те саме, що зробив би для всякого чужого чоловіка? Впрочім, свого сина, що кинувся був на капітана, я так само велів закувати в кайдани. Чи ж не мав я права вислухати й дочки? Прошу! Ось акти. Перегляньте їх. І коли в них одно слово не так, як я тут сказав, коли в чому-небудь я поблудив против закону, підкупив свідків, сфальшував зізнання — то ось моя голова *(клякає перед королем)*, я зараз готов на смерть.

Король *(переглянувши акти)*. Ну, се так. Діло ясне і процес зроблений після всіх приписів закону. Та тільки виконання засуду до вас не належить. На се є інший трибунал. Тож зараз видайте нам арештанта!

Креспо *(встає і шкрябається в голову)*. Королівське величество! Се буде троха трудно.

Король. Чому?

Креспо. Бачите, у нас у селі тільки один трибунал і є, а той має звичай, скоро видасть засуд, так зараз і виконати його. І сим разом...

Король. Що? Ви посміли б?..

Креспо. Королівське величество, се також воля закону. Пан капітан мав годину до намислу. Тепер ся година вже давно минула.

Дон Лопе. Та що ви нам говорите? Віддайте капітана!

Креспо *(кричить до варти)*. Гей, вартові! Отворіть двері.

Відчиняють двері. В глибині видно капітана, повішеного на сволоці.

Пане генерале! От вам ваш капітан!

Король. І ви сміли се зробити!..

Креспо. Ваше величество, ви самі сказали, що засуд справедливий і поступування було законне. А в такім разі і сповнення не може бути незаконне.

Король. Але для сповнення сього засуду є інші органи.

Креспо. Справедливість у державі одна, як одно тіло. Але у неї рук багато. Що ж в тім злого, що ся рука повісить когось, що мав би повиснути від отої руки? Се дрібна похибка, коли тілько в головній речі справедливості не ухиблено.

Двері зачиняють.

Король. Ну, нехай уже й так. Але хіба ви забули, що він був вояк і шляхтич і мав право згинути від меча?

Креспо. Ваше величество, се правда. Та біда наша ось в чім. Наші дооколичні шляхтичі всі такі чесні та порядні люди, що суд ніколи з ними не має ніякого діла. То й кат наш ніколи не мав нагоди навчитися стинати, а тілько вміє вішати. Впрочім, я думаю, що коли кому тут сталася кривда, то хіба небіжчикові. Він один мав би право жалуватися, ну, а як він мовчить, то других се не повинно обходити.

Король. Ну, що ж з ним зробиш? Пропало діло, дон Лопе. Капітан заслужив на смерть, а ті дрібні формальні похибки не змінюють діла. Нема що робити. Скличте своїх вояків і в дорогу. Нехай ніхто в селі не лишається. Треба нам поспішати до Португалії. А ви, війте — як вас звуть?

Креспо. Педро Креспо.

Король. Ви, Креспо, ставайтеся до смерті війтом у Заламеї.

Креспо. Справді королівська честь для правосуддя.

Король зі свитою відходить.

ЯВА ТРИНАДЦЯТА

Ті самі, без короля.

Дон Лопе. Ну, Креспо! Богу дякуйте, що король прийшов в саму пору.

Креспо. Пане генерале, хоч би не був прийшов, то ви, проте, не були б дістали капітана живого.

Дон Лопе. І чи не ліпше б було віддати мені арештанта? Я певний, що я був би його склонив до того, щоб узяв вашу дочку.

Креспо. Коли добровільно не хотів сього вчинити, то силуваного я не хочу. А моя дочка *(втирає сльози)* бідна дитина! Нічого їй тепер не лишилося, тільки вступити в монастир!

Дон Лопе. Ну, але прочих арештантів, надіюсь, мені віддасте.

Креспо. О, з охотою. *(До варти.)* Зараз випустіть арештантів!

ЯВА ЧОТИРНАДЦЯТА

Ті самі, Ребольледо, Чіспа, потім Івась.

Дон Лопе. А де ж ваш син? Адже ж він також вояк. Я його не лишу.

Креспо. Пане генерале. За нарушення пошани для свого капітана він засуджений на кару і повинен її відбути, хоча він і толкується, що кинувся на свого зверхника в обороні честі своєї сестри.

Дон Лопе. Ну, ну, Креспо! Досить уже тих кар! Випустіть свого сина!

Креспо. Га, воля ваша. Ось він і є.

Івась входить і стає в військовій позиції перед генералом.

Івась. Пане генерале! Прийміть мою найщирішу подяку! Тепер буду невідлучно вашим слугою.

Ребольледо. А я віднині зарікаюся співати.

Чіспа. Я ні! Адже співання звільнило мене від того проклятого струменту.

Заслона спадає

Кінець

МАЙСТЕР ЧИРНЯК

КОМЕДІЯ В ОДНІЙ ВІДСЛОНІ

ОСОБИ

Никифор Чирняк, майстер, швець, 65 літ.
Агафія, його жінка, 55 літ.
Даміян Гутак, цехмістер, 50 літ.
Здзіслав Завадський, майстер шевський, 35 літ.
Клеофас Цимбальський, заприсяглий знавець, 60 літ.
Владислав Шпіцкопф, редактор, 40 літ.
Англічанин, 30 літ, джентльмен.
Мартин, Кришторф } челядники Чирнякові.
Хлопець, термінатор.
Перший послугач публічний
Другий послугач публічний.

Діється в недалекій будущині.

Сцена представляє шевську робітню у Чирняка.

ЯВА ПЕРША

Рано, хлопець замітає робітню, Мартин і Кришторф, що перед хвилею прийшли, перевдягаються, надівають фартухи, щоби засісти до роботи.

Мартин. Живо, ти, малпо, живо! Осьма година, а ти ще не встиг тут попорядкувати!

К р и ш т о ф. Господи боже! Ти ще й виставу не вивісив! Роззяво! І про що ти думаєш, га? *(Замахується на нього поясом.)*

Х л о п е ц ь. Прошу пана, я не можу сам виставу винести.

К р и ш т о ф. Мовчи, драбе! Бери, я тобі поможу.

Беруть обидва шафку з чобітьми і черевиками і виходять.

М а р т и н *(сідає при верстаті)*. І де тільки наш майстер подівся? Служниця каже, що ще ранісінько кудись вийшов. Голову свою даю, що верне закроплений. А тут пильна робота, партії поприходять по замовлення — що я їм скажу? Майже нічого готового нема!

Криштоф і хлопець вертають з двору.

К р и ш т о ф *(зазирає в бокові двері, до хлопця)*. Ти, майстрова вже встала?

Х л о п е ц ь. О, давно.

К р и ш т о ф. Хоч би дала дещо поснідати.

М а р т и н *(роблячи)*. Пане Криштофе і ти, хлопче, прошу до роботи! Треба хоч тоту пару чобіт скінчити для пана радці — по обіді пришле по них.

К р и ш т о ф *(нерадо)*. Е, робота не втече!

М а р т и н. Але пан радця буде гніватися, коли чоботи не будуть готові! *(Шиє.)*

К р и ш т о ф *(сідає до верстата)*. Та нехай собі гнівається! Хіба мені то що шкодить? Я тут не відповідаю, а майстер; коли він варстата не пильнує, то його страта, не моя.

М а р т и н. Ну, пане товаришу, все ж то наша вина буде. Адже майстер платить нам, а коли ми своєї роботи не пильнуємо, то яким же чолом будемо брати заплату?

К р и ш т о ф *(кидає шило)*. Заплату! Ха, ха, ха! Ти се називаєш заплатою! П'ять ринських на тиждень — се у тебе заплата! *(До хлопця.)* Ти, тумане! Не бачиш сього? *(Показує шило, що впало насеред покою.)*

Х л о п е ц ь *(видивився на нього)*. Бачу.

К р и ш т о ф. І не знаєш, що то значить?

Х л о п е ц ь. Що, прошу пана?

К р и ш т о ф *(б'є його кулаком в карк)*. Ось що, дурню! Подай!

Хлопець, зігнувшись від удару, схапується і подає йому шило.

Фі, брате Мартине! Се не заплата і не життя жадне яке ми тут маємо. Се прокляте, нужденне вегетування.

Мартин. Живемо. Інші й того не заробляють і мусять жити.

Криштоф. Ти філістер, от що я тобі скажу. Зовсім так, як той хробак, що заліз у хрін, а про моркву й не чував. І ще й до вдячності якоїсь почувається. Тьфу! А я, брате, інакше думаю. Я думаю, що чим швидше пропаде отсе нужденне дрібне ремесло, чим швидше його з'їдять великі фабрики, тим ліпше буде і для нас.

Мартин *(роблячи)*. Хто знає. Може бути. Та поки що ремесло ще є і дає нам кавалок хліба,— значить, мусимо його пильнувати.

Криштоф. Так і є! Філістер, заскорузлий, тіснозорий, та й годі. Якби всі так думали, то світ би і за сто літ не поступив наперед. Ми, соціал-демократи, думаємо інакше. Що має гинути, най гине зараз! Значить, що хто може, най до сеї цілі допомагає. Робімо трудності дрібному ремеслу, компрометуймо його, дискредитуймо!

Мартин. Наганяймо публіку до Медлінга — чи так?

Криштоф. А хоч би й до Медліига — все ж таки поступ, фабрика.

Мартин. Так, тілько для нас із сього поступу стільки користі, як із торішнього снігу. Що мали би заробити ми, те піде в кишеню віденського фабриканта.

Криштоф. Не бійся, коли дрібне ремесло в Галичині буде зведене до руїни, то фабрики повстануть самі собою, з конечності. Ти чув про англічанина?

Мартин. Про якого?

Криштоф. Адже ж тут, у Львові, якийсь англійський капіталіст закладає фабрику обуві. На велику скалю. П'ять складів у самім Львові. Інші склади по всіх більших містах. О, брате, се буде для наших майстерків смертельний удар!

Мартин. Та я чув щось про се, але якось не вірив.

Криштоф. Не вірив! Адже ж ось тут зараз напротив нас один склад буде! А наш майстер!.. Хіба ти не бачиш, який він від кількох день ходить?

Мартин. Адже правда! Роботу занедбав; раз у раз бігає по місті, то до цеху, то по склепах, то по

редакціях, мовби його шершені гонили. До йоти те саме повторяється, що було при заснуванні складу Медлінга.

К р и ш т о ф. Го, го, тепер їм не Медлінг буде! Англічанин їм попросту ніж до горла прикладає! І з'їсть їх! І коби якнайшвидше!

М а р т и н. Ну, Криштофе, сього не говори! Адже ж перша річ — нам урветься заробок, англічанин у своїй фабриці, певно, нас усіх не помістить.

К р и ш т о ф *(таємничо)*. Кого помістить, а кого й ні. Розумний і поступовий робітник ніколи не згине. А впрочім, що мені до того, що з нами буде? Мене тішить загальний поступ! Упадають останки середньовіччини, дрібна продукція пережила свій вік — капітал концентрується, продукція концентрується по фабриках, організується і росте — пролетаріат також організується, набирає свідомості, здобуває силу, а сила в руках пролетаріату — се початок нового ладу, нової епохи, початок загального людського щастя на землі.

М а р т и н. А щоби прискорити те щастя, треба за балаканням лишити сьогодні пана радцю без чобіт. *(Похиляється над роботою. Криштоф іронічно глядить на нього, потім приймається також за роботу.)*

ЯВА ДРУГА

Ті самі і А г а ф і я із запечатаним листом у руці — вона держить лист бережно, крізь фартушок.

А г а ф і я. Добрий день вам, панове! Добрий день!

К р и ш т о ф. Доброго здоров'я, пані майстрова! Як ваше здоров'я?

А г а ф і я. Спасибі вам, пане! От як то у старої баби: коли не одно, то друге, а все щось болить. *(Підходить до Мартина.)* Пане Мартине!

М а р т и н *(обертається до неї)*. Прошу!

А г а ф і я. Та я до вас. Бачите, мойого старого нема дома, а тут власне листа принесли. Здається, що то від нього, від мойого Івасика... Серцем чую!.. Дуже рада би знати, що він пише. Та що, знаєте, не вмію читати! Не вчили за молодих літ, а тепер уже не до того.

М а р т и н *(бере лист і оглядає)*. Ого! Адрес його рукою писаний, але по-німецьки! Стампіля віденська! А се

що? Я й не чув, що він уже не в Лондоні. *(Розпечатує лист.)*

А г а ф і я. І я не чула. Ну, та читайте, читайте, що він там пише.

М а р т и н *(читає)*. «Дорога мамо! Не гнівайтеся, що я так довго не писав вам. Та не одержавши від вас ані слова відповіді на мій лист, в котрім я завідомлював вас про свою женитьбу...»

А г а ф і я. Що! Про женитьбу? Господи, він писав мені про свою женитьбу, а я й листа не дістала! Що ж се таке?

К р и ш т о ф. Може, лист де на пошті пропав?

А г а ф і я. Досі ніякий його лист не пропадав, аж сей мав би пропасти! Ні, то не може бути. Чи тілько мій старий не заховав його де від мене? Ой господи! *(Плаче.)* Дитиночка моя! Женився, ждав, певно, на благословенство від родичів — і нічого не одержав!

М а р т и н. Та годі-бо, пані майстрова! Не плачте! Може бути, що лист направду на пошті пропав. Що ж на те порадите? Ось слухайте далі, що він пише. *(Читає.)* «...Завідомлював вас про свою женитьбу, я думав, що ви розгнівались на мене, і для того боявся докучати вам своїм писанням».

А г а ф і я. А що? Бачите! Думав, що розгнівалися! Та воно й правда, старий мій і досі гнівається на нього, не може йому дарувати того, що покинув університет.

К р и ш т о ф. А для чого ж він покинув університет?

А г а ф і я *(втирає сльози)*. Ой пане, ви ще недавно тут у нас, то й не знаєте, кілько у нас через те гризоти було. А от пан Мартин міг би вам розповісти,— він Івасів шкільний товариш і у нас від хлопця працює. Ну, та читайте далі, пане Мартине, читайте!

М а р т и н *(читає)*. «Та тепер випало так, що я мусив покидати Лондон і їхати сюди, до Відня, де забавлю кілька день, а потім поспішу до вас, дорога моя мамочко, щоби по кількох літах уцілувати ваші руки».

А г а ф і я *(плеще в долоні)*. Ой господи! Сюди приїде, до нас! Ну, от радість! От утіха! А не знати, надовго чи накоротко? Не пише там про се?

М а р т и н *(читає)*. «Мушу вам при тім сказати, що часи моєї науки і вандрівки вже скінчилися і що я приїжджаю до Львова на постійний побут».

А г а ф і я. Слава тобі, господи! Ну, преці я ще дождалася і у бога допросилася, щоби не дав мені вмерти без мого сина!

М а р т и н *(читає)*. «Жінка моя дуже бажає вас побачити і вже тепер, хоч знає вас тільки з моїх оповідань, любить вас щиро. Більше вам не пишу, бо й так швидко побачимось. Цілую вас і поздоровляю тата. Ваш Іван».

А г а ф і я. Так ось як! З жінкою їде. Що ж, най їх бог благословить! Коби тільки добра була і його любила. Ну, та вже би хіба сліпа, і глуха, і без серця була, щоби могла не полюбити мойого Івасика. Лиш то не знати — хто вона? Не пише нічого про се. Ану ж то яка англічанка або француска, що й слова людського не зрозуміє. От тобі й щастя! Молила бога, щоби дав дождати невістки, а тепер і сама не знаю, чи зумію з нею й забалакати.

К р и ш т о ф. На яких же то науках, пані майстрова, був ваш син за границею?

А г а ф і я. Та на яких науках? Чи я знаю, на яких! Таже власне із-за науки вся біда вийшла. Він у школах дуже красно вчився — пан Мартин може вам сказати. Вже на університет ходив щось три чи чотири роки. Я хотіла, щоби йшов на священика — не хотів. Батько каже: «Йди на право, адвокатом будеш». І того не схотів. Записався на натуральні науки, на якусь фізику та хімію. Батько гнівався, фукав, ну, але нарешті не боронив,— каже: най буде професором. А тут нараз наш Івась приходить та й каже: «Тату, досить того дармоїдства, я хочу вчитися шевства, хочу бути шевцем».

К р и ш т о ф. От іще дурень! Найшов церков богу молитися! Даруйте, пані, що я так виразився про вашого сина, але я справді не можу зрозуміти, як може хтось любити те наше огидливе ремесло.

А г а ф і я. Ой пане! Мені аж згадувати страшно, що тоді у нас діялося. Кілько я тоді наплакалася — бог один знає. Батько як почув такі слова, як кинувся на нього, то коли б я не була затримала його, був би, здається, вбив Івася. «Що, ти хочеш на мою мізерію зійти? То я за пліт викинув усе те, що дав на твоє навчання?» Та що й говорити! Всього було. Зразу старий кричав, сварив, далі зачав ласкавіше говорити, навіть просити: «Сину, не роби мені того, то буде стид для мене!» Ні

Іван Франко.

УЧИТЕЛЬ

Комедія в трьох діях.

Друге видання

Київ
Друкарня 1-ої Київ. Друкарської Спілки, Трьохсвят. 5.
1911.

Титульна сторінка видання комедії «Учитель» (1911)

БУДКА Ч. 27.

Драма в одній дії

ІВАНА ФРАНКА.

ЛЬВІВ 1902.

Накладом А. Хойнацкого

З друкарні Народової.

Титульна сторінка драми «Будка ч. 27» (1902)

та й ні. Так, якби хто клин забив хлопцю в голову. «Хочу бути шевцем, та таким, яким в теперішніх часах швець повинен бути!» Тоді старий,— знаєте, який він є,— розлютився страшенно. «Ну,— каже,— коли мене не слухаєш, то я й знати тебе не хочу! Іди мені геть із хати». А Івась спокійнісінько каже: «Розуміється, що піду. Бо хіба ж я у вас можу чогось навчитися?» Се ще дужче розлютило старого, і він знов кинувся на Івася. *(Втирає очі хусткою.)* Мусив, бідненький, утікати з хати. Вже я потому лиш потайно з ним видалася, крадькома дала йому грошей на дорогу.

К р и ш т о ф. Куди ж він поїхав?

А г а ф і я. Зразу був з рік у Відні, потім подався до Парижа, а відси перед трьома роками виїхав до Лондона. Добре йому там поводилося, нема що казати.

К р и ш т о ф. Ну, а що ж батько, перепросився?

А г а ф і я. Та де там! Навіть згадувати про сина не хоче, особливо при чужих людях. Мало що не проклинає його. А знаю, що старий його любить, бо не раз тайком витягає з моєї шухляди його листи і перечитує. Він думає, що я сплю, а я добре виджу, як він плаче. Та що, коли гордий такий, при людях любить показувати, що він усьому пан, що все мусить по його бути. Ой господи!

В дверях показується Чирняк, вона поспішно хапає від Мартина лист.

ЯВА ТРЕТЯ

Ті самі, Ч и р н я к, З а в а д с ь к и й.

Ч и р н я к *(у дверях, до Завадського)*. Раз вам кажу, панє браце: я старого бога люблю. Не можу інакше! Волю пропасти, а від свого не відступлю.

З а в а д с ь к и й. Ха, ха, ха! Упертий русин, упертий русин. Добрий день, пані майстрова! Добрий день, панове!

М а р т и н. Добре здоровля!

Ч и р н я к *(побачивши жінку з листом)*. А то що? Від кого се лист?

Агафія пробує швидко сховати лист,
але руки їй трясуться і лист падає на землю,
Чирняк підхапує його.

Чирняк *(глянувши на адрес, строго)*. Жінко!

Агафія *(боязко)*. Та то від нього.

Чирняк. Від нього? Від якого нього? З ким ти смієш без мойого відома переписуватися?

Агафія *(з докором)*. Але ж, Никифоре! Дай спокій! Се ж мій син!

Чирняк. Твій син? Як ти смієш мати сина, коли я його не маю? Жінко, не доводи мене до стеклості! Раз я тобі сказав, що у нас нема сина! Нема і не було ніколи. І згадувати про нього не смій! І щоб... і щоб... на, бачиш? *(Дере лист на шматки і топче ногами.)* Бачиш, бачиш!

Агафія *(втираючи сльози)*. Господи! І то батько! Бійся бога, Никифоре! Відки у тебе така лютість на свою власну дитину?

Чирняк. Мовчи, бабо! Коли тота дитина мене за батька не вважає, то вона мені не дитина. Хоче йти своїм розумом, най же йде. Але на мої очі най не показується! Я старого бога люблю, а бог приказав дітям шанувати батьків!

Агафія. Чи же ж він не шанував тебе?

Чирняк. Досить про те! Не хочу й слухати про нього більше! Тут важніша справа. Нам, нашому цілому станові, грозить нова небезпека. Несе дідько якогось англічанина. Хоче нам тут закладати велику фабрику обуві, п'ять складів у Львові, склади по всіх більших містах Галичини. Розумієте, що то значить? А те, що ми всі відразу — небіжчики. Со святими упокой, господи, і Чирняка, і Гутака, і Завадського, і весь славетний шевський цех.

Завадський. Клєнска, клєнска![1] То вже не Медлінг! Той англічанин з мільйонами йде до нас, на певну побіду.

Кришторф. Ну, і що ж, панове майстри, на се пора-дите? З'їсть вас, як мух.

Чирняк *(люто)*. З'їсть? Так думаєте?

Кришторф. Не тілько так думаю, але думаю, що то буде найліпше.

Чирняк *(жвучи вус)*. Т-а-а-к? А не можна би знати, чому?

---

[1] Поразка, загибель! *(польськ.)* — *Ред.*

К р и ш т о ф. А тому, що все-таки той англік внесе до нашого краю капітали, внесе уліпшений спосіб продукції, внесе поступ.

Ч и р н я к. Поступові ви, нема що казати! Тільки що ж ми при вашім поступі будемо їсти?

К р и ш т о ф. Хто буде мати хліб — той буде хліб їсти, а хто не буде мати, нехай постить.

Ч и р н я к *(вибухаючи)*. Пане! Мовчіть! Від завтра не маєте у мене роботи! Забирайтеся до англіка!

К р и ш т о ф. І піду, певно що піду, тільки не завтра. Ви не маєте права виганяти мене і мусите мені виповісти місце на 14 день наперед.

Ч и р н я к *(мовчки відвертається від нього, до Завадського)*. І то челядь! Така нині челядь! Якихсь соціалістів дідько намножив! Ну, чи бачив хто таке! І воно тішиться з того, що його ремесло, те, що його живить, тепер упадає. Ох, нема на вас дисципліни! Я би то вас...

З а в а д с ь к и й. Та що там, панє браце, чи то варто собі кров псувати задля такої марниці?

Ч и р н я к. Але я не можу витримати! Мене аж підносить! Воно мене буде вчити!.. О, я старого бога люблю. Покора супроти старших, пошанування для віку, для сивого волосся! *(Дихає сильно, пауза.)* Але що то я хотів сказати? Ага, про того сучого англічанина. І чого він хоче від нас? Відки йому до голови прийшло якраз на нас напосідатися?

З а в а д с ь к и й. Певно, думає, що ми піддамося йому без супротивлення.

Ч и р н я к. О, не діжде того! Хіба би мене на світі не було, щоб я допустив до сього!

М а р т и н. Як то, пан майстер хочуть з ним боротися?

Ч и р н я к. Пане! Мовчіть, прошу вас! Ніхто вашої думки не питає! Не сміє нам тут англічанин влазити. Вже рада міська внесла меморіал до міністерства проти уділення йому концесії, а завтра ми вносимо другий про нужду шевського стану.

З а в а д с ь к и й. А про анкету не забувайте, панє браце!

Ч и р н я к. Ах, господи! Жінко! Та й справді, я зовсім забув, за чим прибіг додому. Жінко на́ тобі гроші *(дає їй гроші)*, бігай, посилай слуг, а живо.

А г а ф і я. Куди? За чим?

Ч и р н я к. Та не чуєш? Анкета! За хвилю, іно що не видно, анкета буде у нас!

А г а ф і я. Хто ж то такий? Якась пані? В гостину до нас?

Ч и р н я к. Не пані, жінко, не пані, а анкета. Буде пан цехмістер, і пан заприсяглий знавець Клеофас Цимбальський, і пан від газет, знаєш, той, у золотих окулярах!

А г а ф і я. Той, що тягався з тобою тоді, як ви воювали проти Медлінга?

Ч и р н я к. Той сам, той сам!

А г а ф і я. А вже тобі віддав тих десять ринських, що тоді позичив?

Ч и р н я к. Жінко! Ти мені не смій в такий спосіб говорити. Тут діло загальне, не моє особисте. Тут цілому шевському станові грозить руїна!

А г а ф і я. Але тебе першого зруйнують ті пани!

Ч и р н я к. Не смій говорити сього! Ті пани призначені магістратом вислідити стан шевського ремесла в цілім Львові і виробити про те книжку. А пан редактор до того одинокий чоловік.

А г а ф і я. Та хіба він розуміється на шевстві?

З а в а д с ь к и й. Ні, пані кумо. На шевстві розуміємося ми три: я, кум Чирняк і пан цехмістер. Ми ж також у тій анкеті.

Ч и р н я к. І до мене першого має прийти та анкета. Вже я їм покажу, як стоїть діло! Ну, йди ж, іди і прилагодь нам яку закуску. І не забудь про бутельку коньяку,— знаєш, пан Шпіцкопф без нього не може обійтися.

Агафія, сумно хитаючи головою, відходить.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Ті самі, без Агафії.

З а в а д с ь к и й. А то не добре, панє кумє, що ви так образили куму.

Ч и р н я к. Я? Образив її? Чим я міг образити її?

З а в а д с ь к и й. Троха заостро ви накинулись на неї за той лист.

Чирняк. А що ж я? Мав похвалити її за те, що потай мене, без моєї волі переписується з тим... тим...

Завадський. Але то ж ваш син! І ще який син! Здібний чоловік, сміливий, дотепний, такий, що кождий батько міг би гордитися ним.

Чирняк *(півголосом)*. Сказати вам правду — і я його любив і ще люблю і дуже за ним жалую. Та що ж, як такий непослушний. Ну, скажіть самі, чоловік тратився, руйнувався, щоби давати його до шкіл, а коли вже близько кінця, вже на правах, а тут на́ тобі! Стріляє щось хлопчиськові до голови: хочу бути шевцем.

Завадський. І що в тім злого? Я би тішився.

Чирняк *(строго)*. Я ні! Чи на те я руйнувався, щоби мій син не зазнав ліпшої долі, не бачив ширшого світу, ніж я?

Мартин. Ні, пане майстер,— перепрошаю, що вмішаюся в вашу розмову,— ви не зовсім справедливо поступили з сином. Він же ж власне хотів бути шевцем з ширшим поглядом, хотів бачити світ...

Чирняк. Е, що там говорити про се! Пропало. Я його вирікся, він собі пішов у світ і нехай робить, що хоче. *(До Мартина прудко.)* Ви читали його лист?

Мартин. Читав.

Чирняк. Що ж він? Що пише?

Мартин. Нічого. Добре йому ведеться. Швидко надіється бути тут і побачитися з вами.

Чирняк. Зо мною? Най мені не важиться! За двері випрошу! Жаль мені його, але для захування батьківської поваги за двері його випрошу. Вже тут я не уступлю. Старого бога люблю і таким умру.

ЯВА П'ЯТА

Ті самі, Гутак, Цимбальський, Шпіцкопф.

Гутак. Добрий день вам!

Чирняк *(спішить проти них)*. А, вітайте, вітайте! Гості до нас! Пане цехмістер, просимо! Пане редактор, прошу, прошу.

Шпіцкопф *(подає два пальці)*. Моє почтеніє.

Чирняк. Прошу, пане Цимбальський, розгостіться!

Цимбальський *(невеличкий, лисий, з довгою бородою, в окулярах, говорить звільна)*. Дякую, дякую. У мене часу небагато, треба поспішати. *(Вішає капелюх, скидає калоші і пальто.)*

Чирняк. Ну, що там! Куди вам поспішати! Вже коли вас тут маємо, то вас так швидко не пустимо. Мусите придивитися основно нашому життю.

Цимбальський. Розуміється, се наша задача. Тут уже певно треба своє зробити. Тільки без страти часу.

Шпіцкопф. Що ж, здається, ми всі тут зібрані, анкета в комплеті.

Гутак. Так, так, як той казав, комплета в анкеті.

Шпіцкопф. Ми власне, ідучи до вас, шановний пане Чирняк, говорили про те, що, йдучи до вас, треба таки добре побродити по болоті. Я й не думав, щоб у Львові можна було де здибати таке болото.

Чирняк. То не з добра, пане редактор, не з добра. Колись не такі часи були, я мав робітню на Сикстуській, близько ринку, п'ять челядників держав і двох хлопців, та й то обсталюнки плили, як вода на лотоки. А тепер *(махає рукою)*—самі бачите!

Шпіцкопф. Позвольте, позвольте, і давно се було?

Чирняк. Хіба не знаєте? Ще нема цілих 10 літ.

Шпіцкопф *(нотує)*. Ваша правда! То важний факт! «В протягу остатніх десяти літ великий упадок ремесла». О так! Се сумно.

Цимбальський. А позвольте вас спитатися, багато тепер смоли спотребуєте на рік?

Чирняк. Смоли? Ну, смола — то ще не рубрика.

Цимбальський. Ну, але все-таки?

Чирняк. Та що, може, за десять центів, може, за п'ятнадцать.

Цимбальський. А бачите! А давніше, певно, більше спотребовували.

Чирняк. Розуміється, більше робилося, то більше смоли йшло.

Цимбальський *(підносить окуляри і з тріумфом озирається довкола)*. А видите, панове! Я не без цілі про се питаю. Маючи докладну евіденцію продукції смоли в нашім краї, можемо мати дуже докладну міру розвою шевства. У нас, у статистичнім бюрі, вже віддавна в тім напрямі ведуться досліди.

Шпіцкопф. Ну, і до чого довели?

Цимбальський. Ми уложили докладний квестіонар і розіслали його до рад повітових, але досі ще не маємо відповідей.

Шпіцкопф. Ну, певно. Хіба ж ради повітові смолу гонять?

Цимбальський *(строго)*. Пане редактор! Се питання виглядає на іронію, але я відповім на нього поважно. Ради повітові смоли не гонять, але від того є, щоби знали все, що діється в повіті. Можуть наші статистики питати їх про п'янство, про лихву, про еміграцію, про вивіз яєць, про стан засівів і про політичну благонадежність людності, то можемо і ми спитати їх про стан продукції смоли. Чи так, чи ні?

Шпіцкопф. Але ж розуміється, що так. Розуміється! *(Обертається до челядників.)* Панове, давно тут працюєте?

Криштоф. Від осьмої рано.

Шпіцкопф. Я не про те питаюся, але як довгий час?

Криштоф. До семої вечір.

Шпіцкопф. Не те, пане, але чи давно, як ви вступили до роботи у пана Чирняка?

Криштоф. А нащо пану се знати?

Шпіцкопф. Як то нащо? Ми є анкета магістратська, мусимо все знати.

Криштоф. Тут є пан майстер, він має записано, коли я сюди вступив, а я не пам'ятаю!

Шпіцкопф. Значить, давненько-таки. Видно, патріархальні відносини між майстром і челядником. *(Нотує.)*

Криштоф. Еге, вступив перед місяцем, а нині майстер мені виповіли місце.

Шпіцкопф. Так? А чому ж се?

Криштоф. Спитайте пана майстра, я не знаю.

Цимбальський *(до Мартина)*. А будьте ласкаві сказати мені, яким ви штихом шиєте?

Мартин. Як то яким? Звичайним, шевським. *(Шиє.)*

Цимбальський. Подвійним, правда?

Мартин. Най вам буде й подвійним.

Цимбальський. А гудз у дратві в'яжете?

Мартин. Ні.

Цимбальський. То зле. А якого часу потребуєте на один штих?

Мартин. Або я знаю? Не слідив за тим.

Цимбальський. То зле. Неакуратний з вас робітник. Бо припустім, що на один штих іде мінута часу, а ви, беручи нову дратву, не зав'яжете гудза і дратва вам висмикнеться, то ви стратите тому мінуту часу. Правда? А кілько разів на день ви засиляєте нову дратву?

Мартин. Не знаю, не числив.

Цимбальський. І того не знаєте? То дуже зле. Бо коли ви на день засилите, наприклад, сто дратвів, то стратите сто мінут або мало що не дві години часу. А то значить в протягу року 30 тисяч мінут, або 500 годин, або 50 робучих днів стрaчених. Чи вам не совісно?

Мартин. Ні, пане, бо я ані одного штиха не страчу.

Цимбальський. Та-а-ак? А чого ж се премудрий Соломон — знаєте, як про нього повідають? Скликав він усіх кравців і шевців із цілого царства, що має їм щось дуже важного сказати. Зійшлися всі, а він і каже їм: «Пам'ятайте, що коли хто шиє, то вперед зроби гудз, а то перший штих дармо пропаде».

Мартин. Се, пане, як бачу, перша анкета в шевській справі була, а нині маємо другу таку саму.

Цимбальський. Пане, чи ви хочете сміятися з анкети?

Мартин. Борони господи. Хіба можна кого на сміх рівняти з премудрим Соломоном?

Цимбальський. Ну, глядіте ж мені! *(Відходить від нього.)*

Чирняк. Ну, панове, анкета анкетою, але я думаю, що поперед усього слід би дещо перекусити. Робота не втече.

Шпіцкопф. Се ви, пане майстер, дуже мудро сказали.

Агафія *(за сценою)*. Ще ні! За хвилечку буде.

Чирняк. От тобі й на! Даруйте, панове, за хвилечку. Може, хоче дехто з панів ще де про що спитати?

Шпіцкопф. Скажіть же нам, пане майстер, як се сталося, що ваше чесне ремесло так упадає?

Чирняк. Всьому винно зопсуття! Деморалізація! Нові моди раз у раз. А вже отой проклятий Медлінг зовсім нас підрізав.

Шпіцкопф *(облизується)*. Ага, Медлінг! Пам'ятаю! Ви тоді, пане майстер, здається, цехмістром були.

Чирняк. Так, так! І потрудився чимало, борючися з тим заволокою. Та що з того! Не помогло!

З а в а д с ь к и й. Ой, усі ми тяжко його відчули. Ще перед ним був тут інший склад обуві віденської, потім прийшов склад празький, а тепер нам тут англічанин живий лізе, та й ще з фабрикою! Пропадемо!

Г у т а к. О, певнісінько, як той казав, пропадемо!

Ц и м б а л ь с ь к и й. Як думаєте, панове, кілько би так мусив продукувати той англік і по якій ціні, аби вас усіх плазом положити?

Ч и р н я к. А нехай його грім божий перше плазом положить! Вже як він тілько заложить свою фабрику і заведе свої склади, то нам буде досить.

Г у т а к. Для самої новості, як той казав, увесь народ повалить до нього.

Ч и р н я к. А челядь! Думаєте, що один із них усидиться у нас? Усі підуть до нього. От і мій пан Криштоф збирається.

К р и ш т о ф. Бо мушу, коли пан майстер мені виповідає місце.

Ч и р н я к. Чекайте, захопите ви ще у того англічанина шилом патоки. Будете згадувати майстра Чирняка, та пізно буде!

Ш п і ц к о п ф. Ну, а як думаєте, панове, що би потрібне було для піднесення вашого ремесла?

Ч и р н я к. Ну, та вже анкета...

Г у т а к. Як той казав, панове, там по газетах читаєте, то вам ліпше знати, що до чого.

Ш п і ц к о п ф. Ну, ні, тут ваш голос перший, ми можемо тілько поперти справедливі жадання крайового промислу.

Ч и р н я к. Та коли так, то я би думав поперед усього, що треба всім отим фабрикам заказати раз назавсігди вступ до нашого краю.

Ш п і ц к о п ф *(нотує)*. То одно: заказати вступ. Дуже добре. Тілько клопіт, що конституція позволяє...

Ч и р н я к. Отож-то! Я вже се чув і за часів Медлінга. Так на якого ж біса анкета, коли є конституція? Змініть до дідьчої мами конституцію! Що нам по конституції, як маємо з голоду погинути!

Ш п і ц к о п ф. Правда ваша, правда ваша! Отже, другий пункт: змінити конституцію. *(Пише.)* Чи цілком, чи лиш кавалок?

Ч и р н я к. Лиш те змінити, що для нас шкідливе.

Шпіцкопф. Дуже добре! Зараз видно, що маєш діло з чоловіком інтелігентним і справедливим.*(Нотує.)* Ну, а що далі?

Чирняк. Та, що далі? Якби так по-моєму, то я би ще отсих проклятих соціалістів скасував. Мара знає, що за народ розплодився. Нібито рахується ремісники, робітники, а на ділі так і дибає на те, аби своє власне ремесло підкопати, нам, майстрам, не дати дихнути.

Шпіцкопф. Правда ваша! Правда ваша! Скасувати їх зовсім. *(Нотує.)* Ну, а що ще більше?

Чирняк. Більше? *(Обертається до Завадського.)* Що то там ще у нас, панє браце, за жадання? Адже ж ви переписували петицію...

Завадський. Саме найголовніше, аби заряд військовий нам, дрібним майстрам, віддавав достави обуві для армії. Се би нас одно могло підрятувати.

Шпіцкопф. Але ж, здається, панове вже мали ті достави?

Завадський. Е, що то за достави! Кількасот пар чобіт! Не було коло чого й заходитися.

Шпіцкопф. А все-таки ви їх узяли.

Завадський. Звісно, що взяли, бо що ж було робити?

Шпіцкопф. І достарчили на час?

Завадський. Та... ніби... достарчили, правда, не всі. І роботою не всі догодили, многим повідкидувано. Одним словом, капарство вийшло. Чуємо, що вже не хочуть нам давати.

Шпіцкопф. Але як же то так вийшло? Панове домагалися тої достави, а потім і не доставили на час і ще й робота недобра вийшла?

Чирняк. То, пане редактор, усе інтрига, чорна інтрига. Дали нам мало, знеохотили людей. Кому там хотілося коло дурниці заходитися! Потому при відбиранні огляд такий строгий був...

Шпіцкопф. Значить, домагаєтеся, аби відтепер давали вам роботи більше — так?

Чирняк, Гутак і Завадський. Так, так!

Шпіцкопф. І аби при відбиранні не так строго оглядали?

Чирняк. Розуміється!

Шпіцкопф. Дуже розумно! Дуже розумно. *(Нотує.)*

А г а ф і я *(за сценою)*. Никифоре, проси панів до снїдання!

Ч и р н я к. Прошу, панове! Не погордуйте! Чим хата багата!

Ш п і ц к о п ф. О! Отсе ще розумніше! Дуже розумно, дуже! *(Іде до сусіднього покою, за ним Цимбальський, Гутак, Завадський.)*

ЯВА ШОСТА

Чирняк, Мартин, Криштоф.

М а р т и н *(полушептом)*. Пане майстер! Пане майстер!

Ч и р н я к *(вертає від дверей)*. А що там?

М а р т и н. То се *(моргає)* ваша анкета?

Ч и р н я к. Ну, або що?

М а р т и н. Тьфу!

Ч и р н я к. Як то? Як то?

М а р т и н. Один із тих панів скінчений осел, а другий очевидно кпить із вас!

Ч и р н я к. Що?

М а р т и н. Хіба ж ви сього не бачите?

Ч и р н я к. Пане Мартине, прошу вас, робіть свою роботу, а свої уваги лишіть для себе. Що я бачу, то бачу, а що роблю, то знаю і свій розум маю. *(Іде до дверей.)*

ЯВА СЬОМА

Ті самі і З а в а д с ь к и й.

З а в а д с ь к и й *(до Чирняка)*. А, ось ви тут! *(Бере його набік.)* Слухайте, пане браце, по якого чорта нам до анкети того Цимбальського? Та ж то скінчений осел.

Ч и р н я к. Говоріть своє! Осел, але впливовий чоловік. Знаєте, він начальник статистичного бюра, а його жінка має сестру за паном совітником від намісництва. А що він дурень, то се тим ліпше! Можна вмовити в нього те, чого нам потрібно, а вже як він попре, то можна мати надію.

З а в а д с ь к и й *(б'є себе пальцем в чоло)*. Ага!

ЯВА ВОСЬМА

Ті самі і Гутак

Гутак. Ну, пане господарю! Де ви? Тут, як то кажуть, до горлової справи доходить, а вас нема.

Чирняк. О, перепрошаю дуже! Іду вже, йду! *(Біжить до бічного покою.)*

Завадський *(до Гутака)*. Знаєте, пане цехмістру, мені здається, що той газетяр так-таки кпить собі з нас усіх.

Гутак. Ну, я би сього не казав. Звісно, як той казав, газетярська жилка і язик острий та верткий, але все-таки чоловік розумний. Голова, як той казав.

Завадський. Але можна би було до анкети ліпше запросити якогось правдивого католика?

Гутак. Як то, а хіба сей що?

Завадський. Ну, я до таких свіжохрещених католиків якось не маю набоженства.

ЯВА ДЕВ'ЯТА

Ті самі і Шпіцкопф у дверях, з ковбасою в зубах і булкою в руці.

Шпіцкопф. Але ж, панове, прошу!

Завадський. Ідемо, йдемо! *(Іде до бокового покою.)*

Шпіцкопф *(пропустивши його, виходить до Гутака)*. Пане цехмістру, ви чоловік чесний і правди не сховаєте. Скажіть мені, але так, під хайрем, через що властиво банкротує пан Чирняк?

Гутак. Ну, банкротувати він так дуже не банкротує.

Шпіцкопф. Те, те, те! Я й сам бачу! Як нас приймає! Коньяк знаменитий, шинка чудова, ковбаса — моє почтеніє; значить, дихає ще чоловік!

Гутак. Та дихає, дихає. А зменшує робітню — проста річ. Постарівся, сприкрилося робити, рад би, як той каже, троха на політичнім конику погарцювати. Балакати багато любить, на ратуші мови говорить... Де вже йому до шила та до дратви!

Ш п і ц к о п ф. То-то й є! То-то й є! Розполітикування, ось що губить наше чесне старе ремесло! Не хочуть робити, а потім кричать: «Медлінг нас убив! Англічанин нас дорізує!»

Г у т а к. Ну, пане, тут Медлінг і англічанин зовсім окремо. Вони й таких уб'ють, що день і ніч гарують.

Ш п і ц к о п ф. Може бути, не перечу! Я тільки до того річ веду, що коли прийде поміч, то в першій лінії повинні її мати власне ті, що гарують, а не ті, що політикують, а роботу занедбують.

Г у т а к. Так, так! Се зовсім справедливо.

Ш п і ц к о п ф. Ну, але скажіть же мені, з чого властиво жиє пан Чирняк, коли отак занедбується?

Г у т а к *(таємничо.)* Не знаю. Мусить мати з давніших часів дещо зложене. А крім того, має сина за границею. Кажуть, що десь багато оженився. То, може, той йому дещо присилає...

Ш п і ц к о п ф. Та-а-ак? Ага!

ЯВА ДЕСЯТА

Ті самі і Ц и м б а л ь с ь к и й.

Ц и м б а л ь с ь к и й. О, а панове тут конспірують! А там за вами пошукують! Пане цехмістру, ви хіба не ласкаві? Прошу!

Гутак відходить до бокового покою.

Ш п і ц к о п ф *(веде Цимбальського набік)*. Пане Цимбальський! Важна справа!

Ц и м б а л ь с ь к и й. Ну, що?

Ш п і ц к о п ф. Довідуюся власне, що старий Чирняк має гроші.

Ц и м б а л ь с ь к и й. А мені що до того?

Ш п і ц к о п ф. Як то що? А ви їх маєте?

Ц и м б а л ь с ь к и й. Я? Звісно, кілько мені треба, тілько маю.

Ш п і ц к о п ф. То ви щасливий чоловік. Я ніколи тілько не маю. І для того думаю, чи не можна би старого трохи натягнути.

Цимбальський *(б'є себе долонею в чоло)*. Ага! Ось ви куди гнете! Ну, се думка непогана. Але як же?

Шпіцкопф. Знаєте, він дуже вірить в ваші впливи і протекцію. Ну-ко, предложіть йому свою поміч, але зажадайте за те невеличкого задатку.

Цимбальський. А кілько так?

Шпіцкопф. Ну, що буде можна уторгувати. Сто ринських найменше — поділимося.

Цимбальський. Пане, ви геніальна голова!

Шпіцкопф. Ось він іде! Лишаю вас самих! Куйте залізо, поки гаряче!

ЯВА ОДИНАДЦЯТА

Ті самі і Чирняк.

Чирняк *(у дверях)*. Але ж, панове! Прошу ближче. Снідання коротеньке, зараз кінчимо.

Шпіцкопф. О, я зараз. Перепрошаю, що на хвилечку вийшов! *(Іде до бокового покою.)*

Цимбальський. Пане майстер! Прошу на слово!

Чирняк. Прошу, чим можу служити?

Цимбальський *(таємничо)*. Зле стоїть справа!

Чирняк. Як то?

Цимбальський. Дуже нещаслива була думка, що ми прибрали до анкети отсього хрещеного жида!

Чирняк. Або що?

Цимбальський *(таємничо)*. Підозріваю, що він підкуплений англічанином і буде в своїй газеті рити против нас.

Чирняк. Господи! То було би справді нещастя! Але по чім же так міркуєте? Чи говорив що?

Цимбальський. Розуміється! Зовсім недвозначно висловився.

Чирняк. То дуже лихо! Він може все зопсувати.

Цимбальський. Мусите здобутися на якусь жертву, щоб заткати йому рот.

Чирняк. Певне! Певне! Ой господи, от тобі й порятівники! Спасибі вам, пане Цимбальський, що остерегли! Я зараз потихонько поговорю про се з нашим цехмістром.

Цимбальський *(переляканий, хапає його за полу)*. Що, що?

Чирняк. Ну, се ж не моя особиста справа, а загалу, всіх шевців у Львові. То нехай вони й радять. *(Відходить поспішно до бокового покою.)*

Цимбальський *(б'є себе об полу рукою)*. На, маєш! От я й наробив!

ЯВА ДВАНАДЦЯТА

Ті самі, Завадський, Шпіцкопф, потім Гутак і Чирняк; ті два шепчуться близько куліси, інші виходять наперед.

Шпіцкопф. Чудесно! Чудесно! Снідання справді староміщанське! *(до Чирняка.)* Пане майстер Чирняк, ще раз спасибі вам! Будьте певні, скілько моєї сили...

Чирняк *(виступає наперед)*. Пане редактор, не кінчіть сих слів, бо збрешете без потреби.

Шпіцкопф. Що?

Чирняк. Я, пане, старого бога люблю! Я чоловік прямий і одвертий. Скажіть, кілько вам дав англічанин, щоб ви попирали його справу?

Шпіцкопф. Що? Англічанин мені? Пане, ви мене ображуєте. Уважаєте мене за продажного чоловіка.

Чирняк. І надіюсь, що маю рацію. Чи ви думаєте, що я сліпий і не бачу, як ви тут заховуєтесь? Нас усіх на кпини берете, а тайно проти нас інтригуєте.

Цимбальський під час тих слів незамітно висувається з покою і щезає.

Шпіцкопф. Пане, се образа! Ви відповісте мені за се!

Чирняк. Чому ні? Зараз відповім. Ось пан Цимбальський тут. Де він є? А — вийшов? Ну, нічого, він живий! Ми його знайдемо. Він перед хвилею сказав мені, що ви дали йому до пізнання...

Шпіцкопф. Дурень він і ви з ним. Нічого я йому не давав до пізнання, і ви на підставі слів сього дурня не смієте мене ображати! Адіє! *(Відходить.)*

Чирняк. От тобі й на! От наші порятівники! Ну, панове браття, що ви на се скажете?

Завадський. Я вам давно говорив, панє браце, що шкода вашого труду так дуже добиватися тої анкети.

Гутак. Інтелігенти, як той казав, усе однакі: з'їсти, випити і ще вдодатку окпити бідного ремісника.

ЯВА ТРИНАДЦЯТА

Ті самі без Цимбальського і Шпіцкопфа, і два послугачі вносять велику таблицю, шильд полакерований начервоно, а на нім великими зеленими буквами напис: «Склад обуві — John Cheerneak & William Hopkins!» Вони несуть сей шильд аж насеред покою, потім стають, обертають шильд написом до публіки, знімають шапки і здивовано озираються. В бокових дверях показується Агафія, що, зацікавлена, по хвилі також виходить на сцену і оглядає шильд.

Перший послугач. Слава Ісусу Христу!

Чирняк. Слава навіки! А се що значить?

Другий послугач *(до першого)*. Та тут шевський склад, аякже.

Перший послугач. Чи ми тут добре зайшли, прошу пана, з отсим шильдом? Нас маляр вислав, сказав занести на отсю улицю, до англійського складу.

Чирняк *(розлючений)*. Ах ви, тумани! Та тут вам англійський склад? Не видите, що тут християнські люди? Ідіть геть, бо вас і отсю вашу прокляту таблицю викину до сто громів долі сходами!

Другий послугач. Не гнівайтеся, пане майстер, ми не хотіли вас образити! Ми не навмисне!

Чирняк. Ідіть, нехай вас мої очі не бачать! Ну, дивіться, люди добрі! Ріжуть нас і ще на кпини нам свої шильди до покою пакують! *(До послугачів, що заходяться брати шильд у руки.)* Гов! Я вас так не пущу! Я догадуюся, що тут щось є! Говоріть, хто вам казав сюди йти?

Перший послугач. Та маляр.

Чирняк. Брешеш! Говори правду, бо, їй-богу, зараз вас із тим шильдом на поліцію тягну. Говори, був там отой сам англічанин у маляра?

Другий послугач. Та був якийсь пан у високім циліндрі і в сподніх у великі кратки.

Чирняк. І той пан казав вам нести шильд до мене в хату?

Другий послугач. Та так, казав.

Чирняк. Як вам казав? Якими словами?

Другий послугач. Та якими? Ховай боже, по-руськи сказав: «Ідіть і несіть сей шильд до робітні майстра Чирняка і просіть його, аби прочитав, що тут написано».

Чирняк. Що тут написано? *(Читає.)* «Йогн Хеернеак і Вілліям Гопкінс!» А гопкав би він, аби сказився, про-

клята душа! Ну, і пощо ж мені було читати їх собачі назви?

Другий послугач. Я не знаю, прошу пана. А він казав, що зараз сам сюди прийде!

Усі *(гуртом)*. Що? Сам сюди прийде?

Перший послугач. А ось він і є!

ЯВА ЧОТИРНАДЦЯТА

Ті самі, англічанин.

Усі *(гуртом)*. А-а-а-а! Ось він!

Англічанин *(в темних окулярах)*. Добрий день, панове!

Чирняк. А то що? По-нашому чисто говорить.

Англічанин. Перепрошаю! Здається, мої люди помилилися і не туди занесли шильд, де було треба. *(До послугачів.)* Отам напротив несіть, бачите, де двері малюють!

Послугачі з шильдом виходять.

Чирняк. Пане, не знаю вас, хто ви є, але я вас готов у тій хвилі за тими послугачами скинути долі сходами. Як ви смієте мені на злість і на збитки...

Агафія *(що вдивлювалась в англічанина, кидається до нього з криком)*. Мій Івасик! Мій синочку любий!

Англічанин *(скидає окуляри і обіймає її)*. Мамочко! Пізнали мене?

Чирняк. А то що?

Мартин. Як то? Пане майстер, не бачите, що то ваш син? *(Коли Іван привітався з матір'ю, підходить і подає йому руку.)* Здорові були, пане Іване!

Іван. Здоров, Мартине! Як ся маєш? Таточку! Ви все ще гніваєтеся? Дайте руку поцілувати! *(Цілує його руку.)*

Чирняк. Так се ти той страшний англічанин, що прийшов нас усіх із'їсти?

Іван. Авжеж, що я. Хіба ж не читали шильду?

Чирняк. Шильду? Хіба ж там є твоє ім'я?

Іван. Аякже. Джон — то Іван, а Cheerneak — то по-англійськи так пишеться, а читається Чирняк.

Чирняк. Ну, люди добрі! І має бути добре на світі

з такими людьми, коли сама їх мова злодійська. Напише тобі: шахрай а ти йому читай: чесний. А той другий — Гопкало чи який дідько, то що за один?

І в а н. Вільям Гопкінс — мій спільник і тесть, одна з найліпших фірм у Англії.

А г а ф і я. Твій тесть! То ти з англічанкою оженився? Як вона зветься?

І в а н. Дженні, мамочко, Дженні Гопкінс.

А г а ф і я. Ой моє лишенько! Кілько літ господа просила, щоби дав мені дождатися невістки, а тепер на́ тобі! Невістка є, та що, коли я слова до неї не проговорю.

І в а н. Ні, мамочко, не бійтеся сього! Моя Дженні вже потроха підучилася нашої мови, а при вас, то, певно, швидше піде.

А г а ф і я *(плеще в долоні)*. О, золота дитино! Дай тобі боже усякого щастя! Говорить по-нашому! Ну, коли так, то видно, що тебе любить!

І в а н. Авжеж любить, мамочко. І вас любить, хоч досі не бачила. *(Обертається до присутніх.)* А, панове браття, здорові! Пан Гутак, пан Завадський,— пізнаю всіх. Ну, як же вам поводиться?

Г у т а к. От, як той казав, як тому горохові при дорозі.

З а в а д с ь к и й. Дуже нас сполошила відомість про ваш приїзд, пане Іване. Значить, ви тепер міліонер і хочете тут велику фабрику закладати?

І в а н. То так, панове. Мені самому до міліонерства далеко, хоч дещо троха капіталу і в мене є. Але мій тесть, пан Вільям Гопкінс, хоче до спілки зо мною заложити тут велику фабрику обуві і віддати її під мою управу.

З а в а д с ь к и й. І думаєте, що оплатиться вам?

І в а н. Що маємо думати! Ми на голе думання нічого не починаємо. Ми обчислилися, поробили всякі старання.

Ч и р н я к. Які старання?

І в а н. Мій тесть власне перебуває в Відні і вчора мав у міністерстві війни підписати контракт на доставу обуві для тих 100 тисяч війська, що стоять у Галичині. В протягу сього року обіцяно нам додати ще ті відділи, що стоять у Буковині і в Шлезії, а правдоподібно здобудемо ще й Боснію. А я власне вертаю з Угнова і Куликова, де починив старання, щоб тамошнє шевство зорганізувати на спосіб мануфактури. Засадимо їх за роботу і при їх помочі здобудемо села. А міста здобудемо нашими складами, яких наразі закладаємо п'ятнадцять.

Чирняк (*ламає руки*). Господи! Так ось на що ми надіялися! Достава для армії вже пропала!

Завадський. Ну, а коли ж ваша фабрика входить у життя?

Іван. У нас уже все приготоване, за місяць будемо могли розпочати. Маємо машини найновішої конструкції, людей наразі спровадимо своїх, поки тутешні не підучаться.

Чирняк (*що досі стояв з заламаними руками, зривається і хапає Івана за груди*). Ні, досить! Ані слова більше! Марш мені з хати і не смій тут більше показуватися!

Іван. Тату!

Чирняк. Я тобі не тато! Ти мій ворог, ти мій убійця, ти не маєш права звати мене татом! Забирайся! (*Пхає його до дверей.*)

Агафія (*хапає його за руку*). Старий, ти одурів?

Чирняк. Мовчи, стара! Чи й ти против мене?

Агафія (*стає перед ним*). А ти як думав? Що я довіку буду тобі коритися і терпіти твої примхи? Мало ти досі наді мною назбиткувався? Ти не питав, що у мене серце рветься без моєї дитини. Ти топтав моє чуття ногами, а для чого? Для того, що в твоїй дурній голові не могло поміститися, як син може жити своїм, а не батьковим розумом. А бачиш, він своїм розумом таки ліпше вийшов, ніж ти своїм!

Іван. Тату, я прийшов до вас з добрим словом. Хочете приняти у мене місце управителя одного складу?

Чирняк. Що? Я у тебе? А краще живий у могилу ляжу.

Іван. Не маєте потреби гніватися. Я вас не силую і ніколи не забуду, що ви мій тато. Але рідня ріднею, а інтерес інтересом. Я знаю, що з отсих панів майстрів кождий з дорогою душею прийме таку пропозицію.

Чирняк. Не діждеш сього! Панове браття, невже ж ви...

Завадський. О, я перший готов!

Гутак (*шкробається в голову*). Я тілько не знаю, чи потрафлю добре?

Мартин. А про мене, пане Іване, не забудьте!

Іван. О, не бійся, старий товаришу. Про тебе я буду пам'ятати. Сей другий пан, здається, також уже просився до моєї фабрики.

К р и ш т о ф. Так є.

І в а н. Найдемо для вас заняття, коли не в головній фабриці, то при провінціональних складах. При них будемо звільна організувати місцеве шевство в більші мануфактури. Буде робота. Ну, тату, що ж ви на се?

Ч и р н я к. Дарма! Я старого бога люблю! Старих звичаїв держуся. Хоч усі мене відступлять, то лишуся сам і витримаю при своїм до гробу. Іди геть від мене і не признавайся, що ти мій син.

І в а н. Ну, сього мені не накажете. Ви собі можете не признаватися до мене, але я до вас усе буду признаватися. Бувайте здорові! (*Подає йому руку — Чирняк відвертається.*) І ви, мамочко!

А г а ф і я. Що? Ти би мене лишав? Ні, синку, я тепер тебе не лишуся! Зажди хвилечку, тілько вберуся. (*Виходить до бокового покою.*)

Ч и р н як (*похилив голову*). Так он як! І вона мене покидає! Сам на старі літа — сам як палець! (*Затулює очі руками і хлипає — нагло простується.*) Та ні! Се мені байдуже! Нехай буде, що хоче, я стою при своїм! До золотого тельця на поклоненіє не піду! Все се мана, чортяча покуса! Геть мені з хати! Геть! (*Іван, Гутак, Завадський і челядники виходять, тільки хлопець лишається. Чирняк хвилю стоїть, вдивляючись у двері, потім, побачивши хлопця.*) А ти що, не йдеш з ними?

Х л о п е ц ь. А куди ж мені йти? Адже я у вас наймався!

Ч и р н я к (*цілує його в голову*). Синку мій! Що ж ми почнемо самі? Я старий, а ти малий! Як же ж нам боротися з отою страшною силою? (*Опускає руки в задумі.*)

З а с л о н а с п а д а є

СОН КНЯЗЯ СВЯТОСЛАВА

ДРАМА-КАЗКА В 5 ДІЯХ

ПОСВЯТА

У сні турботному, важкому
І я отак колись лежав,
Без діла — діла я бажав,
Без труду — чув у тілі втому.

Кругом мене́ клубилась зрада
І зависть-гадина повзла;
На ро́зграні добра і зла
Мене держала мрій принада.

В тім сні, в тім соннім отупінні
Твій вид явивсь мені нараз
І серцем мо́їм він потряс,
Мене ударив по сумлінні!

Пронята розкішшю і жахом,
Душа збентежилась украй,
Почула крик: «Вставай! Вставай!
Спіши до цілі темним шляхом!»

Я пізнавав, пронятий дрожжю,
В твоїх очах, в твоїм лиці
Найкраще все, що на віці
Любив я й полюбити можу.

І був огонь такий могучий,
І розказ був у тих очах,
Що переміг мій сон і жах
І пхнув мене у вир кипучий.

У вир життя, і труду, й бою,
Огнем тим пхнутий, я пішов.
Відвагу й силу віднайшов,
Хоч сам ішов я, не з тобою.

Прийми ж, несудженая доле,
Оці листочки з мо́їх рук
На спомин тих утіх і мук,
Що виплодило наше поле!

Автор

ОСОБИ

Святослав, великий князь київський, 60 літ.
Гостомисл, воєвода, приближений князя, 50 літ.
Запава, його жінка, 30 літ.
Овлур, боярин, ізгой, 40 літ.
Предслава, його жінка, 35 літ.
Діти Овлурові, німі особи.
Путята, боярин, приближений Гостомисла.
Куиаш, вояк Гостомисла.
Гарниш, слуга Святослава.
Васюта, Панюта, Трубай, Чурило, Чепіль } розбійники.
Ангел, вояки, розбійники, слуги, народ.

Діється в початку XII віку в Києві й околиці.

ДІЯ ПЕРША

Спальия князя Святослава. В глибині сцени направо ліжко за котарою, наліво на стіні ікона матері божої в золоті, а перед нею горить лампада. Наперед з правого боку столик, зліва піч з коминком. По стінах висять мечі, панцирі, шоломи і збруя. На столі велика книга. Вхід спереду, з лівого боку. Вечоріє.

ЯВА ПЕРША

Гарниш

(у дверях шемечеться, не пускаючи когось досередини)

Не можна тут! Чого вам? Гей, ви, служба!
Се що тут за порядок?

Предслава

(за дверми)

Ні, я мушу!

Вривається до спальні з трьома малими дітьми. Всі вони одягнені в жебрацьку одежу.

Я мушу до князя!

Гарниш

Нема князя!

Предслава

То я зажду.

Гарниш

Не тут вам місце ждати.
Тут княжа спальня.

Предслава

Я хіба не знаю?
Не бійся, ще ти в горах стадо пас,
Як я тут знала кождий кут! О боже!
(Плаче.)
Що сталося зо мною! До чого
Дійшла я нині!

(Тулить дітей до себе.)

Діти, милі діти!
Ось тут колись бувала мати ваша!
Їй кланялись, давали честь бояри,
Сам князь із нею любо розмовляв,—
А нині що ми всі? Ми жебраки,
Нещасні, без кута́, без кусня хліба!

Гарниш

Не розумію, жінко, що ти мовиш!
Твоя одежа вказує жебрачку,
Слова ж твої... Та хто ти? І чого
Сюди вдираєшся?

Предслава

Де князь?

Гарниш

На ловах.
Та швидко верне, ось що лиш не видно.

Предслава

Я мушу бачити його.

Гарниш

Про мене,
Тільки не тут.

Предслава

Ні, тут! Я маю діло

Таке до нього...

Г а р н и ш

Се мені байдуже.
Я твому ділу не суддя. Та тут,
У княжу спальню, під грізьбою смерті
Не смію я нікого допускати.

П р е д с л а в а

Ти й не пускав мене — і будь спокійний

Г а р н и ш

Вступися, жінко! Адже можеш хвилю
Заждати в сінях.

П р е д с л а в а

Ні вже! П'ятий день
Чекаю я і все ніяк не можу
Князя́ побачить.

Г а р н и ш

Але ж я не можу
Тебе лишити тут! Таж князь, як скорс
Тебе побачить, не захоче й слухать
Твоєї мови, а велить відразу
Тебе й мене закинути в тюрму.
Вступися, не доводь мене до лиха!

П р е д с л а в а

Дарма! Ось тут при огнищі святому
Сідаю. Діти, тут при мні сідайте!

Сідають.

Тепер не смієш силою мене
Відсіля гнати. Відси я не вступлюсь,
Аж князь прийде́. А що потому буде,
Про се мені байдуже!

Г а р н и ш

(заламує руки)

Жінко! Жінко!
Чи ти безумна? Господи, пропав я!
Ось князь надходить!

(В розпуці бігає по покою, ламаючи руки.)

ЯВА ДРУГА

Ті самі, князь і два слуги.

Князь
(у дверях, обернений до слуг)
А догляньте коней!
Не зараз до води! Нехай відсапнуть.
А витріть добре! Соколи є всі?

Слуга
Усі. Я взяв їх під свою опіку.

Князь
Гляди ж!
(До другого.)
А ти приглянь там за хортами!
У Босого скалічена нога.
Покличте Власа, щоб оглянув рану!

Слуга
Я вже казав покликати його.
Чи ще що нам прикажете?

Князь
Досúть
На нині. Ви втомились. Відпічніть!
А завтра суд у нас! Пришліть мені
Варнаву! Чи полагоджено все,
Що треба?

Гарниш
Я доглянув, пане! Все
Готове: і шатро, й лавки, й столи.

Слуги відходять.

Князь
А, ти тут!
(Оглянувся і побачив Предславу.)
А се що?

Гарниш
(кидається йому до ніг)
Карай мене

Чи милуй, княже! Се моя вина!
Не міг опертись їй. Така могуча,
Що виперла плечима двері спальні,
Мене зіпхнула і ввійшла сюди.

К н я з ь

Се хто такий?

Г а р н и ш

Не знаю, пане! Жінка
З дітьми. Жебрачка з виду, та говорить
Чудне таке...

К н я з ь

Гей, жінко! Хто ти є?
Ходи сюди!

П р е д с л а в а

(сидить)

Не встану відси я!
Ось тут при огнищі святому буду
Сидіти, під опікою його,
Аж доки слова не даси мені,
Що вислухаєш річ мою.

К н я з ь

Пек! Пек!
Якийсь знайомий голос! Темно вже —
Лиця не бачу, тілько очі чорні,
Мов вуглі два, там жевріють.

(До Гарниша.)

Світи!

Г а р н и ш

(креше вогню)

Уперта дуже! А про себе й слова
Сказать не хоче.

(Світить.)

К н я з ь

(зо свічкою наближається до неї)

І лице якесь
Немов знайоме. Встань!

П р е д с л а в а

Не встану, княже,
Аж поки слова не даси...

К н я з ь

Се що знов?
Ти думаєш, що перепреш мене?

П р е д с л а в а

Грізьби твоєї не боюсь я, княже.
Нехай бояться ті, що мають ще
Що тратити. Я все, що тільки мала,
Все стратила. А те, за чим сюди
Прийшла я, те мене не доторкаєсь,
А лиш тебе.

К н я з ь

Мене? А хто ж ти?

П р е д с л а в а

Слово!
Вперед дай слово, о котре благаю!

К н я з ь

Здуріла жінка! Ну, нехай і так!
Даю те слово.

П р е д с л а в а

Що спокійно все
Те вислухаєш, що скажу тобі.

К н я з ь

Все вислухаю.

П р е д с л а в а

Сам на сам зі мною.

Князь підозрено глядить на неї.

Що, славний князь, великий наш герой
Побоюється баби?

К н я з ь

Чорт, не баба!
Та ну, нехай і так! А то її
Позбутись годі! Ну, вставай! Балакай!

П р е д с л а в а

(встає)

А сьо́му повели...

(Показує на Гарниша.)

К н я з ь

(сплеснув у долоні)

Ах, се Предслава!

Овлурова...

П р е д с л а в а

Так, княже, я Предслава!
Нещасного Овлура бідна жінка.
Спасибі, що пізнав мене нарешті,
А то сама я швидко вже не зможу
Себе пізнати.

К н я з ь

Що з тобою дієсь?

П р е д с л а в а

Що ж? Пропадаю! З сими хробаками
Скитаюся поміж людьми, бідую,
Слізьми вітаю ранок і слізьми
Постелю мо́чу вечором.

К н я з ь

Де муж?

П р е д с л а в а

Хіба ж я знаю? Якби не те важне́
І пильне діло, що мене до тебе
Сюди пригнало, я б тебе спитала:
Де муж мій?

(Плаче.)

К н я з ь

Жінко, я його не маю.

П р е д с л а в а

Ти засудив його, обдер із честі,
З маєтку, з всіх заслуг, з усяких прав.
Ти пхнув його могучою рукою
Із сонячних вершин життя людсько́го

В безодню темну, там, де вічний страх,
Де мука, га́ньба. Він ізгоєм стався,
Безправним між людьми, мов вовк у лісі,
Без імені, без роду, без маєтку.
Все, все відняв ти в нього! Мов кропиву
З городу, вирвав з-між людей його,
А ще мене питаєш: «Де твій муж?»

К н я з ь

Ну, бачу, горе не зламало ще
Твоєї вдачі го́рдої, Предславо!
Язик твій острий, як і був.

П р е д с л а в а

Бо горе
І кривда люта все острять його.

К н я з ь

Про кривду, жінко, говорить не смій!
Твій муж убив Добриню-воєводу
І заслужив на смерть. Не мій був суд,
А всіх бояр, що засудив його.

П р е д с л а в а

О так! О так! Князі святі, безгрішні!
Вони ніколи не скривдять нікого,
Бо як захочуть щось таке зробити,
То все знайдуть услужних, що за них
Візьмуть на душу гріх.

К н я з ь

Безумна жінко!
Невже ти думаєш, що, блюзнячи
Отак мій суд і праведні закони,
Осягнеш те, за чим сюди прийшла?

П р е д с л а в а

(хапається за голову)

Ох, накипіло в серці мо́їм горе,
Немов отрута, й тиснесь на язик!
Та ні! Мовчу вже! Я ж не задля себе
Прийшла сюди. П'ять день уже чекаю
Отам під брамою, щоб бачити
Тебе! П'ять день страшенної тортури,

Непевності!.. А тут ніхто не хоче
Мене до тебе завести! А діло
Велике, важне.

К н я з ь

Що за діло, мов!

П р е д с л а в а

Кажи отсьому геть іти!
(Показує [на] Гарниша.)

К н я з ь

Не бійся,
Він вірний в мене.

П р е д с л а в а

О, у тебе всі,
Всі вірні! Але я не вірю їм.
Якби про мене йшло, мені б байдуже,
А се ж про тебе, княже, діло йде.

К н я з ь

Про мене? Ну, коли про мене, жінко,
То я зажду до завтра. Що мене
Самого доторкаєсь, се для мене
Не так-то важне.

П р е д с л а в а

Княже! Богом милим
Благаю тя! Не відправляй мене!

К н я з ь

Уперта ти, то й я упертий буду.
Веди її до гридниці, Гарнишу,
Кажи погодувать її й дітей
І місце дай, щоб мали де проспатись.
А завтра рано, поки суд зачнесь...

П р е д с л а в а

(падає перед ним на коліна)

О княже! Батьку! Вислухай мене!
Се діло — не тебе лишень самого,
А всього краю доторкаєсь!

К н я з ь

Так?
Гарнишу! Є ще Гостомисл в палаті?
Сли є, поклич його. Коли таке
Се діло, то при нім скажи!

П р е д с л а в а

Ні, ні!
Нізащо в світі! При слузі отім
Скоріше, ніж при нім.

К н я з ь

Ти, жінко, п'яна
Або з ума зійшла. Іди проспись!
Я втомлений і також спати хочу.
Веди її, Гарнишу!

П р е д с л а в а

(на колінах)

Княже, слухай!

К н я з ь

(відвертається)

Ні слова більше!

П р е д с л а в а

(повзе за ним)

Тут страшенна...

К н я з ь

Годі!
Не хочу слухать! Що ж ти став, Гарнишу?
Веди її!

Г а р н и ш

Ходіть, ходіть! Чи ж завтра
Не буде час сказати все що треба?

П р е д с л а в а

(встає, ламаючи руки)

Пропало все! Я чую, серцем чую:
Пропало все! Добраніч, княже! Завтра...

Що ж, може й завтра ще прийдесь сказати
Те, що сьогодні слід було. А може...

Князь

Добраніч!

Предслава з дітьми і Гарниш відходять.

ЯВА ТРЕТЯ

Князь сам.

Князь

Тьфу! Ото скажена жінка!
Мов дикий звір, із ланцюга зірвавшись,
Так і вона тут шарпаєсь і рвесь.
І що за діло се таке у неї?
Мене дотичить! Що там може бути
Між нею й мною? Ну, я не цікавий.
До завтра недалеко, будем знати!

(Ходить по кімнаті, потім зупиняється коло стола і глядить в кут коло печі, де перед тим сиділа Предслава.)

Яка страшна вона от тут сиділа!
Лиця не видно... Сірі лахи, чорний
На голові платок, лиш чорні очі,
Мов вуглі два, там жевріють в затінку.
І голос... голос той шпигнув мене
Відразу в серце, щось таке у ньому
Збудив... О боже! Із-за неї в тямці
Зринає образ дорогий, коханий
Моєї жінки. Адже се вона
Предславу сю любила, як дитину,
Ховала, і пестила, і навчала,
І за Овлура замуж віддала!
Я ж сам її малою ще не раз
І на руках гойдав, і спати клав,
Як власною дитиною втішався,
Бо власних бог не дав мені дітей!
А нині що вона? Жебрачка! Жінка
Ізгоя!

(Хапається руками за голову.)

Кілько се одніське слово
Нещастя, горя, муки в со́бі має!
А я й не думав досі так про се!
Забув про неї, засудивши мужа!

(Сидить у задумі.)

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Князь і Гостомисл.

Гостомисл

Даруй, мій княже! Вже зовсім зібравшись,
Щоб їхати додому, я почув,
Що ти вернув із ловів, і приходжу
Тобі добраніч дати.

Князь

*(встає, радісно підходить до нього
і подає йому руку, котру Гостомисл цілує)*

Друже мій!
Спасибі за все добре! Дуже впору
Навідавсь ти. Чи все готове в нас
Для завтрішнього суду?

Гостомисл

Все готове.
І до бояр гінців я розіслав.

Князь

А вісті не прийшли які?

Гостомисл

Нічого
Так важного. Лиш жалувались тут
З поблизьких сіл боярські тивуни,
Що по лісах розбійницькі дружини
Волочаться.

Князь

Оп'ять те давнє лихо?
Чи мало ще повішали ми їх?
Прийдесь оп'ять...

Гостомисл

Та сі не нападають
На мужиків, лиш на двори боярські
Та на купецькії валки.

Князь

Значить,
Се мужики?

Гостомисл

Здається, ні, мій княже.
Оружні, в панцирах.

Князь

Ну, скоро суд
Скінчиться, ми візьмéмося до них.
А про полóвців не чувать нічого?

Гостомисл

Бог милував, не чуть нічого.

Князь

Добре.
Так прощавай же, друже! Поклонись
Дружині своїй! Але завтра рано
На суд прибудь!

Гостомисл

Се ж обов'язок мій.

Князь

То-то бо й є! Без тебе не зачнуть.
А знаєш, нині, повернувши з ловів,
Мав я ось тут пригоду незвичайну —
Ну, та про се ми завтра!..

Гостомисл

Незвичайну
Пригоду... А не можна б... сли твоя,
Мій княже, ласка...

Князь

Ні вже! Я втомлéний,
А діло, бачиться, пусте! Не стоїть
Балакати. Добраніч!

Гостомисл

Мій поклін!

(Відходить, вагаючись і озираючись, чи князь не заверне його.)

ЯВА П'ЯТА

Князь сам.

Князь

Розбійники знов завелись. Ну що ж,
Прийдеться вішати. Вже що як що,
А сьо́го я подарувать не можу.
Тут милосердя, зглядів я не маю.
Пора нам до порядку привикати.
Русь двигаєсь. По тихих хуторах,
По городах укріплених народ
Працює, здобува добро. З далеких
Сторін, із Греції, з-за моря їдуть
Купці до нас, з Венеції, з Морави,
Заморські скарби і достатки йдуть
На Русь... А ті поганці тут гадають
Під мура́ми столиці плюндрувати!
Чужою працею кормитись, нам
Робити встид по всіх чужих краях!
Ні, сьо́го я не потерплю нізащо.
Розбоям, крадежам не дам ширитись.
Коб тілько суд скінчивсь!

(Ходить по кімнаті.)

ЯВА ШОСТА

Князь, Гарниш.

Гарниш

Ридає дуже
Та жінка, княже!

Князь

(прокидається із задуми)

Га, се ти, Гарнишу?
Ридає, кажеш?

Г а р н и ш

Ми дали їй хату,
Дали їй по́стіль, подали вечерю...
Дітей погодувала, а сама
Ні в рот нічого. Спать дітей поклала,
Сама ж по хаті біга, мов безумна,
І наче по покійнику голосить.

К н я з ь

Не розумію, що се все значи́ть.
Боюсь, що бідна з горя одуріла.

Г а р н и ш

Мені здається, княже, що не так.
Вона при розумі, та щось страшне
У неї на сумлінні.

К н я з ь

Муж її
Колись був мо́їм близьким боярино́м,
Слугою найвірнішим уважався.
Вона ж при нас ховалась, виростала.
Не диво, що тепер, коли нещастя
Її зіпхнуло так глибоко, їй
У голові мішаєсь. Ну, та я
Не дам їй пропадати. Гріх мій був,
Що досі якось я забув про неї.

Г а р н и ш

Вона не нарікає, княже мій,
Не скаржиться на власне горе. Раз,
Один лиш раз сказала: «Прийде час,
Побачить князь, хто вірний був йому».

К н я з ь

Жаль, жаль говорить се її устами.
Овлур був вірний, не перечу то́го.
Та що ж робить! В якійсь безумній сварці
Вбив воєводу. Не моя вже сила
Була його від суду вберегти.

Г а р н и ш

О що ж він з воєводою сварився?

Князь

Сього ми так і не дізнались в суді.
Овлур мовчав, немов заклятий, ну,
А воєвода, той мовчав, як труп,
А більше свідків не було при тому.
Та годі вже, я спать хочу́, Гарнишу,
Втомився, бігаючи за медведем.

Гарниш

(знімає з князя збрую і верхню одіж,
роззуває чоботи)

Чи маю стіл присунути к постелі?

Князь

Так, так, прісунь! Я в ліжку прочитаю
Ще дещо з сеї книги.

Лягає, Гарниш присуває стіл з книгою до постелі і ставить на нім світло.

Добре, добре!
Тепер вже можеш спать іти.

Гарниш
(кланяється)

Добраніч!

(Відходить.)

ЯВА СЬОМА

Князь
(лежить у ліжку, котара відслонена)

Ах, слава богу, що по тру́дах дня
Отак простягнесь чоловік! Заснути б!
Та ні! Помолимось святому богу!

(Бере книгу і мовчки читає, по хвилі.)

А все мені ота Предслава з думки
Не сходить. Троє дітенят дрібних!
Вона ж їх мати! Як то їй дивитись
На них, як в лахах, у жебрацькім стані,
В недолі, в голоді не раз, сльотою

Та снігом биті, так ростуть вони!
Що буде з них? О боже! Відверни
Оті думки від мене! Затверди,
Замкни від них моє нещасне серце!
Від сих думок, бач, одуріти можна
Мені, чужому! Що ж то мусить бути
У серці матері! А я, поганий,
Я, окаянний, і забув про неї!
Закон! Судили! Що значить сказати
Одне маленьке слово те: ізгой!
Невинне слово! Ще здається навіть,
Що ласку чоловікові зробили,
Бо він на смерть, бач, заслужив. Ізгой,
Та й годі. А піди ти, зміряй сам
Хоч думкою безодню сліз і горя,
Що криється в тім слові!

(Читає знов. По хвилі замикає книгу і кладе її на столі.)

Не можу більше! Господи, прости
Лінивому рабові! Верх бере
Над духом втома.

Мовчанка.

Отакі маленькі,
А вже ізгої! Без вини своєї,
За батьків гріх, а мусять пропадати!
Ні, ні, не дам!

Пауза.

А кілько-то, крім них,
Так само йде! Ізгої! І чи ж зможу
Я всіх спасать? О господи! Вложив ти
На мене хрест тяжкий, те князювання!
Коли на те твоя святая воля,
Щоб хрест сей так болюче в саму душу
Мені вгризався, га, нехай так буде!
Се, може, й ліпше так!

(Заслоняє котару, гасить світло і засипляє.)

ЯВА ВОСЬМА

Якийсь час пауза. На сцені зовсім темно. Чути віддих князя і зітхання крізь сон. Часом вирветься йому крізь сон якесь слово невиразне, раз чути: «Ізгої!» Нараз сцена роз'яснюється ярким світлом, являється ангел і відхиляє котару. Видно на ліжку сплячого князя. Ангел бере його за руку і будить.

Ангел

(стиха)

Вставай, вставай,
О княже Святославе! Прокидайсь!

Князь

(крізь сон)

Ні, ні, не дам тим дітям пропадати.

Ангел

Вставай, вставай! Не час тобі дрімати!

Князь

(прокидається)

Га! Що се? Хто тут?

Ангел

Я! Хіба не бачиш?

Князь

Хто ж ти такий?

Ангел

Ану лиш, придивися!

Князь

(сідає на ліжку)

Знайоме щось в очах твоїх, в лиці,
В устах — скажи ще слово!

Ангел

Пізнаєш?

Князь

Ах, ти се, ти! Моя єдина, люба!
Моя дружино!

(Хоче обняти його, але зараз же опускає руки.)

Ні! Хтось інший ти!
Лице розумне і поважне, щире,
Мов брата мо́го! Ну, промов ще слово!

А н г е л

Пізнав?

К н я з ь

Мій брате рідний! Де се ти...
Та ні! Ті строгії черти, уста,
Так міцно стиснені, ота печать
Рішучості й твердої волі
На тво́йому чолі — промов ще слово!

А н г е л

Пізнав?

К н я з ь

Мій батьку! Голубе! Яка ж се...
Та ні! Ті очі, сині, як васильки,
Ті ніжнії уста, солодкий усміх,
Ті дітські рученьки, що обіймали
Мене за шию, поки бог покликав
До себе їх — ох, слово лиш промов,
Нехай ще раз почую звук солодкий!

А н г е л

Се я!

К н я з ь

Се ти! Се ти, моя єдина,
Моя сердешна, незабутня доню,
Котру мені на радість бог послав,
Та на тяжкеє горе та печаль
По трьох роках оп'ять забрав. Ох, дай
Поглянути ще раз на себе! Дай...
Та ні! Оп'ять не те лице я бачу!
Оп'ять якась кохана, люба постать
Зринає, мов із мгли, і за собою
Всю душу тягне, розкіш всю і тугу.
Так хто ж ти справді, дивная появо?

Ангел

Я тої, кого ти бачив.

Князь

І один,
І другий, третій і четвертий?

Ангел

Так!
Я образ всього гарного, що тільки
Зазнав ти на віці. Що лиш було
Для тебе любе, і святе, й шановне,
Що радувало серце, підноси́ло
Дух до добра, будило ясні думи,
Скріпляло чисті пориви й бажання,
Все те у мні пізнаєш і найдеш.

Князь

Чого ж бажаєш ти від мене нині?

Ангел

Приходжу з розказом до тебе. Зараз
Вставай, і одягайсь, і надівай
На себе чорну збрую і оружжя,
Сядь на коня і їдь у чисте поле.

Князь

Куди?

Ангел

Про се вже не турбуйсь. Твій кінь
Сам понесе тебе, куди потрібно.

Князь

Куди ж мені потрібно так у ніч?

Ангел

Ти мусиш їхать красти й розбивати.

Князь

Що ти сказав? Не можу вірить власним
Ушам. Скажи ще раз!

А н г е л

Ти добре чув:
Ти мусиш їхать красти й розбивати!

К н я з ь

Та як же се? Я князь! Я голова
Всіх руських владників! Я, що вважав
За свій найперший обов'я́зок — нищить
Без милості розбійників, злодіїв
У мо́їм краю, я повинен сам...
Ні, се не може бути! Хто ж тебе
Прислав до мене з на́казом таким?

А н г е л

Поглянь на мене!

К н я з ь

(глядить, лице його виражає німий перестрах)
Боже!

А н г е л

Що ж, чи віриш?

К н я з ь

О боже! Серце в груді наче віск
Потало на той вид!

А н г е л

Не думай довго!
І не питай, і не міркуй багато!
Вставай і одягайся, надівай
На себе чорну збрую і оружжя,
Сядь на коня і їдь у чисте поле:
Ти мусиш їхать красти й розбивати.

К н я з ь

Ні, ні. Не може сьо́го буть! Не можу!

А н г е л

Як не послухаєш, страшне нещастя
На тебе впа́де і на весь твій край!

(Щезає.)

В покої робиться знов темно.

ЯВА ДЕВ'ЯТА

Князь сам.

Князь

Нема його. І темно. Чи се сон був?
Наскрізь мене тривога пройняла
І б'є лихóрадка. Я, певно, в лісі
Перестудивсь... Та ні, не був се сон!
Я ж бачив тут... отут... і чув слова...
І тямлю їх... Мов острії ножі,
Вони мені у саму душу вбились.
«Не думай довго! Не міркуй багато!
Вставай і одягайсь...»

(Зривається з ліжка.)

Дарма! Заснути
Не зможу вже. Якась рука таємна
Жене мене... Аж душно... Мов ось-ось
Щось висить наді мною. Світла! Світла!

(Креше огонь і запалює свічки.)

«Вставай, і одягайсь, і надівай
На себе чорну збрую». Мушу! Мушу!
Не можу не послухатись тих слів.

(Одівається.)

От Гарниша б покликати! Та ні!
Я ж мушу їхать красти, розбивати!
Значить — і тáйком вибратися треба,
Як злодій, з власної втекти палати!
Дивнéє діиво! Аж холоне серце,
Аж в голові мішається мені,
А чую, що не можу не послухать,
Що мушу їхать! Ось і чорна збруя,
Дар половецького грізнóго хана!

(Надіває збрую.)

Якраз мов для розбійника! Без жадних
Знаків, лиш сталь тверда, міцна. І меч!
Немов для ката!

(Припоясує його.)

Я готов! Іду!
Коли се дьявольська мені покуса,
То бачить бог, з яким я чистим серцем,
Без лакомства, без заміру лихого
Іду на сю дорогу. А коли
Від бога на́каз сей мені, то най же
Він і веде мене, куди сам знає.

(Відходить.)

Заслона спадає

ДІЯ ДРУГА

Ніч. Гримить і блискає. Ліс, через котрий іде дорога. На переді сцени край дороги великий дуб.

ЯВА ПЕРША

Овлур

(у шоломі, панцирі, зі списом у руці і з мечем при боці; надходить із гущавини і стає під дубом.)

Хоч око виколи! Не видно! Ніч,
Мов сажа чорна. А напевно ж мусив
Хтось їхати на тім коні, котрого
Я переймив! Сідло таке багате,
Вудила срібні! Хтось не простий їхав
І, певно, впав з коня. Значи́ть, він мусить
Десь бути тут. Десь близько. Певна річ,
Вже добре й те, що я коня дістав,
Та може би їздець його для мене
Був ще ціннішая добича! Тут
Край шляху я зажду. Коли він десь
Тут близько впав, то, певно, ось туди
Прийде́ й мені попа̀де просто в руки.

(Надслухує.)

Гов! Чути знов, хтось їде на коні!
Зближаєсь. Два їх? Ні, один, мабуть!

(Підносить спис і намірюється із-за дуба.)

ЯВА ДРУГА

О в л у р, К у н а ш на коні
чвалає через сцену.

О в л у р

Стій! Хто ти є?

К у н а ш

(шарпає коня)

Ой лишенько! Розбійник!

О в л у р

(наближається)

Злізай з коня!

К у н а ш

(тне його нагайкою)

Ось на̀ тобі: злізай!

(Б'є коня острогами і пускається втікати.)

О в л у р

А! Ось як ти! Так на̀ тобі за се!

(Кидає за ним коп'єм.)

К у н а ш

(за сценою)

Ой! Ой! Рятуйте!

Чути тупіт кінських копит.

О в л у р

А! Значи́ть, дістав!
Тепер чень не втече мені. Там далі
Під мостом пару хлопців мо́їх є,
То переймуть коня. А може, той
Їздець упав де близько тут? Здавалось,
Що щось мов гепнуло. Піду погляну.

(Відходить.)

ЯВА ТРЕТЯ

Хвилю сцена пуста. Темно. Гримить і блискає.
З противного боку входить к н я́ з ь,
списом нащупуючи дорогу.

К н я з ь

Ну, злий, мабу́ть, розбійник з мене буде!
Лиш що за браму міста перебрався —
І як се сталось, що ніхто не бачив,
То й сам не знаю! Брама настежінь
Розчинена була! От би поло́вцям
Або Всеславові набігти! Ну,
Та я про те вже завтра з вартовими
Порозмовляю! Тільки що за браму
Я вибрався, аж разом так стемніло,
І грім загоготів, і чимсь таким
Повіяло в повітрі, чимсь таким,
Мов запах трупів! Аж мені мороз
Пройшов по тілі. А мій кінь нараз
Як шарпне́ться, як кинеться тікати,
Як кинеться скакати, та в боки,
Немов скажений, битись!.. Що вже я
З ним борикався! Бідний кінь! Страшно
Щось мусив бачити перед собою,
Бо трясся весь і так пищав, немов
У вовкових зубах. Аж врешті разом
Як шарпнувся, я стратив рівновагу
І впав, а він, що вискочити міг,
Втікати кинувся і щез за хвилю.
Я впав на пень якийсь-то головою
І довго там, здаєсь, чмелів я слухав,
Аж поки знов прийшов до себе. Ось
І перша вдача в розбійни́цькій штуці:
Мій кінь пропав, а голова тріщить.

(Зупиняється край дуба.)

Та де ж се я? Хоч око вийми! Темно,
Лиш шум стоїть глухий, мов моря рев,
Здається, ліс довкола! Так, ось видно
Якесь грубезне дерево.

(Щупає дуб.)

Еге,
Я в лісі. От тобі й талан злодійський!
Замість піти та рабувати других,
Я швидко й сам розбійникам у руки
Попасти можу! Та куди його
Тепер іти? Хоч вбий мене, не знаю!
Ще хоч би кінь був, я би попустив
Йому вудила, най іде, як знає!
А то якраз і кінь пропав! От ще
Я видумав дурне та неподобне —
Із-за пустого сну зриватись з ліжка
І гнатись з города бог зна куди!

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Князь під дубом і Овлур
у глибині сцени.

Овлур

Пропав їздець, немов пінà на хвилі.
Чи на коні помчавсь, чи де в гущаві
Сховався? Ніч. Куди його тепер
Нащупаєш?
(Наближається до дуба.)

Князь

От хтось іде! Невже
Розбійник?

Овлур

Що се? Чую голос чийсь!
Агов! Ти хто тут? Озивайся! Де ти?

Князь

От дурень! Наперед питає: хто тут?
А потім: де ти? Ти б вперед спіймав,
А потім би дивився, щó спіймав.

Овлур

От лишенько моє! Не маю списа.
А то б я зараз би відбив тобі
Охоту роздебендювать отут.

К н я з ь

Не маєш списа! Бідний ти, небоже!
Чи маю я позичити тобі?
Ходи сюди!

О в л у р

(наближається до дуба)

Ага, ти тут! За дубом!
На мо́їм місці!

К н я з ь

Так ти тут господар?

О в л у р

(кидається на нього з мечем)

Ти той їздець, що ось туди промчавсь?

К н я з ь

Го, го! Як бачу, ти недаром в лісі
Живеш! Навчивсь лицарства від медведів,
Хіба ж так чесний лицар нападає?

(Видобуває меча і відбиває його удари.)

О в л у р

(напираючи дужче)

Я не є чесний лицар! Я плюю
На честь лицарську! Ось тобі за те,
Що пригадав мені її!

(Вдаряє на князя.)

К н я з ь

(відбиваючись)

А преці́нь
Рука твоя про честь лицарську знає
Ще більше, ніж твої уста. Ти б'єшся,
Як бравий лицар!

О в л у р

Смерть тобі за те,
Що похвалив мене отак! Ось на!

(Нападає.)

К н я з ь

(відбиває)

Га, як господар сьóго місця, маєш
Все перший хід! Давай іще, давай!

О в л у р

(нападає, але слабше)

Чи чорт якийсь! Стоїть, немов скала!
Мої найтяжчі, лютії удари
Він відбива, немов пером махає.
Та ні! Ще є в руках моїх потуга!
Ось на ще се!

(Нападає, б'ються завзято.)

К н я з ь

Й сього мені ще мало.
Ось дай тепер мені сказати слово.
Чи так у вас рубають, як у нас?

(Нападає.)

О в л у р

Ні, ти не чоловік! Ти біс якийсь!
Таких ударів я ще не видав!

(Б'ються.)

К н я з ь

Ану-ко так!

О в л у р

Ще бог поміг відбити.

К н я з ь

А се!

О в л у р

І з сим дамо собі ще раду.

К н я з ь

Ну, а тепер досúть уже! Піддайсь!

(Вибиває йому меч з руки.)

О в л у р

От на́ тобі! Мій меч! Та ні, поганче,
Не дочекаєш то́го, щоб Овлур
Тобі піддався живцем!

(Видобуває ніж і хоче пробитись.)

К н я з ь

(хапає його за руку)

Безумний! Стій!
Так ти Овлур? Скажи!

О в л у р

Авжеж, Овлур.
А ти хіба чував про мене що?

К н я з ь

І не одно!

О в л у р

Хто ж ти?

К н я з ь

Про се потому
Дізнаєшся. Тепер скажи мені,
Що ти тут робиш?

О в л у р

А ось бачиш сам.
Прогнав мене наш князь, відняв мені
Все, що я мав, усе, чим жив на світі —
Так що ж мені було тоді робити?
Я скликав гарних хлопців кільканадцять
І заснував собі отут у лісі
Своє осібне князівство.

К н я з ь

Своє...

О в л у р

А так! На їх закони та прикази
Ми плюємо, а хто з них в наші руки
Попàдеться, той певно легший вийде
Чи то кишенею, чи навіть кров'ю.

К н я з ь

Значи́ть, ти став...

О в л у р

Ватажко розбишак.
Дарма, мій друже! Чоловік хапаєсь,
За що лиш може. А хто тоне, кажуть,
Той і за бритву вхопиться рукою.
От так і я.

К н я з ь

Ну, богу мому слава,
Що дав мені зустрітися з тобою!

О в л у р

Чому ж се так?

К н я з ь

Чи бачиш, я отсе
На тім самому шля́ху, що і ти.

О в л у р

Се що ти кажеш? Ти б хотів...

К н я з ь

Пристати
До тво́їх хлопців — се моє бажання.
Воно мене сьогодня й завело
Сюди, в той ліс.

О в л у р

Яка ж тебе причина
На се напхнула?

К н я з ь

Кня́зівська неправда.
І я ізгой! Зруйнований мій дім,
Побиті слуги, згибли жінка й діти!
Й моє ім'я з ряду́ живих істот
Ізмазане, а честь моя і слава
Затоптані в болото. Що на мні —
Се й є моє усе добро! Сей меч —
Се вся моя буду́щина. Ну, що ж,
Приймéш мене до себе? Надіюсь,

Що сам ти бачив пробу, чи тобі
Рука моя і меч придатись можуть.

О в л у р

Дай руку, друже!

К н я з ь

(подає руку)

О в л у р

Ось моя рука!
Та хто ти? І за що таке страшне
На тебе лихо впало?

К н я з ь

Ох, даруй!
Занадто свіжі ще ті люті рани
У мóїм серці! Надто ще болить
Моя душа, щоби уста могли
Спокійно все те розповісти!

О в л у р

Бідний!
Я розумію мóвчанку твою
І докучать тобі не буду! В нас
Устрій свобідний. Хочеш — говори
Ім'я своє і всі свої пригоди,
А хочеш, то мовчи. До твóго серця
Нам мало діла!

К н я з ь

Я перед тобою
Таїтись не гадаю... Тільки нині...

О в л у р

(стискає його руку)

Досúть, досúть! Я розумію!

К н я з ь

Ну,
А є у вас якийсь закон, якісь
Товàриські вузли?

О в л у р

Се, звісно, є!
Весь наш закон — присяга на мій меч
Присяга, що до смерті вірний будеш
Мені і всьому товариству, що
Ні люті муки, ані смерть тебе
До зради не наклонять, що мої
Всі нàкази сповнятимеш послушно.
На се мені ти мусиш присягти.

К н я з ь

А я́кби не хотів?

О в л у р

То ти мій ворог
І мусиш згинуть, сли втекти не зможеш.

К н я з ь

(звільна ціди́ть)

Значи́ть...

О в л у р

Вагаєшся, як бачу.

К н я з ь

Звісно.
Присяга, бачиш ти, страшнеє діло,
А чоловік, хоч і ізгой, та все ж
Отсе ступає на нову дорогу.
Страшна дорога! Людська кров, пожари,
Грабування і сльози...

О в л у р

Га, коли
Боїшся...

К н я з ь

Стій! Минуло вже! Нехай
І так! Прися́гну.

О в л у р

Так і слід! Не бійсь!
Така сама присяга в'яже також
Мене. І я для товариства все

Віддать готов в потребі й тільки те
Розказувать повинен, що для всіх
Вважаю добрим або що всі ви
Прирадите. Не бійся! Хоч ізгої,
Ми між собою чесні всі. Та, впрочім,
Побачиш сам!

Князь

Досúть! Коли вже раз
Пустився я на сю дорогу, друже,
То годі вже вертать. Давай свій меч!

Овлур

(виймає з піхви меч, князь доторкається його пальцями. Овлур проводить присягу, котру князь повторяє)

Клянуся богом і отсім мечем,
Що буду вірно я служить Овлуру
І товариству, без вагання все
Сповнятиму, що лиш мені прикажуть,
І жадні муки, ані жадні знади
Мене не склонять до невіри й зради.

(Ховає меч.)

Ну, так тепер ти наш! Тепер ти брат мій!

(Обіймає його.)

Скажи, як звать тебе. Не мусиш конче
Своє ім'я правдиве виявлять.

Князь

Сли так, най буду я для вас Ставур.

Овлур

Нехай і так!

Князь

А що ж, ватажку, нині
У вас вже рішено, куди іти
І що робить?

Овлур

Нічого ми на нині
Не думали. Там кілька мóїх хлопців

Сидить під мостом,— прочі розійшлись
По селах.

Князь

І чого ж під мостом їм
Сидіти?

Овлур

Бачиш, тут сим шляхом нині
Якісь їздці незвісній спішать
То вроздріб, то купками. Всі оружні,
На добрих конях.

Князь

І куди прямують?

Овлур

До Києва.

Князь

А ти ж не міг пізнати,
Чи з княжої вони дружини, може,
Чи деякі чужі?

Овлур

Здаєсь, чужі.
Та здалека пізнати годі.

Князь

Диво!

Овлур

Ото-то й є! Й мене се здивувало.
От я й засів ось тут, а хлопців своїх
Під мостом посадив. Бажалось дуже
Спіймати хоч одного з тих їздців.

Князь

І що ж?

Овлур

Спіймав насамперед коня —
Весь чорний, срібної вудила і сідло
Таке багате...

Князь

Ах, се, певно, мій!

О в л у р

А перед хвилею, заким ти тут
Явився, я одно́го з тих їздців
Поцілив списом. Скрикнув, бачилось,
Що впав, та я не міг його найти.

К н я з ь

Ну, сли твій спис його поцілував,
То вже йому не вискочить цілóму.

О в л у р

Я думаю, він скрився десь отут,
Сли впав з коня. А сли не впав, то, певно,
Його на мості хлопці переймуть.

К н я з ь

А як ти думаєш, що се за люди?

О в л у р

Вже що я думаю про них, нехай
При мні се лишиться! Се, бачиш, діло
Потроха політичне. Ну, а я
Ізгой, то що мені вже там мішатись
В по́літику! Нехай собі, про мене,
І голови ламають!

К н я з ь

А проте,
Не бійсь, цікавий! І спіймати хочеш
Одно́го з тих їздців.

О в л у р
(неохітно)

От слабість людська.
Ти знаєш, чоловік, як та собака:
Привикне, кажуть, бігати за возом,
То біга й за саньми!

К н я з ь

Та цур їм всім!
От краще думаймо, куди б іти,
Щоби добуть яку добичу нині?

О в л у р

Ти, може, маєш дещо на умі?

Князь

Найшлось би. Бачиш, я тепер вночі
Підкравсь під саму київську браму.
Представ собі: відперта настежінь!
Сторожа спить уся, немов побита.
Хоч викради весь Київ — не почують!
Ну, що, якби ми рушили та прямо
У княжий двір? Обà дорогу знаєм
І знаєм там всі ходи й переходи.
Там швидко б ми набрали...

Овлур

Годі, друже!
Се добра думка, тілько не для мене.

Князь

Чому ж се так?

Овлур

Хоч скривдив князь мене,
Та все ж таки йому я присягав
Буть вірним. Хоч служить йому тепер
Не можу, та проте моя присяга
Не позволя йому робити шкоду.

Князь

Та й дивний ти! Чи ж він завагувався
Тебе самого зніщити дотла?

Овлур

Даруй, мій друже! Дуже вагувався,
Та що ж, не міг інакше. Тут була
Цілá історія. Колись за дня
Я розповім тобі — тепер не час.
Та сли сьогодні йти нам на добичу,
То ось тобі моя порада! Відси
Найближчий нам є замок Гостомисла.

Князь

Що? Воєводи княжого?

Овлур

Еге!

Князь

І думаєш, що зможемо до нього
Ввійти?

О в л у р

Я вже віддавна маю око
На нього. Дещо й підготовив. Маю
Надію, що ся штука нам удасться.

К н я з ь

Нам двом?

О в л у р

Еге! У мене хлопці добрі,
Та все ж не те, що ти! А там потрібно
Немного спільників, найліпш одного,
Та доброго, щоб вмів мечем рубати.

К н я з ь

І думаєш, що я...

О в л у р

Підем обà!
Я знаю вхід! До замку я піду,
Ти вартуватимеш при вході.

К н я з ь

Добре!

О в л у р

Для обезпеки я покличу ще
Двох хлопців свóїх, щоб за муром замку
На нас чекали.

К н я з ь

Добре! Тілько живо!
Вже північ буде, щоб ми не спізнились!

О в л у р

Ось зараз!

(Свище голосно.)

ЯВА П'ЯТА

Ті самі, р о з б і й н и к.

Р о з б і й н и к

Ти се кличеш нас, ватажку?

О в л у р

Так, я.

Р о з б і й н и к

Се хто при то́бі?

О в л у р

Наш новий
Товариш, а ім'я його Ставур.
Ти був на мості?

Р о з б і й н и к

Був.

О в л у р

Спіймали там
Їздця?

Р о з б і й н и к

Спіймали лиш коня самого.
Кров на сідлі, їздця нема.

О в л у р

Значи́ть,
Їздець десь мусить бути тут. Я списом
Посяг його. Так слухай, друже! Зараз
Біжи на міст і накажи від мене...
Вас кілько там?

Р о з б і й н и к

Всіх п'ять.

О в л у р

Нехай один
Лишається на мості вартувати.
А два нехай ідуть шукать ось тут
За тим їздцем. Найдуть його, то взять
Живого, рану зав'язать і, очі
У нього зав'язавши, завести
У нашу сто́янку.

Р о з б і й н и к

Гаразд, ватажку!

О в л у р

А ти візьми одно́го ще з собою,
На коней! Враз поїдете із нами.

Р о з б і й н и к

Чи за добичею?

О в л у р

Еге, в Білград.
У замок Гостомисла.

Р о з б і й н и к

Отсе славно!
Біжу! От буде радість товариству!

(Відходить.)

ЯВА ШОСТА

К н я з ь і О в л у р.

К н я з ь

Прудкі вони у тебе!

О в л у р

Бо я з ними
Товариш, брат. Вони се добре знають,
Що я для себе зисків не гребу,
А де погано, небезпека, там
Я перший груди наставляю.

К н я з ь

Дивно!
Сліпий той князь наш, що таких людей
Так легкодушно відпиха від себе.

О в л у р

Ти, брате, не прогнівайсь, а одно
Тобі сказать я мушу: про князя́
Ти надто так не говори... нечемно.
Я добре знаю, князь тепер на мене
Гнівний́ за ті розбої, і коли б
Мене дістав у руки, то напевно
Мене б казав повісить без пощади.
Та що ж, тепер я то́го й варт — розбійник.
Та князь, проте — мій пан! Князе́ві
Я присягав і не позволю, щоб
У мо́їм товаристві шарпав хтось
Його повагу.

К н я з ь

Добре, мій ватажку!
Спасибі за науку.

О в л у р

А тепер
Зажди ось тут хвилину! Я піду
По коні. Твій тут недалеко. Якби
Наспіли хлопці, най заждуть при то́бі!

(Відходить.)

ЯВА СЬОМА

К н я з ь сам.

Ось я й розбійник! Диво! Диво! Диво!
Присягою зв'язався не покинуть
До смерті розбійни́цької ватаги
І слухати Овлура. Боже! Що се
Зо мною діється? Невже ж се ти
Навіки пхнув мене з престола в сю
Безодню?

(Спирається на спис.)

Ех, та що тут міркувати?
Прісяг — пропало! А що далі буде,
На теє божа воля! Дивний сей
Овлур! І скілько літ при мні він був,
А я не міг його пізнать так добре,
Як ось тепер за кілька тих хвилин.
От що значи́ть: недоля спільна! Як
Вона людей зближає!

(Надслухує.)

Стугонять
Копита! Їдуть! Се, мабу́ть, ті два
Розбійники, що з нами мають їхать
До Гостомисла красти! Боже! Боже!
Чи я би був подумав, в сні прибаг,
Що нині в ніч в компанії такій
Поїду — де? До Гостомисла красти!

ЯВА ВОСЬМА

Князь і два розбійники.

1 розбійник

Гов! Хто туто?

Князь

Я, новий товариш ваш.

1 розбійник

Як звать тебе?

Князь

Ставур.

1 розбійник

А відки ти?

Князь

Із Києва.

1 розбійник

Боярин, гридень, смерд?

Князь

Боярин.

2 розбійник

Злі часи, коли бояри
Позавиділи бідним людям навіть
Злодійського зарібку і на той
Ідуть!

1 розбійник

Прийдеться нам оп'ять податись
На чесних горожан.

Князь

А що ж, се, може,
Не бу́ло б так і лихо.

2 розбійник

Звісна річ,
Якби поріг не був такий високий.

Князь

Який поріг?

2 розбійник

Галуза й шнур коніпний.

Князь

Ну, се далеко чень від вас.

1 розбійник

Далеко!
Сьогодні зловлять нас, сьогодні й висим.
Тут вже дарма проситись.

2 розбійник

А у мене
Є жінка й діти. Знаєте, не раз
Така мене за ними дика туга
За серце вхопить! Аж киплю, аж рвусь,
Щоби піти до них, хоч здалека
Побачить їх, хоч сло́вечко сказать,
Одно-одніське перед смертю!

1 розбійник

Ех,
Що то про се й гадати!

Князь

Та хіба
Так і не можна?

2 розбійник

Звісно, можна б, та
Ватажко не пускає. Дуже острі
Тепер сторожі. Виявишся з лісу,
То й зловлять. Дуже острий князь тепер
У Києві, а вже на нас, злодіїв,
Розбійників, зовсім без милосердя.

Князь

Погано се.

1 розбійник

Для нас погано, певно!
Та люд по селах і містах за те
Благословить князя́.

2 р о з б і й н и к

Для нас погано!
Сиди в лісах! Та я вже, сяк чи так,
Колись та вирвусь! Хоч на певну смерть,
А вирвуся, щоби рідню побачить.

К н я з ь

Ей, чень то ще так страшно се не буде!

ЯВА ДЕВ'ЯТА

Ті самі і О в л у р. За сценою тупіт коней.

О в л у р

(кличе за сценою)

Гей, ви там! Чи готові?

Р о з б і й н и к и

Вже готові.

О в л у р

(входить)

Гайда на коней! Двадцять кроків ззаду
За нами! Перед замком зупиніться
У скритім місці. На мій свист біжіть
До мене.

Р о з б і й н и к и

Ми се знаємо, ватажку.

(Виходять.)

О в л у р

І нам пора, Ставуре!

К н я з ь

Де ж мій кінь?

О в л у р

Ось тут край шляху, разом з мо́їм.

К н я з ь

Ну,
Пора в дорогу! Ти провадь!

О в л у р

Дай руку!

(Бере його за руку. Князь нащупує ратищем. Обидва відходять.)

З а с л о н а с п а д а є

ДІЯ ТРЕТЯ

Спальня в замку Гостомисла. Ніч. При дверях два хлопці зі смолоскипами, перед іконою лампа.

ЯВА ПЕРША

Г о с т о м и с л, П у т я т а, б о я р и, в о я к и, с л у г и.
Слуги виносять із сусідньої кімнати оружжя, мечі, кульбаки, ратища і подають Гостомислові, а той роздає їх по черзі боярам та воякам.

Г о с т о м и с л

(до вояка)

Тобі меча потрібно?

В о я к

Так, меча!

Г о с т о м и с л

(дає)

Ось, на! Гартований в Тмуторокані!
Носи його на славу!

Вояк відступає набік, пальцем трібуючи вістря.

Ось є панцир!

Кому потрібний?

П у т я т а

Дай мені!

(Бере і надіває.)

Г о с т о м и с л

Ось спис!

В о я к

У мене ще немає списа!

Г о с т о м и с л

На!

(Дає.)

Ну, всі в'оружені?

П у т я т а

(озирається)

Здається, всі.

Г о с т о м и с л

Значи́ться, можна вам в дорогу.

П у т я т а

Дуже

Пора. Вже північ близько.

Г о с т о м и с л

Много вас?

П у т я т а

Тут двадцять. На подвір'ї ще дві сотні.
А сотня різними шляхами вже
До Києва уроздріб подалась.

Г о с т о м и с л

Се добре. Думаю, що тої сили
Доси́ть для нас.
(Зближається до Путяти і клепче його по плечу.)
Ти, друже мій, веди
Сей відділ! План весь нашої роботи
Тобі вже звісний.

П у т я т а

Що вже й говорить!

Г о с т о м и с л

Яка безсмертна слава жде тих смілих,
Що діло се сповня́ть, про се я також
Тобі й вам всім не буду говорити.
А іншу річ скажу: весь княжий двір,
Всі скарби, на поло́вцях ним здобуті,
Усе те ваше. Я для себе з того

Ні зерна не візьму. Одно́го тільки
Мені потрібно — щоб дістати в руки
Самого Святослава, хоч живого,
Хоч би й мертво́го.

П у т я т а

Що лиш буде можна,
Ми зробимо, щоб виконать твій план.
Боюсь лишень...

Г о с т о м и с л

Нічо́го вам боятись!

П у т я т а

Ти знаєш, воєводо, ті кияни —
Дурний народ! Вони за Святослава
Готові у огонь і воду. Ну ж
Дізнаються, ударять на тривогу!..

Г о с т о м и с л

Не бійтеся! Дізнаються тоді,
Як буде все готове і ніхто
На світі вже не зможе розробити
Того, що зроблене.

П у т я т а

А в брамі міста
Не спинять нас?

Г о с т о м и с л

Сьогодні сторожами
На білоградській брамі є мої
Повірники. Вони є з нами в змові
І пустять вас, як тільки ше́пнеш їм
Моє ім'я. А містом сміло йдіть
Простісінько до княжого двора.
Там завтра суд; хто вас побачить, зараз
Подумає, що судова сторожа.

П у т я т а

Гаразд! Коли все виконання буде
Так гарне, як твій план і як усе,
Що досі зроблено, то завтра може
Всеслав могучий вже засісти на
Великокняжому престолі.

Гостомисл

Нуте
В дорогу! Поспіх, лад і згідність в ділі,
Рішучість тут і сміліcть нам потрібні.
Нехай провадять вас щасливі зорі!

Бояри, вояки і слуги відходять.

ЯВА ДРУГА

Гостомисл, два отроки з похіднями.

Гостомисл
(до одного хлопця)

Віддай йому ось другу похідню!

Хлопець дає.

Запри ті двері!

Хлопець запирає двері зброївні.

Поможи мені
Знять панцир і оружжя!

Хлопець помагає.

Положи
Ось тут на столику мій меч! Тут обік
Постав мій панцир! Шолом де?

Хлопець
(вносить із сусідньої кімнати)

Ось є.

Гостомисл
Постав на панцирі! Чекай! Ті кінські
Хвости — то знак воєнний! Їх мені
Не треба завтра. Завтра суд, то треба
Заткнуть на шолом мирний знак — га, га!

*(Видобуває зі скрині китицю з пір'я
і застромлює на шолом.)*

Ось як! Ся китиця із пір'я — знак
Спокою, а й вона для мене завтра

Повинна буть щитóм!

(До хлопця.)

Ну, що ти став?
Чого так витріщивсь на мене? Ти
Повинен буть у мене і глухий,
Як стовп, сліпий, німий і глупий, чуєш?

Х л о п е ц ь

Так, пане.

Г о с т о м и с л

Де є булава́ моя?

Х л о п е ц ь

(показує на стіну)

Чи ся?

Г о с т о м и с л

Ні, се воєнна! А менí
Потрібно тої, що з дзвінками, що
Держу на вічах та на су́дах княжих.

Х л о п е ц ь

Вона у скрині. Нині ваша пані
Давала нам її почистить.

Г о с т о м и с л

(виймає зі скрині булаву і потрясає нею, вона дзвонить)

Так!
І се моє оружжя буде завтра!
Таким оружжям жаден полководець
Не вигравав ще битви з так могучим
Противником, як завтра вчи́ню я.

(Кладе булаву на столі обік меча, до хлопців.)

Тепер ідіть і спіть. А завтра рано
Лиш засвітає, збудите мене.
І будьте всі готові до дороги,
Бо рано в Києві нам треба стати.

Хлопці кланяються і виходять.

ЯВА ТРЕТЯ

Гостомисл

(сам ходить по покою.)

Готове все! Заставлені всі сіті,
Обсаджені стежки, нап'яті луки.
Сам бог, здаєсь, не вирве з рук моїх
Отсього звіра! Ще сю ніч він спить
На пухових перинах, ще колишесь
Безпечно у колисці слави й власті
Великокняжої і сам не знає,
Що вже при корені його сокира!
О, завтра він пізнає все, та буде
Вже пізно! Мов залізним обручем,
Я обкрутив його, приспав його
Славутню бачність, вколисав його
І здýшу, здýшу, як дитя в колисці.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Гостомисл і Запава, входить у нічному убранні зі свічкою, котру ставить на столі.

Гостомисл

Ти ще не спиш, Запаво?

Запава

Що ж то? Чим ти
Мене вважаєш? Чи ж то я не жінка
Твоя? Чи не дружина? Чи ж то, пане,
Не обов'язок мій допомагати
Тобі у твóїх замислах?

Гостомисл

Так ти
Ще й досі в кладовій була?

Запава

Авжеж!
Хіба ж я можу допустить, щоб слуги
Без мене там порядкували? Ну,
Вони б мені ладу там наробили!

Гостомисл

(цілує її в чоло)

Моя ти славна господине!

Запава

(обіймає його)

Що там!
Втомилась троха, та зате так рада,
Що все зробилось швидко і порядно.
Всіх вояків я хлібом наділила
І м'ясом на дорогу. Се для діла
Не менше важне, як хороша збруя.
Голодний во́як сил не має, тратить
Охоту й віру в добру вдачу діла.

Гостомисл

Чи бач, як гарно ти про се міркуєш!

Запава

Я чую, друже мій, що вся росту.
Здаєсь, летіти б рада десь-кудись,—
Так тішусь тим, що ти нарешті зважився
На се велике діло.

Гостомисл

Сли дасть бог
І діло вдасться — а що вдасться певно,
Про се вже й я не сумніваюсь нині —
То в тім найбільш твоя заслуга буде.
Ти видумала план, ти підняла
Мою слабую волю, ти прогнала
Мій страх...

Запава

Бо ви, мужчини, як воли:
Впряжуть вас у ярмо, то й тягнете
І не подумаєте навіть, що
У вас є сила більша десять раз,
Ніж то́го, хто запряг вас.

Г о с т о м и с л

Ви ж, жінки,
Як овади: літаєте кругом і жалите.
Часо́м здаєсь, що тільки кров ссете,
А інколи уколи ваші нас
Напе́ред гонять — к щастю або згубі.

З а п а в а

(сміючись, б'є його по плечу)

Встидайсь, старий! І як ти можеш так
Балакать, мавши жінку молоду,
Хорошу — адже ж я хороша, правда?

Г о с т о м и с л

(обнімає її)

Моє ти сонце ясне!

З а п а в а

А вдодатку
Ще й кня́зівського роду! Адже ж мій
Отець повинен був сидіти нині
Там, де той клятий Святослав сидить!
І я повинна нині буть...

(Затулює очі.)

Г о с т о м и с л

Запаво!
Голубонько! Не плач!

З а п а в а

Не гнівайсь, друже!
Ти знаєш, силою віддав мене,
Безрідну сироту та беззахи́сну,
За тебе Святослав. Ти знаєш, як
Я плакала, як рвалася від тебе,
Як проклинала день своїх уродин,
Людей, і світ, і бога, і його,
Його, грабівника мого наслідства!
Не гнівайсь! друже! Я дурна була!
Минулося. Тебе пізнавши ближче,
Я полюбила зо всіх сил тебе

І бачу нині в тóбі пана свóго,
І мужа, й бога, й помсту за все те,
Чим був затрутий вік мій молодий.

Г о с т о м и с л

Моя ти бідна запахуща квітко!
Як рад би я тобі здобути все,
Все, що ти стратила!

З а п а в а

І ти здобудеш!
Я знаю, що здобудеш! Лиш нехай
Удасться те, що статись має завтра!

Г о с т о м и с л

Ну, та щоб те вдалось, мені потрібно
Спочити троха!

(Бере з вікна клепсидру і заглядає.)

Бач, вже північ, любо,
А я втомився нині! Добрий шмат
Важкого діла нині я зробив,
Спочити треба, щоб на завтра мати
Знов свіжі сили.

З а п а в а

О, і я втомилась
Чимало! Та боюсь, що не засну
Спокійно сеї ночі! Кров моя
Шалено б'ється в жилах, мов огонь
Горить, коли подумаю, що завтра,
Так швидко вжс, за п'ять, за шість годин,
Рішитись має те, над чим так довго
Працюємо обоє.

Г о с т о м и с л

(роздягається)

Я думками
Вперед не забігаю, мріями
В будýще не вгризаюсь, та зате
Холодним розумом міркую, що

І як робить, щоби дійти до цілі.
Для того кров у мене супокійна,
Та тіло й мозок відпочинку просять.

(Лягає на ліжко і заслоніюється котарою.)

З а п а в а

Ну, спи! А рано я тебе розбу́джу.

Роздягається, гасить свічку і також лягає. В кімнаті майже зовсім темно, тільки маленька лампада в головах у Запави перед іконою блимає. Хвилю тихо. Здалека чути гуркіт грому. Потому за сценою притишений стук кроків. Запава ворушиться на своїм ліжку за котарою.

З а п а в а

Спиш, Гостомисле?

Г о с т о м и с л

(крізь сон)

Сплю! А що таке?

З а п а в а

Здаєсь, немов по сінях хтось ходив.

Г о с т о м и с л

То, певно, вартовий.

З а п а в а

Ага, то правда!
А я й забула, що сю ніч у нас
У замку варта!

Г о с т о м и с л

Ну, так спи!

З а п а в а

Добраніч!

ЯВА П'ЯТА

Ті самі, О в л у р.

Довгу хвилю на сцені пусто. Тиша. Звільна і без шуму відхиляються двері, входить Овлур у зброї, босий і без стуку; ледве чутно, помаленьку робить кілька кроків наперед, потім стає і звільна розглядається по кімнаті, щоб розпізнати, де що є. Нараз Запава кидається на ліжку і кричить страшенним голосом.

З а п а в а

Ах!

Овлур моментально присідає і ховається за стінку її ліжка.

Г о с т о м и с л

(переляканий)

Господи! Запаво! Що тобі?

(Вихиляється з-за котари.)

З а п а в а

(прийшовши до себе)

О боже! Вся дрожу! О боже! Боже!

Г о с т о м и с л

Та що таке?

З а п а в а

Поглянь, нема нікого

У ко́мнаті?

Г о с т о м и с л

Та бог з тобою, жінко!

Хто має бути?

З а п а в а

Не стоїть ніхто

При дверях?

Г о с т о м и с л

(глядить)

Хто ж би там стояти мав?

З а п а в а

Високий лицар, весь у чорній збруї.

Г о с т о м и с л

Та нікогісінько нема! Поглянь сама!

З а п а в а

Ох ні, нізащо в світі! Досі ще
Трясуся вся!

Г о с т о м и с л

Та що таке? Скажи!

З а п а в а

Значи́ть, се сон був, та такий страшний,
Що серце похололо, вся душа,
Мов прут сухий, розламана надвоє.

Г о с т о м и с л

Ну, що ж тобі таке страшнеє снилось?

З а п а в а

Я тільки що заснула, ба, здавалось,
Що ще й зовсім не сплю, коли се враз
Тихенько відчинились двері і ввійшов
Високий лицар, весь у чорній збруї.
Ішов нечутно, мов повітрям плив.
Серед кімнати став, зирнув довкола,
А потім в мене впер огнисті очі.
Я мов мертва́ лежу, дихнуть не можу,
Гляджу на нього й мучуся згадка̂ми:
Хто се такий? Нараз з лиця його
Спада візир, і бачу — ох, і досі
Мороз по мні проходить!..

Г о с т о м и с л

Та вспокійся!
Се ж сон, мара!

З а п а в а

Боюсь, щоб та мара
Не віщувала нам якого лиха.
Бо слухай: в лицарі тім пізнаю
Покійного вітця. Та ж борода,
Ті вуси, тільки очі в десять раз
Яркіш горять, аж серце прошибають.
Глядів на мене, далі звільна-звільна
Покйвав головою. Аж тепер
Я вздріла, що лиця на нім нема,
Лиш кість. Підняв угору праву руку

І помахав, мов звав мене до себе,—
А та рука була зовсім без м'яса.
А бачачи, що я лежу, він звільна
Почав зближатися до мене — ах!
Тоді я скрикнула і пробудилась.

Гостомисл

Се дивний сон.

Запава

Зовсім він вбив мене,
Зламав мою всю силу.

Гостомисл

Ну, так зараз
Нема чого йому і піддаватись.

Запава

Ні, Гостомисле! Нам якесь страшне
Нещастя гро́зить.

Гостомисл

Що ж, се божа воля.

Запава

Пропасти нам. Недаром батько мій
Мене до себе кличе.

Гостомисл

Ну, вже й батько!
Вже й кличе! Все се тілько плід гарячки,
Непевності, тривоги, крові гра.

Запава

Ні, ні, ні, ні! Я чую се, я знаю!
Не вдасться нам те завтрішнє діло.

Гостомисл

Ну, жінко! Се вже здай зовсім на мене.

Запава

Пропа̀деш ти, пропа́ду й я з тобою.

Гостомисл

Я думаю, пропа̀де швидше князь.

З а п а в а

Я ж думаю: покинь свій план, відклич
Свою дружину, поки час!

Г о с т о м и с л

(кидається на ліжку)

Запаво,
Чи ти здуріла? Покидать? Відкликать?
Тепер, коли вже замахнувсь топір
І впасти мусить? Ні, се неможливе.
Тепер покинуть, се значи́ло б зрадить
Себе самого, видати себе
На згубу і не стрібувавши бою.

З а п а в а

Ні, друже! Ше́пни лиш своїй дружині,
Що відкладаєш до другого разу
Се діло!

Г о с т о м и с л

Не послухають мене.

З а п а в а

Послухають! Лиш вмій їм пояснити.

Г о с т о м и с л

А хоч послухають, то що? За два,
Три дні Всеслав з дружиною прибуде.
Так, як умовлено було між нами.

З а п а в а

Пошли гонця, щоб зупинив його!

Г о с т о м и с л

Ні, любо! Все се ти пусте говориш!
Занадто много я пружин порушив,
Людей занадто много втяг в те діло,
Щоби могло втаїтись від князя́.
Сли завтра не візьмем його у руки,
То завтра ж він про се дізнатись може
І, певно, нас тоді не пощадить.

З а п а в а

Значи́ть, пропасти нам! Я добре знаю!

Г о с т о м и с л

Запаво! Серце! Сном марни́м не муч
Себе й мене! Хто знає ще, чи він
Значи́ть що-небудь. А коли й значи́ть,
То, може, власне не таке, як ти
Ворожиш? Може, батько твій тобі
Хотів вказать: «Лиш сміло йди тим шляхом,
Котрим ідеш! І стань на теє місце,
Де я стояти мав!»

З а п а в а

Нехай і так!
Дай бог, щоб так було, як ти говориш!

Г о с т о м и с л

Вспокійсь! Не бійся! Все ще добре буде,
Я чую се, бо розум мій мені
Говорить, що усе я обчисли́в,
Про все подумав, все устроїв так,
Що діло мусить вдатися. Тепер
Позволь заснуть мені й сама засни!

Обоє заслонюють котари. По хвилі чути сонне сапання Гостомисла. Запава ще якийсь час неспокійно кидається на ліжку. Потім тихо. Овлур підноситься і звільна прямує до дверей. При дверях нащупує столик, на котрім лежить булава. Приглядається їй і бере в руку. Булава дзвонить. Овлур швидко ховає її за рукав. вона дзвонить сильно, та він з булавою вибігає.

ЯВА ШОСТА

Г о с т о м и с л, З а п а в а.

З а п а в а

(прокидається від брязкоту дзвоників, сідає на ліжку, відхиляє котару і вдивлюється довкола, потім говорить стривоженим голосом, зразу тихо, потім дужче)

Ей! Гостомисле! Чуєш, Гостомисле!

Гостомисл

(крізь сон)

Чи чорт якийсь! Хоч гинь, не дасть заснути!

Запава

Прокинься, друже мій! Тут щось непевне!

Гостомисл

Ну, що таке? Знов бабський сон якийсь.

Запава

(таємниче)

Тут є чужий хтось.

Гостомисл

(зривається і сідає на ліжку)

Що? Чужий хтось тут?

Запава

(як вище)

А ти ж хіба не чув?

Гостомисл

Що мав я чути?

Запава

(як вище)

Як хтось дзвонив твоєю булавою?

Гостомисл

Моєю булавою? Що тобі
Причулося?

Запава

Ні, друже мій! Сим разом
Я добре чула. Булаву твою
Хтось мав тепер в руках, вона дзвонила.

Гостомисл

Не може бути!

(Вискакує з ліжка і напомацки йде до столика.)

Тут вона! Та гов!
Се що таке? Її нема!

З а п а в а

Я чула...

Г о с т о м и с л

(злий)

Ей, замовчи ти вже з своїм: я чула!
Чекай, я пошукаю!

(Бере лампаду з-перед образа і шукає.)

Ні, нема!
Се що за диво?

З а п а в а

Тут хтось був чужий!
Буди всіх слуг!

Гостомисл б'є палкою об шолом,
на той стук по хвилі вбігає слуга.

ЯВА СЬОМА

Ті самі і с л у г а вбігає.

Г о с т о м и с л

Де варта замкова?

С л у г а

Мабуть, вартує.

Г о с т о м и с л

А тут в сінях є хто?

С л у г а

Та я там був.

Г о с т о м и с л

І незвичайного
Нічого ти не бачив?

С л у г а

Ні, не бачив.

З а п а в а

Ти, певно, спав?

Слуга

За дня втомився, пані,
То, грішний чоловік, здрімався троха!

Гостомисл

Ото-то й є! На вас і сподівайся!
На брамі варта, в коридорі варта,
А тут з моєї спальні біс якийсь
Вкрав булаву.

Слуга

Вкрав булаву?

Гостомисл

Ось тут
Лежала, та, з дзвінками!

Слуга

Та, з дзвінками!
Бігме, не бачив!

Запава

Ти б не бачив, певно,
Якби й тебе хто вкрав!

Гостомисл

Бігáй, буди
Всю варту, всіх, хто в домі є! Шукайте
По всіх усюдах! Сли чужий який
Тут злодій був, то ще втекти не міг
Із замку, ще тут мусить бути. Живо!

Слуга вибігає.

ЯВА ВОСЬМА

Гостомисл і Запава.

Гостомисл

(поспішно одягається)

Ну, се нечуване! Се диво! Ще
В житті мені подібне не трафлялось!

Запава

(також одягається)

А я вспокоїлась!

Гостомисл

Після чого́?

Запава

А тямиш? Після мо́го сну страшного.
Тепер я бачу: се не був мій батько.
Се в полусні я мусила побачить
Отого злодія.

Гостомисл

Та й справді! От
Який я дурень! Тільки б встать було
Та пошукать, він мусив тут десь бути.

Запава

І, певно, все те чув, що ми з собою
Балакали.

Гостомисл

Се ще пусте. Багато
Не зрозумів він з того. А хоч дещо
І зрозумів, то що він нам пошкодить?
Я на̀дію́сь, за хвильку будем мати
Його в руках.

Запава

(надслухує)

Ось вже ведуть його!

ЯВА ДЕВ'ЯТА

Ті самі, слуга, вояк.

Гостомисл

Ну, що?

Слуга

Ось вартовий із брами.

Гостомисл

А,

Ти бачив щось?

Вояк

Страшенне щось, мій пане!

Г о с т о м и с л

Страшенне? Що такеє, говори!

В о я к

І сам не знаю, як вам се сказати.
Як тільки наші рушили в похід,
Заперто браму, я засів у будці
Над брамою та й троха задрімав.

Г о с т о м и с л

Отсе-то й є! Така-то в мене варта!
Все з того й почина, що задрімаєсь.

В о я к

Втомився, пане, я за дня страшенно!
Не витримав, хвилинку головою
Склонивсь на стінку. Прокидаюсь — що се
За диво? Крізь густу нічную тьму
Виразно бачу: по подвір'ї хтось,
Мов вартовий, помалу-малу ходить
Сюди й туди. Не чути стуку кроків,
Не чути віддиху, не чуть нічого,
А ходить, ходить, ходить... Придивляюсь:
Високий лицар, весь у чорній збруї,
З довжезним ратищем, з мечем при боці.
Я помертвів увесь. За горло щось
Немов здавило. Я згори хотів
На нього коп'єм кинути, та де там!
Рука мов здеревіла. Наче стовп
Стояв я в будці і очей не міг
Від нього відвести. Мов чорна хмара,
Отак ходив він по подвір'ї.

Г о с т о м и с л

Ну,
І що ж в тім є таке страшне?

В о я к

Не знаю,
Та я увесь мов помертвів.

Г о с т о м и с л

І що ж
З ним далі сталось?

В о я к

Так з годину, може,
Ходив.

Г о с т о м и с л

Ну, варт ти сто різо́к, мій друже,
Що за той час не взявся на відвагу
І не зловив його.

В о я к

Ні, пане. Я
Не трус, та тут не просте щось було.
Я й думать не посмів о тім, щоби
На сю появу руку міг підняти.

Г о с т о м и с л

Ну, ну, кажи, що далі сталось? Де
Вона поділась?

В о я к

От тепер якраз
Страшне приходить! Якось та поява
Зайшла за угло, так що тілько крихту
Я міг її ще бачіть. По хвилині
Вертає й бух, розділюєсь надвоє.
Чи то сама надвоє розкололась,
Чи друга подібнісінька поява
З землі десь виросла чи з неба впала,
Сього не знаю. Бачу — їх вже дві.
Шугнули поза угло і пропали.
В тій хвилі чую з коридора крик
Слуги, що се злодії.

Г о с т о м и с л

Чом же ти
Не біг за ними, не тримав?

В о я к

Куди ж я
Мав бігти? Ми оба́ з отсим слугою
Оббігли замок весь довкола — де там!
Нема й душі живої!

Г о с т о м и с л

А на мурі
Від заходу хіба немає варти?

В о я к

Ах, правда! Є! Про неї ми й забули!

Г о с т о м и с л

Біжіть! Чень там стоїть хто розумніший,
Що не підшитий трусом!

ЯВА ДЕСЯТА

Ті самі, 2 в о я к впадає без духу.

2 в о я к

Пане, пане!
Щось робиться недобре коло замку!

Г о с т о м и с л

Ну, що таке?

2 в о я к

Якісь чужі появи
Мотаються. Ось тут від лісу, в корчах,
Я чув, як коні форкали. Потому
Якісь дві постаті, немов гадюки,
Підпóвзли аж під мур і щезли.

Г о с т о м и с л

Що?
Від лісу? Корчами? Де тайний вхід?

2 в о я к

Чи є там вхід який, про се не знав я.
Та постаті там щезли. Та, мабýть,
Про тайний вхід вони не знали також,
Бо швидко я побачив їх оп'ять
В долині поміж корчами.

1 в о я к

А тих
Не бачив, що снувались по подвір'ї?

2 вояк

Ні, тих не бачив! На подвір'я я
І не дивився. Я з ока не спускав
Тих там, у корчах. І не розумію,
Чого вони там чатували?

Гостомисл

Чом же
Ти не сполошив їх, не постріляв?

2 вояк

Я ждав, що дальш робитимуть вони.

Гостомисл

І що ж робили?

2 вояк

Та нічого, пане.
Лишень нараз — я на момент кудись
Зирнув, аж бачу, вже чотири їх
Снується там. На коней посідали,
Легенький свист роздався, і штири їх,
Мов штири хмари, рушили і щезли.

Гостомисл

Куди погнались?

2 вояк

Бачиться, у ліс.

Гостомисл

Значи́ть, розбійники! Та диво тільки,
Що на таку відвагу піднялися!
І мусив хтось такий між ними бути,
Що добре знає замок сей. Ну, се
Ми вислідимо! Гей, біжіть, будіть
Усіх, хто в замку є! Вони далеко
Вночі лісами не поїдуть. Швидко
За ними рушимо в погоню. Вже
Світатиме за хвилю, то їх слід
Побачимо по зшибаній росі.
Ану, спішіть!

Слуга і вояки відходять.

З а п а в а

І ти туди ж?

Г о с т о м и с л

(надіває панцир і шолом)

Авжеж!
Не бійся, не спізнюсь до сво́го діла.
Удасться нам зловити їх, то добре,
А ні, то се відложим на потому.

З а п а в а

Я тим часо́м зготую вам снідання.

Обоє відходять.

З а с л о н а с п а д а є

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Ніч. Під кінець дії починає світати. Поляна серед густого лісу. В глибині сцени кілька колиб з галуззя та кори, насеред сцени огонь горить. Над огнем висить котелок, в котрім вариться м'ясо. Коло котла порається один розбійник. Кілька розбійників сидить коло огню, інші лежать у колибах так, що видно їх голови.

ЯВА ПЕРША

В а с ю т а, кухар, порається коло котла,
р о з б і й н и к и при огні.

П а н ю т а

Ну, що, Васюто! Швидко вже там буде
Вечеря? Ми втомились, спати час.

В а с ю т а

Ще хвильку потерпіть. І так ватàжка
Нема.

Ч е п і л ь

А де ж він дівся? Далі ніч
Мине! Ми стілько сіл оббігли, стілько
Страху наїлись, а його нема.

В а с ю т а

Страху наїлись? Ну, значи́ть, ви ситі.

Чепіль

А щоб такий був ситий ти, і князь.
І ті вояки, що їх нині стілько
Довкола шляєсь, наче міх із ними
Розсипався!

Васюта

Які вояки? Адже ж
Війни нема у нас! Хіба полóвці
Напали несподівано?

Панюта

Та де там!
Се наші. Дивно тільки, що вночі
Юрбами в Київ їдуть, наче тáйком
Прокрадуються.

Чепіль

Щоб вони сказились!
Мене захóпили на чистім полі,
Ще й з бараном. Я думав, що погоня,
І в балку кинувся наслíпо. Сам
Не знаю, як ребéр не поламав
Та голови о скали не розтріскав.

Панюта

І я боявся зразу і сховався
В корчі. Та швидко я переконався,
Що їм до мене мов немає діла.
Спішать, щось шепчуть. Се не княжі люди.

Васюта

Гей, братчики! Се щось несамовите!
А наш ватажко! Де він? Адже ж ще
Як вийшов відси вечором, то й досі
Ніякої не дав про себе звістки.

Панюта

Ну, не такий він, щоб у небезпеку
Та самохітно йшов.

Чепіль

А хто є з ним?

В а с ю т а

Не знаю. Бачиться, із наших п'ять
З ним вибралось, та жадного ще досі
Нема.

П а н ю т а

Агов! Чи чуєш? Щось тріщить
У лісі!

Ч е п і л ь

Коні тупотять!

В а с ю т а

Погоня!

Панюта зривається і свище,
з колиб вибігає кільканадцять розбійників.

Р о з б і й н и к и

Що? Що таке?

П а н ю т а

Хтось їде. Розбіжіться
По лісу вартувать!

Розбійники біжать і щезають у лісі.
З глибини лісу чути триразовий свист.

Ч е п і л ь

Еге, се наші!

В а с ю т а

На конях? Наші? Се не може бути!

За сценою чути гомін, переклики, далі входять
два розбійники, провадячи зв'язаного Кунаша.
У нього зав'язані очі, на одежі видно криваві плями

ЯВА ДРУГА

П о п е р е д н і, д в а р о з б і й н и к и, К у н а ш.

Т р у б а й

(кричить за сцену)

Попутай коней, най пасуться! Збрую

І сідла поздіймай!
(Обертається на сцену.)
Здорові, браття!

Р о з б і й н и к и

Здорові й ви!

В а с ю т а

Се що за диво! Ви
На конях, мов бояри!

Ч у р и л о

Ну, а що ж?
Хіба се гріх? Нехай і не бояри,
Та на боярських конях!

П а н ю т а

Де ж се ви
Уполювали?

Т р у б а й

На містку, на шляху,
Що в Київ.

П а н ю т а

Певно, се від тих вояків,
Що ніччю шлялися?

Ч у р и л о

Авжеж, від них!
П'ять коней вполювали і одного
Невольника.
(До Куната.)
Гей, ти! Давай нехай
Тобі розв'яжу очі!
(Розв'язує очі.)

К у н а ш

(копає його ногою так, що розбійник аж падає на землю)

Ось тобі
За се!

Ч у р и л о

(зривається і хапає за сокиру)

Ах, псе! Ти так мені? Стривай!
Ось я тобі пока́жу!

(Замахується.)

Т р у б а й

(зупиняє його)

Стій, безумний.
Хіба забув, що се ватажків плінник?
Що він казав нам берегти його?

Р о з б і й н и к і В а с ю т а

Ватажків плінник? Ну, а де ж ватажко?

Т р у б а й

Егеж! Ватажко копієм зрани́в
Його, зіпхнув з коня, то ми відтак
Коня спіймали, а потім найшли
Отсього панича у корчах.

К у н а ш

Люди
Чи нелюди! Нащо я вам потрібний?
Пустіть мене!

Ч у р и л о

Го, го, який прудкий!
До любки, певно, квапишся? О, маю
Надію в бозі, що ще сеї ночі
Повиснеш тут на ду́бовій гілляці.

К у н а ш

Пустіть мене! Я ж вас не зачіпав!
Я не із княжих. Скарбів, ні добра
Не маю,— пощо ж вам мене тримати?

Т р у б а й

Та й справді, нам тебе до хріну треба.
Та що, небоже, наш ватажко нам
Казав тебе зловити, завести

Сюди і берегти, аж поки він
Не вернеться.

К у н а ш

Щоб він пропав, проклятий!
У мене кожда хвиля дорога!

Ч у р и л о

О, скорше сам пропáдеш ти, поганче!

К у н а ш

Та розв'яжіть мене! У мене рана
Болить. Я вмру, заким його дождусь.

П а н ю т а

Давай я гляну, що за рана в тебе.
Се справді не по-божому так мучить
Чужого чоловіка.

(Розв'язує йому руки, оглядає і пере-в'язує його рану. Поки він порається коло Кунаша, той лежить на землі, тихо стогнучи; розбійники розмовляють.)

В а с ю т а

Ну, а ватажко? Де він? Що з ним діється?

Т р у б а й

Го, го, ватажко наш сьогодні хват!
Таке придумав, що не знаю й відки
Воно взялось!

Р о з б і й н и к и
(обступають його)

Ну що? Ну що? Скажи!

Т р у б а й

Та перше те, що на отих вояків
Рішився сам напасти. Адже ж їх
Там сила їхала, то якби всі
На нас ударили, було б нам круто.

В а с ю т а

Зовсíм безумний чоловік! І пощо
Чіпати їх, сли нас не зачіпають?

Т р у б а й

Та се не все! Десь в пітьмі, серед ночі
Товариша нового роздобув,
Якесь страшило чорне, все закуте
В залізі. Ми поглянули на нього,
То аж мороз по нас пішов. Мара,
Чортяка! А ватажко мов здурів
Із радості. «Се,— каже нам,— новий
Товариш наш, Ставур».

Р о з б і й н и к и

Ставур! Якийсь
Боярин!

Т р у б а й

Хто його там знає! Ждеш
Годину, поки вицідить слівце.
Я все своє говóрю, що се чорт.

В а с ю т а

Ну, бог з тобою! Що се за страхіття
Балакаєш? У мене аж мороз
По шкурі дре!

Т р у б а й

Та слухайте лишень,
Що далі сталось! Одурів зовсім
Ватажко наш і разом з тим Ставуром
І з нашими двома пішов...

(Перериває і надслухує.)

Р о з б і й н и к и

(нетерпливо)

Куди?

Т р у б а й

У Гостомислів замок красти.

В а с ю т а

(плеще в долоні)

Боже!

Р о з б і й н и к и

Вони пропáдуть там!

Ч е п і л ь

Сьогодні я
Слідив довкола Гостомисла замку,—
Там війська повно.

В а с ю т а

О, се, певно, зрада!
Пропав ватажко наш!

Т р у б а й

(надслухує)

Гей! Чуєте?

Р о з б і й н и к и

(слухають, хто притуливши долоні до вух, хто прилягши до землі)

Так! Їдуть! Коні стугонять!

Т р у б а й

Ватажко,
І той Ставур, і наші два на конях.

П а н ю т а

(до Кунаша)

Не бійсь, небоже! Рана не тяжка.
Сідай ось тут і будь спокійний! Наш
Ватажко добрий чоловік.

(До розбійників.)

Ну, хлопці!
У ліс! Хтось їде! На свої місця!

Розбійники розходяться. На сцені лишаються тільки Панюта, Васюта і Кунаш.
Та коли розбійники обернулися в інший бік, Кунаш зривається і одним скоком щезає за сценою.

ЯВА ТРЕТЯ

В а с ю т а, П а н ю т а, потім р о з б і й н и к и і К у н а ш.

В а с ю т а

Ой батечки! А де наш полоняник?

П а н ю т а

Го, го! Так ось який він птах!

(Кричить.)

Гей-гей!

Агов, хлоп'ята!

Кілька розбійників вбігає.

Плінник наш утік!

Біжіть, шукайте!

Розбійники розбігаються. По лісі шум, хрускання гілляк, крики. По хвилі розбійники ведуть за руки Кунаша, що скажено обороняється, б'є ногами і кричить.

К у н а ш

Пустіть мене! Я мушу, мушу буть
У Києві ще сеї ночі!

Ч у р и л о

Будеш
У чорта на гостині, вражий сину!

(Б'є його.)

П а н ю т а

Еге, небоже! Ти втікать трібуєш?
Се, знай, у нас не звичай! Ну-ко, хлопці,
Візьміть його і прив'яжіть до дуба,
Щоб був спокійний!

К у н а ш

Іменем господнім
Благаю вас, пустіть мене! Самі ви
Не знаєте, що робите, коли
Мене ось тут тримаєте в неволі.

Р о з б і й н и к и

Ходи! Не час балакати з тобою!

Тягнуть його, він кричить.

П а н ю т а

Щоб не кричав, то зав'яжіть і рот!

Розбійники і Кунаш відходять.

В а с ю т а

Ну, що його до Києва так тягне?

П а н ю т а

Панич! То звісно, краще ночувать
У Києві у теплих подушках,
Ніж між розбійниками в лісі.

В а с ю т а

Ні,
Здається, тут щось інше! Щось там є
У нього на душі. Я трібував
Йому заглянуть в очі. Мов ті миші
У пастці, так ті очі бігають
У нього неспокійно, ні на хвилю
Не міг я їх спіймати. Так і видно,
Що він боїться, щоб йому крізь очі
Хто в душу не заглянув.

П а н ю т а

Слухай! Свист!

В а с ю т а

Га, наші їдуть! Чень ватажко!

За сценою чути гомін розбійників.

П а н ю т а

Так!
Се він! Ну, богу слава! А то справді
Безумне діло він сю ніч почав!

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Ті самі, О в л у р, к н я з ь, р о з б і й н и к и.

Р о з б і й н и к и

(кричать)

Гурра! Ватажко наш! Гурра!

О в л у р

Ну, годі!
Не надто верещіть! Погоня йде
За нами!

Т р у б а й

Е, ми тут не боїмось
Ніякої погоні!

Ч у р и л о

Особливо,
Як ти при нас.

О в л у р

Ну, годі! Супокій!

(Сідає на колоді при огні, розбійники обступають його довкола, князь віддалік під дубом.)

Що? Всі ви тут?

Р о з б і й н и к и

Усі.

О в л у р

А не було
Кому за дня якої де пригоди?

Р о з б і й н и к и

Бог милував.

О в л у р

А що, того їздця
Найшли, що я раний?

Т р у б а й

Найшли.

О в л у р

Де ж він?

П а н ю т а

Я оглядів і зав'язав порядно
У нього рану — не страшна ні раз.
Та він зате пустивсь було втікати.
Ну, хлопці зараз тут його зловили,
Та силою прийшлось його тягти.
Усе кричить: «Пустіть мене! Я мушу
До Києва, сю ніч ще мушу бути».
Ну, я й казав його для обезпеки
До дуба делікатно прив'язати
І рот йому легенько зав'язати.

О в л у р

Ведіть його сюди!

Кілька розбійників виходять, а по хвилі ведуть зв'язаного Кунаша з зав'язаним ротом.

ЯВА П'ЯТА

Ті самі і К у н а ш.

О в л у р

Здійміть із рота
Ту пов'язку.

Розбійники знімають. Кунаш важко віддихає і глядить довкола мов остовпілий.

Ти, сину, як зовешся?

Кунаш мовчить.

П а н ю т а
(туркає його в плече)

Ну, се ватажко! Говори до нього.

К у н а ш

Ти їх ватажко? Слухай ти, ватажку,
Пусти мене! Чого від мене хочеш?
Я не займав тебе, спокійно їхав
Дорогою. У мене діло пильне,
Я мушу перед світом ще дістатись
До Києва.

О в л у р

Помалу, синку мій!
Ще маєш час. До рана ще не близько.
Як звать тебе?

К у н а ш

Кунаш.

О в л у р

А чий ти муж?

К у н а ш

Я воєводи Гостомисла муж.

О в л у р

Отсе-то й гарно! Так я й міркував.
А можна нам спитать, чого так пильно
До Києва тобі потрібно?

К у н а ш

Се

Не ваше діло.

О в л у р

А якби ми дуже
Тебе просили...

К у н а ш

Навіть не трудіться!

О в л у р

А якби я так приказав тобі?

К у н а ш

Ти? Смерде! З твóїх розказів сміюся.
Не твій слуга, щоб мав тебе я слухать.

О в л у р

Не забувай, небоже, що ось тут
Я пан, я самовладний цар у лісі,
А ти в моїх руках.

К у н а ш

То вбий мене!

О в л у р

Твоєї смерті я не потребую,
А хочу правду знать: чого сю ніч
Так много уоружених у Київ
Поїхало? Я знаю, що вони
Всі Гостомислом вислані.

К у н а ш

Се знаєш!
А не чував, що завтра княжий суд?

О в л у р

Так що, що суд?

К у н а ш

А князь на суд виходить
Окружений дружиною і військом.

О в л у р

Настілько війська має князь при сóбі.

Вас кілька сот поїхало,— так много
Для суду непотрібно.

К у н а ш

Се вже діло
Князя́ і воєводи. Князь казав,
А воєвода робить.

О в л у р

Брешеш, брате!

К у н а ш

Бреши ти сам, коли мені не віриш.

О в л у р

Чекай, не тої зараз заспіваєш!
Гей, хлопці! Чоботи здійміть із нього
І голими ногами у огонь
Встроміть. Як припече його, то він
Співатиме, аж любо буде слухать.

Розбійники зачинають поратися коло Кунаша.

К у н а ш

Ватажку! Стій! Не муч мене! Пощо
Тобі моєї муки? Так і буть,
Я розповім усе.

О в л у р

Отак найліпше.

К у н а ш

Я ж думаю, що князь сей, Святослав,
І вам усім немало досолив.
Таж ви розбійниками не родились,
Вас викинено з дому, із громади,
Вас княжі люди гонять, травлять, мов
Тих звірів диких, а кого попа́дуть,
То вішають без жадної пощади.

В а с ю т а

(покивує головою)

Се правда, правда! Дуже прикра річ!

К у н а ш

Значи́ть, яке ж вам діло обставати

За сим князе́м? І чи не ліпше вам
Іти зо мною враз із Гостомислом?

О в л у р

Іти? Куди?

К у н а ш

У Київ. Знайте, люди,
Що Гостомисл задумав нині рано
Велике діло доконать. Сей князь,
Старий наш кривдник Святослав, ще нині
Повинен згинуть.

Р о з б і й н и к и

Боже! Он що дієсь!

К у н а ш

Так, мусить згинуть! Не втече від смерті.
Мов звір у сіть, так він опутаний
Довкола хитрощами Гостомисла.
Оті оружні, що сю ніч стяглись
У Київ, всі ввійдуть безпечно в город,
Бо брам пильнують Гостомисла слуги.
Відтак простісінько у княжий двір
Усі ідуть, та так, щоби кияни
Не завважали. Се народ дурний,
А Святослав у них як рідний батько.
Ну, та тепер вже не спасуть його,
Бо скоро лиш з своєї спальні князь
У сіни вийде, тут йому й амінь.

О в л у р

Придумано не кепсько! Ну, а що
Якби про се дізналися кияни,
І вдарили б у дзвін свій вічевий,
І вас усіх посікли б на капусту?
Яка тоді вам користь?

К у н а ш

Ну, й на се
Ми приготовані. То запремось
У княжому дворі й боронимось,
Нехай нас облягають. День чи два
Ми видержати можемо облогу,
Аж поки поміч не прийде.

О в л у р

Яка?

К у н а ш

Могучий князь Всеслав із Новгоро́да.

О в л у р

Так ось кому ви Київ продали!

К у н а ш

Воліємо Всеслава-чародія,
Ніж сього скупиндрягу без душі!

О в л у р

А все ж сей скупиндряга нас водив
І на поло́вців, і в Литву і всюди
Своїм мечем писав він руську славу!
Сей скупиндряга лад завів у краї...

К у н а ш

А кілько вас повішав!

О в л у р

Що ж, небоже!
Таке вже наше ремесло нещасне:
Гуляй, поки гуляєш, а попа́деш
У руки — не прогнівайсь, на гілляку!
А ось бояр приборкав він, се правда!
Всім воєводам, дукам крил притяв.
Ну, та за се йому лиш дякувать.

К у н а ш

З тобою говорить, то треба б, бачу,
Наїстися гороху! Чорт з тобою!
А ось до сих людей я обертаюсь.
Послухайте мене, брати! Ходіть
Зо мною, поможіть нам скинуть
Сього князя́! Подумайте, за се
Яка вам надгорода буде! Ви
З розбійників відразу зробитесь
Прия́телями но́вого князя́!
Ви, обдаровані багатим скарбом,
Свобідні від усіх старих провин,
Відразу зробитесь панами! Дурень,
Хто не зуміє користати з хвилі.

В а с ю т а

Та й справді, братчики! Чого нам думать?
Чудесна на́года трафляєсь нам!

Ч е п і л ь

Що ж, я готов.

Т р у б а й

І я піду, сли тілько
Ватажко з нами.

Р о з б і й н и к и

Е, сли так, то й я!
І я! І я!

О в л у р

(по хвилевім ваганні)

Так ось як, хлопці? Ви
Готові йти скидать князя старого?

В а с ю т а

Яке нам діло до князя́, ватажку?
Старий чи молодий — одно нам лихо.
Та ось трафляєсь на́года — прискочить
Із сього клятого життя назад
Між люди. Ось що!

Р о з б і й н и к и

Так, так, так! Се діло
Для нас велике!

О в л у р

Що ж, не хочу я
Стояти вам на перешкоді, діти.
Коли така вже ваша воля...

Р о з б і й н и к и

Так!

О в л у р

То й я йду з вами.

Р о з б і й н и к и

Славно! Славно!

К у н а ш

(хоче стиснути його руку)

Дай
Свою правицю, мій ватажку любий!
Тепер я бачу, що ти муж як слід.

О в л у р

Стривай! З тобою ще розмова буде.
Скажи, коли ось так ми прийдемо
І схочемо пристать до вас, то, може,
Не схочуть нас пустити?

К у н а ш

Чом не схочуть?
Я ж буду з вами.

О в л у р

Ну, ми ж купою
Не підемо, а треба розділитись!

К у н а ш

Се правда, щоб не зуздріли кияни!
В такому разі треба вам усім
Запам'ятать клич тайний: Гостомисл.
З тим кличем наші всюди вас приймуть

О в л у р

Отсе-то гарно! За отсе спасибі!
Ну, а тепер, хлоп'ята...

Р о з б і й н и к и

Що таке?

О в л у р

(встає з сидіння)

Візьміть отсього зрадника, на шнур
І на гіллю!

В а с ю т а

Що? Ти би хтів...

О в л у р

(громовим голосом)

Мовчать!
Я ще ватажко ваш! Беріть його!

Ч у р и л о

(підходить до Кунаша)

А видиш, що я добрий був пророк!

Остовпілого Кунаша виводять з шнуром на шиї.

О в л у р

Тепер же слухайте, що вам скажу.
Всі враз до Києва рушаймо! З тим
Кличем, що нам той зрадник передав,
Ми вкрутимось між них. Нам треба конче
Спасти князя́, пекельний замір їх
Перевернуть. Спішімо!

Коли розбійники стоять нерішучі.

Що ж, чи ви
Не розумієте, що Святослав,
Побачивши, що ми, розбійники,
Йому лишились вірні, ско́рше нам
Дарує всі провини, ніж отой
Всеслав, братоубійця і дерун?

Р о з б і й н и к и

Се правда! Ти розумно радиш нам!
Веди нас! Всі з тобою йдем! Гурра!

О в л у р

(підходить до князя, що весь час стояв під дубом осторонь, криючи своє зворушення)

А ти, Ставуре, що про все те скажеш?
Мовчиш? Чи не подобалось тобі
Все те?

К н я з ь

(кидається йому на шию)

Мій друже! Я іду з тобою!

З а с л о н а с п а д а є

ДІЯ П'ЯТА

Муром обведене подвір'я княжої палати. В глибині сцени видно фронт палати з ганком, до котрого йдеться сходами. З правого боку куліси представляють причілок княжої гридниці, з лівого боку вихід до стаєнь. Світає, а в протягу дії робиться цілком день.

ЯВА ПЕРША

Предслава боязливо вихиляється з-за угла гридниці і озирається по подвір'ї, потім виходить далі, все ще держачися близько стіни.

Предсла́ва

Мої дітусі сплять. Мої біднятка!
Набідувались, голодом намлілись,
Від стужі натряслись, в сльоті намоклись!
О господи! Вже рік життя такого!
Страшенний рік! Нечувана покута
За гріх несповнений! Помилуй нас!
Скінчи сю пробу! Сил моїх уже
Не стане! Серце трісне в мо́їй груді!

(Поступає трохи далі, все озираючись.)

Нема нікого! Як же се? Чи то
Зловіщій сон манив мене? Та ні!
Всю ніч я й ока не стулила. Дика
Тривога била, мучила мене —
І не пуста тривога! Я виразно,
Виразно чула стук копит і брязкіт
Оружжя, кроки, голоси глухі
Отут, і тут, і тут, кругом сих стін!
Вони тут є — чекають — поховались,
Готові на страшне, прокляте діло.
О боже! І невже ж нема рятунку?

(Наближується до ганку.)

Князь спить, не знає, що довкола нього
Чатує зрада, що, мов дикий звір,
Чапить уже, щоб скочити з криївки
І розірвать його. Сьогодні суд,—
О так! Я добре чула, як змовлялись
Ті зрадники, Добриня й Гостомисл:
В день суду буде смерть для Святослава.
Добриня не дожив, та смертю ще

Своєю люто він помстивсь на мні
І на нещаснім мóїм чоловіці.
Та другий ворог наш жиє й не спочиває.
Я добре знаю, він на нині все,
Все приготовив, щоб сповни́ти зраду.
Нещасний князь! Немов орел у клітці,
Безсильний, беззахи́сний, він попа́де
В ворожі руки! Боже! З ним пропа́де
Й моя надія! Таж від Гостомисла
І від Всеслава нам не ждать добра!
Та що ж! Бажала я спасти князя́,
Та завзялась зла доля! Вчора вже
Остатніх сих добу́ла, вже здавалось,
Що ціль осягнена — аж ні! А нині?
Чи вже запізно?

(Хвилю мовчить і думає.)

Певна річ, сей двір
Обступлений довкола, відси в город
Жива душа дістатися не може.
В палаті слуг немного, та й із них
Хто зна, чи деякі не є у змові
Із Гостомислом. Господи, хто зна,
Чи вже в тій хвилі діло їх прокляте
Не сповнене?

(Вбігає на ганок.)

Га! Все одно! Біжу
В палату, в княжу спальню знов ввірвусь.
Сли князь живий — остережу його,
Тут є підземний хід із сих палат
Аж на Дніпро, туди втекти він може.
А неживий — то най і я загину!

(Потихо входить у палату.)

ЯВА ДРУГА

За передньою правою кулісою чути скрип важкої брами і калатання дерев'яних засувів. По хвилі входять на сцену Гостомисл, уоружений, Запава, по-жіночому вбрана, та з кольчугою на грудях і з списом у руці, а за ними парами вояки, Путята, Овлур. розбійники і князь.

Гостомисл

Тихенько! Не стучіть! Не гомоніть!
Справляйтесь жваво! Чи постягані
Всі відділи, що крились через ніч
В церковних огорожах та садах?

Путята

Здається, всі.

Гостомисл

(побачивши розбійників)

А се ось що за люди?

Путята

Кунаш здобув нам несподівану
Підмогу: розбійнйцькую дружину
Підмовив, щоб ішла нам на підмогу.

Гостомисл

Се славно!

(До розбійників.)

Гей, ви, люди, а вам звісно,
Чого ви тут прийшли?

Васюта

(виступає наперед)

Одно нам звісно:
Робити те, що ти прикажеш, пане.

Гостомисл

А якби се небезпечéнством пахло?

Васюта

Ми там у лісі смерті щогодина
Привикли в очі заглядать, то вже
І відучилися її боятись.

Гостомисл

(клепче його по плечі)

Гаразд, хлоп'ята! От люблю таких!
А чи не з вас котрий пожартував
Сю ніч у мене в замку?

В а с ю т а

Ні, мій пане!
Сю ніч Кунаш, твій вірний муж, між нас
Зблудивши, розповів нам, що за діло
Задумав ти. І нам той князь старий
Ненависний, бо наших без ліку
Замучив та побив, зовсім зо світу
Зігнати нас завзявся. І ми всі
Відразу радісно пристали к ньому.
Прийшлось готовитись в дорогу, щоб
На час поспіти.

Г о с т о м и с л

Ну, а де ж Кунаш?

В а с ю т а

Від нас він рушив у другу ватагу,—
Я на́діюсь, що надійде́ ось-ось,
Бо наші всі, будь то́го певний, пане,—
По тво́їм боці стануть.

Г о с т о м и с л

Много вас?

В а с ю т а

Всіх тридцять мужа. Та ще п'ять пішло
Із Кунашем.

Г о с т о м и с л

Ну, гарно! А тепер
Обставте двір! Щоб з гридниці в палату
Ніхто не смів ходить, ані з палати
Не випускать душі живої! Браму
Запріть! На всіх рогах кріпку́ сторожу
Поставте!

Путята, вояки, розбійники з Овлуром і князем відходять. Часть їх уставлюється під вікнами, при гридниці і в лівих кулісах, а головна купа, з Овлуром і князем, обсаджує ганок. На переді сцени лишаються Гостомисл і Запава.

Г о с т о м и с л

Ну, здається, все як слід!
Доходить до мети все наше діло.

З а п а в а

Здається! І сама се бачу. Та проте
Немов кліщами зимними стискає
Тривога грудь мою! Ой, Гостомисле!
Боюсь чогось! Боюсь, щоб у самій
Останній хвилі вся твоя робота,
Весь труд твій не розвіявся, як дим!

Г о с т о м и с л

Жіноче серце і жіночий ум!
І бачить же сама на власні очі,
Що все як слід іде, що наш противник
Немов залізним обручем з усіх
Боків обхоплений, що город спить
І не спасе його — та ні! У неї
Важніший глупий сон! Вона боїться
Тих мар пустих, що сплóдила вночі
Стривожена уява.

З а п а в а

Мужу, мужу!
Ти не кепкуй із мóїх снів! Таж знаєш,
Що булава твоя пропала! Се ж
Не сонні мари вхóпили її.

Г о с т о м и с л

Ну, що ж, якийсь злодюга. Важне діло!
Ти тут гляди!

(Показує на палату.)

Скрізь наші! Ми тепер
Цілóї Русі долю держимо
В своїх руках! Ще хвиля, і великий
Престол порожній буде, і підé
По всіх країнах руських шум і гомін!
Зворушиться від моря аж до моря
Народ. Подумай! Встануть супротивні
Могучі хвилі, а ми поверх них
Понесемось. Лиш з Гостомисла рук
Прийме великокняжую корону
Наслідник Святослава! Ось що я
Держу в руках! На се я довго літ

Трудився, се я підготовлював,
До того йшов, і біг, і повз, і дерся.
Тепер держу сей плід моїх зусиллів,—
Сам бог мені його не вирве з рук!

ЯВА ТРЕТЯ

Ті самі і Предслава.

Зразу чути за сценою її крик, потім вона появляється в дверях палати.

Предслава

(за сценою)

Нема його! Нема! Убили! Вкрали!

Запава

Га, що се? Крик якийсь в палаті?

Гостомисл

Справді,
Голосить хтось.

Обоє ідуть до ганку.

Предслава

(з розпущеним волоссям, ламаючи руки, вибігає з палати)

Нема! Нема! О господи! Се що?

Вояки

Стій! Хто ти є? Невільно далі йти!

Предслава

Пустіть мене! Убійці! Розбишаки!
Чи вже поквапились? Чи вже зробили
Своє прокляте діло?

Гостомисл

(підходить до неї)

Жінко, хто ти?

Предслава

Я знаю, хто ти! Гостомисл! Постій,
Не бійсь мене! Дай руку, най погляну,
Чи є ще,свіжа кров на ній?

(Хоче схопити його за руку, Гостомисл цофається взад.)

Гостомисл

Якась,
Здається, божевільна. Жінко, слухай!
Що сталось там в палаті? І чого
Ти так кричала?

Предслава

Ти мене питаєш?
Сам ліпше знаєш. Нелюде поганий,
Скажи, де князь?

Гостомисл

Де князь? Хіба його
Нема в палаті?

Предслава

Каїн! Каїн! Каїн!
«Хіба я, боже, сторож брата мòго?»
Скажи, ти вбив його чи заховав
В яку тюрму підземну?

Гостомисл

Схаменись,
Що ти говориш, жінко? Ми князя́
Не бачили. Він, певно, спить іще.

Предслава

О, певно, спить, та вічним сном! У спальні
Нема його, нема й сліду по нім.

Гостомисл

(збентежений)

Не може бути! Ти, мабуть, не знаєш,
Де княжа спальня! Стій! Держіть її
Ось тут! Не дайте їй кричать! А я
Піду погляну сам.

З а п а в а

І я з тобою.

П у т я т а

Я думаю, що добре б і мені
Ще з кількома піти. Не може бути,
Щоб князь отак з палати щез вночі.
Він мусить бути тут. Сховався, може.
Ану, зо мною двадцять наших! Треба
Перешукать усю палату.

П р е д с л а в а

Юди!
Пішли Христа шукать! Та ні, нема
Його! О боже! Чи ти чудом виніс
Його вночі із сеї западні?

Гостомисл, Запава, Путята і їх дружинники входять у палату. Розбійники лишаються, зібрані довкола князя і Овлура.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

К н я з ь, О в л у р, П р е д с л а в а, р о з б і й н и к и.

Розмова ведеться уривано, шептом.

О в л у р

(обнімає Предславу)

Голубочко моя!

П р е д с л а в а

(перелякана)

Геть, геть від мене!

О в л у р

Предславо! Що, не пізнаєш мене?

(Відхилює візир.)

П р е д с л а в а

Овлур! Мій милий!

(Кидається в його обійми — та зараз вириває-ться і відтручує його.)

Геть від мене, геть!
Ти тут! Між юдами, що сприсяглись
Князя́ убить, свій край продать чужому?

О в л у р

Ми тут прийшли, щоби князя́ спасти.

П р е д с л а в а

Запізно вже! Нема його.

О в л у р

Чи справді
Нема в палаті? Ти шукала всюди?

П р е д с л а в а

Нема у спальні. Що деінде він
Не заховавсь, се певно. Не такий він,
Щоби ховатись в хвилі небезпеки.
Він радше б вийшов з голими грудьми
Поміж мечі і списи, ніж ховатись.

О в л у р

Так де ж він є?

П р е д с л а в а

Чи справді не брехав
Сей Гостомисл? Чи справді він його
Не вбив, не вкрав, не закував в кайдани?

О в л у р

Ні, люба. Він недавно тут прибув,
І ми всі враз у двір сей увійшли.

П р е д с л а в а

Сли так, то я зовсім не знаю, що
І думати.

К н я з ь

(підходить до них)

Так слухайте мене!
Овлуре, не теряй ані хвилини:
Бери із наших половину, йди
До брами, Гостомислову сторожу

Нападьте нагло, муж на мужа, всіх
Душіть, коліть, щоб жаден ані крикнув.
Тоді біжіть у город, бийте в дзвони,
Зовіть народ, ведіть його сюди.
А я вже буду тут робить, що треба.

О в л у р

Та князь! Де князь? І що ми без князя́?

К н я з ь

Не бійся! Лиш роби, що я казав!

Овлур, Предслава і часть розбійників відходять наперед сцени в кулісу направо. По хвилі чути там у сутінку глухий лоскіт, приглушені викрики і стогнання. Потім тихо.

ЯВА П'ЯТА

К н я з ь, р о з б і й н и к и на ганку, потім Г о с т о м и с л і З а п а в а.

З а п а в а

(ламаючи руки, виходить із палати)

Пропало все! Сповни́лись сни мої!
Князя́ нема, він спасся, він утік!
Пропали наші голови! О горе!

Г о с т о м и с л

Запавочко, мовчи! Кріпися духом!
Іще ж не страчена надія! Ще
Путята перешукує палату.
Не може буть, щоб князь вночі, у спальні
Дізнавсь про все, щоби з двора утік
Так, щоб ніхто його й не запримітив!

К н я з ь

(стає перед ним і знімає візир)

Не може буть? А бачиш, що утік!
Га, зрадники! Утік, не знавши ще
О тво́їй зраді! Втік у темну ніч
По божому показу. Гей же, хлопці!

Візьміть їх зараз, пов'яжіть і рот
Заткайте кождому, щоб не кричали!

Гостомисл і Запава остовпілі з перестраху,
а поки можуть отямитися, вже розбійники
затикають їм роти і в'яжуть руки.

Р о з б і й н и к и

(з переляком)

О господи! Се князь! Ставур — се князь!

(Падають перед ним на коліна.)

О князю наш! Змилосердись над нами!
Не погубляй нас!

К н я з ь

Встаньте! Не лякайтесь
Нічого! Ще нам грòзить небезпека!

Р о з б і й н и к и

(встають)

Все, все для тебе ми зробить готові.
Остатню крові крапельку проллєм,
Щоб на твоє прощення заслужити.

К н я з ь

Сих двоє треба заховать! Сюди
Ведіть їх, у отсю комору темну!

Кілька розбійників відводять Гостомисла
і Запаву до палати, князь говорить до них.

Два вас при них лишіться! Скоро б з них
Котре металось, стукало, кричать
Хапалось, бийте в голову обухом!

Розбійники з Гостомислом і Запавою щезають
у сінях палати.

Тепер три пари з вас хапайтесь живо!
До сих сіней дверей провадить троє.
Позамикайте їх! При кождих дверях
Ставайте два і підопріть плечима,
А бердиші в руках держіть. Нікого
Не випускайте, доки тілько можна.
А хто б протисся, бийте в лоб обухом!

Кілька розбійників знов входить до палати.

Тепер ідіть по двох і замішайтесь
Між тих, що попід вікнами вартують!
Нікого з Гостомислових людей,
Тих, що в палаті є, не випускайте!
Хто б ліз надвір, валіть обухом в лоб!
Ну, а про мене й згадувать не смійте!

Часть розбійників сходить з ганку і розсипається попід вікна.

Ну, много нас ще тут лишилось?

В а с ю т а

Десять.

К н я з ь

(замикає візир)

Га, скоро що, будéмо боронитись!

За сценою чути голосне биття в дзвони, далі крики, гомін і тупіт.

Го, го! Працюють наші вже по місту!

(Кричить.)

Тепер, хлоп'ята, бачність!

ЯВА ШОСТА

За сценою дзвони, глухий гомін.
Внутрі палати чути стук, біганину.
Гримають до дверей.

П у т я т а

(за сценою)

Гей, воєводо Гостомисле! Що се?
У місті дзвонять!

К н я з ь

(кричить у сіни)

Так, у місті дзвонять.

П у т я т а

(за сценою)

Се хто говорить? Що за чорт замкнув
Ті двері? Одчиніть там із сіней!

Розбійник

Заждіть, бо десь ключі нам загубились!

Путята

(всередині)

Ламайте двері!

Розбійники

Стійте! Не ламайте!
Сюди, брати! Там тиснуть! Не давайтесь!

Путята

(всередині)

Що за чорти? Де Гостомисл? Пощо
Позамикали двері?

Голоси

(внутрі)

Зрада! Зрада!

З усіх боків чути змішані крики.
До ганку збігаються прихильники Гостомисла
з добутими мечами.

Вояки

Де Гостомисл? Що діється тут?

Князь

Стривайте!
Чи чуєте, у місті дзвонять?

Вояки

Зрада!
Де Гостомисл?

Князь

Чи він не межи вами?

Розбійники

У нас його нема.

Путята

(внутрі)

Ламайте двері!
Рубайте келефами!

В о я к и

(на ганку)

Що за крик
Отам у сінях? Де Путята?

Р о з б і й н и к и

(у сінях)

Стій!
Хто перший випресь із дверей, той труп!

В о я к и

(на ганку)

Там бійка в сінях! Що се?

Г о л о с и

(з подвір'я)

Зрада! Зрада!

К н я з ь

(з розбійниками стає у дверях і добуває меча, громовим голосом)

Проч відси! До сіней ніхто із вас
Не втиснеться, допоки ми живі!

Прихильники Гостомисла товпляться в ганку.

Р о з б і й н и к и

(в сінях)

Бий! Бий!

П у т я т а

(внутрі)

О боже! Смерть моя!

Крик, лускіт оружжя, стогнання.

В о я к и

(в ганку)

Се голос
Путяти! Вбитий! Проч з дверей! Пускайте!

Хто б'ється там?

(Напирають на розбійників.)

К н я з ь

(відслоню є візир)

Се я б'юсь! Князь ваш б'єсь
Із зрадниками!

В о я к и

Господи! Се князь!

Цофаються з перестраху. В сінях ще йде бійка і крик. За сценою дзвони. З правої куліси впадає юрба народу, а попереду всіх Овлур і Предслава.

ЯВА СЬОМА

Ті самі, О в л у р, П р е д с л а в а, н а р о д, уоружений, чим хто міг, а також р о з б і й н и к и.

О в л у р

(летить до ганку)

Тут б'ються! Де Ставур?

К н я з ь

Нема Ставура.

О в л у р

О боже! Князь!

(Паде перед ним на коліна.)

Так ось хто був таємний
Товариш мій сю ніч!

П р е д с л а в а

(кидається до ніг князеві)

О княже! Пане!
Як много я за тебе протерпіла
Сю ніч!

К н я з ь

Господь се відплатúть тобі,
Душе правдива! Встань! І ти, Овлуре,
Вставай! Скінчилось чорне лихоліття.

Ще вчора ти ізгой був і ходив
До Гостомисла красти, а віднині
Ти будеш паном в замку Гостомисла.

О в л у р

(*стискає його коліна*)

О княже, в карі й милуванні ти
Однаково великий!

К н я з ь

Ні, Овлуре!
Я в карі був несправедливий троха,
Та не без твòєї вини. Чому ж ти
Мовчав уперто про причину вбійства
Добрині?

О в л у р

Не без власної вини мовчав я.
Була у мене на Добриню злість
Чи заздрість, може. Тож, як в п'янім стані
Він раз почав облесними словами
Мене на зраду підмовлять, щоб вбити
Тебе й Всеславу Київ передати,
Я замість відповіді вхóпив меч
І розкроїв йому надвоє череп.
Протверезившись, я почав не вірить
Своїм ушам, чи справді чув такі
Слова огидні від Добрині. Совість
Мене страшенно мучила за вбійство,
А тут прийшлось би в власній обороні
Ще пам'ять вбитого знеславить. «Ні! —
Подумав я.— Вже сам перетерплю
Всю кару за свій вчинок, а не буду
Ім'я покійника топтать в болото».

К н я з ь

(*подає йому руку*)

По тім я пізнаю твою натуру!
Мій друже!

(*Цілує його.*)

Нині я здобув два царства:
Одно, що зрадників позбувся хитрих,

А друге те, що серце віднайшов
Таке хоробре, щире, благородне!

О в л у р

Де ж Гостомисл, Запава, де Путята?

К н я з ь

Путяту вчастував один із твóїх
Людей почерез тім'я бердишем,
Та так, що більше вже йому не треба.
А Гостомисл і та його гордá
Запава — зв'язані, чекають кари.

(*До киян.*)

Гей, діти! Обступіть сей двір довкола
І всіх оружних, хто тут є, візьміть,
І пов'яжіть, і в тюрми посаджайте!
Суд розслідити мусить все се діло!

Часть народу розходиться в різні боки купками.

Та не минула ще нас буча, діти!
Сі зрадники Всеслава завізвали
На нашу землю. Треба якнайшвидше
Нам готуватись всім до оборони.

К р и к н а р о д у

Всі підемо, старі й малі! Не буде
Над нами панувати князь, що руки
Свої у братній крові полоскав.

О в л у р

(*кидає залізну рукавицю на землю*)

Най згине, хто кровавить Русь роздором!

З а с л о н а с п а д а є

КАМ'ЯНА ДУША

ДРАМА В ОДНІЙ ДІЇ

ОСОБИ

Пан Крайник Делятинський, 60 літ.
Ілько Марусяк, ватажко опришків, літ 30.
Маруся, його любовниця, літ 28.
Степан Бойчук, опришок, літ 45.
Марко Цар } опришки.
Семен Грім }
Іван Баюрак, парубок, літ 20.
Опришки, пушкарі, селяни.

Діється в Карпатських горах при кінці XVIII віку.

Сцена представляє дику гірську околицю. Довкола видно гори, порослі темними лісами. З ярів підіймаються клуби білої мряки. В глибині сцени скала, в ній обширна печера, спереду загороджена загатою з плота, обшитого яловою корою так, що посередині лишено тільки двері, крізь котрі можна бачити нутро печери. На переді сцени, на поляні, велике огнище розбійницьке, довкола нього каміння, на котрім сидять розбійники. Ліва куліса являє причілок розбійницької колиби, зложеної з молодих смерічок і покритої корою та гілляками. День. Огнище вигасло.

ЯВА ПЕРША

Край огнища на землі лежить ранений Бойчук. Маруся перевиває його рани.

Бойчук

Марусе!

Маруся

Що тобі?

Б о й ч у к

Яка ти добра!

М а р у с я

Болить нога?

Б о й ч у к

Як лиш твоя рука
До неї доторкнеться, то хоча й би
Пекельний біль був, зараз утихає.

М а р у с я

Встидайсь, старий, такі плести́ дурниці!

Б о й ч у к

Що правда, любо! Дай лише води!

Маруся подає йому воду в дерев'янім черпаці, він п'є.

Гляджу отак на тебе, й жаль мені
Тебе стає! Така хороша, добра
І молода і в отаке життя
Попала!

М а р у с я

(махає рукою)

Ет!
(Осторонь починав мити котел.)

Б о й ч у к

Та й якби ще хоч він
Та шанував тебе!

М а р у с я

Пусте говориш!
Мені не кривда, що ж тобі за діло?

Б о й ч у к

Та звісно, що мені за діло! Тілько
Що жаль мені. От я: вже двадцять літ
В опришки хо́джу, тисячу разів
Міг висіти чи іншу смерть приняти,
А най би раз, хоч раз один таке
Мені всміхнулось щастя, як йому!

Не маю щастя до жінок! Такий
Удався вже! А бачиться, коли б
Отак яка — та що то вже й гадати! —
Якби мене яка так полюбила,
Їй-богу, кинув би те ремесло,
Пішов би де в Волощину, в Молдаву,
Прожив би ще старі літа спокійно
У теплій хаті! Є у мене дещо
Приховано по криївках — було б
З чого́ прожити...

М а р у с я
(гордо)

Що се ти мені
Балакаєш? Пощо мені се чути?
Чи, може, думаєш, що я з тобою...

Б о й ч у к
(поспішно хапається за зранену ногу)

Ой, ой! Ой, ой! Як страшно заболіло!
Та ні, Марусе! Най господь боронить,
Щоб я тобі... Я ж знаю, що ватажка
Ти вибрала...

М а р у с я

Отож і знай і більше
Мені й балакати не смій такого!

(Відходить у яскиню.)

ЯВА ДРУГА

Б о й ч у к сам.

Угнівалась! А славна молодиця!
Відважна, добра... Та тверда душа,
Не подаєсь! Як кремінь. Як прийшла
Сюди, то щоб згадала про свій дім,
Про мужа, про рідню — ані словечка.
Ніхто не знає, відки й хто вона,
Хіба ватажко. Наче темний бір,
Мовчить. Вже ж певно, що в душі у неї
Невесело, бо не всміхнесь ніколи,
Не зажартує, пісні не співає.

Мовчить. Чи то горда́ така, чи, може,
Який великий біль, чи жаль, чи встид
Замкнув їй серце?.. А, ось, видко, й наші!

ЯВА ТРЕТЯ

Бойчук, Марусяк, Цар, Грім і інші розбійники, уоружені в стрільби, ножі і пістолети; два розбійники ведуть Баюрака з зав'язаними очима і з руками, зв'язаними назад.

Марусяк

Здоров, Бойчуку! Що? А як там рана?

Бойчук

Та гоїться помалу.

Марусяк

Дике м'ясо
Не показалось?

Бойчук

Ні, славити бога.

Марусяк

А де Маруся?

Бойчук

Тут, в печері. Бач,
Вона виходить.

Марусяк
(*іде супроти неї*)

Ну, здорова, любко!

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Ті самі і Маруся.

Маруся
(*подає руку Марусякові*)

Здоров, мій милий!

Марусяк

Що ж ти поробляла?

М а р у с я

Та шила троха, ось котел помила
Та хорому перев'язала рану.

М а р у с я к

(*міниться в лиці*)

Марусе!

М а р у с я

(*спокійно*)

Що тобі?

М а р у с я к

Чи я тобі
Не говорив, щоб ти мені держалась
Від всіх їх осторонь?

М а р у с я

Але ж слабий,
Скалічений...

М а р у с я к

Не бійсь, іще не гине!
А хоч би й гиб, то не твоє се діло.

М а р у с я

(*покірно*)

Прости, мій милий! Більш сього не буде!

М а р у с я к

(*понуро*)

Я надіюсь. Бо знай, небого, я
На вітер говорить не вмію. Раз,
Два рази по добру скажу, а потім...
Не доводи мене до злості!

Маруся стоїть спокійно, не змигнувши на нього оком, і мовчить. Тим часом на сцену входять ще нові розбійники. Один несе на плечах поставець сукна, другий бочівку, інший мішок. Усе те вони скидають на купу перед ватажком.

М а р у с я к
(до Марусі)

Іди в яскиню!

Маруся відходить.

ЯВА П'ЯТА

Ті самі без Марусі.

М а р у с я к
(до розбійників)

Ну, ви всі вже, хлопці?

Р о з б і й н и к и

Усі, ватажку!

М а р у с я к

Пощастив нам бог
Сим разом. Ті угорські купці
Якраз нам впору надійшли. Сукна
Для всіх нас вистане на сердаки.
Є й хліба дещо, бриндзи бербениця...

Г р і м

Ну, а про гроші ти забув, ватажку?

М а р у с я к
(трохи гнівно)

Якби й забув, то не твоє се діло
Мені нагадувать.

Г р і м

Як не моє?
Чи ж ми не всі ходили на добичу?
Не всі за неї важили життям?
Значи́ть, всі маємо до неї право.

М а р у с я к

Без мене всі ви варті торби січки.
Якби не я, не бачити б вам, певно,
Ні грошей, ні сукна.

Грім

Се хто ще знає!
Були опришки і перед тобою!

Марусяк

Мовчать! Ось гроші!

Розперізує черес, скидає сердак, стелить його на землі, потім витрясає з череса гроші. Розбійники, крім тих двох, що держать зв'язаного Баюрака, товпляться довкола нього. Він мовчки числить гроші.

Тут є сто дукатів
І тридцять талярів. Нас всіх дванадцять,
Значи́ть, від кождого дукат для мене,
А вам по вісім.

Грім

Як то? Й хорого
Числи́ш до паю?

Бойчук

А по-твому, хорий
Вже не товариш ваш?

Грім

Ти ж не ходив
У діло.

Бойчук

Може, завтра доведеться
Й тобі не йти, то я, будь то́го певний,
На твій не буду наставати пай.

Грім

А таляри? Що з ними?

Марусяк

По два нам,
А решту для Марусі.

Грім

Для Марусі?
Чи і вона до паю?

Марусяк

Чи ж вона
Не хоче жить? Хіба ж вона не робить?

Їсть дармо хліб? А в разі небезпеки
Чи їй не гро́зить теє ж, що і нам?

Г р і м

(бере гроші, сердито)

Тьфу на таке! Коли прийде́ до діла,
То все: «Йди, Громе!», «Стань отутка, Громе!»,
«А крикни, Громе!», «Перескоч-но, Громе!»
Мов тим чопом, так Громом затикають
Всі діри. А до поділу прийдесь,
То леда баба Громові рівня!
(Відходить у колибу.)

ЯВА ШОСТА

Ті самі без Грома.

М а р у с я к

Ну, розбирайте гроші!

Розбійники беруть кожний по купці грошей і ховають їх у череси. Бойчукові один розбійник подає його купку.

А тепер
Ведіть сюди приблуду!

Два розбійники ведуть наперед Баюрака.

Розв'яжіть
У нього очі й руки!

Розбійники розв'язують. Баюрак озирається довкола. Марусяк сідає на камені, креше огню і закурює люльку, потім звільна до Баюрака.

Як зовешся?

Б а ю р а к

Йван Баюрак.

М а р у с я к

А відки?

Б а ю р а к

З Богородчан.

М а р у с я к

А що ж тут робиш в горах?

Б а ю р а к

Я навмисно
Пішов, щоби до вас пристати.

М а р у с я к

Може,
Тебе хто вислав?

Б а ю р а к

Так.

М а р у с я к

(живо)

А хто такий?

Б а ю р а к

Біда моя, моє гірке сирітство,
Моя тяжкая кривда.

М а р у с я к

Он яке!

Б а ю р а к

Я з Богородчан родом, та служив
В Делятині, у пана фервальтера.
П'ять літ служив я. Що вже клятий німець
Назбиткувався наді мною! Кілько
Набив мене, бо знав, що я на світі
Самісінький, що сирота безрідний,
Що не впімнесь ніхто за сиротою.
Я пас його воли отсе п'ять літ.
Та три дні тому вбив медвідь одного,
Почув се пан і каже: «Баюрак,
За той вола мені заплатиш ти!»
І не досіть, що всю мою сембрилю
Зарахував собі, а ще й мене
Хотів заперти до арешту.

М а р у с я к

Он як
Збиткуються погані вороги
Над нами!

Ц а р

О, на того фервальтера
У нас є закарбовано чимало!

Колись у нас з ним буде обрахунок.
Хіба би я не Цар був!

Б а ю р а к

Що ж я мав
Робити — втік від шваба та й до вас.
Вертать до Богородчан — се значи́ть:
Ставай на панщину! У службі вже
Не міг я видержати довше. «Дай,—
Гадаю,— закоштую ще свободи!
Пристану до опришків. Доведеться
Повиснути, так що ж? Не перший я
І не останній! А хоч пару хвиль
Пожить на волі!» З тим я й вибрався
До вас: прийміть, сли ласка, а як ні,
То не пожалуйте хоч кульки в лоб.
Волю отут загинуть, ніж вертати
В те пекло, із котрого вирвавсь нині.

М а р у с я к

Лишись у нас! Побачимо, який ти.
Не всякий здатний в наше товариство;
Прийдеться витрібувати те́бе!

Б а ю р а к

(кланяється)

Спасибі і за те, ватажку! Проби
Я не боюсь!

(Відходить між розбійників.)

М а р у с я к

(кричить)

Марусе! Йди сюди!

ЯВА СЬОМА

Ті самі і М а р у с я, виходить із яскині.

М а р у с я к

(кидає їй під ноги гроші)

Отсе твій пай! Візьми! Ходи сюди!
У тебе є горівка ще?

М а р у с я

Найдеться.

М а р у с я к

Давай сюди! Ідіть один за нею
І винесіть боклаг!

Маруся з розбійником входить до яскині, по хвилі вертає; розбійник несе боклаг і ставить його перед Марусяком.

А осьде хліб,
Мука, і сало, й бриндзя. Уділи
Нам, кілько треба, решту заховай!

Маруся порається мовчки коло мішка та бербениці; один розбійник відтикає боклаг, із котрого Марусяк наливає до черпака горілку і роздає розбійникам. Маруся дає кожному по чвертці хліба і по пригорщі бриндзи.

Ц а р

(*випивши*)

А я, ватажку, яко цар тих гір,
Повинен другу порцію дістати.

М а р у с я к

(*наливає*)

На, пий! Покличте Грома! Що у біса
Він видумав бурчать перед обідом!

Грім входить, Марусяк дає і йому горілки, а Маруся хліба. Обділивши всіх, Марусяк бере боклаг, Маруся мішок, а один розбійник несе за нею бербеницю; обоє входять у яскиню, котрої двері по виході розбійника запирають.

ЯВА ВОСЬМА

Р о з б і й н и к и без Марусяка і Марусі.

Г р і м

(*їсть*)

Заперлися! Обоє п'ють вино,
А нам горівки жалують!

Ц а р

(*їсть*)

Їй-богу,
Се не по правді! Вже коли кому
Вино тут пити, то мені. А я
Його й на нюх ніколи не дістану.

Б о й ч у к

Такий ти й цар!

Ц а р

А ти б мовчав, каліко!

Б о й ч у к

Нога слаба, зате язик здоров,
Та й в голові всі дома, то чого
Мовчати? А вино, що вас обох
Так коле, се хто знає ще, чи й є?
Я не видав його й не пригадаю,
Де б наш ватажко взяв оте вино?

Г р і м

В купця угорського він сам відбив.

Б о й ч у к

Він сам відбив? Ну, так же й говори!
Як сам відбив, то най же сам і п'є!

Г р і м

(*гнівно*)

Ей, ти, премудрий! Кілько заплатив
Тобі ватажко й та його княгиня,
Що так торби за ними носиш?

Б о й ч у к

Громе!
Отямся! Що плетеш? Чого мені
Торби за ним носити? А що правда,
Те я й говорю і не розумію,
Чого тобі бурчати на ватажка,
Котрого сам ти вибрать помагав!

Г р і м

Чорт вибирав його, не я!

Б о й ч у к

І чом ти,
Коли тобі нелюбо так під ним,
Не йдеш собі до іншого ватажка
Або свою дружину не збереш?
Таж Марусяк за ніжку не прип'яв
Тебе до себе!

Г р і м

І піду! Їй-богу,
Ще нині йду відсіля в Чорногору!

Ц а р

І я з тобою! Не подоба нам,
Яко цареві, та служить такому,
Що бабським є слугою!

Б о й ч у к

Гріх тобі
Таке балакать, Царю! Баба ся —
То щире золото! Її слугою!
Та ти б тоді аж чоловіком став,
Якби зробивсь її слугою!

Ц а р

Бачиш!
Я то́ казав відразу, як лише
Вона явилась тут в лиху годину:
«Се чарівниця, відьма!» Вже мене
Не здуриш, вмію я таку пізнати.
Погляньте лиш, як тії очі в неї
Блищать несамовито і який
На що́ках рум'янець іграє! Бідний
Бойчуку! Швидко буде смерть твоя,
Бо відьма вже тебе втяла у серце.

Б о й ч у к

Тьфу, тьфу! Безумний! Що се ти плетеш?

Ц а р

Ага! Чекай, побачиш, чи не правда!
Кому кров з серця відьма ссати стане,
Той зразу почина її любити:
Вона весь світ заслонить перед ним,

Весь розум помутить. Сам вид її
Бентежить душу, заставляє серце
У груді битись. Та недовго се
Триває! Хто попався відьмі в руки,
Той довго жить не буде.

Розбійники

Правда! Правда!

Баюрак

(тихо підходить до Грома)

Так ви пан Грім?

Грім

Авжеж, що я, не хто!

Баюрак

Я стілько чув о вас...

Грім

Мені байдуже!

Баюрак

Я мав би дещо вам сказать...

Грім

Мені?

Ну, говори!

Баюрак

Ні, я б хіба самому.

Грім

Підіть, товариші, в колибу! Час вам
Спочить. Я зараз надійду.

Розбійники відходять, два ведуть
попід руки Боїчука.

ЯВА ДЕВ'ЯТА

Грім, Баюрак.

Грім

Ну, що там?

Балакай!

Б а ю р а к

(*чухається в потилицю*)

Ей, коли-бо й сам не знаю,
З чого почати.

Г р і м

Починай з кінця!

Б а ю р а к.

Не дай-то, боже! В нас, опришків, пане,
Один кінець. Не дуже він приємний.
А я боюсь, щоб він нам всім не був
Ще нині.

Г р і м

Що?

Б а ю р а к

(*потихо*)

Послухайте, ватажку!
Я вас прийшов тут перестерегти.
Сей Марусяк продав вас всіх! За мною
З Делятина страшенна вийшла ровта:
Сто пушкарів, сам Крайник, а селян
Тьма-тьменна. Зрадив їм сам Марусяк
Отсе гніздо. В тій хвилі, певно, вже
Вони сей ліс довкола обступили,
Обхóпили залізним обручем.

Г р і м

(*хапає його за груди*)

Проклятий! Що се ти говориш? Се
Не може бути правда!

Хоче кричати, Баюрак зупиняє його благальним жестом.

Б а ю р а к

Богом вам
Клянусь, що не брешу! Ще хвилечку
Послухайте! Я ж тут прибіг щодуху,
Щоб рятувати вас. Для себе тілько
І для своєї любки Марусяк
Пощаду випросив, а вас усіх
Зате віддасть у руки пушкарям.

Г р і м

О, не дожде! Проклятий! Я в тій хвилі
Його тут на капусту посічу!

Б а ю р а к

А я б вам радив з ним не заходи́тись,
А швидко з товариством утікати.
Лишіть його самого і рятуйте
Себе самих! Ще хвилька, і вже може
Запізно бути.

Г р і м

Щоб ти стікся, хлопче!
Се правда! Йду! Біжу! Нехай собі
Сей Марусяк до чорта пропадає!

(Вибігає до колиби.)

ЯВА ДЕСЯТА

Б а ю р а к сам.

Ну, се чень вдасться! Банда розіб'єсь
Та як її о́стерегти? О боже!
Що сталось з нею! У якеє пекло
Вона попала! Пані! Крайнико̀ва!
Покинути дітей дрібних, і мужа,
І розкоші, й пано́вання і тут
Піти між сих людей! Ні, мусив бог
За чийсь тяженький гріх її скарати!
Відняти розум, серце заглушити!
Ах! Підхиляє двері хтось з нутра
Яскині! Скриюсь тут за деревину.
Ану ж се він! А з ним я не бажаю
Стрічатися!

(Ховається за дерево.)

ЯВА ОДИНАДЦЯТА

Б а ю р а к, М а р у с я.

М а р у с я

(тихесенько на пальцях виходить з яскині. Вся дальша розмова йде шептом)

Він спить! Нарешті я
На хвильку вирвалась! О боже мій,
Лихóрадка, знай, б'є мене! Трясусь
Уся, горю, внутрі немов кліщами
Щось рве, а мушу перед ним вдавати
Спокійну! Що за знак, що Баюрак,
Слуга мій давній, тут явився? Значúть,
Мій муж дізнавсь, де я? Мене шукає?
Чи, може, вмер? А діти-сиротята,
Мої маленькі соколята бідні —
Що з ними? Ох, коли б мені тепер
Найти його! Хоч хвилечку свобідно
З ним побалакать! Ах!

Б а ю р а к

(*виступає з-за дерева*)

Я тутка, пані!

М а р у с я

Ти тут! Що се значить? Чи Крайник знає?

Б а ю р а к

Дізнавсь. Вівчар доніс йому, що тут
У полонині з вівцями гостив
І вас десь бачив.

М а р у с я

Так, ходила я
До нього сиру й вурди купувати.
І що ж мій муж?

Б а ю р а к

Пан Крайник зараз же
Почав збивати ровту.

М а р у с я

Що, він хоче...

Б а ю р а к

Не тілько хоче, але йде сюди.
Мене послали передом, а вслід
За мною йдуть самі — та не самі,
А з пушкарями, з купою хлопів.

М а р у с я

Пропала я! Та так мені і треба!

Б а ю р а к

Ні, пані! Що ви? Най господь боронить!
Пан Крайник, хоч лихі на вас, щоправда,
Казали вам отсе переказати:
«Нехай покається, най зробить так,
Щоб віддала мені Марусяка
Живого в руки — я її прощу».

М а р у с я

Усе однакий! Ох, брудна душа!
Він лакомиться на тих сто дукатів,
Що визначені то́му, хто дістане
Марусяка! Та ні! Мене на се
Не зловить!

Б а ю р а к

Пані! Стямтесь! Я ще вам
Не все сказав. Пан Крайник наказали
Сказать вам ще, що як не згодитесь
На теє слово, то значи́ть, що й ви
Тут винуваті, що не силою
Вас вхо́пив Марусяк, як говорили,
А що ви добровільно з ним втекли.

М а р у с я

Так он як! Говорили, що насильно
Украв мене опришок?

Б а ю р а к

Розумієсь!
Бо хто ж би смів подумать, що самі ви
По добрій волі кинули дітей...

М а р у с я

Дітей! О боже! Дітоньки мої?
Що з ними? Говори! Добий мене!

Б а ю р а к

Та що вам маю я про них казати?
Ще й досі плачуть, згадуючи вас,
І кождого, хто до двора прийдé,
Питаються: «Ти бачив нашу маму?»

М а р у с я

(*хапається за голову*)

О мати божа, порятуй мене!
Закам'яни те серце, щоб не тріснло!

Б а ю р а к

Та ще одно пан Крайник наказав
Вам дати знать: «Коли вона,— мовляв,—
Не схоче нам опришка того в руки
Віддати, то значи́ть, що винувата.
Тоді вона мені не жінка. Зло́влю
З розбійниками, з ними ж і повішу».

М а р у с я

Нехай! Нехай!

Б а ю р а к

«Дітей її зречусь».

М а р у с я

Що?

Б а ю р а к

Се пан Крайник так сказали, пані.

М а р у с я

Що? Що сказав? Ти ще раз повтори!

Б а ю р а к

«Дітей її зречуся, як щенят,
Прогóню з дому, викину, не хочу
І знать про них, так, як вона від них
Втекла».

М а р у с я

(*важко дихає*)

О боже! Сьо́го вже занадто!
Се вже над людські сили! За один
Фальшивий крок! За хвилеву оману
Чуття! За хвилю забуття — і стілько
Страшенних розчарувань, і унижень,
І мук, і сліз, пролитих не очима,
А серцем! Що мені тепер чинить?

Б а ю р а к

Не бійтесь, пані! Адже він заснув.
Ну, най і спить. Годинка ще — я певен,
Пан Крайник близько вже.

М а р у с я

(розпачливо)

О, чую, чую!
Він близько вже! А він — то смерть моя
Мовчи, мовчи! Я знаю! Слухай, Васю!
Скажи йому — ні, що йому? Нічого
Йому не мов! А от що: поклянись
Мені, що зробиш те, о що тебе
Проситиму!

Б а ю р а к

(вагаючись)

Або ж я знаю, пані?

М а р у с я

Не бійсь! Нічого я не зажадаю
Такого, що б тобі було над силу.
Клянись! Клянись!

Б а ю р а к

Клянусь вам божим днем.

М а р у с я

Хрестом святим!

Б а ю р а к

(цілує хрест)

Хрестом святим.

М а р у с я

Що зробиш

По совісті, без хитрості і зради
Те, що тебе тепер просити буду.

Б а ю р а к

Хоч би життям прийшлося приплатити,
А зро́блю все.

Маруся

(знімає з шиї з-під сорочки великий золотий хрест на ланцюзі і дає йому)

Отсе, отсе — чи бачиш?
Се для моїх дітей! Се бережи,
Як око в голові! Я знаю, Крайник
Без серця, він готов їх відречись,
Їх вигнать з дому. От тоді візьми
Їх ти і заведи до мóго тата,—
Ти знаєш де?

Баюрак

Та знаю, чом не знати?

Маруся

Мій тато вбогий, але ти не бійся!
Сей хрест... Лиш, чуєш, Крайникові ти
О нім ні слова! Ані слова, чуєш?
Сей хрест...

Баюрак

Продати?

Маруся

Борони вас боже!
Ти розлупи його! У нім папір —
Мій тато прочитає... Пам'ятай!
Віддай його...

Баюрак

Ой пані! Бачте! Бачте!

(Скаче вбік за дерево і щезає в гущавині.)

ЯВА ДВАНАДЦЯТА

Маруся, Марусяк.

Марусяк

(під час останніх слів Марусі потихо одчинив двері яскині і з топірцем в руці кидається за Баюраком, та коли побачив, що Баюрак скочив у ліс, кидає за ним топірцем. Топірець відбивається об дерево і падає на сцену. Марусяк піднімає його і з зацілленими зубами стає перед Марусею, котра стоїть зовсім рівнодушно. Хвилю мовчанка)

Зміє! Я вб'ю тебе.

М а р у с я

Убий!

М а р у с я к

(б'є її обухом топірця в плечі)

На, маєш!

М а р у с я

(падає на землю)

Чому не в голову? Скінчи, коли
Зачав!

М а р у с я к

(кидає топір і, голосно ридаючи,
припадає перед нею на коліна)

Марусечко! Душе́ моя!
Чи я здурів, чи що зо мною діється?
Здурів! Здурів! Та ти мене доводиш
До того! Господи! У тебе кров
Тече з плеча!

М а р у с я

Нічого! Не болить!

М а р у с я к

(підносить її)

Встань, серденько! Води! Гей, хто там є?

М а р у с я

Не клич нікого! Не потрібно! Що там,
Нема що й згадувати.

М а р у с я к

(дивиться на неї)

Жінко! Що ти
Зо мною робиш? Кам'яна душе!
Скажи, про що ти розмовляла тут
З тим парубком?

М а р у с я

Сього я не скажу.

М а р у с я к
(здивований)
Не скажеш? Як то?

М а р у с я
Так, що не скажу.

М а р у с я к
Ти з ним знайома?

М а р у с я
Так, знайома троха.

М а р у с я к
Се, може, муж твій?

М а р у с я
Ні.

М а р у с я к
Коханок?

М а р у с я
Ні.

М а р у с я к
Чи справді ні?

М а р у с я
Ще раз кажу, що ні.

М а р у с я к
А що ж ти з ним так довго розмовляла?

М а р у с я
Значить, було про що.

М а р у с я к
Я хочу знати.

М а р у с я
Тобі про се зовсім не треба знати.

М а р у с я к
Не треба?
(Хапає її за шию і помічає, що нема хреста.)
Гадино! А де мій хрест?

М а р у с я

Сам знаєш де.

М а р у с я к

О так! Йому дала!
Я бачив! Зраднице! У тім хресті
Душа моя, життя моє! У нім
Є списані всі наші криївки,
В котрих ми скрили гроші. Як же ти
Посміла хрест сей дати...

М а р у с я

Бо посміла.
Тобі його не треба.

М а р у с я к

Чом не треба?

М а р у с я

Тих криївок ти більше не побачиш.

М а р у с я к

Вовчице! Відьмо! Що се ти говориш?

М а р у с я

(лагідно)

Ілашу! Слухай. Сеї ночі сон
Мені такий приснився...

М а р у с я к

Чорт з тобою
І з твоїм сном! Скажи, яким ти правом
Мій хрест дала отсьому заволоці?

М а р у с я

(лагідно)

Послухай лиш! Я все скажу!

ЯВА ТРИНАДЦЯТА

Ті самі, Б о й ч у к, стогнучи і підпираючись палицями, з трудом входить.

Б о й ч у к

Ватажку!
Се що значить? Куди пішли всі наші?

М а р у с я к

Пішли? Хіба в колибі їх нема?

Б о й ч у к

Нема нікого! Все своє забрали.
Я був на хвилечку здрімався. Прокидаюсь,
В колибі пусто.

М а р у с я к

Я нікуди їх
Не слав. Мабуть, по лісу розійшлись.

М а р у с я

Мабуть, що ні. Я думаю, що вже
Їх більше не побачиш.

М а р у с я к

Що се ти
Говориш нині?

М а р у с я

Якби ти хотів
Послухать хвильку!

М а р у с я к

Загадки якісь!
Ну, слухаю.

М а р у с я

Сідай ось тут!

М а р у с я к

Та, може,
Не час сідати? Може, треба де
За ними бігти?

М а р у с я

Се було б даремно.
Не доженеш уже.

М а р у с я к

Прокляття! Жінко!
Не муч мене! Кажи: нам гро́зить щось?

М а р у с я

Сідай ось тут! Вспокійсь!

Марусяк сідає.

І ти, Бойчуку,
Сідай. Хоч жаль тебе, та що ж, мабуть,
Судилось так тобі, що ти не втік.

Б о й ч у к

Не втік? Куди мені втікать?

М а р у с я

Туди,
Куди всі прочі.

Б о й ч у к

Та чого?

М а р у с я

А тóго,
Що за годину, за малу хвилину
Тут буде ровта.

М а р у с я к

(зривається)

Грім і пекло! Відьмо!
Ти зрадила мене! Запродала!
Так на ж тобі за се!

(Добуває ножа і пробиває її.)

Б о й ч у к

(кидається, щоб його спинити, та запізно)

Ватажку! Боже!
Ти що зробив?

(Кидається до Марусі.)

М а р у с я

(котра від удару повалилася на землю і зомліла, тепер прокидається; ослабленим голосом)

Спасибі, любий! Так
Було і треба! Ох, та, видно, ти
Не дуже-то любив мене, не трафив
Відразу в серце.

М а р у с я к

(припадає до неї)

Боже! Ще жива!

(Заходиться спиняти кров, що тече з рани.)

Не трафив в серце! Справді, ні! Жива!
Марусечко! Скажи...

М а р у с я

Я... я невинна.

М а р у с я к

Невинна! Боже! А я, нелюд клятий,
Убив її! Ти, певно, се від того
Приблуди взнала?

М а р у с я

Так.

М а р у с я к

І хто ж се йде
За нами? Хто нас вислідив?

М а р у с я

Мій муж.

М а р у с я к

Твій муж? А хто ж він? Багатир який,
Що ровту міг таку велику збити?

М а р у с я

Він... Крайник... із... Делятина...

М а р у с я к

О боже!
Так ти... ти Крайникова жінка! Ти
Не є селянка?

М а р у с я

(кидається)

Ох, болить! Пече!
Води!

Марусяк приносить з яскині і подає їй води, вона п'є держачись за груди, Марусяк і Бойчук піддержують її.

Так, Ільку. Слухай. Молоду
Дали мене за Крайника старого.
Брудна душа... Я рвалася думками..
Ти в крайній хаті зимував, недужий
Я часто вечорами потаємно
Перебиралася за молодицю
І йшла на передмістя прясти. Там
Тебе побачила. Ти тямиш сам,
Що ти мені балакав, що ти легінь,
Багацький син з Угорщини, що любиш,
Готов зо мною на Молдаву... Я
І піддалась, рішилась... Ох, пече!
І опинилась тут!

М а р у с я к

Так от хто ти!

М а р у с я

Дітей жаль... Двоє ангелят... Ох, серце!..
Ні, не побачу вже!.. Для них твій хрест...
О мати божа! Радуйся... Маріє!..

(Умирає.)

ЯВА ЧОТИРНАДЦЯТА

Ті самі, К р а й н и к, п у ш к а р і, с е л я н и.

При останніх словах Марусі чути з усіх боків голоси рогів, хрускання гілляк і тупіт кроків. Крайник, пушкарі і селяни впадають зо всіх боків і кидаються на розбійників.

К р а й н и к

(до розбійників)

Піддайтеся! В'яжіть їх!

Пушкарі в'яжуть Бойчука. Марусяк клячить над трупом Марусі. Пушкарі, побачивши трупа, цофаються і обступають Марусяка довкола.

Га, се що?

(Підходить ближче і пізнає труп.)

Умерла? Вбита? Хто се вбив її?

Марусяк

(клячучи, підводить голову)

Я, пане.

Крайник

Псе! За се три дні й три ночі
Завдам тобі я найстрашніші муки,
Заким, як пса, повісити велю.

Марусяк

Та поки се ще буде, я тобі
Стрілу затроєну запу́щу в серце,
Котра його до смерті гризти буде.
Знай, що з любві вона пішла за мною
І вмерла добровільно, щоб тебе
Не бачити на очі.

Крайник

Хлопці, ну ж!
В'яжіть його!

Марусяк

(встає)

Помалу! Поки ще
Сей ніж в моїх руках, не наближайтесь.
Ти, пане Крайнику, гамуйся троха!
І замість мук видумувать для мене,
Придумай краще, як його збрехати,
Щоб вийшло так, що жіночку твою
Розбійники спіймали, завели
В ліси і вбили, бо вона не хтіла
Тебе їм в руки видати. Бреши,
Що, бідна, так тебе любила вірно,
Що згинути воліла в лютих муках,
Ніж зрадити тебе! Се буде гарно,
І, може, навіть дехто і повірить.

Крайник

(люто)

Поганче! Розбишако! Нуте, хлопці!
Чого ви стали? Нам конечне треба
Його дістать живого в руки!

М а р у с я к

Звільна!
Ще я тут пан, і ось вам мій одвіт!

(Пробивається ножем і падає при трупі Марусі.)

К р а й н и к

(копає його в голову)

Щоб ти сказився! Пропало сто дукатів!
Повісьте сього збуя тут при них,
А я перешукаю їх криївку!

(Відходить до яскині. Пушкарі закидають Бойчукові шнур на шию.)

З а с л о н а с п а д а є

СУД СВЯТОГО НИКОЛАЯ

ДРАМАТИЧНИЙ ОБРАЗОК

ОСОБИ

Святий Николай.
Ангели (3).
Чорт.
Дід Вакула, водоноша, старий, згорбленнії.
Марися, дівчинка, убрана по-міщанськи, убого, але чисто.
Орися, Павлусь } діти робітника.
Максим, їх батько.
Михась, паничик, чепурний, гордий.
Олюня, слушна дівчина (около 12 літ), з інтелігентної верстви.

Сцена представляє кімнату, святочно прибрану й освітлену. В глибині підвищення, на котрім стоїть золочений трон. По боках коло підвищення два стільці. Коли піднесеться заслона, сцена пуста, за сценою чути дзвінок. Входить св. Николай в звичайнім костюмі і ангел з великою книгою під пахвою.

Св. Николай

Ось нині власне рік минув,
Як на землі я тутка був,
Як дітям дари я давав,
До праці всіх я загрівав,
Наказував їм чесно жити,
Від зла тікать, людей любити.

Ну, хто послухав мо́їх слів?
Ось нині власне день наспів
Розвідатись, чи підросло
Добро в їх душах, а чи зло?
Скажи-но, ангеле, торік
Що я найліпшому прирік?

Ангел

(стає коло стільця направо і розвертає книгу)

В моїм протоколі запис є такий:
«Каже руським дітям Николай святий:
«Хто в сім році зробить найдобріше діло,
Най в мій празник стане перед мене сміло —
Чи панич, чи хлопський син, чи ремісник,
Той дістане славний, славний медяник».

Св. Николай

Ну, медяник ми принесли́:
Препишно в нас його спекли.
Свята Софія розчинила,
Свята Надія замісила,
Свята Гафія в піч саджала,
Свята Палага украшала,
Свята Варвара Вели́кая
Його мигдалем обти́кала.
Свята Марія Єгипетська
Його виймала із припічка,
Сама ж пречиста божа мати
Благословила його взяти
На втіху добрим діточкам.
Кажи внести його тут нам!

Ангел

(дзвонить три рази)

Ви, небесні слуги, закликаю вас!
Медяник препишний принесіть до нас!

Входять два ангели, несучи стільчик, накритий вишиваним рушником, ставлять його перед св. Николаєм, кланяються і відходять. По хвилі входять знов, несучи на рушнику величезний медяник, що виображує св. Николая, ставлять його на стільчику, кланяються св. Николаєві і стають набоці.

Св. Николай

Ось медяник. А де ж ті діти,
Кому його нам присудити?

Ангел

Вони є зібрані і ждуть.

Св. Николай

Ну, добре, зачинаймо суд!
(Входить на підвищення і сідає на троні.)
Їх по одному кличте тут,
Най кожде скаже, що зробило
За рік якесь найліпше діло,
А ми се все розберемо
І медяник найліпшому дамо.

Чортик

(вбігає з лівого боку)

Ай вай, що я чую, отче Николаю!
Ви на суд засіли — я о тім не знаю!
Суд — то важна справа, легко попектися.
Як же ж то без мене може обійтися?
Таже діточок тих добре я пильную,
Що котре зле зробить — все собі нотую.
А й такі бувають, що брехати люблять...
Ну, при мні не збрешуть і слова погублять.

Ангел

Ну, ну, ти, антипку! Цур тобі та дзусь!
За дітей своїх я й крихти не боюсь.

Св. Николай

Ну що ж, як суд, най буде повний суд!
Ти, ангеле, за адвоката будь,
А чорт, що всьому злому голова є,
Най їх оскаржує, як знає.

Чорт

(чухається в потилицю)

Правду вам сказати, отче Николаю,
Адвокатське діло більше я кохаю,

Бо у мене слово так липке й моторне:
Біле зробить чорним, а знов білим чорне.
Ну, та вже вам нині вчиню вашу волю
І свою чортівську відіграю ролю.

(Сідає на стільчику наліво.)

Св. Николай

Хто перший з черги, тут явися!

Марися входить.

Хто ти?

Марися

Я дівчина Марися.

Св. Николай

Чим є твій татко?

Марися

Я не маю татка.

Св. Николай

А де живеш?

Марися

Ось тут десята хатка.
Мамуня шиють, я ходжу до школи.

Св. Николай

А добре вчишся?

Марися

Не зовсім. Нікóли
Часу не маю вільного, бо є
Ще братчик менший: як прийду додому,
Не дасть на руки взятися нікому,
Як лиш мені — спокою не дає.

Св. Николай

Скажи ж мені, Марисю мила,
Що ти в тім році доброго зробила?

Марися

(глядить на нього здивовано)

Я... я... нічого.

Чортик

Ну, а чого ж прийшла сюди, небого?
Чого нам дармо забираєш час?
Марш геть! Сей медяник небесний не для вас!

Ангел

Не кричи, антипку! Добра се дитина.
Добрих діл у неї повна кожда днина.
Рано в школі вчиться, а прийдé додому,
Мусить буть за няньку братчику малому.
Хоч сама мала ще — мамі помагає.
Бігає, трудúться, в хаті прибирає.
Хоч не раз голодна, не доспить, іззябне,
Хоч маленьке тіло струджене послабне,
То вона все тиха і охоту має.

Чорт

Чи в тім є заслуга, то й сама не знає.

Св. Николай

Досúть! Марисю, сядь ось тут.
Хто другий там іде на суд?

Михась

(паничик,входить гордо, кланяється чемно і стає перед св. Николаєм)

Я Михась зовуся,
В школі пильно вчуся.
Мене любить тато —
Я у них один;
Тож в день іменин
Я дістав багато
Всяких подарунків,
Забавок, пакунків,
Від вуйка Семена
Срібного гульдена.
Та в нас в сутерені
Бідарі злиденні:

Швець жиє й шевчиха,
В них маленькі діти;
Бруд там, холод диха,
Ані що одіти,
Хліб сухий з водою —
Се їдять звичайно.
Вздрівши се случайно,
Я над їх бідою
Зжалувавсь і дав
Їм свої всі гроші.
«На, старий, і справ
Чобітки хороші
Тій малій дитині!» —
Я шевцю сказав.
От таке-то діло
Я зробив і сміло
Тут являюсь нині.

Чорт

Гарно, синку, гарно
Ти зробив і слушно!
А в шевцеву хату —
Часто йдеш ти там?

Михась

Ні, не каже тато,
Та й не рад я й сам,
Бо там курно, парно,
Брудно, зимно й душно.

Св. Николай

Досúть! Михасю, сядь ось тут!
Хто третій там іде на суд?

Дід Вакула

(з коромислом входить)

Я старенький дід Вакула,
Що біда мене зігнула.
Не за себе я приходжу,
Хоч там нині студінь, фуга,
А за хлопчика одного...

Св. Николай

Де ж той хлопчик?

Дід Вакула

Втік, драбуга!

Не хотів іти.

Св. Николай

Для чого?

Дід Вакула

Вперся: «Не піду, та й годі.
І нічого я такого
Не зробив, щоб там ставати».

Ангел

Він не рветься к нагороді.

Чорт

Знає, що ні за що й брати.

Св. Николай

Що ж він доброго зробив?

Дід Вакула

Се я хочу розповісти.
Вчора рано вітер вив,
А мороз, мов хоче з'їсти,
Ожеледа під ногами...
До криниці з коновками,
Як звичайно, я плетуся —
Прошу панства, се мій хліб,
Водоношею зовуся,
З коновками ляжу в гріб.
Та нараз серед дороги
Як поховзнувсь — грим на лід!
З коновок вода розлялась...
Я силкуюсь встать на ноги —
Де там, мов на склі лежу́,
А довкола сміх і галас:
«Дід санкуєсь! Впився дід!»
Мучився, мучився я — гляджу,
Аж і Гриць тут коло мене —

Се таке хлоп'я злиденне,
Сиротисько, без кута́.
Де жиє — ніхто не знає,
Чим жиє — ніхто не дбає,
А пуста біда, пуста!
«Грицю,— прошу,— порятуй!»
А він: «Діду, потанцюй!»
«Грицю, серце, поможи!»
«Діду, трошка ще лежи!»
«Грицю, змерзну! Ти не смійся!»
«Діду, хухай та й загрійся!»
Я заплакав — що й казати,
Бо почав вже замерзати.
Аж тут чую: Гриць при мні.
«Що ти, діду? Ну, дивіться!
Хочеш тут до ночі гріться?
Ну, вставай, опрись на мні!»
І маленькими ручками
Він підняв мене на ноги,
Підпровадив шмат дороги
Аж до хати. «Ну, старий,
Роздягнись та кості грій,
Я тим часом з коновками
Попрацюю». Та й побіг,
Десять раз води придвигав
В ті доми, де я не міг.
Аж тоді назад приплигав,
Двадцять центів виклада:
«На, старий,— отсе за воду!»
І заким я вспів озватись,
Він драпнув — хтозна-куда.

Чорт

Дармо, діду, ти трудився!
Гриць урвитель, пустошак
Не дістане нагороду.

Ангел

А я думаю не так.
Правда, лихом він кормився,
Ріс в погорді, сам один,—
Та в душі його займився
Ясний огник співчуття,

І тепер вже він не згасне,
Розростесь в огнище ясне,
Станесь добрим, чесним він.

Чорт

Я би мусив буть не я,
Сли б його не звів до зла.

Св. Николай

Годі! Се потому будем розбирати.
Чи ще хто на суд наш забагає стати?

Орися і Павлусь входять.

Орися

Наш татко вислав нас ось тут
На суд святого Николая.

Чорт

Що ж принесли ви на той суд?

Павлусь

Ми не для себе, ми є свідки.
Олюнька наша золотая
Зробила нам добро́ велике,
То ми за ню йдемо́ свідчити.

Ангел

А де ж вона?

Орися

Ані крихітки
Не хтіла йти сюди, та татко
Її веде.

Св. Николай

Кажіте ж гладко,
Що там таке вона зробила?

Орися

Ще як наша бідна мама проживала,
Золота Олюня часто в нас бувала,
Бавилася з нами, хлібця нам давала.
А як мама вмерла, занедужав тато,

Ми добра від неї дізнали багато.
Без її опіки ми б погибли певно.
Її татко доктор — то просила ревно,
Щоб лічив татуня, сам платив аптику,
Від нас, дітей, нужду відвертав велику.
І в своєї мами Олюнька кохана
Молока і хліба дістає щорана,
З обіду, з вечері решту діставала
І все нам носила, все нас доглядала.
Та подужав татко, геть пішов із хати,
Став ходить по місті, роботи шукати.
Та нема роботи, татко слабовитий,
До тяжкої праці не хотять приймити.
Так три дні ходив він, тяжко зажурився,
Жить з ласки Олюні — на те не годився.
Та й вона щось рідше почала вчащати,
Мов зовсім хотіла нас вже попрощати.
От учора вийшло — ми весь день не їли.
Татко бігав зичить — зичить не схотіли.
Вечором приходить мов із хреста знятий:
«Бідні мої діти, йдіть голодні спати!»
Ми лягли, у хаті зимно, нічим вкритись.
Татко став о стіни головою битись.
Втім розкрились двері, і тихенько-тихо
Всунулась Олюня. «Ну, скінчилось лихо!
Діти, ось вечеря, а для вас, Максиме,
Татко має службу. А дітьми отсими
Ви вже не турбуйтесь — я їх забираю
І сама над ними всю опіку маю».

Максим
(робітник, веде за руку Олюню)

Ось є наш рятунок — ся дівчина мила,
Без неї б нас нині вже могила вкрила!

Олюня

Ти мовчи, Максиме! Дякуй татка мого.
Чи ж без нього вам я помогла би много?
Адже й кришки хліба я не заробляла
Того, що вам в вашім горі подавала.

Ангел

Але душу маєш ти любові повну.

О л ю н я

Що ж, мені се чинить радість невимовну,
Як лиш можу другим добре щось зробити,
Особливо ж бідних, скорбних звеселити.

Ч о р т

Тут її заслуги я зовсім не бачу:
Вже така вродилась, таку має вдачу.

С в. Н и к о л а й

Досúть! І ось вам присуд мій:
Марисю, медяник не твій.
Ти добре діло робиш — так,
Та се лиш є п о к о р и знак.
Михасю, для медяника
Твоя заслуга не така:
С л у ч а й н о ти добро зробив —
Дав гроші так, як би згубив.
А Гриць — що маю з ним почать?
Зробив він добре — що й казать,
Зробив добро зі с п і в ч у т т я —
Сього замало ще, дитя.
Олюню, там в куті не стій,
Зближися — медяник є твій.
Лиш той хвалú моєї варт,
Хто не случайно, не на жарт,
Не з привички, не для відплати,
Не з жалю, а як дітям мати,
З л ю б о в і, що пройма нутро,
Так робить другому добро.

О л ю н я

Отче Николаю! Вниз мене гне туга:
Більша твоя ласка, ніж моя заслуга.
Против твого суду я не смію стати,
Та собі не хочу медяник сей взяти.
Адже всі ті діти, що тут є в тій хвилі,
Не одно в тім році добро ізробили.
Най же всі сьогодні спільну втіху мають
І тебе як свого батька споминають.
Тож я прошу, отче, суд такий покласти:
Медяник най буде всім по рівній части.

Св. Николай

Так, дитино люба! Добра твоя справа,
Всіх любити рівно — то найкраща слава.
Край же медяник сей, роздавай рівненько.
А ви, руські діти, слухайте пильненько!
Чи добро́, чи лихо, чи яка година,
Будьте все з собою як одна родина.
Любіться всі разом, бо кругом злі люде,—
Коли серед сво́їх любові не буде,
То чужі вас певно не будуть любити,
З ваших сварок скористають, щоб вас всіх
згубити.

Св. Николай сходить зі свого престолу, ангели зносять медяник і прочі дарунки на залу, всі сходяться туди, Олюня розділює медяник, загальна розмова, дітські забави, співи і т. д.

БУДКА ч. 27

ДРАМА В ОДНІЙ ДІЇ

ОСОБИ

Панько Середущий, будник, літ 50, високий, з повною стриженою бородою, в синій блузі, в шапці з ознакою залізничого функціонера.
Олена, його жінка, літ поверх 40, згорблена, зморщена, передчасно зів'яла.
Зося, їх дочка, літ 18, гарна дівчина, в сільському чистенькім убранні.
Прокіп Завада, багатий господар, вдовець, літ 45, невеликий, кремезний, трохи лисий, зі шпакуватими, коротко стриженими вусами.
Гнат Сиротюк, парубок, літ 24.
Ксеня, жебруча баба.

Діється в нашім часі.

На авансцені видно від правої куліси до лівої штреку залізної дороги. Коло правої куліси високий сигналовий стовп, коло лівої рампа і ліхтарня на стовпі. За штрекою піднімається скісно вгору насип також через цілу сцену, а на ньому невеличка площа, до котрої від штреки ведуть сходи з поруччям. У глибині сцени залізнича будка з чорним написом на стіні «27». Перед будкою телеграфічний апарат у формі дощаної, сторцем поставленої домовини; від нього йде дріт до будки. В будці два вікна і двері. Над одним вікном видно напис «Каса». О стіну оперта будкарська кругла віха. Попід стіною йде лавка, збоку направо — друга. Декорація показує в глибині вид на поле, здалека село між вербами та садами; бокові куліси — вид на поля, полукіпки, справа далеко лісок.
В протягу акції вечоріє.

ЯВА ПЕРША

Коли має піднятися куртина, чути гуркіт воза, що переїздить через штреку, лускання батога, крик: «вйо! вйо!» Коли куртина підноситься, воза вже не видно, тільки Панько з люлькою в зубах, замикає рампу. За рампою Гнат з батогом.

Панько і Гнат.

Панько. То напевно вже всі? Ти остатній їдеш?

Гнат. Та кажу ж вам, що остатній. *(Добуває з-за халяви тютюн і крутить цигаро.)* От дайте огнику, коли ласка. Зрана з дому вибирався та й забув з собою сірничків узяти, прийшлося цілий день коло сіна робити, не куривши. *(Закурює.)* Тютюн є, а огню ані руш!

Панько. Невелика біда, що троха пропостився. Менше грошей з димом пішло. Я, парубче, в твоїм віці ще й не знав, як смакує тютюн.

Гнат. Е, дядьку, ви в моїм віці, певно, й сном не снили, що колись будете будником при залізниці.

Панько. Та воно-то правда. Поступає світ, нема що казати, тілько не все до доброго.

Гнат. А я гадаю, що не все й до злого. А пощо ви питали, чи вже всі з сіном поїхали?

Панько. Та бачиш, рампу замикаю. Мушу ще йти на штреку, там три мости оглянути, бо о дев'ятій тягаровий їде, а зараз за ним поспішний. То якби ще які над'їхали, мусили би чекати, поки не верну.

Гнат. Ну, а хіба ваших нема дома?

Панько. Та то-то й є, що нема. Пішли обі жати до Завади. Наперся старий рано: конче та й конче ходіть! «Порятуйте,— мовить,— мене сей раз, може й я вас коли чим порятую». Ховай боже, він і справді не раз стає нам у пригоді. То я й казав своїм іти.

Гнат. Ну, бувайте здорові! Не хочу вам часу збавляти. Мої коні також троха відсапалися. Добрий вечір вам!

Панько. Їдь здоров, небоже!

Гнат відходить.

ЯВА ДРУГА

Панько сам, поправляє люльку, йде горі сходами до будки, відчиняє двері, виносить із сіней лопату і, взявши її на плече, йде знов на штреку і починає йти за шинами, десь-не-десь поправляючи лопатою насип, стинаючи зілля, відгортаючи камінець. Далі, зирнувши в напрямі правої куліси, підносить лопату вгору, махає нею і кричить.

Панько. Гей, гей! А чого вас там занесло! От іще погана дітвора, не має де бавитися, та на штреці! Геть мені насип попсують! А не підеш ти відтам один з другим, га! *(Біжить з піднесеною лопатою і щезає.)*

ЯВА ТРЕТЯ

Якийсь час на сцені пусто. По хвилі з противного боку, від рампи, на насипі показуються Олена і Зося, з серпами на головах, з вузликами в руках, за ними їде Прокіп.

Олена. Бігме, кумоньку, аж мені прикро! Сама не знаю, як вас дякувати. Не стілько ми вам там і напрацювали... Їй же богу, яка вже з мене робітниця! А ви нас так ударували, так ударували...

Завада. Е, що там, кумо! Ударував, ударував! Гріх би мені був, якби я таких щирих, таких добрих людей не пошанував. Я вам кажу, ви мене нині так урадували тим, що-сьте мене послухали! А того вже, кумо, не говоріть, що ви не заробили! Правда, ви слабонькі, але проте жнете добре, а вже що панна Зося!..

Зося. Та яка я вам панна, дядьку Прокопе?

Прокіп. Для мене ти, дівочко, панна. Не гірша від тих, що в панському дворі, а може, ще й ліпша.

Тим часом Олена ввійшла до будки, зложила там свій вузлик і зараз виходить.

Олена. Ну, спасибі вам, кумоньку, що-сте нас аж до самої хати довели! Але тепер уже вас так не пустимо. Прошу, зайдіть на хвилечку досередини. Мого старого нема дома, певно, пішов штреку оглядати. Ну, та він зараз прийде. Прошу!

Завада *(сідаючи на лавці під стіною)*. Ні, кумочко! Дякую вам! У вас там тісненько в будці. А тут так чудово. Сонічко саме на заході, похолодніло трошка,

повітря тут у вас насеред піль чисте. Ах! Спочину троха. Нібито чоловік так тяжко не робить, а проте за цілий день набігається, намотикається, нагризеться то з тим, то з другим, то з десятим, і прийде вечір, то так би й сидів та дихав отим божим повітрям, та запахом, та тишею.

О л е н а *(сідає на другій лавочці)*. Правда ваша, кумочку! І я втомилася! А в будці справді троха душно. Зосю, а йди-но, сину, та винеси дечого, щоби кума погостити. Знаєш, того вишняку, що два роки тому наливаний! Іди, йди! Та й закуски не забудь, хоч із того, що нам кум сам дав сьогодні.

Зося відходить до будки.

З а в а д а. Та що бо ви, кумо? Заходу собі робите, дівчину трудите, а я би обійшовся.

О л е н а. Е, ні, то вже зовсім не випадає. Не часто ви нам пороги оббиваєте, а коли вже нині така ваша ласка... Ні, мене би старий убив, якби я вас не прийняла, як бог приказав. Посидьте трошечка, він живо прийде, та побалакаєте. Вечір теплий, до села недалеко, а хоч би й що, то старий вас проведе.

Зося тим часом виносить накритий столик, ставить на ньому хліб, миску з покраяним сиром і дві чарки, потім приносить спору пляшку з вишняком. Вона поратеться мовчки. Завада не зводить з неї очей, очевидячки любується нею.

З а в а д а. О, спасибі тобі, Зосенько! Велика рости, на весілля проси!

З о с я. Хіба досі не велика виросла?

З а в а д а. Досі ти росла, як деревце, як вишенька, все вгору та вгору, а тепер тобі пора інакше рости.

З о с я. А то як?

З а в а д а. Як божа пшеничка: зразу колосок зеленький, а потім жовкне, наливається, золотими зернятками наповняється.

З о с я *(б'є його хусткою по голові)*. Ідіть, ідіть! От що вигадали! Маю ще час колоситися! *(Відходить.)*

З а в а д а. Та куди ти, Зосю? А з нами перекусити не ласка?

О л е н а *(наливає чарки)*. Дайте їй спокій! У неї там ще в хаті робота є, а вона собі й роблячи перекусить. Прошу вас!

З а в а д а (*торкає чаркою до Олениної, обоє п'ють*). А! От смак! Люблю я ті ваші вишняки! Чудо, як гарно ви їх умієте робити. А у мене вишень повний сад, та що з того? Прийде літо, достигне тото — красота, аж глянути любо. А все для воробців. Так сирі їсти — чи багато їх з'їси? А зробити з того щось чоловік не вміє. Моя небіжка, царство їй небесне, ледво борщ та бульби вміла зварити. Нібито чоловік у достатку жиє, всього має, а проте їсть не ліпше того жебрака. Смаку ніякого не зазнає. Звичайно, коли жінка недотепа!..

О л е н а. Отсей вишняк, то вже моя Зося наливала. Вона у мене ціле господарство провадить. Що я знала, того й її навчила. Та що тото її вчити! Раз побачить і все зрозуміє, всьому лад дасть і ще й ліпше їй усе вдається, ніж мені. Що то молоді руки! (*Наливає Заваді, сей п'є.*)

З а в а д а. Славна вона у вас дівчина, кумо! І як виросла! Адже на моїх очах; здається, ще вчора отака дитина була, а нині подивись!

О л е н а. Вісімнадцятий рік скінчить у покрові.

З а в а д а. І радісно, і прикро на душі, коли дивлюсь на неї. Адже ж і я міг мати таку доньку. Та що, не дав господь. Мали ми з небіжкою одного хлопчика, та сей швидко вмер. Якраз був би тепер у тім віці, що ваша Зося.

О л е н а. Га, що ж, божа воля. (*Наливає йому.*) Прошу вас, кумоньку, не погордуйте ще одною!

З а в а д а (*п'є*). Якже! Не погордую. Коли кажете, що се Зося наливала, то якось мені мов аж удвоє ліпше смакує! Аж на серці легше робиться. Яка-то мусить бути радість для мами — мати таку донечку, бачити її день у день, як ходить, порається по хаті, чути її голос, любуватися нею, як тою квіткою запахущою!

О л е н а. Та ви би, кумоньку, й собі подбали про таке! Сього цвіту є по всьому світу. Чому б і вам не мати в своїй хаті такої радості? Ану ж, може, вам ще тепер доля судилася? Таже ви ще не такі й старі. Кільки вам буде?

З а в а д а. Та сорок і п'ять минуло в м'ясниці.

О л е н а. Ну, то що ж? Гадаєте, що перша-ліпша шістнадцятилітка не піде за вас?

З а в а д а. Та піти би пішла, чому ні? Тільки я боюся. Піде не за мене, а за мій маєток. Аби з-під вінця,

почне мною помітати, як старою мітлою. От чого боюся! О біду не трудно, а позбутися її потому не легко. Якбито так знайти таку дівчину, щоб чоловік був певний, що буде шанувати мене й себе — господи! Та я би її озолотив! Я би її на руках носив!

О л е н а. Ай, куме! Таже люди не вовки, а дівчата не вовчиці!

З а в а д а. Ідіть, кумо, йдіть! Знаю я їх! От якби така дівчина, як ваша Зося...

О л е н а. Моя Зося!

З а в а д а. Знаєте, кумо, признаюся вам по щирості, я головно про те й хотів з вами говорити. Дуже вона мені в око впала. Вже більше як рік, ще від смерті моєї небіжки, дивлюсь я за нею і чимраз більше мені подобається. І така в мене думка стала: або з нею оженюся, або з жадною.

О л е н а. Але ж, кумоньку!..

З а в а д а. Розуміється, кумо, силувати її не хочу. Я хотів би мати на старі літа справді жінку, дружину при собі, а не наймичку і не таку сороку, щоби чекала, коли я замкну очі, щоби посісти моє добро. Богу дякувати, у мене є на чім жити. До тяжкої роботи її не заставлю, аби доглянула мене та й себе — буде з неї. Хазяйства догляну я сам.

О л е н а. Га, що ж, куме! Якби на мене прийшло, то, вірте мені, я би своїй дитині ліпшої долі й бажати не могла. *(Наливає.)* Прошу вас, випийте ще одну! Ось мій старий іде. Коли хочете, поговоріть з ним. Почуєте, що він скаже.

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Ті самі, П а н ь к о входить з лопатою на терасу, ставить лопату під стіну, скидає шапку і обтирає піт з чола.

П а н ь к о. Добрий вечір вам, куме!

З а в а д а *(встає і подає руку)*. Доброго здоровлячка! А ми тут у вас з кумою гостимося, га?

П а н ь к о. Та спасибі, що не гордуєте! А видно, що робітниці вони не мудрі, коли ви їх так вчасно з ниви зігнали.

О л е н а. Е, кум Завада зовсім мене пристидали. І робити не давали, і ще й обдарували так, що аж...

Панько *(жартом)*. Чи ти, стара, буває не напоїла кума деяким «любимене», що так до тебе липне? Ей, небого! Вважай! А то ще обнесуть люди, що в будці ч. 27 чарівниця живе!

Завада. Та хоч і не кажіть! А хіба не живе? Ще й яка чарівниця. Ми тут власне про неї з кумою деяким слівцем перекинулися. Але сідайте лише коло нас. Ви там десь намучилися, що вам піт цюрком із чола тече.

Панько *(сідає)*. Хоч і не кажіть, як намучився. Вже мені те літо! Донедавна сльоти, повені насипи псували, а тепер оті дітиська, пастухи, ніяк собі не можуть ліпшої забави видумати, як брати з насипу каміння і кидати в річку. Чиста напасть моя з ними. А ще й три містки мусив оглянути — не придумаєте, що то за мука! По воді і по баюрах налазився, бо інжинєр казав добре обсмотрити, чи де фундамент не ушкоджений.

Олена. Ну, то випий і перекуси осьде з кумом, а я піду до хати подивитися, що там Зося робить. *(Виходить.)*

ЯВА П'ЯТА

Завада, Панько.

Панько *(наливає собі і Завадi)*. Ну, за ваше здоровлє, куме! *(П'є.)* Знаєте, мені страшенно дивно було, коли ви сьогодні рано завітали до нас. Відколи живемо ось тут у будці — дванадцять літ, а не пригадую собі, щоб ви коли до нас загостили. Хоч ми й куми собі, і приятелі, і старі знайомі з парубоцьких часів. Ну, та пийте-бо! Чи, може, не вдався моїй доньці вишняк?

Завада *(п'є)*.. Ей, чому не вдався! Я вже п'ю його та й п'ю. В устах солодко, а на серці все чогось важче та й важче.

Панько. Не говоріть такого! Най бог відвертає все зле!

Завада. А мені здається, що від мене все добре відвернув. Особливо сими днями такі мене якісь думки розбирають... Тямите Ксеньку?

Панько. Котру то?

Завада. А тоту чорнооку, будникову дочку. В отсій самій будці жила.

Панько. О, чому ж би не тямив? Усі ми, парубки в селі, дуріли за нею. А вона, бестія, всім моркву терла,

аж поки десь не наскочила на свойого. О, тямлю і до смерті не забуду, як чутка пішла, що в ріці просто будки знайшли втоплену дитину. Гомін по селі, шандари, плач, ведуть мою Ксеньку заковану. Повели і пропала. Не було більше й чутки про неї.

З а в а д а. Отсе-то й диво. Чи судили її? Якби судили, то було би чутно, адже Самбір не така далека украі́на. Чи вмерла в криміналі? Чи що з нею сталося?

П а н ь к о. Але що ж вам нараз, куме, так вона пригадалася? Се ж давня історія, буде зо двадцять літ.

З а в а д а. Або я знаю! Остатніми днями ні про що інше й думати не можу, тілько про неї. Зажмурю очі до сну, вже вона передо мною. Дивиться на мене своїми чорними, блискучими очима, здається, аж у душу заглядає. Моргає бровами, пальцем киває, кличе кудись... Зриваюся зо сну, місця собі знайти не можу. А ще чоловік сам у хаті — ну, мука та й годі.

П а н ь к о *(жартом)*. Чи не було там у вас чого з нею тоді? Бо щось дуже сильно вона вам пригадується.

З а в а д а. Та як тобі сказати, куме? Здається, що було дещо. А зрештою дідько її знає, чи зо мною одним. Тямиш, яка була, як той в'юн, вертка, кождому баки світила, а ніхто не міг зрозуміти, де у неї правда, а де жарт. Аж тоді, коли вже показалося по ній, тоді почала до мене лащитися, далі плакати: бери мене та й бери, се твоє! Та я не вірив, а мої старі випхнули її з хати. І знаєш, її вели заковану через село — в самі м'ясопусти було, а я до шлюбу їхав. Перестріла мене і так на мене поглянула, такими очима, що у мене аж серце ледом стялося. Донині того погляду не можу забути.

П а н ь к о. То-то й є, молодість, буйність! Гай, гай! Хто з нас не має на собі гріха! В житті, як на ярмарку, не можна без того, щоб один одному на пальці не наступив. А кому наступили, того болить. Не можна без того!

З а в а д а. Все вже я передумав, куме, та проте не легше мені. Може, то самота, бездітність отак під душу підступає. Так знаєш, на чім я зупинився?

П а н ь к о. Скажіть, то буду знати.

З а в а д а. Хочу оженитися.

П а н ь к о. Ну, що ж, боже помагай!

З а в а д а. Я говорив з твоєю старою, не знаю, що ти скажеш.

Панько. Що я скажу? Хіба ж се від мене залежить?

Завада. То-то, що від тебе. Я хочу твою дочку сватати. Твою Зосю. Може би, то не випадало мені, старому, на таку молоденьку заглядатися, та що діяти? Кілько вже роздивлявся по селі — нема такої ні дівчини, ні вдови, щоби моє серце до неї хилилося. Виджу то по них, кожда би пішла, але то я знаю напевно, що кожда би мені пекло принесла до дому. Лише твоя дочка одна між усіми — та що я буду її хвалити? Ти ліпше знаєш, яка вона.

Панько. І я її не буду хвалити. Тілько богу дякую, що дав мені таку дитину.

Завада. Так що ж ти скажеш? Буде що з того, що я задумав?

Панько. Се, куме, як бог дасть.

Завада. Певно, певно. Без його святої волі нічого не буде. Але ми говоримо не про те, що там кому бог судив, а про те, що наш короткий розум міркує. Чи присилати сватів до тебе?

Панько. Що ж, куме? Скажу тобі по правді, не надіявся я твого сватання. Ти багач, я бідний чоловік. Не дам за дочкою такого віна, якого би, може, тобі треба було.

Завада *(схапується)*. Та що ти, куме! Хіба я віна за нею хочу? Чи мені віна потрібно? Адже ж я маю, богу дякувати, свого досить, дітей ані родини близької нема. Коли хочеш, то я ще й нині в інтерцизі все своє добро по своїй голові на неї запишу. Аби тілько мене шанувала, аби мені на старості літ мою пустку зіркою освітила.

Панько. Га, коли так, то боже помагай! Знаю тебе не віднині. Чоловік ти чесний, не сукристий, господарний, і маю в бозі надію, що моїй дитині буде добре з тобою. І тобі з нею.

Завада *(кидається до нього, обіймає і цілує)*. Кумочку! Любий мій! Бог би твоїми устами говорив! От порадував! От ущасливив ти мене! Коби ще лиш Зося згодилася.

Панько. Оскілько знаю, вона досі про сватання не думала. А втім, недалеко за нею й шукати. *(Кличе до вікна.)* Зосю! Зосю! А ходи-но сюди!

ЯВА ШОСТА

Ті самі і Зося.

Зося *(заплакана, втирає очі фартушком)*. Чого вам треба?

Панько. Ого, а се що? Тобі вже якась муха на ніс сіла? Ти плачеш? Ну, чого мовчиш? Скажи, що тобі сталося?

Зося. Та нічого.

Панько. Ну, то чого ж плачеш?

Зося *(плаче)*. Та нічого.

Панько. От тобі й на. Нічого та нічого. Може, тобі мама сказала, що тут нанашко Завада про тебе говорить?

Зося. Та сказала.

Панько. Що хоче тебе сватати?

Зося. Та сказала.

Панько. Ну, а ти що на те?

Зося. Та нічого.

Панько. Як то нічого? А от плачеш.

Зося. Та плачу.

Панько. Значить, не хочеш іти за нього?

Зося. Та не хочу.

Панько. А то чому?

Зося. Бо я вже іншому дала слово.

Панько. Ого! А то кому?

Зося. Гнатові.

Панько. Якому Гнатові?

Зося. А тому, Сиротюкові.

Панько. Он як! Чи бач, з ким знюхалась! Ну, нічого з сього не буде. Що тобі Гнат за пара? Його навесні до війська візьмуть.

Зося *(живо)*. Не візьмуть. Він у батька одинак.

Панько. Ну, то все-таки мусиш іще чекати зо три роки, поки з клас не вийде.

Зося. Не три, а два.

Панько. Нехай і два. А за кумом Завадою будеш відразу своя господиня.

Зося. Я ще молода, таточку, можу почекати.

Панько. Е, моя дитино, а що як Гнат за ті два роки інакше нагадається і іншу візьме?

Зося. Ні, таточку, він не такий. Він мене дуже любить.

Панько. Ой Зосю! З великої любові так, як із раннього цвіту, дуже рідко потіха буває. Розуміється, я тебе не хочу силувати, але як твій батько, бажаючи твойого добра, раджу тобі: не спускайся на Гнатові обіцянки, бери долю, яку тобі бог посилає. Кум Завада чоловік хоч і не молодий, але й не такий уже старий. За старших дівчата замуж виходять і жиють щасливо. А два роки чекати, то довгий час. Ми не заможні, а не дай боже моєї смерті, то де ти з немічною мамою подієшся? Подумай про се, дитино моя, бо то не трудно сказати: не хочу! Тут о ціле життя ходить, щоб потому не жалувала. З твойого Гната ще не знати, що може бути, а кум Завада чоловік статочний, не зміниться.

Завада. Знаєте що, кумочку, лишіть нас на хвильку самих, я ще їй скажу своє слово, а тоді най робить, як її бог навчить.

Панько. Добре, добре. Поговоріть собі тут, а я йду ще на штреку подивитися. *(Сходить на авансцену і щезає в напрямі наліво.)*

ЯВА СЬОМА

Завада і Зося.

Завада. Зосю, дитино моя,— не гнівайся, що так до тебе говорю, але ти могла б бути моєю дочкою. Підійди сюди ближче, сядь собі коло мене і послухай, що тобі хочу сказати.

Зося. Говоріть і так. Я чую добре.

Завада *(бере її за руку, притягає ближче і садовить коло себе на лавці)*. Ні, сядь ось тут! Не бійся! Дай подивитися на себе! *(Заглядає їй в лице.)*

Зося *(відвертається і закриває лице рукавом)*. Ну, чого вам там дивитися на мене?

Завада. Скажи мені, дуже тебе любить твій Гнат?

Зося. Або я знаю! Здається, дуже.

Завада. Ну, як він тобі говорить? Присягається?

Зося. Е, що вам з того прийде? Пригадайте собі, як ви своїй небіжці говорили, коли були молоді.

Завада *(зітхає)*. Ой, дівчино, дівчино! Якби ти знала, яке ти болюче місце порушила в моїй душі! Двадцять літ тому на тім самім місці, де тепер сидимо, сиділа коло мене інша дівчина, гарна, як зірка небесна, Ксенька чорноока, горнулася до мене, заглядала мені в очі, цілувала мене, присягалася мені, що довіку буде

любити, що не проживе без мене — так, як твій Гнат тобі присягається. І що ж з того? Не минуло півроку, а моя Ксеня пішла в світ з іншим, а я мусив нелюбу дівчину брати.

З о с я. Мій Гнат мене не покине! Він не такий.

З а в а д а. Хто знає, дитино? Нині чоловік сам за себе не може ручити, не то за другого.

З о с я. І я його не покину, а вам, дядьку, ще раз говорю: шукайте собі іншої пари, бо ви не мій, а я не ваша. *(Встає і хоче йти геть.)*

З а в а д а *(держить її за руку)*. Стій, небого! Я ще маю тобі щось сказати.

З о с я. Говоріть, бо мені ніколи.

З а в а д а. Ти кажеш: шукайте собі іншої пари. Гай, гай! Не знаєш ти, небого, Прокопа Завади. Не знаєш, що значить у моїм віці шукати собі пари! Отже, слухай. Я полюбив тебе, одну тебе на всім світі. Полюбив уостанє в своїм віці, а часом мені здається, що ти заразом і моя перша любов. Що все, що було досі, то була мряка, дебра, гущавина, а тільки бачачи тебе, я виходжу на ясний, рівний, божий світ. Остатня любов, дівчино, так як домовина — довіку не зміниться. Твій Гнат може ще десять разів зрадити тебе,— я не можу ніколи. Та я розумію — молоде до молодого тягне. І я не хочу ані намовляти, ані силувати тебе, борони боже! Тільки хочу дати тобі пізнати, як я тебе люблю. Слухай, Зосю, ти бідна, а Гнатові родичі багаті. Чи пристануть вони, щоби Гнат брав тебе?

З о с я. Або я знаю? Гнат казав, що бере се на себе.

З а в а д а. Так говорить кождий парубок. Не вдоволяйся тим, жадай, аби зараз вияснив справу.

З о с я. Маємо ще два роки часу.

З а в а д а. Е, за два роки багато може статися. А я тобі кажу напевно, що Гнатові старі не пристануть на те, аби Гнат сватав тебе.

З о с я *(гнівно дивиться на нього)*. А! Ви, певно, самі підмовите їх!

З а в а д а. Ні, небого. Але я знаю їх, що то за люди. А хоч би й пристали, то тяжке пекло чекає тебе в їх домі.

З о с я *(плює набік)*. Тьфу! На свою голову таке говоріть, не на мене! Гнат мене любить, він мене оборонить.

З а в а д а. Дай тобі боже всього найліпшого, але я остерігаю тебе, як батько.

З о с я. Обійдуся без ваших осторог. Бувайте здорові!

З а в а д а *(задержує її)*. Та чекай-бо! Ов, яка ж ти нетерплива! Я ще найважнішого не сказав тобі.

З о с я *(гнівно)*. Пустіть! Досить того, що досі наговорили.

З а в а д а. Ні, не досить. Я остеріг тебе, а тепер дам тобі доказ, що не так люблю тебе, як твій Гнат, що не туманю тебе словами. Ще сьогодні беру твоїх старих із собою в село, аби в громаді підписали один папір.

З о с я. Який папір?

З а в а д а. Мій запис, що ним я записую тобі половину мойого маєтку, поля, худоби, будинків і всього, що маю, і то не по моїй смерті, а від того дня, коли візьмеш шлюб чи з Гнатом, чи з ким хочеш іншим.

З о с я *(стоїть, мов остовпіла, витріщивши на нього очі)*. Що, що, що ви говорите?

З а в а д а. Те, що чуєш.

З о с я. Чи ви жартуєте, чи направду одуріли?

З а в а д а. Ані жартую, ані не одурів, а святу правду говорю.

З о с я. Але коли хочете таким способом зловити мене...

З а в а д а *(гнівно відкидає її руку, що доти держав у своїй руці)*. Нічого від тебе не хочу, дурна дівчино! Ось твій батько надходить, я з ним поговорю, а ти йди собі, куди наперлася!

З о с я *(стоїть пристиджена і зворушена)*. Слухайте, дядьку!

Завада мовчить, опершися головою на обидва лікті.

Дядьку! Ви гніваєтесь на мене?

Завада мовчить.

Слухайте! Коли ви не дурите мене... І коли не будете силою, ні хитрощами розлучати мене з Гнатом... І коли би Гнат змінив свою думку — добровільно, розумієте... І коли би я... Ну, та що я! Даю вам слово, що в такім разі я готова би вийти за вас. *(Вибігає.)*

За той час уже смерклося, чути рехкіт жаб, крики пастухів за сценою. Завада якийсь час стоїть на краю платформи, поконець сходів. Панько надходить штрекою і звільна йде горі сходами.

ЯВА ВОСЬМА

З а в а д а, П а н ь к о.

П а н ь к о *(входить на платформу)*. Ну, богу дякувати, я обійшов свою штреку. Все в порядку. Ну, а ви як? Договорилися до ладу з Зосею?

З а в а д а. Договорили. І хочу вас просити, куме, вас і куму, з собою в село.

П а н ь к о. Тепер, зараз?

З а в а д а. А так, зараз. І так у вас тепер свобідний час. А у мене пильна справа.

П а н ь к о. Та що там за справа така, що аж ми обоє потрібні?

З а в а д а. Збирайтеся лишень, я вам по дорозі все скажу!

П а н ь к о. Га, коли так, то нехай буде й так. Мені там і збиратися небагато, аби стара була готова. *(Входить до будки.)*

Завада тим часом нетерпливо ходить по подвір'ї перед будкою. По хвилі виходять Панько, Олена і Зося.

З а в а д а. Ну, от ви й готові!

П а н ь к о *(до Зосі)*. Слухай же, доню. За півгодини прийде тягаровий поїзд; ну, сей тут не стає. Якби нас до того часу не було, то виставиш сигнал, що дорога безпечна. А до поспішного ми вже, певно, вернемо.

З а в а д а. А не будеш тут сама боятися?

З о с я. О, хіба ж то мені першина? Тільки вертайте живо!

Панько, Олена і Завада відходять.
Зося дивиться хвилю вслід за ними, потім біжить неспокійно до будки, та зараз вибігає знов із неї, зазирає в противний бік, іде до рампи і вертає назад.

ЯВА ДЕВ'ЯТА

З о с я, Г н а т.

Гнат надходить з правого боку, стає коло сигналового стовпа і свище.

З о с я *(вгорі на платформі)*. Хто там? Чи ти, Гнате?
Г н а т. Я.
З о с я. Ходи сюди! Не бійся, моїх нікого нема дома.

Г н а т *(входить по сходах, обіймає Зосю, цілуються і довго держать одно одного в обіймах)*. Зосенько! Зіронько моя! Ти ждала мене?

З о с я *(важко дихаючи)*. Ждала.

Г н а т. Що з тобою, дитино? Виглядаєш, як коли би була заплакана?

З о с я. Бо плакала недавно. *(Тулиться до нього.)* Гнатику, соколе мій! Нам грозить розлука.

Г н а т. Що, що? Що ти мовиш?

З о с я. Правду мовлю. Знаєш, Завада Прокіп, отой багач, сватається за мене.

Г н а т. Отой старий, лисий?

З о с я. Той самий.

Г н а т. І що ж ти на се?

З о с я. Відповіла йому, що не піду за нього, бо тобі дала слово.

Г н а т *(пригортає її)*. От гарно! От славно! То десь стікався старий дука!

З о с я. Не вгадав, небоже! Зовсім не стікався. Говорив зо мною довго, а так сердечно, так сумно, що мені аж сльози на очі наверталися.

Г н а т. Дурив тебе, старий лис! Ой, та я йому ноги поламаю, аби знав, як лисим чолом перед молодими дівчатами світити.

З о с я. І я зразу думала, що дурив. Коли ж бо він не туди заїхав. Слухай, Гнате! Такого і придумати трудно. Потяг моїх старих у село, каже: «Аби ти знала, що я не дурю тебе, то я ще нині запишу тобі у придане половину всього свого добра: візьмеш шлюб зі своїм Гнатом, тоді приходь і забирай». Ну, що ти на се скажеш?

Г н а т. Та що? Здурів старий Завада, та й годі.

З о с я. Ба, на тім не кінець! Каже мені далі: «А за се лиш одно мені обіцяй: коли твій Гнат відречеться від тебе, покине тебе, зверне тобі дане слово, ти вийдеш за мене замуж».

Г н а т. О, старий дідько! Чи бач, яку він чортівську лапку заставив на наші душі. Ну, і що ж ти йому на се?

З о с я. Що ж я могла сказати? По правді, я страшенно перелякалася тих слів. Адже справді виходить так, як контракт з чортом за душу. Та потім, коли мене запевнив, що не буде тебе силувати ані намовляти против

мене, я сказала йому: «Нехай буде й так». Але ти, Гнатику, не покинь мене! Остерігаю тебе, яка на нас лапка заставлена. Пильнуйся, соколе мій! Не вір ніяким обмовам! Коли Завада дурить мене з тим записом, то нехай дурить. Сам себе одурить, а мені до його маєтку байдуже. А коли справді хоче дати мені придане, то я думаю, що ані ти, ані твої родичі не будуть мати нічого против того.

Г н а т. Боюсь, Зосенько, і Завади, і його приданого. Ліпше нехай він собі голову ломить без нас!

Тим часом, швидко по приході Гната, від рампи потихо ввійшла на сцену Ксеня, з вузликом у руці, в жебрацькій одежі. Вона через весь час тієї розмови стояла під стіною в темнім куті. Побачивши на столику сир і хліб, вона вхопила по кусникy в обидві руки і почала пажерливо їсти, мов людина дуже голодна, та рівночасно пильно слухала розмови молодят, що стоять близько авансцени, обернені до неї плечима.

ЯВА ДЕСЯТА

Ті самі і К с е н я.

К с е н я *(при остатніх Гнатових словах виступає наперед)*. Амінь сьому слову! Нехай ломить голову! Нехай, нехай, нехай ломить!

З о с я і Г н а т *(перелякані, обертаються)*. Свят, свят, свят! А се що таке?

К с е н я. То я, діточки! Бідна, жебруча баба. Не знаєте мене?

Г н а т. А я вас видів пару разів у селі. Оришкою вас називають. Ви недавно тут завандрували.

К с е н я. Так, так, синку. Оришкою мене називають, але я властиво Ксеня, Ксенею мене охрестили, а ось тут, у тій будці, жили мої родичі.

З о с я. Господи! Так се, певно, про вас мені згадував Завада!

К с е н я. Тобі згадував? Ну, що ж він тобі мовив?

З о с я. Мовив, що вас дуже любив, а ви його зрадили і з іншим у світ повандрували.

К с е н я. Окаянник! Безсумлінний! Я його зрадила, я! Адже я три дні і три ночі, як собака, скавучала під його порогом, руки й ноги його цілувала, щоб не губив мене, щоби не ламав свойого слова, щоби змилувався

хоч над тою дитиною, що я від нього під серцем носила. Все дармо. Відіпхнув мене! Його мати помиями мене обливала, його батько палицю поламав на моїх плечах. Га, га, га! З іншим у світ повандрувала! Певно, певно! З шандарями, в кайданах, за те, що втопила ту бідну дитину. О, він масний на слова, щедрий на обіцянки, вміє вхопити за серце, розжалобити, до сліз тебе доведе. Але не дай тобі боже повірити йому за макове зерно!

Гнат. Чуєш, Зосю, чуєш?

Ксеня *(до Зосі)*. Я чула, що він тебе сватає. Правда се?

Зося. Та правда. Власне тут був і говорив з моїми старими.

Ксеня. Знаю, знаю. Я ж уже від кількох днів слідком за ним ходжу. Хотіла би ще раз розмовитися з ним. Хотіла би розповісти йому все, все, що я витерпіла через нього. Боже! Як я могла витерпіти! Кайдани, тюрма, потім слабість, потім шпиталь, страшний шпиталь... казали, що я з розуму зійшла. Десять літ мене там мордували, та потім якось випустили. Ввійшла я там молодою дівчиною, здоровою, сильною, такою, як ти, а вийшла зів'ялою, згорбленою бабою. Куди було йти? Тайком забігла сюди — тата ані мами вже не було, померли. Пішла на заробітки, до Борислава. Робила, поки могла, а далі пішла по жебрах. От так і сюди зайшла. Мушу з ним розмовитися. Чую, як у моїй душі відновлюється стара рана. Щось там шарпає, кланцає зубами... За що ж я терпіла? Для кого мучилась? А він тепер собі нової втіхи шукає, ще й твою молодість занапастити хоче! Боже, та невже ж ти допустиш до сього?

Зося. Вспокійтеся, тітко! Що ви говорите? Вас слухати страшно. Ходіть, я вам постелю, переспіться, завтра поговоримо.

Ксеня *(чимраз палкіше)*. Ні, ні! Хто знає, чиє завтра! Я чую, що на мене находить щось таке страшне, чорне, безтямне, як тоді було, коли мене з тюрми зв'язану везли до шпиталю. Господи! Підожди ще хоч деньок, щоб я з ним розмовилася! Щоб я всі свої муки, все своє розтрачене життя могла зібрати в одно страшне слово, в один позирк і бухнути ним йому, мов сокирою, в саме серце!

Зося. Бог з вами, тітко! Не говоріть так! Ходіть лишень, ходіть!

Ксеня *(хапає її за руку)*. Слухай, дівчино! Він ще буде тут нині?

Зося. Не знаю. Хіба би хотів моїх старих відпровадити назад сюди.

Ксеня. О так, так! Він буде тут! Я знаю. Я чула, як він говорив з твоїми старими, стежкою йдучи... «Я вас відпроваджу» — казав. О, він такий! Як угледів собі жертву, то буде довкола неї крутитися день і ніч, не спочине, доки не затопить пазурів у душу.

Зося. Нащо ж вам його тут?

Ксеня. О! Тут нам найліпше розмовитися. Тут моє слово буде вдвоє, вдесятеро важче і зрозуміле. Га! Слухай! Коні стугонять?

Зося. Ні, се тягаровий поїзд десь далеко гуркоче. По росі здалека чути.

Ксеня *(до Гната)*. А ти, парубче, чого став? Не бійся нічого! Любися з нею, а слова не ламай. А тепер іди відси! Іди геть! А зрештою як хочеш. Тільки мені на очі не показуйся. Здалека ти дуже подібний до нього, такого, як був тоді. Особливо шия. Тікай, бо мене так і кортить впитися в неї пальцями і дусити, дусити, дусити. А!

Гнат *(хрестячись, поступає взад)*. Зосю! Бережися! Вона божевільна!

Ксеня. Не бійся нічого, дівчино! Не бійся! Я божевільна, але ще при розумі. Не дай боже зовсім збожеволіти! Але слухай, я тобі щось скажу! *(Нахиляє її голову до своєї, голосно.)* Ходи зо мною до хати! Я там тобі маю щось сказати.

Зося. Зараз, тіточко, тільки мушу вперед засвітити лампу і наставити сигнал. Швидко поїзд над'їде.

Ксеня. Ні, ні, нехай се зробить парубок, а ти ходи! *(Тягне Зосю до будки і запирає двері.)*

ЯВА ОДИНАДЦЯТА

Гнат сам, стривожений, стоїть нерішуче,
не знає, що робити.

Зося *(зсередини)*. Не бійся, Гнате! Засвіти лампу, настав сигнал. Я зараз вийду.

Гнат *(бере з-під будки драбину, засвічує лампу, наставляє сигнал і знов надслухує. По хвилі виходить Зося)*. Зосенько, се ти?

З о с я. Я. Не бійся нічого.

Г н а т. А де тота божевільна?

З о с я. Лягла в сінях на соломі. Чень засне. А як прийде Завада, то казала себе збудити.

За сценою чути стук кроків і голосне кашляння.

Ой господи! Та невже се він? А де ж мої старі? Біжу до хати, сховаюся. Ти також сховайся, Гнате! Тілько не відходи, бо мені чогось страшно.

Г н а т. Не бійся! Я тут за углом у тіні сховаюся. Та онде, мабуть, і твої старі ззаду йдуть!

З о с я. Ну, господи тобі слава! *(Вбігає до будки і замикає за собою двері. Гнат щезає за углом.)*

ЯВА ДВАНАДЦЯТА

З а в а д а *(сам, п'яненький, та держиться ціпко на ногах)*. Е, поки там старий Панько зі своєю Оленою дотюпають, то я тим часом зі своєю пташечкою хоч двома-трьома словами перекинуся! *(Кричить до вікна.)* Зосю! Зосю! Се я! Завада! А за мною зараз твої старі йдуть! *(Пробує двері.)* Ов, зачинені! Зосю! Що се таке? В хаті світиться, а нікого не видно, ані не чути! Зосю! Зосю! Відчини! Се я, Прокіп Завада!

ЯВА ТРИНАДЦЯТА

Двері відчиняються, входить К с е н я, одягнена як дівчина.

К с е н я *(тихо)*. Прокопе! Де ти?

З а в а д а *(не пізнавши її, наближається)*. От збиточна дівчина! Двері заперла і не озивається! Ну, як же ся маєш?

К с е н я *(глухо)*. Прокопе!

З а в а д а *(відскакує)*. Боже! А се що? Та сама хустка... Та сама спідниця... Та сама корсетка...

К с е н я *(прискакує і хапає його в обійми, вищить)*. Се я, Прокопе! Ксеня! Твоя люба! Твоя одинока! Та сама, котру ти відіпхнув, як собаку! Котру жандарми в кайданах вели! Котру десять літ у шпиталі катували! *(Нахиляється до його уха і кричить щосили.)* Прокопе! Де ти?

Завада падає зомлілий.

К с е н я *(нахиляється над ним)*. Ага! Бачиш! А ми таки здибалися! І де? Ось тут, на тім самім місці!.. *(Підводить його.)* Подивись лишень! На отсій лавочці ти присягав мені, що нікого не любиш, крім мене, що не будеш жити без мене! Прокопе! А ось тут *(тягне його з собою в противний бік)*, ось тут росла бузина — цвіла тоді, пахощами повітря наповняла — і ми обоє... Прокопе! Тямиш, що тут було?

З а в а д а. Господи! Рятуй мене! *(Хоче вирватись від неї, та вона з чимраз більшим завзяттям держить його.)*

К с е н я. Стій! Не втікай! Ми ще не все бачили! Я ще маю показати тобі одно місце! От там, над річкою, на закруті! Ходи! ходи! Там ще, певно, кровава калюжа відтоді буде! *(Тягне його до сходів.)*

З а в а д а. Ні, ні, ні! Не хочу! Пусти мене!

К с е н я. Пустити тебе? Га, га, га! Тепер нагадався? О ні! Не пущу! Сам бог з неба не вирве тебе з моїх рук! Ходи! ходи! *(Обоє шарпаються наверху сходів. Тим часом гуркіт поїзда чути чимраз голосніше за сценою.)*

З а в а д а *(знемагаючи)*. Гвалт! Рятуйте, люди! Хто в бога вірує!

К с е н я *(затулює йому рот)*. Мовчи, проклятий! Мовчи. Мусиш зо мною! Далі! *(Шарпає скажено, обоє сточуються вниз по насипу на штреку.)*

З а в а д а *(підніміаючись на коліна)*. Господи! Поїзд надходить! Куме! Куме, рятуй!

К с е н я *(вскакує йому на шию, валить на землю і притискує голову до шини)*. Мовчи! Мовчи! Бачиш калюжу крові? Бачиш калюжу крові? Пий! Пий! Пий!

П а н ь к о *(прибігає на крик, стає на краю насипу і хапає віху в руки)*. А се що таке? Хто там на штреці?

З а в а д а *(хрипить)*. Куме! Рятуй!

П а н ь к о. Господи! Поїзд надходить! *(Кричить, махаючи віхою.)* Гов! Гов! Гов! *(З правого боку серед гуркоту показуються червоні ліхтарні і чорний тулуб локомотива. Він наближається без упину. Панько кричить.)* Гов! Гов! *(А далі кидає віху і, хапаючись за голову, кричить.)* Запізно! Запізно!

З а с л о н а с п а д а є

ЧИ ВДУРІЛА?

СЦЕНА

Бідно, але з деякою претензією на ліпший смак умебльований готелевий покій. Ліжко, софа, оббита червоним плюшем, стіл з цвітучими хризантемами в вазонику. Збоку столик, закинений фотографіями та мальованими картками. Одиноке вікно, заслонене червоною фіранкою, крізь яку просвічує сонце, кидаючи на ліжко червону квадратову пляму. В куті біля дверей умивальник, насупротив нього великий куфер, застелений барвистим коциком. Над столиком на стіні дзеркало. Кілька крісел, на однім із них жіночі сукні покинуті безладно, на другім мужеське пальто, елегантна паличка і циліндр.

Ю л і а н, молодий, вродливий панич, власне кінчить туалету перед дзеркалом, розчісує щіткою на голові рідке волосся і розкішні баки, підкручує вуси.

К а м і л а, вродлива брюнетка, лежить на ліжку, накрита ковдрою, скулившися, немов змерзла, і слідить очима його рухи.

Знадвору долітає нещастанний туркіт возів і гомін вуличного руху, трохи пізніше гук дзвонів.

К а м і л а. Вже одягаєшся, блондинику?

Ю л і а н *(не обертаючися до неї, перед дзеркалом)*. Так.

К а м і л а. Хочеш іти геть?

Ю л і а н. Авжеж. Хіба не пора?

К а м і л а. А хіба пора? Ще дуже рано. Думаю, що ще нема шостої.

Ю л і а н. Ну, шоста в червні, то вже зовсім не рано. Ади, по тім світлі на твоїм ліжку можна пізнати, як високо вже сонце.

К а м і л а *(здригнулася)*. Яке дивне світло! Як кровава пляма.

Ю л і а н. Се від фіранки.

К а м і л а *(відкидає ковдру і встає з ліжка. На ній лише довга біла сорочка)*. Душно! Сядь іще. Не відходи.

Ю л і а н. Пощо сідати? Треба йти. І так забарився. Там десь мої турбуються, що мене цілу ніч дома не було.

К а м і л а *(надягає на себе спідницю й кафтаник, весело)*. Га, га, га! Певно, дадуть знати на поліцію, що десь дитина заблукалася. Хто би знайшов...

Ю л і а н. Ти в дуже веселім настрої, а я ні.

К а м і л а. Ось сядь лишень *(тягне його до себе на софу)*, побалакаємо... може, я й тобі піддам веселого гумору.

Ю л і а н *(легенько опирається)*. Ні, пусти мене. Справді, мушу йти.

К а м і л а. Але ж, хлопче! Шоста година вранці! Куди ти підеш? Ще всі брами позамикані. Ще всі порядні люди сплять! Ну, обійми мене! Поцілуй мене! *(Обіймає його.)* Так, як учора. Я ж твоя жіночка, правда?

Ю л і а н. Вчора була.

К а м і л а. А сьогодні вже ні?

Ю л і а н. Що добре, того не треба забагато. За тиждень знов будеш.

К а м і л а *(відвертається)*. Ти недобрий! Не любиш мене! Серджуся на тебе.

Ю л і а н. От і бач. Найліпше, я піду собі, а за пару день ти пересердишся і знов усе буде добре.

К а м і л а. Он як! Буде добре? А може, не буде? Може, я не захочу?

Ю л і а н. То як схочеш. Не захочеш ти, то захоче друга, третя, котра-будь. Хіба мало вас таких? *(Надягає сурдут.)*

К а м і л а *(зіскакує як ужалена)*. Нас... таких! Ах, правда... Ха, ха, ха!.. Твоя правда. Я не маю права не хотіти. Я мушу хотіти... І знову буде добре. *(Наближається до нього, тихіше.)* Слухай, Юльку, та невже ти так-таки зовсім, ані крихітки, ані дрібочки не любиш мене?

Ю л і а н *(протирає хусткою цвікера, спокійно дивиться на неї)*. Слухай, Каміла. Не розумію тебе. Чого тобі треба від мене? Се ти вже не перший раз загово-

рюєш із сеї бочки. Знаєш добре, хто ти. Знаєш, що я твій гість. Прийду, зроблю, що треба, заплачу, що належиться, і піду. Коли приходжу, люблю тебе, як голодний теплу страву або чарку горілки. А коли голодний насититься і нап'ється, то яке йому діло до тих котлетів чи клюсок? Заплатив і йде собі геть.

К а м і л а *(хапає його за руки і силується заглянути йому в очі)*. Господи, який ти розумний! І де ви такі розумні паничі беретеся! Котлетка, чарка горілки — і дівчина, се зовсім усе одно. Ся смакує так, та так, а онта он як. Посмакував, а до решти йому байдуже. А може, та жива котлетка має серце? Може, в тій чарці — жива кров? Може, у неї є якесь чуття, якісь бажання, якісь... ха, ха, ха!.. якісь ідеали?..

Ю л і а н *(злегка вириває свої руки з її рук, байдужно)*. Па, кицю! *(Цілує її в уста.)* До побачення. Ти зачинаєш уже зовсім пусте балакати. Я не маю часу слухати твоїх витребеньків.

К а м і л а *(обхоплює його руками за шию)*. Юлечку! Любий мій! Не йди ще! Хіба ж ти не бачиш, як я тебе люблю? Дуже, дуже люблю! Хіба не бачиш, що я без тебе жити не можу?

Ю л і а н. Ха, ха, ха!

К а м і л а. Не смійся, соколе мій! Хіба се смішно?

Ю л і а н. Ха, ха, ха! Авжеж, смішно.

К а м і л а. Чого смішно?

Ю л і а н. Хіба ж не смішно? Так, як коли би чоловік по шию в воді стояв і кричав: «Пити! пити! Гину зо спраги!».

К а м і л а. Не в воді, а в калюжі! В калюжі, соколе мій, у багні. І спрага мучить мене... за крапелиною чистої води... чистої любові... за крапелиною надії на якийсь вихід з сього життя. Юлечку, любий мій! Не відвертайся! Порадь мені! Вирви мене з сеї калюжі! Або хоч покажи мені дорогу... зроби надію... одури мене надією, хоч на день... хоч на хвилю! *(Пригортається до нього.)* Ти не знаєш, яке тяжке, яке страшне моє життя. Не знаєш, які думки не раз напосідають... Ні, я не буду оповідати тобі... Я знаю, в тебе серце м'яке, добре. Юлечку, зглянься на мене!..

Ю л і а н *(схрещує руки на грудях і глядить на неї згори)*. Знаєш, Каміла, з різних ролей, у яких я бачив тебе, ся найменше вдатна і найменше тобі до лиця.

Ліпше покинь грати сю комедію. Бувай здорова! *(Хоче йти.)*

К а м і л а *(забігає йому дорогу, хапає за руку)*. Ні, стій! Зажди ще хвилину. Я ж мала тобі щось сказати... щось дуже важне.... дуже цікаве...

Ю л і а н *(сердито)*. Ну, що таке? Кажи скоро.

К а м і л а. Скоро? Чому скоро? Чого квапитися? Ходи сюди! Сядь. *(Садовить його на крісло.)* Дай сюди капелюх і палицю. *(Бере і кладе набік.)* Так. А тепер слухай!

Здалека чути голос дзвонів.

К а м і л а. Га! чуєш? Дзвонять.

Ю л і а н *(байдуже)*. Та й що з того? Дзвонять на утреню, бо сьогодні неділя.

К а м і л а. Неділя? А котрого сьогодні маємо? *(Біжить до стінного календаря.)* О, я ще від четверга не заглядала до календаря. То сьогодні неділя? А так, учора була субота. *(Віддира картку за карткою.)* Господи!

Ю л і а н. А там що таке?

К а м і л а. Святої Агати.

Ю л і а н. Ну, та й що з того?

К а м і л а *(тягне його за руку до календаря)*. Ади!

Ю л і а н. Червоно підкреслене. Ну, та й що з того?

К а м і л а. А знаєш чому?

Ю л і а н. Можуть бути сотні причин.

К а м і л а. Одна! Одна! Се роковини смерті моєї матері. Сьогодні рік, якраз рік! *(Кидається йому на груди і ридає.)* Юлечку! Серце моє! Я не переживу сьогоднішнього дня!

Ю л і а н *(відстороняє її)*. Ну, справді, з тобою сьогодні щось не теє... Кожда дрібниця дразнить тебе. Найліпше я піду собі, а ти заспокойся.

К а м і л а *(з тривогою держить його за руку)*. Ні, ні, ні! Не покидай мене! Тепер у тій хвилині не покидай!

Ю л і а н. Але ж я мушу йти! Там десь моя мама турбується... жде мене...

К а м і л а *(видивилася на нього, витріщивши очі)*. Твоя... мама? Хіба у тебе є... тут... мама?

Ю л і а н. Авжеж.

К а м і л а. А ти казав мені...

Ю л і а н. Е, що я тобі казав! Чи одно кажеться при таких оказіях! Хто би там усьому вірив. От і ти скільки всякої всячини набалакаєш, а проте...

К а м і л а. Думаєш, що брешу?

Ю л і а н. Розуміється, що брешеш. Твоє ремесло на брехні фундоване.

К а м і л а *(хапається за груди)*. Господи! *(Перемагає себе.)* Ну, так, твоя правда... Звісно, іноді збрешеш... не можна без того. Лише перед одним, соколе мій, перед одним досі я не збрехала ані словом, ані помислом.

Ю л і а н. Перед ким?

К а м і л а. Перед тобою.

Ю л і а н *(іронічно кланяється)*. Mille mercі, mademoiselle! [1]

К а м і л а. Не кпи! Не смійся! Я правду говорю. Ох, якби ти знав, яку наболілу правду! Але ні, я не про се хотіла. Слухай! *(Бере його за руку.)* Любий мій! Сьогодні роковини смерті моєї матері. Сьогодні рік, як я ще була чиста, нетикана — як кажуть: чесна. Брехня! Хіба я сьогодні нечесна? Ні, сьогодні я нещаслива, втоптана в болото, погорджена, спроституйована, але в душі, в сумлінні я чесна — слухай, Юльку, я чесна так само або й ще більше, як була торік, при смертній постелі моєї мами.

Ю л і а н. Що ж, се дуже гарно. Хоч сама собі скажи комплімент, коли ніхто інший не каже.

К а м і л а *(не вважаючи на сі слова)*. Сьогодні, коли ти тут, зі мною, ти, якого я одного полюбила з усієї тої юрби... моїх гостей... слухай, Юльку! Сьогодні... при тобі... на пам'ять моєї бідної матусі я хочу бути ще раз, раз у житті, такою чистою, тихою, доброю, побожною, як була під її крильми. Ах, любий, ти не знаєш, яка вона була гарна, добра, сердечна, яка чесна не тою фальшивою чеснотою, що дбає про зверхній блиск. *(Уриває, забувається, нараз скрикує.)* Мамочко моя! Невже ти бачиш, до чого дійшла твоя єдина улюблена дитина! *(Затулює лице руками і тихо плаче. По хвилі.)* Та ні, дарма! Що сталося, вже не відстанеться. *(Знов хапає його за руки і довго, пильно вдивляється в його лице.)* Який ти гарний! Який ти добрий! Юлечку, життя моє! Глянь на мене так ласкаво, так м'яко, як ти се вмієш...

---

[1] Красненько дякую, мадмуазель! *(франц.)* — *Ред.*

Отак за серце хапаючи тим любим поглядом. Будь добрий зі мною сьогодні... хоч на годиночку. Я сьогодні вдвоє, ні, сто раз нещасливіша, як щодня. Чую себе наново тою бідною, опущеною, самітною сиротою, якою почула себе вперве, коли з нашого дому винесли мою бідну маму і зараз потім магістратські урядники позамикали і запечатали всі покої, а мене прогнали в світ без милосердя. Той самий глухий жах переходить мою душу, як тоді. Юлечку мій! *(Тулиться до нього.)* Полюби мене хоч крихітку! Згляньсь надо мною! Захисти мене!

Ю л і а н. Чого властиво хочеш від мене?

К а м і л а *(зблизька вдивлюється пильно йому в очі, шепотом)*. Знаєш... оженися зі мною.

Ю л і а н *(відпихає її)*. Чи ти вдуріла?

К а м і л а. Ну, не хмурся! Ну, не сердься! Хіба я що злого сказала? Глянь на мене! Хіба я не гарна? не молода! не здорова? І люблю тебе! Юлечку! Клянусь тобі, не знайдеш ніколи другої, щоб так любила тебе. І вдячна тобі буду до смерті... молитися буду до тебе... бо ти будеш моїм спасителем... Ну, слухай! Що тобі шкодить?

Ю л і а н *(зривається з крісла)*. Ні, ти справді одуріла сьогодні! Невже ти справді думаєш, що я міг би?.. Я, доктор прав, що мушу дбати про опінію загалу, і я міг би оженитися з такою...

К а м і л а. Але ж слухай... Не зараз... І, властиво, чому ж би ні? Ти маючий, не потребуєш ніякої ласки, можеш жити, де захочеш... А втім... дай мені найменший промінчик надії, і я покину се життя... візьми мене за служницю до своєї мами, побачиш, яка я буду добра.

Ю л і а н. Усе те дурниці, дитино. Фантазії. Ти добра на тім місці, яке займаєш, а на іншім то ще хто знає, як би було. Бувай здорова.

К а м і л а *(забігає йому дорогу)*. Ні, ні, ні! Не йди ще! Не відходи такий сердитий! Боже мій! Як я маю просити тебе? Як маю говорити до тебе? Я ж бажала б усе своє серце виложити перед тобою — отак як на тарілці...

Ю л і а н. Не апетитний кавалок!

К а м і л а. І все не те! Все не те говориться, що хотілось би! Слухай, Юлечку, там дзвони вигравають. Ранішнє богослужіння йде. А я хотіла би сьогодні бути

такою чистою, невинною, як була перед роком, хотіла б чути себе знов між людьми людиною. Хотіла б чути при своїм боці когось, хто мене любить, хто мене шанує, хто готов захистити мене. Юлечку! Нічого не хочу від тебе! Забудь усе, що я перед хвилею говорила тобі! Відки ж я приходжу до того, щоб зав'язувати тобі вік, затроювати тобі життя своєю минувщиною?.. Ні, ні, се у мене гарячка... Лиш одного, одного прошу в тебе. Підожди хвилинку! Ось я зараз уберуся... Ще маю тут на дні куфра своє жалібне убрання... Те саме, в якім проводила свою матусю на кладовище. Ось підожди, я зараз!.. *(Хоче відімкнути куфер.)*

Юліан. Не розумію. Пощо та маскарада?

Камілла. Лише підожди! Не втечеш? Я за хвиличочку! *(Відмикає куфер, перекидає в ньому все і видобуває чорну сукню і інші часті жалібної туалети.)* Ось бачиш! Я зараз уберуся! *(Сквапно починає одягатися.)*

Юліан. Але пощо? Що се має значити?

Камілла *(перед дзеркалом)*. Зараз! Ось зараз-сінько. Се дрібниця... Для тебе дрібниця. Надіюся, що сього не відмовиш мені. Адже ти добрий, любий мій хлопчик. Любиш Камілу, правда? Не відмовиш, не відмовиш!

Юліан. Але що таке?

Камілла *(стає перед ним уся в чорному, з густим вельоном, спущеним на лице.)* Ади! Правда, прилично? Ніхто не пізнає мене. Не можу скомпрометувати тебе. Правда? Ну, подай мені руку. Отак. *(Бере його руку і вкладає за свою.)* А тепер ходімо.

Юліан. Куди?

Камілла. Проведеш мене отак до костьолу. Я помолюся, а ти постоїш, підождеш на мене і проведеш мене знов назад додому. Се ж недалечко.

Юліан. До костьолу? Найлюднішою площею? В неділю? Ну, се ти пусте видумала!

Камілла. Не хочеш?

Юліан. Не хочу і не можу.

Камілла. Але ж се недалечко! Ніхто мене не пізнає.

Юліан. Але мене пізнають. Почнуть питати: що се за дама?

Камілла. І що з того? Хіба тобі велика річ сказати: наречена, або сестра мого приятеля, або хто? Хіба тобі першина брехати?

Ю л і а н. Не хочу.

К а м і л а. Юлечку! Прошу тебе! Така мала дрібниця. А мені буде на цілий рік, на ціле життя пам'ятка... І хоч хвилина ілюзії, що я ще чиста, непогорджена, рівноправна між людьми... Що хтось не соромиться прилюдно йти зо мною по вулиці, стояти обік мене в костьолі... Юлечку, для тебе се нічого, а для мене — ціле життя... цілий змисл життя! Не відмов мені сього!

Ю л і а н *(витягає свою руку з її руки)*. Ні, сього не буде. Там у костьолі тепер моя мама, мої сестри. Мався б я спишна, якби вони побачили мене під руку з чужою дамою.

К а м і л а. Та брешеш, брешеш! У тебе тут нема ані мами, ані сестер! Ну скажи, признайся, чому не хочеш зробити мені сеї маленької прислуги?

Ю л і а н. Бо не хочу! Просто не хочу задля тебе компрометуватися. Не хочу задля тебе брехати. Не хочу йти з тобою по вулиці ані стояти біля тебе у церкві, та й по всьому.

К а м і л а. Але се ж така дрібниця! Що за компрометація! Півгодинки часу! А для мене — боже, якби ти знав, яке добродійство ти зробиш для мене!

Ю л і а н. Слухай, дівчино! Ти зовсім одуріла. Чого ти чіпаєшся мене з такими глупими ідеями? Раз тобі сказано, що нічого з того не буде, то й годі! Бувай здорова! *(Відвертається.)*

К а м і л а *(стає в дверях, відкидає набік вельон)*. Ах, так ось який ти! Навіть такої дрібниці не хочеш зробити для мене! Такого мізерного знаку, що вважаєш мене людиною, а не лише кусником живого м'яса! О, тепер я розумію тебе. Ти без серця! Ти самолюб! Іди! Не хочу більше бачити тебе! *(Відкидає його руку.)*

Ю л і а н *(розлючений)*. Малпо! Як ти смієш! На тобі за се! *(Б'є її в лице.)* Щоб знала, з ким говориш! *(Відходить.)*

К а м і л а *(обома руками хапається за вдарене лице. Хвилю стоїть німа, мов приголомшена, потім скрикує нервово)*. Мамочко моя! Мамочко! Бачиш, до чого я дійшла в роковини твоєї смерті! *(Запирає в собі дух і надслухує при дверях.)* Пішов! Пішов!.. Ні, не можу, не можу довше! *(Заломлює руки і бігає по покою.)* Мамочко! Поглянь на свою доню! Візьми мене до себе! *(Знову надслухує при дверях.)* Пішов! І не вернувся...

не вернеться більше! І не треба. Пощо? Але я? Що зо мною? Дзвони грають... До церкви кличуть... Не до церкви, а до мами... До мами! До мами! Мамочко! Біжу до тебе! Любий мій! Зажди!.. Пішов! Е, ні, я тебе догоню, я буду швидше! *(Скаче на вікно, відчиняє його і кидається вниз. За сценою чути короткий різкий крик, потім глухий стук.)*

Заслона спадає

НЕЗАКІНЧЕНІ ТВОРИ

KONKURY PANA CHWYNDIUKA[1]

(KOMEDIA WSPÓŁCZESNA)

OSOBY

Ksiądz dziekan Hławosika.
Pani dziekanowa.
Luńcia, Tyńcia } ich córki.
Ksiądz Berehowski, kooperator ks[iądza] dziekana.
Pani Berehowska, młoda, szczupła, blada kobieta.
Pan Koryto, Pan Kopyto } ukończeni alumni.
Pan Chwyndiuk.
Pani Szkuratowska, wdowa po proboszczu.
Księża okoliczni, słudzy u p[aństwa] dziekaństwa, wieśniacy i. t. d.

Scena: obszerny pokój gościnny u dziekaństwa.

AKT PIERWSZY

Rano. Luńcia i Tyńcia zajęte sprzątaniem w pokoju.

Tyńcia. A mnie się zawsze zdaje, Luńciu, że to przez ciebie ten indyk zdechł.

Luńcia. Przeze mnie? Takie coś wymyślała! Przeze mnie?

Tyńcia. A przez ciebie, przez ciebie, abyś wiedziała! Jakeś go przedpozawczoraj wypędzała z sieni — nie bój

---

[1] Переклад українською мовою див. на с. 397—402.— *Ред.*

się,— ja widziała dobrze... O, jak się czerwieniejesz!.. Prawda, jakeś go palnęła po grzbiecie... No, rozumie się, że musiał zdechnąć!

Luńcia. I ty mówisz, żeś widziała?

Tyńcia. A rozumie się, żem widziała!

Luńcia. No, to idźże, krzycz zaraz mamci, że to Luńka indyka zabiła! Idź, biegaj!

Tyńcia. O, niby to ona taka śmiała! „Idź!" A myślisz, że jakbym naprawdę powiedziała mamci, to ty byś się nie miała za to?

Luńcia. Ha, już jak mieć się, to się mięć, — idź i skarż!

Tyńcia. Nie bój się, nie bój,— nie taka ja, żebym zaraz skarżyła. Ale ty, Luńciu, czegoś niedobra. Tak zawsze stronisz ode mnie, zawsze sama... E, ta co ja mówię — sama? Zawsze we dwójkę,— jak nie naprawdę, to bodaj w myślach. Nieprawdaż?

Luńcia. Tyńciu! Czego ty się przyczepiła do mnie? Proszę cię, daj mi spokój!

Tyńcia (*śmieje się*). Cha. cha, cha! Jak to się zaraz nożyce na stole odezwały! No, wiesz, Luńciu, ja bardzo ciekawa... Opowiedz no mi, jak wy tam, o czym rozmawiacie z tym panem... Kopytem?

Luńcia odwraca się zaczerwieniona.

No, no, nie bój się, ja przecież wiem, że się kochacie! Ale tylko mi powiedz, jak wy rozmawiacie ze sobą, o czym,— może by i ja się czego nauczyła. Przecież to mówią, że na każdego przychodzi kolej kochać,— toć może i na mnie kiedyś przyjdzie. Zawsze to lepiej przygotować się naprzód!

Luńcia. O, o, o! Co ona tu wygaduje! Niby to my nie wiemy, kto tak często strzela z boku oczyma na pana Korytę? Ej, Tyńciu, mnie się zdaje, że ty byś i mię jeszcze nauczyła tej sztuki!

Tyńcia (*zaczerwieniona*). Co, co, co ty mówisz? Ihi na ciebie! Takie coś wymyślała! Ja z panem Korytą? Takie mi ziółko!

Luńcia (*śmiejąc się*). Aha, ziółko, a przecież pani zapuściło korzonki pod sznurówkę! Prawda, pani Korytowa?

Tyńcia. Oj, kłamiecie, pani Kopytowa.

Luńcia. A może nie tak,— przepraszam, pani Korycicho!

Tyńcia (*ze łzami*). Luńka! Dalibóg, że powiem mamci...
Luńcia. Cicho, słyszysz, ktoś jedzie!

Biegną do okna.

Ach, to pani Szkuratowska!
Tyńcia. Ow, a ona czego tutaj? Pewnie coś nowego będzie!

Wybiegają.

Przez chwilę scena pusta, — potem słychać szelest sukni za sceną, ciężkie sapanie, wreszcie otwierają się drzwi i wchodzi pani Szkuratowska, otyła, bez gustu, lecz z pewną pretensją ubrana osoba.

Szkuratowska. Ach, nikogo nie ma! Otom się zmęczyła, — nie gorzej, jak w tej — zachowaj mię Boże — podróży do Lwowa w sprawie Nyczyporowicza, kark by mu skręciło! Ależ bo to tu droga, droga! Jedyny Jezu, duszę by z człowieka wytrzęsło, taka gruda!

Wchodzi ksiądz dziekan.

Ks. dziekan. A, witam, witam szanowną sąsiadkę! Proszę siadać!
Szkuratowska. Bardzo dziękuję! (*Siada na sofie.*) Ależ to drogę macie do wsi przykrą, ojcze dziekanie! No!
Dziekan. Ha, cóż robić! Ile ja razy nagadał się tym murgom, żeby drogę wyszutrowali — i wszystko daremnie. Zawsze się wymawiają tym, że ani szutru, ani kamienia nie ma w całej okolicy. I tak już musimy jakoś się obchodzić i przy takich drogach, jakie mamy!
Szkuratowska (*odsapnąwszy*). Ach, ojcze dziekanie, ojcze dziekanie! Słyszałam, słyszałam,— no, cóż, boża wola, wypadek. (*Ściska go za rękę.*)
Dziekan (*zdziwiony*). Co za wypadek?
Szkuratowska (*kiwając głową*). A, a, trzeba przyjmować, co bóg da, książe dziekanie! Wszystko w jego ręku! A jakże, a jakże!
Dziekan. Ale cóż się takiego stało? Co za nieszczęście? Doprawdy, że nie wiem o niczym!
Szkuratowska. Oj, tak, tak, o niczym ksiądz dziekan nie wie! Kto by temu wierzył! A my w sąsiedztwie posłyszeli,— myślimy sobie: cóż!
Dziekan. Ależ, pani Szkuratowska, rzeczywiście...

Szkuratowska. A ten indyk, co u państwa zginął! Czy nie szkoda! Ale cóż robić,— bóg dał, bóg wziął! Ja to zawsze mówię...

Dziekan. Ach, to pani o indyku. No, ot idzie moja żona, to ona o tym będzie lepiej wiedziała (*N[a] s[tronę.]*) Czort jakiś nadniósł tę głupią babę z jej plotkami! Takie coś,— ze mną o indyku rozmowę zaczyna!

Pani dziekanowa (*wchodzi*). Ach, pani Szkuratowska. Co za rzadki gość! Witamy, witamy!

Szkuratowska wstaje i zaraz znowu siada; dziekanowa obok niej na krześle.

Dziekan (*do żony*). Co to, tam u ciebie szkoda jakaś?

Dziekanowa. Jaka?

Dziekan. A ot mi tu pani Szkuratowska donosi o jakimś indyku.

Dziekanowa. A, prawda, w istocie — zdechł!

Szkuratowska. No, proszę pani, zdechł! I co mu było?

Dziekanowa. A kto go wie! Wziął — ni z tego ni z owego — i zdechł.

Szkuratowska. No, proszę ja pani dobrodziejki — ni z tego ni z owego! To szkoda, rzeczywiście że szkoda!

Dziekanowa. Ha, cóż robić! Czy to w gospodarstwie mało się takich szkód zdarza!

Szkuratowska. Oj, co to, to pewnie! Mój nieboszczyk — świeć mu Panie nad duszą,— to bywało cały dzień chodzi, dogląda, ugryza się z tymi chłopami, — gdzie tam! Zawsze coś takiego zmalują, czegoby się człowiek i nie spodziewał!

Dziekan wychodzi.

Ow, coś u pani ksiądz dziekan,— czy nie słaby, co?

Dziekanowa. Nie, bogu dzięki! Albo co?

Szkuratowska. Ta nic! Tak jakoś wygląda niby zmęczony, niby czym zgryziony.

Dziekanowa. Aj, moja pani Szkuratowska! Czy to się nie ma w dzisiejszych czasach człowiek czym gryźć. Tysiące różnych różności,— a wszystko na jego głowie! Każdego dopilnuj, wszędzie zrób porządek, z każdym się wykłóć, bo inaczej się z miejsca nie ruszy!..

Szkuratowska. Oj, co to, to prawda! Het gdzieś ci chłopiska zleniwieli! To rzeczywiście skaranie boże.

Dziekanowa. A tu jeszcze i te dziewczęta,— prawdę powiedziawszy, użalać się na żadną nie można: i pracowite to, i ciche, i posłuszne, wychowane, jak to mówią, w bojaźni bożej,— no, ale zawsze to, wie pani, cudza nadzieja! Trzeba uważać, żeby się kto porządny trafił.

Szkuratowska. Swięte pani słowa, w istocie! No, ale myślę, że to już państwu, bogu dzięki, nie robi zgryzoty! Przecież (*z naciskiem*) dobrzy ludzie nie omijają pańskiego domu!

Dziekanowa. Ta to niby prawda, ale zawsze to, jak to mówią...

Szkuratowska. No, cóż, chyba?.. Zresztą — nie wiem, lecz, — o ile słyszałam w sąsiedztwie, — to sobie wszyscy bardzo chwalą i księdza Korytę i księdza Kopytę. Mają być bardzo zabawni, rozumni, w istocie! I, co najważniejsza, proszę pani dziekanowej,— długów, długów u nich nie ma!

Dziekanowa. Ta to prawda, proszę pani! My też nie mielibyśmy nic przeciw nim, bo cóż,— chowaj boże,— nam się także zaprezentowali przyzwoicie! My też nie broniliśmy im wchodu do swego domu, nic. Tylko to, widzi pani, to źle, że chłopowicze.

Szkuratowska. Ha, to prawda! Ale cóż robić, moja pani dziekanowa! Cóż robić! Teraz na chłopowiczach świat stoi! Gdzie popatrz, wszędzie oni. I w urzędach, i profesorami, i księżami. Oj,— i daj mi boże tyle szczęścia,— ile niejedna dziewczyna lepiej żyje za chłopowiczem, niż za innymi z księskiego rodu!

Dziekanowa. Wszystko to prawda, ale cóż robić, Pani wię, że u nas rodzina wielka, u mnię i u męża. A wszystko to ludzie — jakby to pani powiedzieć — baczą na swój ród! Skoro się dowiedzieli, że my chcemy córki wydawać za chłopowiczów, natychmiast piszą listy za listami do dziekana,— że my byśmy się ciebie wszyscy wyrzekli, gdybyś tak splamił nasz ród! Wolą twoje córki przeczekać,— przecież ci jeszcze się nie tak bardzo naprzykrzyły,— dalibóg, pani Szkuratowska, że tak pisali,— a nie potrzebujesz ich od razu oddawać pierwszym — lepszym chłopowiczom. No, a zresztą i my sami to widzimy, że to jakoś nie pasuje, by dziekanówny wychodziły za mąż za chłopowiczów, i to z parafii u samego dziekana. To jakośby tak wyglądało, jak gdyby dziekan chciał się pozbyć swych córek i rzucał je pierwszemu najbliższemu. Na, bierz sobie!

Szkuratowska. No, w istocie, że w tym jest i prawda! Ale zawsze też, pani dziekanowa...

Dziekanowa. Nie, kochana pani! Już o tym nie ma co mówić, trudna rada. Przeciw tym panom nie mamy nic, ale nasze córki nie dla chłopowiczów!

Wchodzą Lućia i Tyćia, poubierane,
i kłaniają się pani Szkuratowskiej.

Szkuratowska. A, jak się macie, panienki! O wilku mowa, a wilk tu! No, cóż, Luńciu (*całuje ją w czoło*),— jakże ty wyładniała! No, patrzcie się na nią! Dalibóg, ja to już mówiła nieraz, że ładniejszej panny nie znajdzie się w całym dekanacie!

Luńcia. E, pani Szkuratowska zna dużo takich najładniejszych. A ja wcałe nie mam pretensji.

Szkuratowska. No, no, panienko, już ty tego nie mów! Ty nie ucz starą Szkuratowską rozumu! A moja Tynieczka kochana (*całuje w czoło*) — cóż, ciągle jeszcze gospodarstwa pilnuje?

Dziekanowa. Oj, to prawda, że jakby nie ona, to bym sobie nie dała rady! (*Panny siadają na krzesłach, chwilowe milczenie*).

Szkuratowska. No, cóż, panienki! Widzę, widzę,— wasze mirty het powiędły! No, no, nie ma się czego wstydzić,— na wszystko pora przychodzi! A wasze serduszka co tam mówią, ha? Odwracacie się? Nie bójcie się starej Szkuratowskiej! Szkuratowska wie, co to wszystko znaczy, także kiedyś młodą była i mirty parzyła ukropem, aby prędko schły!

Dziekanowa (*z uśmiechem*). Co też to pani wygaduje!

Tyńcia. Oj, pani Szkuratowska zdaje się nie widziała naszych mirtów, kiedy mówi, że powiędły! Proszę się tylko popatrzyć — tam, w ogródku! Takie zielone, rozkoszne, że aż miło!

Szkuratowska. A widzisz, jak się rozgadała! Kto by myślał, że trusia siedzi! Ej, Tynieczko,— znam ja, jak to rzeczy idą!

Tyńcia. A skąd panie może znać?

Szkuratowska. Skąd znam, to znam, dość, że znam! Mnie przecież nie trza uczyć rozumu! Mnie dość raz popatrzeć! Ja przecież na tym zęby zjadła! Ho, ho!

Dziekanowa. Hej, dziewczęta! A po jakiemuż to u nas!

Gość przyjechał, my tu siedzimy i gadamy, a o ugoszczeniu zadnym i mowy nie ma!

Szkuratowska. Ależ, pani dziekanowa! Nie potrzeba zachodu, dalibóg, że nie potrzeba! Ja tylko na chwileczkę,— tak, przejazdem. Jadę do familii, myślę sobie,— trzeba wstąpić, odwiedzić starych sąsiadów.

Dziekanowa. O, pani Szkuratowska, u nas tak nie idzie! Bo rzeczywiście, pani zmęczona, a my i tak jeszcze nie śniadaliśmy. Niech się pani rozgości jak w domu!

Szkuratowska. Pani dziekanowa, ależ słowo daję...

Dziekanowa. Nic, nic! Lućciu, idź no, zajmij się śniadaniem.

Lućcia wychodzi.

Niechże mi pani nie robi tej nieprzyjemności! Ale nie, pani zostanie u nas przez dziś, już my pani nie wypuścimy!

Szkuratowska. Ha, cóż robić! Kiedy tak, to tak, proszę tylko uważać tam, żeby furman...

Tyćcia. O, niech się pani nie turbuje, już się tu o niego postarają, konie także,— nie będzie im krzywdy!

Szkuratowska. No, a teraz, Tynieczko, może pójdziemy trochę do ogrodu, teraz tak ładnie na dworze, tak świeżo. Prawda?

Tyncia. O, i owszem! Proszę! Pokażę pani moje hiacynty! Co za śliczne!

Dziekanowa. W istocie, jeżeli to panią nie utrudzi. Ja zawsze co dnia robię takie przechadzki po ogrodzie. U nas ogród obszerny. Zobaczy pani nasze warzywa. Taka to śliczota, że aż miło się popatrzeć. A skoro będzie śniadanie gotowe, to Lućcia nas zawoła.

Szkuratowska. No, chodźmy, chodźmy! (*Otwiera drzwi.*) Ot i ksiądz dziekan w ogrodzie. Zawsze koło swych szczepów!

Wychodzą. Chwilę scena pusta,
wreszcie wchodzi Lućcia.

Lućcia (*sama*). Aha, wyszli do ogrodu! No to dobrze (*Patrzy przez okno.*) Szkuratowska ogląda kwiaty, no, poszli dalej, do ogrodu! Ach, że też to człowiek tak mało czasu może mieć spokojnego! Zawsze nadzor, zawsze patrzą,— nie tatko, to mamcia, nie mamcia, to siostra,— wszyscy pilnują jak złodzieja! Boże, to mi życie panienskie! A tu nieraz widać z każdej ich miny, z każdego ich ruchu, że by radzi

pozbyć się mnie z domu! Dwadzieścia dwa lata pannie, strach! A cóż ja temu winna, że lata tak prędko lecą? Lecz zresztą, co mi do tego,— niech lecą! To stokroć gorsze, że każdy rok oko w oko taki sam jak poprzedni! Wszystko puste, szare,— mija bez śladu, jak wiatr nad wodą. Po czym was wspomnieć, moje młode lata? (*Zamyśla się.*) Ach, boże jak wspomnieć o przeszłym życiu, to zdaje mi się, że szłam ciągle po ciemku, jakąś piwnicą — prosto, prosto,— a nie widząc ni którędy, ni dokąd! Czyż to życie? Czy takie rozmowy, mknie dwa-trzy razy do roku taniec z oficjalistami lub alumnami, śniadania, obiady i kolacje,— czyż to się nazywa życiem? A czyż moje życie było inne? Co z niego zostało?... (*Wzdycha.*) Lecz nie, przecież teraz ja wiem, że to nie życie,— a więc zaczęłam żyć inaczej! Od kiedy? Od roku — nie, mniej! I tyle wszystkiego. A jak inaczej? Jaka treść tego nowego życia? Nie wiem dokładnie, tylko czuję, że jakieś ciepło ogrzewa mię, że staję się lżejszą. Lecz czasami, och, czasami ile cierpienia przyczynia mi to nowe życie,— takiego cierpienia, jakiego ja dotychczas nie znała! I gdzieżby to ja dawniej była pomyślała, że obok naszej rezydencji, w tych ubogich, dymnych chałupach, między tymi nędznymi, nieuczonymi ludźmi, że tam zupełnie nowy świat, odrębny i odmienny od tego, śród którego się wychowałam! Że tam ludzie jakoś inaczej myślą, inaczej mówią, inaczej czują! Nie tak delikatnie, ale prościej, silniej niż my! Ach, Iwasiu mój, kochany mój,— tobie jednemu mam do zawdzięczenia, żeś mi otworzył drogę, wskazał wchód do tego nowego świata! Twoje słowa, twoje książki otworzyły mi oczy. Lecz czy ty wiedział, pracując ze mną, odkrywając mi nowe, nieznane prawdy,— ile cierpień i przykrości będę musiała znieść z ich powodu? Czy ty wiedział, że to owoc zakazany w naszej księskiej sferze wyrosłej na gruncie ciasnych, osobistych interesów? I to jeszcze nie koniec! Co to przyjdzie jeszcze wycierpieć na przyszłość! Na czym skończy się nasza miłość? Och, pomyśleć nie mogę o tym, by nam przyszło zupełnie się rozłączyć,— a jednak czegoż lepszego mogę się spodziewać po moich rodzicach? Oni przeciwni tobie, boś ty chłopowicz! Co ich obchodzi twe serce, twój rozum, twoje zdolności, moje szczęście?... Ty chłopowicz,— a oni państwo dziekanostwo, a więc...

СВАТАННЯ ПАНА ХВИНДЮКА

(СУЧАСНА КОМЕДІЯ)

ОСОБИ

Ксьондз декан Главосіка.
Пані деканова.
Люнця } їхні доньки.
Тинця }
Ксьондз Береговський, колега кс[ьондза] декана.
Пані Береговська, молода, худорлява, бліда жінка.
Пан Корито } випускники духовного училища.
Пан Копито }
Пан Хвиндюк.
Пані Шкуратовська, вдова парафіяльного ксьондза.
Місцеві ксьондзи, слуги родини декана, селяни і ін.

Дія відбувається у просторій вітальні в домі декана.

ДІЯ ПЕРША

Ранок. Люнця і Тинця зайняті прибиранням кімнати.

Тинця. А мені все-таки, Люнцю, здається, що це через тебе той індик здох.

Люнця. Через мене? Таке вигадала! Через мене?

Тинця. А через тебе, через тебе, щоб ти знала. Як ти його три дні тому виганяла з сіней,— не бійся, я добре бачила... Ой, як ти почервоніла!.. Правда? Як ти його тріснула по хребті... Звичайно, мусив здохнути!

Люнця. І ти кажеш, що ти бачила?

Тинця. Авжеж, бачила!

Люнця. Ну, то йди і кажи зараз мамі, що це Люнька прибила індика Іди, біжи!

Тинця. О, нібито вона така сміливa! «Іди!» А думаєш, якби я справді сказала мамі, то не було б тобі за це?

Люнця. Ну, вже як було б, то було б. Іди ж жалійсь!

Тинця. Не бійся, не бійся! Не така я, щоб одразу скаржитись. Але ти, Люнцю, чомусь недобра. Завжди цураєшся мене, все сама. Е, що я кажу, сама? Завжди, удвох, як не насправді, то хоч у думках. Чи не так?

Люнця. Тинцю! Чого ти причепилася до мене? Облиш мене, прошу тебе!

Тинця *(сміється)*. Ха, ха, ха! Як то одразу ножиці на столі обізвалися! Ти ж знаєш, Люнцю, я дуже цікава. Розкажи-но мені, як ви там... про що розмовляєте з цим паном... Копитом?

Люнця відвертається зашарівшись.

Ну, ну, не бійся! Я ж знаю, що ви кохаєтеся. Скажи мені лише, як ви розмовляєте між собою — про що? Може б, і я чого навчилася. Кажуть же, що на кожного приходить черга кохати. То, може, й на мене колись прийде. Краще ж заздалегідь підготуватися!

Люнця. О, о, о! Що вона тут меле. Нібито ми не знаємо, хто так часто стріляє збоку очима на пана Корита! Ей, Тинцю, мені здається, що ти б ще й мене навчила тої мудрості!

Тинця *(зашарівшись)*. Що, що ти кажеш? Та цур тобі! Таке вигадала! Я — з паном Коритом? Теж мені зіллячко!

Люнця *(сміючись)*. Ага, зіллячко! А преціпь запустило корінці тобі під шнурівку! Правда, пані Коритова?

Тинця. Ой, брешете, пані Копитова!

Люнця. А хіба не так, даруйте, пані Коритихо!

Тинця *(крізь сльози)*. Люнько! Їй-богу, скажу мамі...

Люнця. Тихо! Чуєш, хтось їде!

Біжать до вікна.

Ах, це пані Шкуратовська!

Тинця. Е, а вона чого тут? Певно, якась новина буде!

Вибігають.

Якийсь час сцена пуста. Потім чути шелестіння сукні за сценою, важке сопіння, нарешті відчиняються двері і входить пані Шкуратовська, огрядна, без смаку, але з певною претензією одягнена жінка.

Шкуратовська Ах, нікого нема! Ото вже втомилася я! Не менш, як у цій — борони боже — поїздці до Львова у справі Ничипоровича, хай йому грець! Ну й дорога, дорога! Боже милий,— душу б з чоловіка витрясло, таке грудця!

Входить ксьондз декан.

Декан. А, вітаю, вітаю шановну сусідку! Прошу сідати!

Шкуратовська. Дуже дякую. *(Сідає на софу.)* Але ж і погану дорогу маєте до села, отче декане! Но!

Декан. А що ж робити! Скільки я вже казав тим селюкам, щоб дорогу висипали щебенем, і все даремно. Завжди виправдовуються тим, що ні щебеню, ні каменю нема у всій околиці. Отож і мусимо якось обходитися такими дорогами, які маємо.

Шкуратовська *(віддихавшись)*. Ах, отець декан, отець декан! Чула я, чула, та що ж! Божа воля, випадок... *(Стискає йому руку.)*

Декан *(здивований)*. Який випадок?

Шкуратовська *(хитає головою)*. А-ах! Треба приймати, що бог дав, ксьондзе декане! Все в його руках. Аякже ж, аякже ж!

Декан. Але що, власне кажучи, скоїлось? Що за нещастя? Бо справді я нічого не знаю.

Шкуратовська. О так, так, так — нічого ксьондз декан не знає! Хто б цьому повірив! А ми по сусідству почули, думаємо, що ж!

Декан. Але ж, пані Шкуратовська, справді...

Шкуратовська. А той індик, що у вас здох? Чи ж не шкода? Та що робити? Бог дав, бог і взяв! Я завше так кажу...

Декан. Ах, це ви про індика! Ну... Ось іде моя дружина, вона краще про це знатиме. *(Набік.)* Дідько приніс цю дурну бабу з її плітками. Подумати — заводить зі мною розмову про індика!

Деканова *(входить)*. Ах, пані Шкуратовська! Який рідкий гість! Вітаємо, вітаємо!

Шкуратовська встає і знову сідає;
деканова поруч з нею на стільці.

Декан *(до жінки)*. Що, у тебе там якась шкода?

Деканова. Яка?

Декан. А ось мені тут пані Шкуратовська повідомляє про якогось індика.

Деканова. А, справді, здох.

Шкуратовська. Ну, бачите, здох! І що з ним було?

Деканова. А хто його знає! Взяв — ні з того ні з сього — і здох!

Шкуратовська. Але, пані добродійко, ні з того ні з сього! То ж шкода, справді шкода!

Деканова. Ну, що ж поробиш! Чи то в господарстві мало такої шкоди буває!

Шкуратовська. Ой, де там, напевно! Мій небіжчик — помилуй господи його душу — бувало цілий день ходить, доглядає, гризеться з тими мужиками — та де там! Все щось таке встругнуть, що чоловік і не сподівається!

Декан виходить.

Е, що у пані ксьондз декан чи не хворий, га?

Деканова. Ні! Слава богу, а що?

Шкуратовська. Та нічого. Так якось виглядає, наче втомлений або чим заклопотаний.

Деканова. Ах, моя пані Шкуратовська! Чи то ж не має в наш час людина чим клопотатися? Тисяча всякої всячини, і все на його голові! Кожного допильнуй, всьому лад дай, з кожним пересварись, бо інакше з місця не рушить!

Шкуратовська. Ой, що там, це правда! Геть чисто ці селюки зледащіли! Це дійсно — кара божа!

Деканова. А тут ще й ці дівчата. Правду кажучи, жалітися на жодну не можна: і працьовиті, і тихі, і слухняні, виховані, як то кажуть, у страху божому, та все це, знаєте, паші, чужа надія! Треба подбати, щоб хтось порядний трапився.

Шкуратовська. О так, так, дійсно святі ваші слова! Ну, але я думаю, що це вже вам, дякувати богу, не завдає журби! Адже *(підкреслено)* добрі люди не минають вашої хати?

Деканова. Та ніби так. А все, як то кажуть...

Шкуратовська. Ну, та що ж, здається... Зрештою, я не знаю, але як я чула по сусідству, всі дуже хвалять і ксьондза Корита, і ксьондза Копита. Вони буцімто дуже дотепні, розумні — справді! І що найважливіше, пані деканова, боргів, боргів не мають!

Деканова. Воно правда, знаєте! Ми теж не мали б нічого проти них, бо що ж, боже борони, нам також видалися пристойними. Ми й не забороняли їм приходити до нашого дому — ні! Тільки те, бачите пані... те погано, що з хлопів.

Шкуратовська. О, це правда. Але що ж робити, моя пані деканова! Що ж робити? Тепер на хлопських синах світ держиться. Де не глянь, скрізь вони. І в установах, і вчителями, і ксьондзами. Ой і дай мені боже стільки щастя, як не одна дівчина краще живе за хлопським сином, ніж за яким з ксьондзівського роду.

Деканова. О, це правда, та що поробиш? Ви знаєте, у нас родина велика, у мене і в чоловіка. А все це люди,— як би вам сказати — що дбають про свій рід. Тільки-но довідалися, що ми хочемо дочок за хлопських синів віддавати, одразу почали писати листи за листами до ксьондза декана,— що ми б усі відцуралися від тебе, якби ти так зганьбив наш рід. Краще хай твої доньки переждуть, адже вони тобі ще не дуже набридли,— їй-богу, пані Шкуратовська, отак писали! — але ти не повинен їх відразу віддавати за перших-ліпших хлопських синів. Ну, та зрештою ми й самі це бачимо, що воно якось не годиться, щоб деканівни виходили заміж за хлопських синів, ще й з парафії самого декана. Це якось би так виглядало, ніби декан хотів би позбутися своїх дочок і випихав їх першому стрічному: на, бери собі!

Шкуратовська. Ну, по суті, воно ніби й правда! А все ж таки, пані деканова...

Деканова. Ні, люба паші! Про це вже годі й говорити — така справа! Проти цих панів ми нічого не маємо, але наші доньки не для хлопських синів!

Входять Люнця і Тинця, повбирані, кланяються пані Шкуратовській.

Шкуратовська. Як ся маєте, панночки? Про вовка помовка, а вовк і тут. Але, Люнцю *(цілує її в чоло)*, яка ти гарненька стала! Дивіться-но на неї! Їй-богу, я це вже не раз казала, що кращої панночки не знайти в усьому деканатстві!

Люнця. Е, та ви, пані Шкуратовська, знаєте багато таких найкращих. А я зовсім на те не претендую.

Шкуратовська. Ну, ну, панночко, ти вже цього не кажи! Не вчи стару Шкуратовську розуму! А моя Тинчка люба *(цілує її в чоло)*, що ж, так само пильнує господарства?

Деканова. О, це правда! Якби не вона, я не впоралася б!

Панни сідають на стільцях.
Хвилина мовчання.

Шкуратовська. Ну, що ж, панни! Бачу, бачу, ваші мірти геть пов'яли! Ну, ну, нема чого соромитися — на все приходить час! А ваші серденька що там кажуть, га? Відвертаєтесь? Не бійтеся старої Шкуратовської. Шкуратовська знає, що це все значить. Теж молодою колись була і мірти окропом парила, щоб швидше всохли!

Деканова *(з усмішкою)*. Що це ви, пані, кажете?

Тинця. Ой, ви, пані Шкуратовська, певне, не бачили наших міртів, коли кажете, що пов'яли! Подивіться лише там, у квітнику. Такі зелені, розкішні, що аж любо глянути!

Шкуратовська. А бачиш, як розговорилася! Хто б подумав, що тишко сидить. Ей, Тиночко! Знаю я, як то справи йдуть!

Тинця. А звідки ви можете знати?

Шкуратовська. Звідки знаю, то знаю, досить того, що знаю. Мене ж не треба вчити розуму. Мені досить лише глянути. Я на тому зуби з'їла. О-го-го!

Деканова. Гей, дівчата! А по-якому це в нас? Гостя приїхала, а ми тут сидимо й розмовляємо, а щоб пригостити, якось ніхто й не догадався!

Шкуратовська. Але ж, пані деканова! Не турбуйтеся, бігме, не треба. Я лише так, на хвилинку заїхала. Їду до родини, думаю собі: треба зайти, відвідати старих сусідів.

Деканова. О, пані Шкуратовська, у нас так не прийнято. Бо й ви втомилися, та й ми ще теж не снідали. Прошу вас, будьте як удома.

Шкуратовська. Пані деканова, але ж даю слово...

Деканова. Нічого, нічого! Люнцю, йди займися сніданком.

Люнця виходить

Не робіть же мені, пані, такої прикрості! Та ні, ви залишитеся в нас на сьогодні. Вже ми вас не випустимо!

Шкуратовська. Ну, що ж робити? Як так, то й так. Прошу тільки подивитися там, щоб фурман...

Тинця. О, не турбуйтеся про це, про нього тут подбають, і про коней теж. Їм погано не буде.

Шкуратовська. Ну, а тепер, Тиночко, може підемо трохи в садок? Тепер так гарно надворі, так свіжо! Правда?

Тинця. О, авжеж! Прошу! Я покажу вам свої гіацинти. Такі чудові!

Деканова. Справді, якщо це вас не втомить. Я теж щодня роблю такі прогулянки по саду. У нас садок великий. Побачите нашу городину. Це така краса, що любо глянути. А як буде сніданок готовий, то Люнця нас покличе.

Шкуратовська. Ну, ходімо, ходімо! *(Відчиняє двері.)* О, і ксьондз декан у саду. Все коло своїх щеп.

Виходять. Хвилину сцена пуста,
згодом входить Люнця.

Люнця *(сама)*. Ага, вийшли в сад. Ну, то добре. *(Дивиться у вікно.)* Шкуратовська дивиться на квіти, так, пішли далі по саду. Ах, як то людині ніколи спокою нема. Усе дивляться й дивляться, не татко, то мама, не мама, то сестра, всі стежать, як за злодієм! Боже, ото мені дівоче життя! А при тому завжди бачиш з кожного їхнього погляду, з кожного руху, що раді були б мене спекатися.

22 роки панні — жах! А чи я ж винна, що літа так швидко летять! Та зрештою, що мені до того — хай летять! Сто разів гірше те, що кожний рік точнісінько такий, як і попередній. Усе пусте, сіре,— минає без сліду, як вітер над водою. Чим згадаю я вас, молоді мої літа? *(Замислюється.)* Ох, боже, як пригадаю минуле життя, то здається мені, що я йшла увесь час у темряві, немов у льоху, простувала, не бачачи, ні де, ні куди. Чи ж це життя? Чи оті розмови, два-три рази на рік танці з чиновниками чи богословами, сніданки, обіди, вечері — невже це зветься життям? А чи моє життя було іншим? І що після нього залишилось?.. *(Зітхає.)* Та ні. Тепер я знаю, що це не життя. Я почала жити інакше! Відколи? Вже рік,— ні, менше! Тільки й усього. А як інакше? Який зміст цього нового життя? Не знаю точно, лише відчуваю, що якесь тепло мене гріє, що я стала легшою. Та часом, ох скільки страждання приносить мені це нове життя,— такого страждання, якого я досі не знала! І чого б мені раніше не подумати, що біля нашої садиби, в цих убогих курних хатинах, між цими бідними неосвіченими людьми, що там — зовсім новий світ, інший, відмінний від того, в якому я зросла! Що там люди якось інакше думають, інакше розмовляють, інакше почуваються! Не так тонко, але простіше, сильніше, ніж ми. Ах, Івасю мій, любий мій, тобі одному я зобов'язана тим, що ти відкрив мені дорогу, показав шлях до цього світу. Твої слова, твої книжки відкрили мені очі. Та чи знав ти, працюючи зі мною, відкриваючи мені нові невідомі істини,— скільки страждань і прикростей змушена я буду перенести через них? Чи знав ти, що це плід, заборонений в нашій ксьондзівській сфері, яка зросла на вузьких особистих інтересах? І це ще не все!

А скільки доведеться витерпіти у майбутньому? Чим кінчиться наше кохання? Ох, подумати не можу про те, що нам доведеться зовсім розлучитися. Але чого кращого можу чекати я від своїх батьків? Вони проти тебе, бо ти хлопський син! Що їх обходить твое серце, твій розум, твої здібності, моє щастя?.. Ти хлопський син, а вони — пан декан і пані деканова, отже...

[УРИВОК ВІРШОВАНОЇ ДРАМИ]

. . . . . .

Із дитиною малою
По світу пустив.

О л е с я

(приступає до неї і пильно дивиться їй в очі)

Хто такий?

Ф е с я

(від її погляду починає дрижати, перелякана)

Мара! Мара!
Що тобі від мене треба?
Що печеш, палиш мене
Своїм поглядом болючим?

О л е с я

(не зводячи з неї очей)

Хто пустив тебе в наругу?

Ф е с я

(кидається перед нею на коліна)

Смерть з очей тобі глядить!
Я не винна смерті твоїй,—
За що мучиш ти мене?

О л е с я

(як вище)

Ні, скажи нам, хто тя зрадив?

Ф е с я

(похиляє голову, мов від великої утоми, тихо)

Хто мя зрадив? Не згадаю.

О л е с я

Нагадай!

Ф е с я

(хапається за голову рукою)

Болить, болить!
Змилуйся, не муч мя, пані!
Що ж я можу нагадати,
Коли мислі всі порвались
Ще тоді, як під вінцем
Я отак, як ти, стояла
І на молодого ждала...
Втім — чекай, чекай, згадаю!
Втім слуга наш прибігає:
«Не чекайте молодого!
Молодий ваш сеї ночі
Спродав все і в світ поїхав!»

О л е с я

(як вище)

Хто ж він був, той молодий?

Під час тої сцени всі гості в німім переляку і зачудованні стоять докола Фесі і Олесі і не помічають, як входить Дорко, прибраний до шлюбу, з дружками і гостями.

Д о р к о

(при вході)

На крилах любові
До тебе, мій раю,
Я ось прилітаю
В сей радісний час.
Ще нині навіки
Сполучать нам руки,
Не буде розлуки.

Всі мимоволі розступаються. Дорко стає серед сцени против О[лесі]. В тій самій хвилі Ф[еся] з страшним криком кидається до нього.

Ф е с я

Ах, се він, се він, мій милий!

В с і

Боже, що се?

Ф е с я

Любий мій!
Довго я тебе чекала!
Шлюбний мій вінок зів'яв,
Розійшлись весільні гості,—
Батько вмер,— а де ж ти був?

Д о р к о

Хто ти? Я тебе не знаю.

Ф е с я

Ось дитя тобі складаю,
Скарб єдиний, що мені
Ще оставсь на світі.
(Кладе пер[ед] ним дитя.)

Д о р к о

Божевільна, відчепися!

Ф е с я

Милий, любий, пригорнися!

Д о р к о
(до О[лесі])

Пані, що се знов значить?
Що за стріча дивовижна?

Х о р д р у ж б і в Д о р к о в и х

Гарна стріча, що й казати!

О л е с я

Стійте, пане, придивіться,
Чи ся жінка вам не знана?

Д о р к о

(з обуренням)

Пані, то мя ображає.

О л е с я

(знов пильно глядить на Фесю)

Хто се?

Ф е с я

Він, той сам!

О л е с я

Як звеся?

Ф е с я

Він, мій Дорко!

Між гостями зворушення.

О л е с я

Ти хто?

Ф е с я

(вибухає плачем і припадає до дитини)

Феся!
Феся нещасна! Бідна сиротина!
Хоч у достатку, у щасті росла!
Він мого горя й сирітства причина,
Все йому, все я з любви віддала.

[ПОЧАТОК ДРАМИ З ЧАСІВ РАННЬОГО ХРИСТИЯНСТВА В РИМІ]

Рим. Площа, в глибині сцени вхід до цирку, перед ним сходи, обслонені широкою балюстрадою, під якою посередині велика мармурова статуя кесаря Августа, по боках інші, менші статуї.
Ранок, ще темно.

Порфирій, старець з довгою білою бородою, одягнений у простий коц із верблюдової шерсті і опереза-ний ремінним поясом, з довгим костуром у руці.
Нерей і Ахіллей, два молоді аскети, його товариші, один праворуч, а другий ліворуч його.

Порфирій

Отсе той Рим, сей новий Вавілон,
Розпусниця на шляху многолюднім,
Ся голова гадюки, що своїм
Страшенним тілом світ оперезала.
Ось він! Палати, як гроби гігантів,
А люди в них, неначе черви в трупах,
Гробниці, мов житло живих людей,
Та в них гниють такі, що не воскреснуть.
Нора, чортівської пишноти повна
І сатанинської бідноти.
(Глядить довкола.)

Бач, під муром,
Під арками мостів, у стін проклятих
Божниць і статуй їх — усюди сплять
Обідрані — не то раби, свобідні,
Ледачі горожани сеї Роми,
Собаки ті, голодні на падло,
Жадні на всяке зло, зопсовані

До шпіку костей, співчуття не гідні,
Нещасні, та в нещасті лиш огидні.
А там, на тих горбах, на Капітолі,
На Палатіні та на Есквіліні
Царює та сама огидна погань,
Царює дикий звір у людському тілі,
Безумець, що в руках держить півсвіту
І через те себе вважає богом.

Нерей

(показує на цирк)

А що се, отче? Мов гора велика,
Здвигається важке, що, бачиться,
Земля аж стогне під його вагою?

Порфирій

Се, сину, цирк. Видовище поганське,
Огидливість землі і святість наша.
Тут із людей живих приносять жертви
Не богу і не ідолам бездушним,
А стеклості людській, а дикій вдачі
Сих голяків і тих он товстопузів,
Що сплять тепер у клятих сих палатах,
Для розривки сих нелюдів ось тут
Кров бризка з тіл живих, раби-злочинці
Мечі свої полощуть в власній крові.
Для жарту ріжуться, для жарту гинуть.
Тут людське м'ясо від живого тіла
Рвуть дикі звірі, в смоляних опонах
Горять живії душі, мов свічки.
Нема жорстокості, немає муки,
Яких би тут не завдавали людям,
Щоб тільки криком болю, видом ран
Зворушити серця закаменілі,
Прогнать на хвильку несмак і пересит
І заповнить на хвильку пустоту
В існованню отих п'явок всесвітніх.

Ахіллей

Так тут, учителю, погибли наші
Великі мученики, що Нерон
Безбожний їх на смерть віддав страшную?

Порфирій

Тут, сину. Тим-то я й назвав се місце:
«Огидливість землі і святість наша».
Тут, в тім гнізді огиди, що кричить
Кривавою калюжею до неба,
Горіли наші світочі великі,
Лилася кров свята, і чисті душі
Летіли відси к богу, як кадило.
Тут стрімголов до дерева прибитий
Конав Петро, незламний камінь віри.
І кожда тут піщиночка полита
Святою кров'ю мучеників наших.
Се місце, діти, Ромі на прокляття,
А нам на скріплення, надію й радість.

Нерей

Ми молимось щодня, щоб бог розп'ятий
Із тої крові мучеників наших
Собі тріумф создав; щоб чисте сім'я
Плоди стосотні принесло.

Порфирій

Приносить!
Хіба ж не бачите: по всьому світі
Голоситься Євангеліє правди,
Ім'ям Христа заповнені простори
Від Геркулесових стовпів та скель британських
Аж до країн індійських ген на сході;
І хрест побідні рамена свої
Протяг від омиритських берегів
До людожерів і гіпербореїв.
Дарма, що сатанинська злість шаліє
І кров'ю праведних ще землю росить;
Ся кров пролита — то є наша сила,
То певний знак будущої побіди.

Ахіллей

Ну, а тепер скажи нам, авво, пощо
З далекого Єгипту, з Фіваїди,
З відлюдної пустині, через море
Ти поспішав сюди і нас провадив?
Ти ж нам прирік: як станем при меті,
Ти скажеш нам, що бог тобі відкрив.

Порфирій

Скажу. Самі ви ту мету вгадали,
Побачивши сей цирк і нагадавши
Про ту криваву купіль, крізь яку
Проходять вибранці до рук Христових.
Я поспішав сюди, щоб тут умерти.

Нерей

Чи тільки [те] відкрив тобі господь
У віщім сні, що ти нам згадував?

Порфирій

Не тільки те. Перед моєю смертю
Покаже бог велике, славне діло
Устами моїми: перед юрбою
Невірних, на розпутті многолюднім
Я своїм словом повалю, зламаю
І розітру на порох величезну
Статую мармурову, богомерзку
Отсього демона.

Ахіллей

Коли се буде?

Порфирій

Сьогодні. Ось світає. Гляньте, як
Широко пурпуром укрилось небо.
Се заповідь великого тріумфу,
Се шлях нам в небі стелять до Ісуса.
Втішаймось, діти! Ціль вже недалека.
Година ще гарячої молитви,
Поклонів, скрухи, і остатній подвиг
Ми радісно на плечі візьмемо.
Ходім, тут недалеко, пам'ятаю,
Жив тому тридцять літ Єлпідіфор,
Наш брат. Душа моя бажає ще
Його побачить, і віщує серце,
Що він живе ще й дожидає нас.
Відходять.

Схід сонця. Розвидніюється. Пролетарії, що спали попід мурами, на сходах та на муравниках, починають помалу підніматися. Вулицею проходить купа пролетаріїв.

Пролетарії

Римові слава, цезарю слава!
Слава римлянам, світу панам.
Жить без турботи, хліб і забава,—
Більше до щастя не треба нам.

Валка рабів

(за ними, побрязкуючи кайданами)

Праця до ночі, аж лізуть очі,
Ніччю спочинем в гидкім хліві,
На хребет буки, пута на руки,—
Мремо щодня, а все живі.

(Проходять.)

Еділь

(зі слугами — слуги тарабанять, народ збігається)

Агей, панове горожани! Гей же
Ви там, голото!

Голос

(із купи пролетаріїв)

Пане Муцій Секстій,
А прикуси язик! Не розпускай
Його до нас! Ти сам хіба що ліпше?

Еділь

Ну, ну, Трівульцій, ти стара помано,
Я по добру, я се не з злого серця!
Панове голиші, що ночували,
Як на свобідних горожан пристало,
Не стіснені чотирма стінами
Ні стелею, але під оком Луни.
Вже ваша лампа згасла. День почався.
Тра знати честь, зробити тут порядок,
Бо за годину йтиме отсюди
Процесія на Капітоль.

Голоси

Чували.

Е д і л ь

Се й гарно! Нуте ж замітать, чистенько
Позамітати вулицю.

Г о л о с и

Ого!
Ми не раби! Се рабське діло! Годі!

Е д і л ь

Проти богів ми всі раби, хлоп'ята.
Не для людей зробіть се, а для бога.
Се ж нині празник Мітри пресвятого.

Т р і в у л ь ц і й

Е, чхати нам на Мітру! Що нам Мітра!
Чи се наш бог? Якісь брудні сірійці
Чи пафлагони принесли нам тут
Якогось Мітру, а римляни мають
Йому коритись? Не діжде ваш Мітра!

Е д і л ь

Не пащекуй, Трівульцій! Не плети
Дурниць! Ти ж знаєш: у сірійців Мітра,
А в нас він Sol Invictus[1], Апполон,
Чи Юпітер, чи то всесвітній розум,
Озіріс, чи як хочеш називай.
Бог все один, Трівульцію, лиш люди
Не все однакі, й неоднакі назви
Йому дають, а бог один, небоже!

П р о л е т а р і ї

Та як же се ти думаєш, Еділю,
Голодних нас женеш мести бульвари?
А де динари? Без динарів ми
Не рушимось! Чи думаєш, що будем
Тим пилом ситі, що зіб'єм мітлами?

Е д і л ь

Ай, дітоньки, де ж я візьму вам грошей?
Своїх нема, а Мітрові жерці,

---

[1] Непереможне сонце *(лат.)*.— *Ред.*

Здається, не подумали про те,
Що ви голодні.

Голоси пролетаріїв

Певне! Ті бочки
Бездонні, ті ненаїсні почвари
Лише про власне черево тямують,
Пильнують тільки власної кишені!
А що там хтось голоден, їм байдуже.

Трівульцій

Не робимо! Не метемо задармо!

Пролетарії

Не робимо! Начхати нам на Мітру!

Трівульцій

За мною всі! До Тібру! Волимо
Ловити рибу, ніж мести бульвари!

Пролетарії

Гурра! До Тібру! Справді, забавніше!

Юрба пускається йти. Назустріч їй візок, запряжений одним мулом, повний хліба. Коло мула погонич, обік візка два слуги в коротких туніках, підперезаних синіми поясами.

Один слуга

(кричить)

Валентій Валла горожанам Рима,
Всім, хто голодний, шле отсі хліби
Й отсю боклагу чистого вина!

Пролетарії

(з веселим криком товпляться довкола візка)

Го, го! Ось нам мудрець! Ось добрий пан!
Валентій Валла, лікар, най жиє!
Се лікар раз! Не лиш за хорих дбає,
А й за здорових! За його здоровля!

Гомін. Слуги крають хліб і роздають. Глиняні кубки з вином ідуть з рук до рук.

Е д і л ь

Ну, дітоньки, тепер, спасибі богу,
Ви ситі. Гріх вам дармувати. Гей же
До праці трошки! Богові на честь.

П р о л е т а р і ї

Якому богові? Валентій Валла
Наш бог! Ще й ліпший, ніж сірійський Мітра,
І ніж Юпітер, і ніж весь Олімп!
Він накормив нас і за се не просить
Нічого. Чхати нам на весь Олімп!
Ходім, брати! Купатися до Тібру!

(Відходять.)

Е д і л ь

(до герольдів)

Що, хлопці? Доведеться, мабуть, вам
Самим мести сю площу?

Г е р о л ь д

А жерці?
Нехай вони метуть. Та се ж їх діло!

Еділь і герольди відходять.

КОМЕНТАРІ

У двадцять четвертому томі Зібрання творів І. Франка в п'ятдесяти томах вміщено написані в середині 90-х років XIX — на початку XX ст. драми «Украдене щастя», «Сон князя Святослава», «Кам'яна душа», «Будка ч. 27», «Чи вдуріла?», комедії «Учитель» та «Майстер Чирняк», п'єса для дітей «Суд святого Николая» та сценічна переробка п'єси П. Кальдерона «Саламейськнй алькальд». Уривки трьох незавершеннх драматичних творів — «Konkury pana Chwyndiuka», «Із дитиною малою по світу пустив...», «Отсе той Рим...» — виділено в окремий розділ. Переклад на українську мову твору «Сватання пана Хвиндюка» виконала Н. П. Романова.

Повернувшись після деякої перерви в першій половині 90-х років до драматургії, І. Франко взявся активно поповнювати театральний репертуар оригінальними й перекладними п'єсами, а також виступив зі статтями про стан і завдання українського театру. Проте з огляду на суспільну загостреність драматичних творів їх публікації у Галичині чинилися всілякі перешкоди, деякі з них за життя письменника так і не потрапили на сцену. Період інтенсивної творчості Франка-драматурга завершився на початку XX ст.

УКРАДЕНЕ ЩАСТЯ

Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1894, № 9, с. 202—207; № 10, с. 225—227; № 11, с. 250—252; № 12, с. 276—280. Того ж року п'єса вийшла окремим виданням у Львові. В текст другого окремого видання (Львів, 1901) автором внесено ряд виправлень змістового та стилістичного характеру, кілька реплік зроблено більш лаконічними. За життя І. Франка було здійснено й третє видання (Київ, 1909), але даних про участь у ньому автора немає.

Наводимо основні різночитання між першодруком та виданням 1901 р.

У дії першій (ява перша) після слів:

1 парубок. Господи тобі слава, що ся душа напхала!

випущено репліку:

2 парубок. Дякувати богу та й мені, а господині ні!

У дії першій (ява друга) репліку:

А н н а. А тепер гадала, що от-от уже вспокоюся, піддамся своїй долі, що от-от давні рани перестануть боліти.

скорочено:

А н н а. А тепер гадала, що от-от давні рани перестануть боліти.

У дії першій (ява п'ята) в репліці після внутрішньої ремарки:

М и к о л а. Ну, заробок, нема що казати!.. *(Сідає кінець стола і починає стягати чоботи.)*

випущено слова:

Ага, почекай! Чоботи замерзли як кість, ані руш стягнути. А ніг уже давно не чую. Коби лиш не відморозив, а то якраз найліпша пора окалічіти. *(Чухається в потилицю.)*

У дії другій (ява п'ята) після слів:

Ж а н д а р м. Так хочеш бути щасливою?
А н н а *(так само)*. Хочу.

випущено дві репліки:

Ж а н д а р м. Хоч би те щастя було лиш день, година, одна хвилина?
А н н а *(так само)*. Хочу.

У дії четвертій (ява четверта) в репліці:

Ж а н д а р м. Як то не п'єш...

випущено слова:

...Щоб ти не думав, що се яка отрута, абощо! Не бійся!

Тут же у репліці:

Ж а н д а р м. Будь спокійний. Не роби ніякої комедії, ніякого галасу...

вилучено слова «ніякої комедії».

Драму написано на конкурс, що був оголошений 18 березня 1891 р. і мав тривати до кінця вересня того ж року. І. Франко подав п'єсу вчасно, але термін конкурсу жюрі продовжило. Всупереч запеклій протидії урядової та «народовської» реакції, після довгих митарств і переробок на вимогу конкурсної комісії в січні 1893 р. драма була відзначена другою премією і рекомендована для постановки. У статті «Д-р Іван Франко» («Зоря», 1896, 1, с. 19) Осип Маковей згадує, що спочатку драма мала назву «Жандарм». Цензура не дозволила «виставляти на позорище такої важної в суспільності людини, як жандарм», і драма пішла на сцені після того, як автор замінив жандарма поштарем. Жандарм з'являється лише в останній дії, щоб арештувати Миколу. В зміненій для цензури редакції драма не публікувалася.

Вперше «Украдене щастя» було виставлене на сцені театру «Руської бесіди» у Львові 16 листопада 1893 р. Відтоді драма зайняла почесне місце в репертуарі українських театрів Так, у

1904 р. трупа братів Тобілевичів поставила «Украдене щастя» в Києві.

У праці «Жіноча неволя в руських піснях народних» (Львів, 1883, с. 44—50) І. Франко опублікував «„пісню про шандаря", в котрій показана женщина безспірно сильна характером і силою чуття» і докладно проаналізував її. Згодом у журналі «Житє і слово» (1895, т. IV, кн. 4, с. 91—95) під рубрикою «Із уст народу» Франко надрукував три варіанти «Пісні про шандаря», записані різними особами в селах Галичини. В примітках Франко зазначив, що варіант цієї пісні, записаний 1878 р. Михайлиною Рошкевич у селі Лолин Стрийського повіту від селянки Явдохи Чигур, послужив йому темою для драми «Украдене щастя». Наводимо текст цього варіанта пісні:

Ой пити би горівочку, ой пити би, пити;
Ой прийшлося шандареві з Делятина іти.
Ой положу на віконце горіхову гранку;
Прийшов шандар з Делятнна, бо має коханку.
Ой піп іде до церковці та на хвалу божу,
А шандар ся відзиває: та й я вам поможу!
Ой піп службу відправляє та людей жегнає,
А шандар си став на хори, «Апостол» читає.
Ой люди ся проступили та стали у кутки,
А він любку за ручечку, повів через сутки [1]:
— Ой ходімо, моя мила, та на торговицю
Та будемо попнвати мід та й сливовицю.
Ой як прийшов Николайко до своєї хати:
Ані ключів, аші жінкн нема коло хати.
А він пішов до сусіди, зачав ся питати:
— Ци нема ту меї жінки, нема коло хати?
Вони його притримують: — Просиме сідати! —
Він зняв шапку, поклонився: — Йду далі шукати.
— Ой іди ж ти, Николайку, та на торговицю,
Ой там жінка із шандарем п'є мід, сливовицю.
Ой пішов же Николайко попід голиночки:
Лежить шандар до постелі голий, без сорочки.
Ой пішов же Николайко попід віконниці:
Лежить жінка до постелі гола, без спідниці.
А він пішов до жидівки та й взяв їй казати:
— Дай, жидівко, сокирочки, двері відрубати.
Взяв сокиру у жидівки, розрубав верії...
Забрав річі шандарськії до фірвальтерії!
Ой зачали за Николов у погоні бічи:
Завернули Николайка,— неси назад річі!
У покої піп Николу на смерть сповідає,
А у другім єго жінка ручки си ламає.
— Любі мої єгомостю, щось маю казати:
Ци мож мене із шаидарем разом поховати?
— Ой молода молодице, не мож то зробити:
Уже шандар тиждень гниє, ти будеш рік жити.

---

[1] С у т к и — побічна тісна уличка (Вільковець). Прим[ітка] покійного Льва Василовича *(Ів[ан] Фр[анко])*.

У відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 3, № 220, с. 23. Далі зазначається тільки номер одиниці збереження) зберігся автограф початку драми:

«ДІЯ ПЕРША

Нутро селянської хати. В печі горить огонь. Анна порається коло варива. Надворі ніч, чути свист вітру і стукання снігу о шибки вікон. На столі хліб і сіль, постіль чисто застелена.

Анна *(теребить картоплю)*. Ну, та й дав же бог вечір! Мороз — аж око в'яне, а вітер такий, що не дай господи! Аж землю рве! Закурило снігами так, що дихнути не дає. Ледво від криниці з водою добігла. От бідний Микола! Як то йому в таку погоду з худобою з міста їхати! Ще й кожушина на нім драптива. Господи, таже то життям наложити можна! Відрекла би-м ся того зарібку. *(Надслухує.)* Ой, ой, як виє, як реве толокою! Аж мороз по мні пішов. Так нібн звірі якісь внють, або — дух святий при хаті — ніби які злі духи розгулялися. Коби лишень Микола швидко вертав! Час би вже йому дома бути! *(Крає картоплю в миску.)* Та що, бідному й страху нема, для нього чи сльота, чн погода — все одно. Треба заробляти, треба хліба старати. І я колись, як ще у батька жила, то боялась вночі, господи, як боялась! Бувало, сама за поріг не вийду, а як вітер засвище або загримить, то мало не гину зо страху. А тепер минулося! Як умер батенько — дай му там боже легко душеньці — як зійшла я на руки старших братів, ой, то не до страху мені було! *(Утирає очі.)* Як найгіршою служницею, так мною попихали. Я й корови пасти, і з кіньми на ніч іти, і до млина, і в ліс по дрова,— що вже вони зо мною не виробляли. А по п'яти літах такої муки випхнули з хати, віддали замуж за Миколу, що колись служив у нашого батька. «Іди,— кажуть,— дурна! У нього пруг поля і хата, ще й заслужених грошей дещо, будеш господиня!» Що було мені, бідній, робити? Взяла та й пішла, бо добре знала, що жаден господарський син мене без поля не візьме, а поля — казали брати — ані одної п'яді за мною не дадуть. Ой, таточку, таточку! Якби ти встав з гробу і подивився на свою Ганнусю, як її власні братчики скривдили, обдерли і випхнули з рідної вітцівщини. *(Плаче — буря надворі змагається.)* Ой, як там реве! Господи, що се, що Миколи ще нема! Невже з ним яке нещастя сталося! Не дурно то мені такий поганий сон снився! Десь ніби каламутна-каламутна вода, а я чую, що мушу брести тоту воду, а ту фаля так рве, так рве каміння з-під ніг, аж втриматися годі. Пройшла я кусник, а далі як не шубовсну в якусь яму — тілько волосся сплило і аж до самого серця холод мене пройняв. Господи, відверни від нас все лихе та недобре! Дай нам хоч троха пожити! *(Надслухує.)* Ні, нічого не розбереш за вітром та куряво ю, а ту вже в печі погасає, картопля задубіє, та й ні при чім буде молоко скип'ятити. Піти хіба надвір та послухати, чи не йде Микола? Але що я вчую! Радше піти до стайні та до корови подиви...» На цьому автограф уривається.

Зберігся уривок автографа першої дії драми (ф. 3, 392) — від початку пісні парубків і дівчат у першій яві («Ой мужу ж мій, мужу,

не бий мене дуже») до слів Насті в середині другої яви («Та вспокійся, кумо! Що вже о тім говорити, що пропало! Най їм за се бог заплатить!») Текст цього автографа повністю збігається з друкованим текстом.

Зберігся також список початку першої дії драми, зроблений невідомою рукою, і список кінця останньої дії (іншою рукою — № 397). Тексти цих списків дещо відрізняються від першодруку. Під заголовком «Украдене щастя», згідно з вимогами конкурсу, замість прізвища автора зазначено девіз — вислів з трагедії Софокла «Цар Едіп» мовою оригіналу, що в перекладі українською мовою означає: «Ти сліпий на очі, на вуха і на розум». На цей вираз натрапляємо у Франковому перекладі «Царя Едіпа», зробленому 1894 р. Подаємо текст першого уривка:

УКРАДЕНЕ ЩАСТЯ

Драма з сільського життя

Τυφλὸς τά τ'ὦτα τὸν τε νοῦν τά τ'ὄμματ' εἰ.

ДІЙОВІ ОСОБИ

Микола Задорожний, чоловік, літ 45. Невеликого росту, похилий, рухи повільні.
Анна, його жінка, молодиця, літ 25.
Михайло Гурман, жандарм, високий здоровий мужчина, літ 30.
Олекса Бабич, селянин, літ 40, сусіда Миколи.
Настя, його жінка, літ 35.
Війт, селянин, літ 50.
Шльома, орендар.
Селяни, селянки, парубки і дівчата, музики і т. і.
Діється около 1870 року в підгірському селі Незваничах.

ДІЯ ПЕРША

Нутро сільської хати. Ніч. Надворі чути шум вітру, сніг б'є о вікна. В печі горить огонь, при нім два-три горшки. Анна порається коло печі, готовлячи вечерю. Настя сидить на лаві насупротив печі і пряде.

ЯВА І

Анна і Настя.

Настя. Не гнівіть, кумо, бога! Вже хто як хто, а ви не маєте чого на свою долю нарікати. Чоловіка маєте такого тихого, спокійного, сумирного, що лиш до рани його приложити.

Анна *(коло печі, крізь зуби)*. Як мокру шмату!

Настя. А що вже роботящий! От нині яка шаруга, яка куревільниця, а не всидів дома, поїхав до міста з дровами на жупу!

Анна. Ну, та й ваш же також поїхав.

Настя. Ой, кумо! Поїхав-то він поїхав, але аж як його біда притисла. Адже як узяв на різдвяні свята горівки, як той казав, на бороду, то від того часу жид із хати не вилазив: віддай та й віддай. То вже мусив поїхати, щоби того паршивого довгу спекатися. А у вас що! Двоє вас, живете собі як у бога за пазухою, потребуєте немного, господарюєте добре, та й, богу дякувати, є й на чім та й при чім,— чого ж вам більше треба?

Анна. То хіба я що говорю чи жалуюсь?

Настя *(хитає головою)*. Ой, кумонько! Не раз якби чоловік виразно сказав, пожалувався: отсе мені зле, ось то мені недогода,— то, може би, й ліпше було. А ти, кумо, не в гнів тобі кажучи, гірше робиш!

Анна *(з горшком у руці стає перед нею)*. Що ж я таке роблю?

Настя. Чого сумна ходиш? Чого мовчиш, зуби зціпляєш, мов слова свого жалуєш або немов у тебе щось болить всередині, а ти не хочеш нікому сказати?

Анна. Така моя натура.

Настя. Не говори сього, кумо! Питала я молодиць із твого села, що посестрували з тобою. Ні, кажуть, вона у нас не горда була!

Анна. Хіба я тепер горда?

Настя. Я сього не кажу, кумонько, хоч, признатися тобі по правді, я зразу так і думала. То воно би й не диво, адже ти багацька донька.

Анна. Е, минулося багатство! Нема що й згадувати!

Настя. Ну, та говорю тобі, що твої посестри, з вашого села, не моглися мені наповісти за тебе. «Вона в батька як квіточка цвіла, весела була, співуча, людяна, все село нею любувалося. Бувало, й старі люди на неї задивлюються, пісень її заслухуються. А що розумна, пам'ятлива! А що роботяща! Жартувати не любить, а проте так і б'є, кажуть, від неї якась веселість та свіжість, так як у літі від лісової криниці пахучий холодок».

Анна. Ну, то ви на якусь язикату натрафили, що вам так мене розмалювала.

Настя. Ні, кумо, ти не сердься! Не одна так о тобі говорила. Всі тебе добрим словом згадували. Ще і тепер кілько разів котра мене здибле на торзі в місті, то все питаються: «А що там наша Аннуся?» Все ти у них «наша Аннуся».

Анна *(украдком втирає сльози)*. Ну, ну, досить того, кумо! Слухайте, яке там надворі заводиться! Реве та й реве, мете снігом! Чим далі, тим дужче.

Настя. Коби хоч наші швидко з міста вибралися! Вже би незадовго повинні над'їхати. Ну, та я не кваплюся, у мене там баба та й Оришка зроблять, що треба. Але най уже тобі, кумо, договорю те, що-м мала казати...

Анна *(всміхається)*. О, то ви, видно, не так собі, з доброго дива, на таку розмову зійшли.

Настя. Та що буду перед тобою таїтися, кумочко! Гріх правду ховати. Твій чоловік оногди мене радився. «Сам,— каже,— не знаю, що з моєю Анною робиться. Третій рік уже живемо з собою... І здається, я її не силував, щоби за мене йшла, і, ховай боже, не можу на неї пожалуватися, щоб або словом мене оскорбила, або в чім не послухала, або до роботи нетйтірна була. Ні, то вже що правда. А проте,— каже,— чую, що у нас нема щастя

в хаті. Все якось немов пусткою чути. І Анна сумна така ходить, говорить хіба тоді, як її про що спитаєш, не то щоб якось так приязно та тепло, як другі жінки до чоловіків. А все і робить, і говорить, мовби панщину несла».

Анна. Так що ж він ліку у вас просив, чи що?

Настя. Хрестися, кумо! Та які у мене ліки! Хіба я які ліки знаю! Та й він не за ліками до мене, а так... «Ти,— каже,— кумо, у нас щодень добрийдень, найближча сусіда, з Анною розмовляєш. Приговори їй до серця, розпитай, що їй хибує, в чім їй у мене недогода. Я ж її,— каже,— люблю, як свою душу. Все для неї зроблю, нічого не пожалую, щоб лиш вона була щаслива!» Бігме, кумо, що тими самими словами сказав. Я аж здивувалася: такий чоловік, уже в літах, а аж му сльози в очах стали при тім слові.

Анна. Ну, а що ж ви йому на се сказали?

Настя. Та що я могла йому сказати? Я йому попросту сказала: ти, куме Миколо, сам винен. Три роки з жінкою живеш, а дітей не маєте. Що молодій жінці за життя без дітей? От і сумує! От і пусткою хата несе. А коли хочеш, то я й поговорю з нею.

Анна. І ви, кумо, гадаєте, що якби у мене були діти, то я була би щасливіша?

Настя. Не то гадаю, а напевно се знаю. А у мене з моїм хіба не так само було? Ми також два роки дітей не мали, то, знаєш, мало не дійшло до того, щоби ми одно одного не зненавиділи. Так бувало, що хоч би на очі не бачити Олекси. І робиш, і ходиш, і крутишся, і говориш, а все якось ані з душі, ані в душу не йде. А як уродився Стефанко, то, дав бог, немов рукою відняло. І труду з ним, і нагризешся не раз, намучишся, а все-таки в душі якось спокійно, весело. Їй-богу, кумо, що так!

Анна. Та я не перечу, що у вас, може, так було. Всяко на світі буває. *(Надслухує)*. Але слухайте, мабуть, їдуть наші!

Настя *(послухавши)*. Ні, не чути нічого.

Анна. А мені причулося, що десь нашийники дзеленькотять.

Настя. Ні, небого, нема їх іще. Та де їм, позалазять один в другим отак на Копанню до коршми, файки запікають та й гуторять, а бідна худоба мерзне надворі. Але ти мені, кумо, ось що скажи! Чи то правда, що ти з якимось парубком дуже любилася, заким пішла за Миколу?

Анна *(стрепенулась, мов перелякана)*. Я? А се хто вам наговорив?

Настя *(всміхається)*. Та такі були, що говорили.

Анна. Плюйте їм у очі! Куди мені було до любощів. Адже знаєте, яке в нас у домі було. Як батько помер, лишилася я з двома братами. Брати були від першої батькової жінки, а я від другої. Вони мене ненавиділи, як мачушину дитиу. Не то що за сестру мене мали, а дивилися на мене як на ворога. Ой, кумо, тяжка була моя молодість! І згадувати про неї не хочу. Ще поки жив батько, то яко тако було. Полають брати мене поганими словами, штуркне сей або той крадькома, я до батька. Вони хоч дорослі вже хлопи, а батька боялися. Батько в нас твердий чоловік був, тяжкої руки, а мене дуже любив. Брати боялися, щоби на мене всього маєтку не записав, а їх щоби не схотів набік відвінувати. Воно, може б, так і сталося, якби батько не вмер був нагле. А як умер, тоді вже брати на мене...

Настя. Ой чула я, кумонько, чула про твою біду. Але то з тим парубком, то, кажуть, іще за батькового живота було. Та ти, небого, не маєш що з тим таїтися. Що було, те минуло.

Анна *(висипає з горшка картоплю і починає теребити на припічку)*. Ет, покиньмо ми, кумо, тоту розмову. Вам з того ніщо не прийде, що в мене було, а меиі, може, не годиться о тім говорити.

Настя. А най господь боронить! Чому би мало не годитися! Адже ж межи вами нічого злого не було.

Анна. Та вже там було чи не було, то моя річ!

Настя. Ну, кумо, та й твердого ж ти серця! А я прецінь нічого злого тобі не хочу. А від людей ти, небого, не сховаєшся. Люди бачать, що бачать, і знають не одно. Ти думаєш, я не знаю, як називався той парубок, що ти з ним любилася?

Анна зривається і глядить на неї з переляком.

Не бійся, кумо! Чого маєш боятися?

Анна *(хапається за груди)*. Ой, лячно мені чогось! Боюсь, щоб яке нещастя не сталося! Слухайте!

Настя *(слухає, глядить до вікна)*. Дух святий з тобою! Нічого не чути, тільки вихор реве та сніг о стіни б'ється.

Анна. Ні, ні, ні! Там ще якісь голоси, далекі, страшні! Крики якісь, зойки. Мов хтось у снігу застряг та кричить рятунку.

Настя. Але нічого не чути, кумо, вспокійся!

Анна сідає на припічку і знов береться до бульби.

А знаєш, що я тобі хотіла сказати?

Анна переляканими очима глядить на неї.

Та не дивись-бо на мене такими страшними очима, Анно! Що се з тобою? Ти мов сама не своя стала.

Анна *(схилює очі)*. Чую, що якась біда буде. Ну, та говоріть, говоріть!

Настя. Знаєш, я онодги на ярмарку чула, що він у наші сторони прибув.

Анна. Що за він? Який він?

Настя. Та той, твій... давній, знаєш, Михайло Гурман.

Анна. Господи!

Настя. Та ти знаєш, він у шандарях служить.

Анна. Брешете! Він не жиє! Він давно вмер. Його в Боснії вбили.

Настя. Не слухай, небого! Він жиє. Се тобі так навмисно сказали, щоб ти за Миколу замуж ішла. А він жиє. І швидко по твоїм весіллі приїшов додому. А як довідався, що ти замуж пішла, то хотів твого старшого брата забити. З колом на нього по ночах засідався. А відтак почав пити. А потому спродав хату, грунт, усе і пішов у шандарі. Отже, два роки, кажуть, служив десь на Поділлі, а тепер його сюди перенесли, до Розгадова.

Анна *(похилена, тихим голосом)*. То все неправда. То не може бути. Він умер, умер, умер.

Настя. Бідна ти, небого. Аж тепер я виджу, що тобі хибує. Ти тамтого любиш і досі забути не можеш. *(Встає і збирається йти.)* Ну, бувай здорова. Іду вже додому, чую, що мій чоловік їде. Сива кобила рже.

Анна *(біжить до вікна.)* Та чень і мій з ним! *(Одягає кожух, бере хустку на голову.)* Піду з вами подивлюся.

Настя. Ну, добраніч тобі! Та дякую за гостину.

Анна. За мало. Ночуйте здорові!

Обидві виходять, хвилю на сцені пусто.

ЯВА II

Анна *(входить сама, обтріпується від снігу).* Бабич приїхав, а мого нема. Десь, каже, ще в місті лишився. Що се значиться? Чого йому в місті лишатися? І як йому тепер самому в таку шаругу їхати! Господи! І чого се на мене такі страхи нападають? Щось мов кліщами за серце тисне, мов гадина його ссе! Господи, духу святий... *(Шепче, роздягається з кожуха і знов сідає до бараболь. Мовчанка.)* Так Михайло живий! Ну, що ж, нехай буде. Що мені тепер до нього, що йому до мене. Для мене він умер, давно вмер. *(Встає, витягає з печі молоко, пробує його ложкою і знов засуває.)* Так коби хоть щасливо доїхав, без припадку якого! Тепер вовки волочаться. Чути було, як виють під лісом. А Михайло в наших сторонах. Певно, перенесли його сюди без його волі, бо що ж би його сюди тягло? Чень бог дасть, що й не побачу його ніколи! Бо й пощо нам бачитися, коли ми вмерли одно для одного. *(Біжить до вікна, слухає, радісно.)* Ах, їде, їде! Ну, пречінь! Господи тобі слава! *(Одягається знов у кожух, бере хустку і зав'язує голову.)* Треба йти коні випрягти, бо він, певно, перемерз. *(Виходить.)*

ЯВА III

За сценою чути брязки нашийників. По хвилі входить Микола, весь присипаний снігом, в гуні, надітій поверх кожуха, в баранячій кучмі, в рукавицях і з батогом. Він стає насеред хати, виймає батіг з-за ременя і починає обтріпувати сніг, стукаючи при тім об землю чобітьми. Відтак, охаючи, починає роздягатися.

Микола. Ось тобі й заробок! Ось тобі жий та будь! Ой, господи, і як се я душі не згубив по дорозі, то й сам уже не знаю! Ох, та й утепенився ж я! Та й промерз до самої кості! *(Відсуває вікно і кричить.)* Анно! А коням треба пити дати. Думав напоїти їх на Копанню, та не мож було.

Анна. *(За сценою).* Добре, добре! Я вже й воду зладила.

Микола *(засуває вікно, знімає гуню, потім кожух і вішає їх на жердці).* Н-ну, заробок, нема що казати. За вісім шісток головою наложи — оплатиться! Цілісінький день роби, двигай, волочися, худобу муч, мерзни і мокни, як остатня собака, і за все те вісім шісток. А прийдеться платити, то й того їм, людоїдам, жаль. І тото би зажерли. Як дають чоловікові той кривавий крейцар, то так і видиш, що їх і за тим колька коле. А бодай вас уже раз людська праця розсадила та розперла, щоби-сте лиш очі повивалювали, нелюди погані! *(Сідає кінець стола і починає стягати чоботи.)* Ага, почекай! Чоботи замерзли як кість, ані руш стягнути. А ніг уже давно не чую. Коби лиш не відморозив, а то якраз найліпша пора окалічіти. *(Чухається в потилицю.)* От іще бідонька моя! *(Кричить.)* Жінко, гей жінко! Анно! Де ти там?

На цьому перший список обривається.

Подаємо (за списком іншою рукою) текст закінчення останньої дії драми:

[Микола]... в моїй хаті розказувати? Чи ти не знаєш, що я ту господар?

Жанд[арм]. Віхоть, а не господар!

Микола. Хто віхоть? Я віхоть? Отже, я зараз покажу тобі, що я не віхоть! Марш мені з хати. *(Хапає його за плече.)*

Жанд[арм] *(відтручує його)*. Іди спати, Миколо! Ти трохи п'яний.

Микола. П'яний чи не п'яний, не твоє діло. Але ти мені геть з хати! Марш! *(Хапає карабін і гримає ним об запічок.)*

Жанд[арм] *(хапає також карабін)*. Пусти, бо попсуєш! То цісарське, дурню! *(Вириває йому карабін.)*

Микола *(хапає чако і розриває на шматки)*. Все мені одно! На, маєш цісарське!

Жанд[арм]. Чи ти одурів, чи зовсім з глузду спився, п'яницюго? Іди проспися! *(Витручує його за двері і замикає.)*

ЯВА IV

Ті ж без Миколи.

Микола *(в сінях)*. Гвалту — люди, рятуйте! *(Гримає чобітьми в двері.)*

Анна *(до жандарма)*. Любий, утікай вікном! Він тепер роз'ївся, то щоби що злого не зробив!

Жанд[арм] *(кричить)*. Дурень! П'яниця! Думає, що я його боюся. Не бійся, покричить та засне де-небудь в соломі.

Анна. Ей, Михайле, не впевнюйся ти так! Утікай, я вже його якось уцитькаю.

Жанд[арм]. Що, я мав би втікати перед такою черепахою! Тьфу! Ані мені в думці! На збитки йому роздягаюся і лягаю спати. Най собі рипить! *(Знімає кітлю)*.

Анна *(надслухуючи)*. Перестав уже. Пішов кудись.

Жанд[арм] *(сміється)*. А що, хіба я не казав. Зарнеться десь у солому та й засне. Постели мені — я хочу спочити.

Анна стелить постіль — жанд[арм] лягає.

Жанд[арм]. Ну, а ти не ляжеш?

Анна. Чогось мені так млісно. Дрож мене проймає, а не знаю від чого.

Жанд[арм]. Ходи, лягай ось ту. Огрієшся!

Анна. Слухай! Він іде!

ЯВА V

Ті ж і Микола.

Микола *(ударом сокири виломлює двері)*. Га, ось тобі! *(Кидається на жандарма і б'є сокирою в голову.)* На, маєш! Маєш! Маєш!

Анна. Господи! Що се! *(Відтручує Миколу так, що той упав на ослін, а сама кидається до жандарма.)* Михайле! Серце моє! Що з тобою? Господи! Кров, кров! Голова розтята! Михайле, озовися! Скажи хоч словечко!

Микола *(схапується з ослона і заламує руки)*. Господи, що я зробив! Що я зробив? Невже неживий! Невже я вбив його?

Анна *(встає)*. Нелюде! Бездушнику! На, подивися тепер на нього! Полюбуйся ним!

Микола *(зирнув і відвертається, хапаючись за голову)*. Ох, млісно мені! Кров! Мозок! Очі з лоба вибиті! Господи, що я зробив! Що я зробив!

Анна *(піднімає сокиру і подає йому)*. На!

Микола *(зачудовано)*. А се пощо?

Анна. Кінчи, що зачав. Ще мені таке зроби!

Микола. Тобі? Господи, що се з тобою?

Анна. Ну, хіба ж я не варта? Хіба ж я не так само винна, як він? З ним разом грішила, нехай же разом і покутую. Ну, на!

Микола *(відступає назад)*. Анно! Чи ти при розумі? Я би тебе мав...

Анна. Але я прошу тебе! *(Падає перед ним на коліна)*. Миколо, будь моїм батьком рідним! На тобі отсю сокиру. Один удар, однісінький! Ось ту, в тім'я — і мені досить. Ну, чого ж стоїш? Чого вагуєшся? Хіба ж то не я всьому злому причина?

Микола. Ні, ні, се він усьому винен!

Анна. Я винна, Миколо, я винна! Я тобі дання давала, отруїти тебе хотіла! Я його до всього намовляла. Ти не знаєш.

Микола. Не вірю! Не вірю! Брешеш ти. Та хоч би се й правда була, то я... Господи, що я зробив! Людська кров у мене на руках, на душі! Тепер я кримінальник! Заслужив на кримінал, на шибеницю! Ой головонько моя нещасна, що мені тепер почати? *(Бігає по хаті, заламлюючи руки.)*

Анна *(встає, спокійна й рішуча)*. Слухай, Миколо, я тобі щось пораджу.

Микола. Що?

Анна. Щось таке, що все добре буде.

Микола. Все... добре.. буде... Як то добре буде? Яке все?

Анна. Ну, побачиш. Тілько знаєш що? Присягни мені, що послухаєш мене, зробиш, те, що я тобі скажу.

Микола. Присягнути? Ба, та нащо?

Анна. Ну, що тобі шкодить? Адже тобі все одно пропадати.

Микола. Ой господи! На шибеницю....

Анна. Страшно, га? А видиш! А як удасться те, що я тобі пораджу, то ти будеш вільний.

Микола. Вільний? А то яким способом?

Анна. Побачиш. Але насамперед присягни, що так зробиш, як я тобі скажу. Ходи сюди, ось ту, над сим трупом присягни! *(Тягне його до трупа.)*

Микола *(опирається)*. Ой, змилуйся! Не муч мене! Не можу я дивитися на нього!

Анна. Присягни! Присягни! На, цілуй хрест і говори за мною!

Микола *(складає пальці на хрест і цілує)*. Ну...

Анна *(провадить йому)*. Я, Микола, присягаю богу святому, що буду робив те, що мені Анна скаже. Так мені боже допоможи!

Микола *(говорить за нею)*. Так мені боже допоможи!

Анна *(пускає його, Микола паде в знесиллі на ослін)*. Ну, тепер я спокійна. Слухай же, Миколо, що я тобі скажу. Я візьму се вбійство на себе.

Микола *(зривається)*. Ти? На себе? Ні, ніколи я на се не пристану!

Анна. Але ти присяг.

Микола. Ніколи! Ніколи! Говори про що інше — се не може бути.

Анна. Але вислухай мене до кінця, Миколо! Вислухай, що я скажу. Признаєшся ти, що вбив шандаря, то знаєш, що тобі за се буде?

Микола. Ну, що ж, повісять та й годі.

Анна. Або повісять, або будуть весь вік мучити в криміналі.

Микола. Господи!

Анна. А мені нічого не буде! Чуєш? Мені нічого не буде! Потримають пару місяців та й пустять.

Микола. А ти як се знаєш?

Анна. Бо знаю. Слухай, Миколо. Я в тяжі. Мені за пару місяців бути матір'ю. *(Микола витріщує очі.)* А ти знаєш, що жінки в тяжі дістають різні прибаганки. Не раз так буває, що така жінка сама себе не тямить. От я тим буду толкуватися. Скажу: сама не знаю, що мені такого сталося. Сама не знаю, коли й як я його вбила. А за таке вони не можуть мене дуже карати. Розумієш?

Микола. Невже се може бути?

Анна. Так і є. Се він сам, Михайло, говорив менї нині. Мов прочував, що з ним станеться. Каже: якби-сь мене в такій хвилі й зарізала, то нічого тобі не буде.

Микола. Господи, так я мав би бути вільний? Та ні, ні, не хочу я того! Що завинив, те й спокутую! Най буде, що буде.

Анна. Миколо, ти присяг. А при тім слухай ще одну річ. Ходи сюда! *(Тягне його за руку до трупа.)*

Микола. Знов? Жінко, бійся бога, не муч мене!

Анна. Ні, мусиш! Дивися на нього! Дивися! Правда, перед хвилею він був іще живий? Ти позбавив його життя. Тепер як і ти вмрешш через нього, то що з того за користь буде? Ні, Миколо, ти повинен жити. Знаєш чому? За пару місяців прийде на світ дитина, його дитина. Ти вбив її батька, ти мусиш сам стати їй вітцем, виховати її, вивести в люди. Я сього не потрафлю зробити, але ти мусиш! Розумієш?

Микола. Жінко, чи чорт, чи ангел говорить твоїми устами?..

Анна. Пристаєш? Та що й питати, ти мусиш! Ти присяг! Так слухай же. Біжи тепер надвір і кричи гвалту, скликай людей. А потому мовчи, не кажи нічого, я сама буду говорити.

Микола. Анно, бійся ти бога небесного, що се ти зо мною робиш?

Анна *(впадає в лютість, хапає його за плечі і витручує за двері)*. Тумане! Іди і кричи гвалту, щоб люди збіглися! Розумієш? А потому мовчи, як стовп!

Микола виходить.

ЯВА VI

Анна і труп жандарма.

Анна *(припадає до трупа, гаряче цілує його руки і лице)*. Прощай, мій Михайлику! До звйдання! Незадовго ми побачимось! Коли б тілько мені з тим розв'язатися, що під серцем ношу, а там... усьому кінець буде. Не діждуть вони мене судити. А вже правду

я потрафлю запутати так, що воіи й до суду-віку до неї не доберуться.

За сценою чути крик Миколи: «Гвалту! Люди, рятуйте! Шандар!»

Прощавай, мій соколе! *(Кидає сокиру насеред хати, а сама залазить під стіл.)*

ЯВА VII

Анна схована; вбігають Бабич, Настя, війт, селяни і селянки — за ними Микола.

Бабич. Просто одурів чоловік зо страху! Кричить: шандар та й шандар, а що з ним таке сталося... *(Побачив трупа.)* Ой господи!

Настя. Неживий!

Війт. Що? Забитий? На́ тобі, маєш! Мало було досі клопоту в селі!

Бабич *(піднімає сокиру)*. Ось сокира закервавлена.

Війт *(тривожно)*. Положіть! Положіть на те саме місце, де лежала. Нічого не рушайте, поки суд не з'їде! *(До Миколи)*. А де ж жінка?

Микола *(мов остовпілий, глядить по хаті)*. Нема її?

Війт. То вона в хаті була?

Настя *(заглядаючи всюди, побачила Анну під столом, до війта шептом)*. Пане начальнику — онде хтось! *(Показує.)*

Війт *(зазирає)*. Анно, а ти що там робиш? Ну, вилізай. Прецінь перед нами не сховаєшся!

Анна вилізає.

Ну, що се таке сталося?

Анна *(рівнодушно глядить по людях)*. Те, що мало статися, те й сталося. Самі бачите.

Війт. І хто се зробив?

Анна *(помішано)* Та... то... не я.

Війт. А хто такий? Хто?

Анна *(тихо)*. Микола.

Микола стрепенувся.

Війт. Микола? А чого ж ти ховаєшся?

Анна. Я... та я...

Війт. Е, та бо ти, небого, закровавлена! Покажи руки.

Анна ховає руки, війт хапає її за руки.

О-о-о! Кров на тобі всюди! Що се значить?

Анна. Та то тілько... та я...

Війт. Миколо! Признавайся! Правду вона каже? Хто з вас убив шандаря?

Микола стоїть мов остовпілий і глядить на Анну.

Анна *(рішуче)*. Ну, годі тої муки. Виджу, що все пропало. Я вбила шандаря!

Війт. Ти?

Анна *(оживлюється)*. Ну, таже певно, що не жаден з вас. Ви лише вмієте при келішку роздебендювати та ахати: ганьба, встид у цілій громаді, публіка, образа божа! Не бійтеся, я знаю, ви

мене хотіли до своєї ради позивати, що вам село поганю. А він як тільки показався, то ви всі перед ним такі були маленькі, такі чемненькі! О, ви смілі, коли з бабою справа, але як з правдивим чоловіком, то вас нема дома! Так ось же вам. Маєте тепер віз і перевіз. Позбудетеся і ганьби, і публіки, і страху!

Війт. Але ж ти з ним любилася! Як же се? Що таке між вами зайшло?

Анна. Любилася, любилася! Ви лиш то одно знаєте, що на очі бачили. Певно, що любилася, бо він варт був того. Не вам пара, таким флейтухам. І нічого межи нами не зайшло,— так мало було, та й так сталося.

Війт. І ти, жінко, мала сумління на нього руку підносити?

Анна. А чому би не мала мати? Чи ви думаєте, що така дуже солодка була його любов? Що я так по доброїй охоті за ним бігала? Що у мене нема ані чуття, ані встиду, ані сумління? О, так, я знаю, як ви мене судили. Ну, та най вам пан-біг того не пам'ятає. А що я намучилася, наплакала, як я свої руки гризла, головою о стіну билася і просила його, щоби не втоптував мене в болото, не видавав на ганьбу та на поруганіє,— сього ніхто з вас не бачив, навіть от найближча сусідка *(показує на Настю)*, що все бачить і все чує, що де в кого в коморі за дверима робиться. Ой, намучив він мене, знівечив мое життя, затроїв вік моїому чоловікові— і сього вам мало? Не було за що йому відплатити?

Війт. Ну, жіноцька натура! Чорта з'їсть, хто її зрозуміє. Тут нібито любить, а тут же і сокиру на нього піднімає.

Микола *(що за той час стояв блідий і тремтів, мов у лихорадці)*. Пане війте! Не слухайте її! Вона бреше!

Війт. Як то? Бреше?

Микола. Все, до словечка, все неправда!

Анна. Миколо!

Микола. Так, так! Се я вбив шандаря.

Війт. Ти? А се що за комедія? Інші люди відпираються, а він сам признається!

Анна. Дурень! Мене рятувати захотів, та власну дурну голову наставляє. Іди, йди, не роби з себе сміху!

Микола. Не вірте їй, люди! Вона вас дурить! Я вбив шандаря.

Анна. Ти п'яний, Миколо! Пам'ятай, ти присяг мені... не пити більше, а тепер що робиш?

Микола. Присяг... Але я...

Анна. Мовчи! Ані слова більше. Нащо то придасться здорову голову під Євангеліє класти? Я завинила, я й відповім.

Настя *(до Миколи)*. Куме! І чи не встид тобі! Чи варта вона того, щоби ти за неї свою голову наставляв? Дякуй богу, що так сталося! Адже ж вона перед хвилею сама тебе хотіла в біду впхати, а ти тепер...

Війт. Ну, Миколо, се ти вже справді по-дурному робиш. Адже всі ми бачимо: вона закровавлена, вона ховалася перед нами, зразу відпиралася, на тебе вказувала, потому сама призналася, то чого ж ти лізеш? А як ти хочеш лишень запутати справу, то пам'ятай собі, небоже! Їй не поможеш, а сам можеш ускочити в велику кару.

Микола *(звішує голову)*. Господи! Рятуй мене, щоб я не одурів! Господи!

Війт. Ну, молодице, треба тобі з нами йти. В хаті не рушайте, най усе так останеться, як було. Хату замкнемо і варту при-

ставимо, поки суд не з'їде. Ти, Миколо, також із села нікуди не рушайся. Може, треба що буде свідчити.

М и к о л а *(в отупінні)*. Та... я нічого не видів.

А н н а. Ходім, ходім! *(Проходячи повз Миколу, хапає його за руку і цілує.)* Миколо! Любий мій! Прощай! І не забувай... своєї присяги!

З а с л о н а с п а д а є

Подається за кн.: І в а н Ф р а н к о. Украдене щастя. Львів, 1901.

«З о р я» — літературно-науковий журнал ліберально-буржуазного напряму, виходив у Львові в 1880—1897 рр.

«Ж и т є і с л о в о» — літературно-науковий і громадсько-політичний журнал революційно-демократичного напряму, виходив у Львові в 1894—1897 рр. за редакцією І. Франка.

«Р у с ь к а б е с і д а» — культурно-просвітницьке товариство західноукраїнської дрібнобуржуазної інтелігенції. 1862 р. у Львові при цьому товаристві було засновано український музично-драматичний театр, який давав гастрольні вистави по містах і селах Галичини та Буковини.

В а с и л о в и ч Лев Іванович (1858—1883) — український письменник і журналіст ліберально-буржуазного напряму.

УЧИТЕЛЬ

Вперше надруковано в журн. «Житє і слово», 1896, т. V, кн. 4, с. 258—287; кн. 5, с. 334—353; кн. 6, с. 410—433 під назвою «Quem di odere» («Учитель»). Того ж року видано окремою книжкою під заголовком «Учитель» (тексти обох публікацій ідентичні). За життя Франка було випущено ще одне видання комедії (Київ, 1911); відомостей про участь автора в його здійсненні немає.

Вперше п'єсу виставлено на сцені театру «Руська бесіда» у Львові 16 вересня 1894 р. Як повідомляла тодішня преса, «цензура поліційна вичеркнула деякі місця, а через те затерла виразистість малюнка» («Діло», 1894 р., 10 вересня).

Датується орієнтовно груднем 1893 — першою половиною 1894 р. на підставі згадки про п'єсу в листі І. Франка від 6 грудня 1893 р. до театральної секції «Руської бесіди», а також за відомостями про прем'єру.

Подається за виданням: І в а н Ф р а н к о. Учитель. Львів, 1896.

«Д і л о» — газета ліберально-буржуазного, згодом буржуазно-націоналістичного напряму. Виходила у Львові в 1880—1939 рр.

ВІЙТ ЗАЛАМЕЙСЬКИЙ

Вперше надруковано у кн.: І в а н Ф р а н к о. Статті і матеріали. Збірник 2. Львів, Вид-во Львівського університету, 1949, с. 153—206. Публікацію підготував М. Возняк за автографом (№ 437).

Зберігся неповний список п'єси, зроблений невідомою рукою (№ 488). В кінці списку є дата: «Чортків, 30. VII 1896». Під датою олівцем дописано: «Кавуза (за твердженням М. Возняка, це прізви-

ще суфлера.— *Ред.*). Стрий. 15.VI 1897». На третій сторінці списку напис олівцем: «З бібліотеки «Руської бесіди».

«Війт заламейський» — це вільна переробка драми видатного іспанського драматурга Педро Кальдерона де ля Барка (1600—1681) «Саламейський алькальд». Першу згадку про роботу над твором зустрічаємо в листі І. Франка від 6 грудня 1893 р. до театральної секції «Руської бесіди». Через три місяці в листі до М. Драгоманова від 11 березня 1894 р. Франко писав: «Я тим часом скінчив переробку Кальдеронового «Alcalde de Zalamea». Як ви думаєте, пустить його поліція та цензура польська? Якби пустили, то я мав би сатисфакцію за обі мої оригінальні штуки («Рябина» й «Учитель».— *Ред.*), хоч плата за переробку мізерна — 50 гульденів». Як видно з цитованого листа, над переробкою «Саламейського алькальда» Франко працював до березня 1894 р.

Для своєї переробки І. Франко скористався не іспанським оригіналом, а німецьким віршованим перекладом: «Der Richter von Salamea. Schauspiel von Don Pedro Calderon de la Barka. Übersetzt von J. G. Gries. Halle a. d. Saale, Druck und Verlag von O. Hendel». Це видання зберігається в особистій бібліотеці письменника (№ 56). Проте не виключено, що І. Франко мав перед собою й інші тексти Кальдерона. В згаданій книжці є помітки письменника олівцем і чорнилом. Номерами I—VII (олівцем) позначено місця, з яких мали починатися нові акти. На с. 43 німецького перекладу Франко чорнилом закреслив написану олівцем цифру «IV», натомість на с. 46 зазначив: «Акт III»; на с. 58 замість закресленого «V» — «Акт IV», на с. 67 замість «IV» «Акт п'ятий». При переробці І. Франко дотримувався саме цієї нумерації актів.

На відміну від віршованих іспанського оригіналу і німецького перекладу переробка І. Франка прозова. Після першої вистави «Війта заламейського» в газеті «Kurjer Lwowski» (30 травня 1894 р.) повідомлялося: «Переробка полягала на деяких скороченнях у монологах і діалогах, на такому угрупуванні сцен, що з кільканадцятьох відслон іспанської драми виникло 5 актів у 7 відслонах, далі на переробленні величезного оповідання Ізабелли, яке займає декілька листів друку, на сценічний образ, якого немає в оригіналі, а, нарешті, на передачі римованого 8-складового вірша оригіналу — українською прозою. Наскільки можна було думати по нещодавній виставі, ця переробка надається добре для української сцени й архітвір Кальдерона виглядає на сцені як образ нашої теперішньої дійсності, піднесений на одну скалю над рівень повсякденності й овіяний блиском безсмертної поезії».

Наприкінці березня 1894 р., невдовзі після закінчення «Війта заламейського», Франко передав рукопис драми театрові «Руської бесіди», в репертуарі якого вона трималася довший за інші п'єси час і, як повідомляла преса, мала значний успіх у глядачів.

Подається за автографом.

Драгоманов Михайло Петрович (1841—1895) — український публіцист, учений і громадський діяч буржуазно-демократичного, потім ліберально-буржуазного напряму.

«Kurjer Lwowski» — щоденна польська газета ліберально-буржуазного напряму, виходила у Львові протягом 1883—1926 рр., з 1887 по 1897 р. в її редакції співробітничав І. Франко.

Мелодія: Лисенко, IV, «Плине качур по Дунаю». — Музику М. В. Лисенка на записані І. Франком слова української народної пісні «Плине качур по Дунаю» див. у кн.: Збірник українських пісень. Зібрав і у ноти завів М. Лисенко, вип. 4. К., 1886, с. 70, № 34.

МАЙСТЕР ЧИРНЯК

Вперше надруковано у кн.: Іван Франко. Майстер Чирняк. Львів, 1902. Написано не пізніше середини 1894 р.: зберігся уривок списку твору, зробленого невідомою рукою (яви 8—14) і при ньому сторінка з датованим 11 липня 1894 р. дозволом президії намісництва здійснити постановку комедії «Майстер Чирняк» на сцені театру «Руської бесіди» (№ 3113, с. 425 нижньої пагінації).

Вперше комедію виставлено театром «Руської бесіди» в грудні 1896 р. в м. Калуші.

Подається за першодруком.

Медлінг — назва взуттєвої фабрики поблизу Відня.

СОН КНЯЗЯ СВЯТОСЛАВА

Вперше надруковано в журн. «Житє і слово», 1895, т. III, кн. 1, с. 21—45; кн. 2, с. 182—215. Того ж року без текстових змін драма вийшла окремою книжкою у Львові. При перевиданні була додана віршована посвята.

Зберігся запис казки «Як король Карло В[еликий] ходив красти» (очевидно, перекладеної І. Франком з якогось іншомовного джерела), сюжет якої близький до драми «Сон князя Святослава» (№ 2185, с. 72—74).

Датується за першодруком.

Подається за виданням: Іван Франко. Сон князя Святослава. Львів, 1895.

КАМ'ЯНА ДУША

Вперше надруковаио в журн. «Житє і слово», 1895, т. III, кн. 3, с. 352—368, з датою: «Скінчено 12 февраля 1895 р.»; того ж року випущено у Львові окремою книжкою, текст якої ідентичний з текстом першодруку.

Основою сюжету драми стала народна пісня «Павло Марусяк і попадя», опублікована (в двох варіантах) у збірнику Я. Головацького. «Народные песни Галицкой и Угорской Руси», ч. 1. М., 1878, с. 155—158, і пізніше передрукована В. Гнатюком у збірнику «Народні оповідання про опришків» з приміткою: «На основі сеї пісні написав д-р Ів. Франко одноактну драму п[ід] н[азвою] «Кам'яна душа», друковану в «Житі і слові» («Етнографічний збірник», т. XXVI, 1910, с. 166). Подаємо текст першого варіанта цієї пісні за публікацією В. Гнатюка:

Ой на горі, горі, горят ми огні,
Попадя Маруся терен ізбирає,
Терен ізбирає, в огник прикладає,
В огник прикладає, жалібненько плаче.
А Павло Марусяк все ся ї питає:
— Попаде Марусе, камінная душе!
Чого сумна ходиш, чого вірне плачеш?
Чого вірне плачеш, чого не співаєш?
— Ой як же мені сумненькій не бути,
Не навчила я ся корчима ходити.
З звора воду пити, з торби хлібом жити,
З торби хлібом жити, на камені спати.
— Попаде Марусе, камінная душе,
Покинь сумувати та йди вечеряти!
— Ой як же мені та не сумувати?
Покинула ж бо я попа молодого,
Попа молодого та ще недужого,
Дитинку маленьку та й розповитеньку,
Коровки дійнії та й слуги вірнії.
Попонько читає, мене споминає,
Дитину купають, мене споминають,
Коровки ревуть, волосінько мечуть.
Дитинонька плаче, серденько вриває.
Мені, молоденькій, все жалю додає!
— Попаде Марусе, камінная душе!
Не слухати ж було шептання моєго,
Не лишати ж було попонька своєго!
Моє шептаннєчко долів річков плине,
Твоя неславонька навіки не згине.
Попаде Марусе, камінная душе!
Я ж ти не бороню, йди ж тепер додому!
— Ой не піду, не піду, бо мій піп лихенький,
Бо мій піп лихенький, на мене гнівненький:
Одно личко вдарить, друге ся запарить.
Мене, молодую, здоровля позбавить.
В понеділок рано Марусяка ймлено,
А в вівторок рано по ката послано.
А в середу рано ката привезено,
А в четвер рано Марусяка згублено.
І звононьки звоня, і бубноньки бубня,
А Павла Марусяка у Ланчині губя.
Ой най же го губят, та най же го вісят,
Чей мене молоду біг з попом потішит!

І. Франкові була відома й інша пісня аналогічного змісту, два варіанти якої («Де чумаченьки стояли, попаденьку підмовляли» і «Попитай Івана, чого попадя ридає») опубліковані в «Трудах этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край», (т. V, 1874, с. 665—666).

Драма «Кам'яна душа» 1895 р. виставлялась на сцені театру «Руської бесіди» (див.: «Зоря», 1895, № 23, с. 460).

Твір має авторську присвяту: «Пам'яті покійної Олени Доброграєвої».

Подається за виданням: Іван Франко. Кам'яна душа. Львів, 1895.

Доброграєва Олена Олексіївна (1864—1888) — знайома І. Франка, слухачка Вищих жіночих курсів у Києві, згодом народна вчителька. Брала участь у російському революційному русі, перебувала під наглядом поліції. Підтримувала зв'язок з прогресивними громадськими та літературними колами Галичини.

СУД СВЯТОГО НИКОЛАЯ

Вперше надруковано в журн. «Дзвінок», 1895, № 24, с. 369—379.

П'єса виставлялася наприкінці 1896 р. у Львові та Чернівцях.

Подається за першодруком.

«Дзвінок» — двотижневий ілюстрований журнал ліберально-буржуазного напряму для дітей та юнацтва, виходив у Львові у 1890—1914 рр.

БУДКА ч. 27

Вперше надруковано у кн.: Іван Франко, Будка ч. 27. Львів, 1902. Написано дещо раніше, десь між 1893—1896 рр.

Зберігся невеличкий уривок автографа третьої яви (від слів Олени: «...він живо прийде, то побалакаєте» до слів Завади: «..а тепер тобі пора інакше рости»), на звороті якого Франко зробив виписку: «Дорожівська Мінея XVI в.» (№ 2043).

П'єса виставлялася в Коломиї 1902 р.

Подається за першодруком.

ЧИ ВДУРІЛА?

Вперше надруковано у кн.: Іван Франко. Маніпулянтка і інші оповідання. Львів, 1904, с. 175—194.

Дата в першодруку: «Львів, 4—5 липня 1904 р.»

До цієї теми І. Франко звернувся ще на початку 80-х років, маючи намір написати поему «Сяся». Збереглася (№ 310) писана олівцем недатована чернетка перших двох і початку третього розділів поеми (всього 138 рядків), а також менший за обсягом (62 рядки) чистовий автограф (№ 214, с. 67—71) з пізнішою правкою І. Франка та його приміткою: «Написано літом 1882 в Нагуєвичах, досі не друковано. Тему сеї недокінченої поемки я переробив пізніше в драматичнім нарисі п[ід] з[аголовком] «Чи вдуріла?», надрукованім у збірці п[ід] з[аголовком] «Маніпулянтка і інші оповідання», Львів, 1906 р.»

Наводимо текст чорнового автографа — він зберігся у повнішому вигляді:

СЯСЯ

I

В своїй цюпці убогій вона
Перед дзеркалом збитим стояла
І гляділа на себе, сумна,

Що краса молодая щезала.
Западалися лиця бліді
І блискучії очі тускніли,
Наче здув рум'янці молоді,
Що колись, наче рожі, ясніли.
Але годі стоять, сумувать!
Що пропало — не верне ніколи!
І вна стала рум'ян накладать
І білила на лиця поволи.
А блідії, зів'ялі уста
Карміновою красков вкрасила
І натерла на брови чорнила,
А коса шовковиста, густа
На столі вже заплетена жде...

Ось зібралась, готова вже Сяся,
Перед дзеркалом стала, гляде,
Чи хорошо до стану вдяглася,
Чи білило не стерлося де?..
Втім застукано в двері. Ага,
Се знакомий з готелю слуга!
Увійшов, не вклонився, не сів,
Лиш очима по Сясі повів,
Усміхнувся і каже: «Цариця!
Станеш, глянеш, аж любо дивиться!»
Усміхнулася й Сяся. «Ну, що
Там нового для мене приніс ти?
Чи ти, може, прийшов лиш по то,
Щоб пустий комплімент ми повісти?»

«Ей, яка ж бо ти, Сясю, оса!
Я сказав лиш, що в тебе краса
Чарівна, пошукати такої.
А про теє, яка моя вість?..
Твоя правда. Прийшов до нас гість,
Щоби хтів ся пізнати з тобою».

«Так? А що ж се за гість? Молодий?» —
«А хіба ж не все о́дно тобі?» —
«Так, но я то лиш отак собі,
А там, впрочім, і грім його бий!» —
«Ні, не мов так, се чемний хлопчина».—
«Ну, а гроші?» —
«Не знаю про те,
Але чень же не гола личина,
Чень, як кажуть, Жан п'є, Жан платé.
Впрочім, се вже твоя річ — вважати!
Тілько тям си, мене не забудь.
Адже ж я ти даю заробляти,
Тра й мені заробить що-небу́дь.
Але годі балакати! Ти
Вже готова? Пора нам іти!»

II

Вона сміло всміхнута іде
До світлиці, де гість на ню жде.
Не застукавши, в двері ввійшла
І на ключ за собою замк[л]а,
А відтак доокола очима
Повела. Гість до неї плечима
При вікні похиле́ний стояв,
Мов лице на грудь ночі ховав.
«Добрий вечір!» — мов срібний дзвінок
Пронеслося з уст Сясі насмішно.
Гість зіснувсь, обернувся поспішно,
Поглядів — а дрожав, мов листок,—
Поглядів і змішався, і ли́ця
Рум'янець му, мов кров'ю, обляв,
І не міг на ню довше дивиться,
Спустив очі, стояв і мовчав.
Але Сяся дивилася сміло,
Молоде, прехороше лице,
Що здоров'ям, красою яснiло,
Щось такого без слів їй повіло,
Чого в жизні не чула вна ще.
І хоть одіж на нім не багата,
То їй прецінь зробилося так,
Мов великий їй скарб може дати
Той убогий встидливий хлопак.
І не сміла вна з ним говорити
Про ціну свеї ганьби... Но він
Все мовчав, і стояв наче вритий,
І на Сясю поглянуть не смів.
«Ха, ха, ха! То ми гарний козак! —
Розсміялася Сяся.— Отак!
Запросити ту даму в гостину,
А прийшла — й привітати не вміть!
Зразу д' мені наставити спину,
Потім скулитись, наче медвідь!
То ми гарний кава́лер! Но про́шу,
Чень діждуся хоть слова від вас?..
Ви згубили щось? Я вам помо́жу
Віднайти на підлозі сейчас!..»

І до нього зблизи́лася Сяся,
Обіймила го злегка руков —
Його стать мов у фрібрі тряслася,
У лице му мов збіглась вся кров —
Враз до себе го вна притиснула,
Обернулась і світло задула...

III

На столі світло тускло горить;
На канапі гість з Сясев сидить.
Сидять поруч, мов брат із сестрою.

Він до неї припав головою,
І на грішну зів'ялую грудь
Молоді його сльози пливуть.
А вона півсмішливо, півлюбо,
Наче мати, на нього глядить:
«Ну, не плач, моя милая згубо!
За ті сльози ти й го́сподь простить.
Та й і гріх то не надто вже грішний,
Первородний се, братчику, гріх,
І всесвітній, всесильний і вічний,
Коб не він — нас не бу́ло би всіх!»

«Та хіба ж задля того я плачу? —
Відказав він і сльози обтер.—
Хоть і сам я виразно то бачу,
Що згрішив я і тяжко тепер.
Але що ж, не тепер вже жаліти,
І не то́го я плакав зовсі́м,
А лиш то́го, що сам я на світі,
Що ніхто мя не любить на нім.
А душа домагаєсь любові,
І бажання горить мені в крові,
І пекучим, болющим огнем
Всі думки ми пали́ть, заливає,
І нікого на світі немає,
Що б любив, приголубив мене!
У кімнаті день в день самотою
Над книжками сиджу я, мов в кліті,
Мов би-м працею хтів мозговою
Голос серця і крові зглушити.
Но не йде ми на думку наука,
І виходить не праця, а мука,
І неначе скажений з кімнати
Я жену улицями блукати...»

Сяся слухала слів тих гарячих,
І в очах тих блискучих, дитячих,
Що гляділи жалі́бно на ню,
Вна читала всю повість сумну,
Вна читала виразно, хоть зда́ли,
Що казали уста й не казали.

Початок поеми «Сяся» вперше надруковано у кн.: І в а н Ф р а н к о. Твори в двадцяти томах, т. XIII. К., Держлітвидав, 1954, с. 116—119.

Повернувшись наприкінці життя до цього твору, І. Франко вніс у чистовий автограф кілька виправлень, характер яких дозволяє припустити, що психологічну характеристику персонажів автор мав намір наблизити до тієї, яка дається в драматичній сцені «Чи вдуріла?». Наводимо ці виправлення:

Чистовий автограф	Пізніші виправлення І. Франка
І *вна стала* рум'ян накладать	І *взялася* рум'ян накладать
Ось зібралась, готова вже Сяся, Перед дзеркалом *стала, гляде*	Ось зібралась, готова вже Сяся, *По кімнаті ще раз перейшлася,* *Задоволена з себе ще стала* Перед дзеркалом *та оглядала*
Там *нового* для мене приніс ти	Там *новеньке* для мене приніс ти
Звісно, я лише оттак собі	*Певна річ,* я лиш оттак собі
Впрочім, се *вже твоя річ* — вважати! Тілько *тям* си, мене не забудь. *Адже ж я ти* даю заробляти, *Тра* й мені заробить що-небудь.	Впрочім, се *твоє діло* вважати... Тілько *прошу,* мене не забудь! *Таж* даю *я тобі* заробляти, Т[о] й мені заробить *дай* що-небудь.
Вона сміло *всміхнута* іде	Вона сміло, *всміхнувшися,* йде
— Добрий вечір! — мов срібний звінок, Пронеслося з уст Сясі насмішио. Гість *зіснувсь,* обернувся поспішно	— Добрий вечір — мов срібний дзвінок, Пронеслося з уст Сясі насмішно. Гість *жахнувсь,* обернувся поспішно, *Позирнув, пізнав Сясю і втішно* *У уста наружовані цмок.*

Драматична сцена «Чи вдуріла?» подається за другим виданням збірки: Іван Франко. Маніпулянтка і інші оповідання. Львів, 1906, с. 175—194, текст якого ідентичний з першодруком.

НЕЗАКІНЧЕНІ ТВОРИ

KONKURY PANA CHWYNDIUKA

Друкується вперше. В перекладі українською мовою вперше надруковано у кн.: Іван Франко. Твори в двадцяти томах, т. 9. К., Держлітвидав, 1952, с. 428—434.

Подається за автографом (№ 214, с. 91—100).

Ксьондз декан — католицький священик, у віданні якого було кілька парафій.

Пробощ — парафіяльний католицький священик.

[УРИВОК ВІРШОВАНОЇ ДРАМИ]

Вперше надруковано у кн.: Літературна спадщина. Іван Франко, т. 1. К., Вид-во АН УРСР, 1956, с. 205—208.

Зберігся недатований автограф (№ 393).

Подається за автографом.

[ПОЧАТОК ДРАМИ З ЧАСІВ РАННЬОГО ХРИСТИЯНСТВА В РИМІ]

Вперше надруковано в журн.: «Вітчизна», 1955, № 12, с. 166—168. Публікацію підготував Тарас Франко.

Зберігся недатований автограф № 398/57.

Подається за автографом.

Палатін, Есквілін — два з семи горбів, на яких було засновано стародавній Рим.

Гіперборей — жителі міфічної райської країни.

Фіваїди — пізніша назва Фів, колишньої столиці і релігійного центру Стародавнього Єгипту. У руїнах фіванських храмів і гробниць оселилися християнські відлюдники.

Мітра — індійське божество, пов'язане з культом сонця.

Пафлагони — населення Пафлагонії, гірської місцевості на півночі Малої Азії. Стародавні греки й римляни вважали їх дикими варварами.

Sol Invictus — Непереможне сонце, одне з імен бога Мітри.

ПОЯСНЕННЯ СЛІВ

Ава́нс — тут: підвищення по службі
А в в а — святий отець
А д й, а д і т ь — дивись, дивіться
Анке́та — тут: комісія спеціалістів

Б а ж а́ н т и — сині баклажани
Банува́ти — тужити, нарікати на когось
Бербени́ця — бочка, діжка
Бу́тний — гордовитий, задерикуватий

Ванькри́р — мала кімнатка, відгороджена від більшої тонкою стіною
Верія (верея) — стовп, на якому тримаються двері або ворота
Виво́лувати — викликати
Вийти з кла́с — бути назавжди увільненим від військової служби
Ви́каз — список, реєстр
Візи́р — дротяна заслона на обличчя при шоломі
Візита́ція — відвідання школи інспектором
Впімну́тися — стати в оборону, заступитися
Ву́рда — вид гуцульського сиру

Гара́тати — періщити
Гарува́ти — важко працювати
Голи́ни — хліба в полі
Гости́нець — битий шлях, шосе
Гратуля́ція — вітання, поздоровлення
Гу́ня — суконна свита

Дерне́ва — зроблена з дернини
Докапа́рити — насилу докінчити
Долегливості — клопоти, нездужання
Евіде́нція — перегляд, відомості
Експенсува́тися — витрачатися

Же́гнати — прощатися
Жу́па соля́на — солеварня

Загорі́ти — учадіти
За ма́ло — нема за що
Заінтабулюва́тися на гру́нті — відібрати землю за борги

Збу́й — розбійник
Здекуці́йник — екзекутор, судовий виконавець
Зрізо́ванець — вид рослини

Інтерциза — запис майна на когось, передшлюбна умова про придане

Каня — птах з родини яструбових
Капарство — нехлюйство, несумлінна робота

Квестіонар — анкета
Келеф — топірець
Клепсидра — водяний або пісочний годинник
Клюска — кльоцка, галушка
Кльоц (клец, клець) — колода
Колиба — курінь у горах
Кольба — приклад рушниці
Комашня — поминальний обід після похорону
Конкуренція — тут: податок на церкву
Контент — задоволений
Котара — важка завіса, звичайно з парчі або оксамиту
Крейцар — дрібна австрійська монета
Криміна́л — тюрма
Крухо — слабо
Куртина — завіса
Куфер — скриня, валіза

Лагомина — ласощ
Лапка — пастка
Латер — міра на дрова, кубічний сажень
Лейбик — верхній короткий одяг без рукавів
Лещет — тонка дощечка
Ліра — іспанська міра ваги (близько 460 г)
Ліварр — пристрій для переливання чи відмірювання рідини
Лотóчити — докучати
Ляда — прилавок
Льонта — запальний шнур, гніт

Марикувáти — вважати за кривду собі
Мельдунок — зголошення
Морес — пошана

Нанашко — дядько, хрещений батько
Нетітірний — невдатний, неохочий

Оборіг — вкрита дашком повітка для зберігання сіна
Оборожина — стовп в оборозі
Обсталюнок — замовлення
Овшім — авжеж, охоче, з приємністю, радо
Опімáтися — вагатися, гатися
Оногди — недавно
Офéрта — формальна, офіційна пропозиція

Партії — клієнти, замовники
Пас — паспорт
Пенсія — крім звичайного значення також заробітна плата
Пилка — м'яч
Під хайрем — під присягою
Полóвник — хлів
Поставéць (сукна) — тюк, штука
Похідня́ — смолоскип
Прéзус — президент, голова
Присяжний — помічник війта, виборний
Провізóрія — судова комісія на місці суперечки
Пропінáція — право торгувати спиртними напоями, шинок
Публíка — прилюдна ганьба, скандал
Пушка ботанічна — коробка для збирання рослин та комах
П'ятка — п'ять ринських, австрійська монета

Ревізія — поліційний трус, обшук
Реляція — повідомлення, донесення

Ре́птюх — торба, з якої годують коней у дорозі
Рі́ще — хмиз
Ро́вта — загін, ватага озброєних людей

Свірка — ремінець, яким у ціпу з'єднано бич і ціпилью
Сембри́ля — плата наймитові (здебільшого пастухові) натурою
Ска́ля — міра
Соля́р — робітник соляних копалень
Со́с — соус
Спіжа́рня — комірчина, хижка
Стампі́ля — печатка, штемпель
Сте́клість — скаженість, затятість
Сті́кся — сказився
Сту́ла — матня, вузол
Суберна́ція — прикрість, капость
Сукри́стий — непривітний, сварливий
Сутере́на — підвал

Таблиця — тут: класна дошка
Та́ляр — австрійська монета
Тебе́ньки — тут: боки
Терміна́тор — учень у ремісника
Тестамент — духовний заповіт
Тиву́н (тивон) — прикажчик, доглядач
Торні́стер — ранець
Трі́бувати — пробувати

Уйми́тися — стати на захист
Утепе́нитися — намучитися, втомитися
Урльоп — відпустка

Фа́йка — люлька
Фантува́ти — спродувати речі для сплати податку, боргу
Фа́ля — хвиля
Фе́ник (пфеніг) — дрібна австрійська монета
Флейту́ха — пліткарка
Філіжа́нка — чашка
Фірвальтерія — управа
Фо́ршпан — підвода, тяглова повинність
Фрі́бра — лихоманка
Фу́ма — гордощі, пиха
Функціоне́р — службовець, урядовець

Хо́ванець — нечиста сила, домовик

Цві́кер — пенсне
Це́нт — дрібна монета
Ці́ха — риса, властивість
Цо́фатися — відступати назад
Цюпа́сом — по етапу

Ча́ко — військовий формений кашкет

Шанталя́вий — обдертий, у лахмітті
Шельва́рок — обов'язкове лагодження доріг
Шини — рейки
Шильд — вивіска
Шістка — десять крейцерів
Шпа́да — шпага
Шпакува́тий — сивуватий
Шпе́ктір — інспектор
Штре́ка — полотно залізниці
Шу́тер — щебінь, дрібне каміння

Яскиня — печера

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

1. Іван Франко. Фото. 1913 . . . . . 4—5
2. Афіша першої вистави драми «Украдене щастя» в Києві (1904) . . . . . 160—161
3. Титульна сторінка другого видання драми «Украдене щастя» (1901) . . . . . 160—161
4. Титульна сторінка видання комедії «Учитель» (1911) . . . . . 192—193
5. Титульна сторінка драми «Будка ч. 27» (1902) . . . . . 192—193

ЗМІСТ

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ

Украдене щастя 7
Учитель 65
Війт заламейський 123
Майстер Чіпняк 187
Сон князя Святослава 213
Кам'яна душа 316
Суд святого Николая 346
Будка ч. 27 358
Чи вдуріла? 378

НЕЗАКІНЧЕНІ ТВОРИ

Konkury pana Chwyndiuka 389
Сватання паша Хвиндюка 397
[Уривок віршованої драми] 403
[Початок драми з часів раннього християнства в Римі] 407

КОМЕНТАРІ 415
Пояснення слів 441
Список ілюстрацій 445

Академия наук
Украинской ССР

Институт литературы
им. Т. Г. Шевченко

ИВАН

ФРАНКО

Собрание сочинений
в пятидесяти томах

Художественные
произведения

Тома 1—25

Том 24

Драматические произведения

(На украинском языке)

Друкується за постановою
Президії АН УРСР

Редактор
О. Я. Безпальчук

Художній редактор
С. П. Квітка

Оформлення художника
О. Г. Комяхова

Технічний редактор
М. А. Притикіна

Коректори *Ю. І. Бойко, Л. В. Малюта*

Інформ. бланк № 2959.

Здано до набору 06.12.78. Підп. до друку 25.07.79. Формат 84×108$^{1}/_{32}$. Папір друк. № 1. Літ. гарн. Вис. друк. Фіз.-друк. арк. 14,0+ +3 вкл. Ум.-друк. арк. 23,84. Обл.-вид. арк. 22,31. Тираж 44 900 пр. Зам. 8-506. Ціна 2 крб. 60 коп.

Видавництво «Наукова думка», 252601, Київ, МСП, Рєпіна, 3.

Книжкова фабрика ім. М. В. Фрунзе Республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР, Харків, Донець-Захаржевська, 6/8.